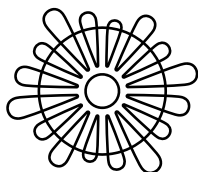

GEADRIA

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

HRVATSKO GEOGRAFSKO DRUŠTVO - ZADAR / CROATIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY - ZADAR
SVEUČILIŠTE U ZADRU / UNIVERSITAS STUDIORUM JADERTINA / UNIVERSITY OF ZADAR
ODJEL ZA GEOGRAFIJU / DEPARTMENT OF GEOGRAPHY

UDC 91

CODEN GEOAFZ

ISSN 1331-2294

GEOADRIA

GLASILO HRVATSKOGA GEOGRAFSKOG DRUŠTVA - ZADAR
I ODJELA ZA GEOGRAFIJU SVEUČILIŠTA U ZADRU

JOURNAL OF THE CROATIAN GEOGRAPHICAL SOCIETY - ZADAR
AND DEPARTMENT OF GEOGRAPHY UNIVERSITY OF ZADAR

REFERIRA SE U / *Indexed in:*
Web of Science Core Collection – Emerging Source Citation Indeks (ESCI), Scopus, ERIH PLUS, GEOREF,
Current Geographical Publications

AKADEMSKE BAZE I PRETRAŽIVAČI / *Academic databases and searching engines*
DOAJ, EBSCO (Academic Search Complete), Hrcak

ON-LINE INAČICA ČASOPISA NA WEB STRANICI / *On-line version of the journal on the web address*
<https://morepress.unizd.hr/journals/index.php/geoadria>, <http://hrcak.srce.hr/geoadria>

IZDAJU / *Published by:*
Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju / University of Zadar, Department of Geography
Hrvatsko geografsko društvo – Zadar / Croatian Geographical Society – Zadar

ADRESA UREDNIŠTVA / *Address of the Editorial Board*
Ulica dr. Franje Tuđmana 24 i, 23000 Zadar, HRVATSKA
Tel.: 023/200-823, 023/345-020, 023/200-814,
E-mail: nloncar@unizd.hr, anblace@unizd.hr, imaric1@unizd.hr

POVJERENSTVO ZA IZDAVAČKU DJELATNOST SVEUČILIŠTA U ZADRU / *University of Zadar Publishing Committee*

PREDSJEDNIK / *President*
Josip Faričić

UREDNIČKI ODBOR / *Editorial Board*

GLAVNA UREDNICA / *Editor-in-Chief*
Nina Lončar

IZVRŠNI UREDNIK / *Executive Editor*
Ante Blaće

TEHNIČKI UREDNIK / *Technical Editor*
Ivan Marić

ČLANOVI / *Members*

Sanja Faivre (Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb), Borna Fürst-Bjeliš (Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb), Lluís Gómez Pujol (Universitat de les Illes Balears, Palma de Mallorca, Španjolska), Boštjan Kerbler (Urbanistični inštitut Republike Slovenije, Ljubljana, Slovenija), Sanja Klempić Bogadi (Institut za migracije i narodnosti, Zagreb), Damir Magaš (Sveučilište u Zadru, Zadar), Irena Mrak (Visoka šola za varstvo okolja, Velenje, Slovenija), Maša Surić (Sveučilište u Zadru, Zadar), Ante Šiljeg (Sveučilište u Zadru, Zadar)

LEKTORICE / *Language Editor*
Jadranka Varošaneć (hrvatski) / *(Croatian)*, Marija Schjaer (engleski) / *(English)*

PRIJEVODI / *Translations by*
autori *(authors)*

GRAFIČKO OBLIKOVANJE KORICA / *Cover Design*
Sveučilište u Zadru

ISSN 1331-2294 (tisak / *print*)
ISSN 1848-9710 (online)
DOI: 10.15291/geoadria

Glasilo izlazi dvaput godišnje / *The Journal is published twice a year*
Za članke odgovaraju autori / *The authors take full responsibility for their papers*
Odabir članaka i recenzenata obavio je urednički odbor / *Papers and reviewers selection made by Editorial Board*

Glasilo sufinancira / *The Journal is subsidized by*
Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske / *Ministry of Science and Education of Republic of Croatia*

Geoadria je časopis u otvorenom pristupu. Sadržaj časopisa u cijelosti je besplatno dostupan. Korisnici smiju čitati, preuzimati, kopirati, distribuirati, tiskati, pretraživati ili stavljati poveznice na materijal te mijenjati, preoblikovati i prerađivati materijal ili ga koristiti na druge zakonite načine, sve dok odgovarajuće citiraju izvornik, sukladno CC BY licenci.

Journal Geoadria is an Open Access journal. Users are allowed to read, download, copy, redistribute, print, search and link to material, and alter, transform, or build upon the material, or use them for any other lawful purpose as long as they attribute the source in an appropriate manner according to the CC BY licence.

SADRŽAJ / CONTENTS

Članci / Articles

- RUŽICA VUK, BILJANA VRANKOVIĆ, ŽELJKA ŠILJKOVIĆ
Uloga geografskog predtercijarnog obrazovanja u razvoju bioekonomije
The role of pre-tertiary geography education in the development of bioeconomics 119
- KSENIJA BAŠIĆ, MARTIN MALOVIĆ
Prostorna dimenzija depopulacije Hrvata u Bosni i Hercegovini
Spatial dimension of depopulation of Croats in Bosnia and Herzegovina 147
- JURICA BOTIĆ
Geopolitički aspekt vatikanske politike: slučaj prostorne organizacije biskupija u Bosni i Hercegovini
Geopolitical aspect of Vatican policy: the case of diocesan spatial organization in Bosnia and Herzegovina 185
- EMA ŠPEHAR, JELENA LONČAR
Stvaranje globalnog i urušavanje lokalnog identiteta – primjer Premiershipa
Creating a global identity and collapsing local identities – example of Premiership 205

Prilozi

- VLASTIMIR ĐOKIĆ
Bibliografija Ive Rubića – u spomen na 125. godišnjicu rođenja 233

Kronika Odjela za geografiju 253

Naputak autorima / Guidelines for authors 267

ULOGA GEOGRAFSKOG PREDTERCIJARNOG OBRAZOVANJA U RAZVOJU BIOEKONOMIJE

THE ROLE OF PRE-TERTIARY GEOGRAPHY EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF BIOECONOMICS

RUŽICA VUK¹*, BILJANA VRANKOVIĆ², ŽELJKA ŠILJKOVIĆ³

¹ Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Trg Marka Marulića 19/II, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska / *University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography, Zagreb, Croatia*, e-mail: rvuk@geog.pmf.hr

² Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja, Damira Tomljanovića 11, 10020 Zagreb, Republika Hrvatska / *National Centre for External Evaluation of Education, Zagreb, Croatia*, e-mail: biljana.vrankovic@ncvvo.hr

³ Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju, Franje Tuđmana 24 i, 23000 Zadar, Republika Hrvatska / *University of Zadar, Department of Geography, Zadar, Croatia*, e-mail: zeljka.siljkovic@gmail.com

* autor za kontakt / *corresponding author*

DOI: 10.15291/geoadria.3422

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 22-9-2021

Prihvaćeno / *Accepted*: 26-11-2021

U radu se obrađuje inovativno gospodarstvo bioekonomija i uloga geografskog obrazovanja u njezinu razvoju. Svrha bioekonomije je razviti gospodarstva s „niskom razinom emisija u cilju razvoja primarnog sektora (poljoprivreda, ribarstvo, šumarstvo), sigurne i dostatne opskrbe hranom, potičući primjenu biomase u industriji, štiteći bioraznolikost i okoliš“ (Europska komisija, 2012.). Transformacija klasičnoga linearnog modela ekonomije u bioekonomiju zahvaća prijelaz s uporabe fosilnih izvora na bioobnovljive, kao i prijelaz s linearnog na kružno gospodarstvo. Ključnu ulogu za razvoj bioekonomije uz poduzetnike, vlast/politiku, znanstvene institucije, međunarodnu suradnju ima i formalno, neformalno i informalno obrazovanje svakog pojedinca involviranog u ovo područje gospodarstva. Primarni cilj ovoga rada je istaknuti ulogu geografskog obrazovanja u razvoju kružnoga gospodarstva (bioekonomije) kojemu teži Republika Hrvatska preko razvojnog smjera 3 „Zelena i digitalna tranzicija“ (Nacionalna razvojna strategija 2030, 2020.). Sekundarni ciljevi rada su analizirati osnovne teorijske značajke bioekonomije, strukturu zaposlenosti i strukturu ostvarenog prometa u sektorima bioekonomije u državama Europske unije s posebnim naglaskom na stanje u Republici Hrvatskoj. Rezultati rada pokazuju da je hrvatska bioekonomija tek u početnom ciklusu razvoja. U predmetnom kurikulumu Geografije za osnovne škole i gimnazije (2019.) značajan je broj odgojno-obrazovnih ishoda koji se odnose na izvore energije, klimu i klimatske promjene, ekosustave, bioraznolikost, razvoj pametnih gradova, a usvajanje tih ishoda pridonosi stjecanju kompetencija nužnih za razvoj novih pristupa inovativnijih gospodarstava. U radu su primijenjene kvantitativne i kvalitativne metode rada. Analiza sadržaja kurikuluma, posebice razrade ishoda koji su u funkciji daljnjeg razvoja bioekonomije, temelj je za oblikovanje tema stručnog usavršavanja učitelja i nastavnika geografije kako bi inovativnije i učinkovitije vodili proces učenja i poučavanja tih sadržaja.

KLJUČNE RIJEČI: bioekonomija, Europska unija, kružno gospodarstvo, kurikulum, predtercijarno geografsko obrazovanje, Republika Hrvatska

The paper presents an innovative economy - bioeconomy and explains the role of geography education in its development. The aim of the bioeconomy is to develop low-emission economies focused on developing the primary sector (agriculture,

fishing, forestry), food security and sufficiency, encouraging the use of biomass in industry, protecting biodiversity and the environment (European Commission, 2012). The shift from the traditional linear model of economy to the bioeconomy entails a move away from fossil resources and toward bio-renewable resources as well as a transition from a linear to a circular economy. Alongside entrepreneurs, the government/policies, scientific institutions, and international cooperation, formal, non-formal and informal education of every stakeholder in this economic area plays a key role in the development of the bioeconomy. The primary goal of this paper is to emphasize the role of geography education in and for the development of circular economy (bioeconomy), which is an aim of the Republic of Croatia defined by Development Direction 3, "Green and Digital Transition" (National Development Strategy 2030, 2020.). The secondary objectives of this paper are to analyse general theoretical features of the bioeconomy as well as employment and turnover structure in the EU bioeconomy sectors, with a special emphasis on the situation in the Republic of Croatia. The results of the work show that the Croatian bioeconomy is only in the initial cycle of its development. The Geography curriculum for primary schools and grammar schools (2019) contains a significant number of educational outcomes that concern energy sources, climate and climate change, ecosystems, biodiversity and the development of smart cities. Adopting these outcomes may contribute to the acquisition of competencies necessary for the development of new approaches of more innovative economies. The research was conducted using quantitative and qualitative methods. The analysis of the curricular content, especially the elaborations of outcomes geared toward a further development of the bioeconomy, is the basis for shaping professional development training for geography teachers to enable a more innovative and efficient management of the learning and teaching of these contents.

KEY WORDS: bioeconomy, European Union, circular economy, curriculum, pre-tertiary geography education, Republic of Croatia

UVOD

Globalni razvoj svjetskoga gospodarstva od druge polovice 20. stoljeća obilježava rast uz povremene krize. Uz pozitivne, prisutne su i negativne posljedice tog rasta kao što su onečišćenje okoliša, klimatske promjene, smanjenje ili nestanak biološke raznolikosti, geopolitičke napetosti. Utjecaji ljudskih aktivnosti i svjetske ekonomije na okoliš su veliki, a s porastom svijesti o tim utjecajima na planet Zemlju sve je veća potreba za tranzicijom prema održivom gospodarstvu odnosno održivom razvoju. Pojam održivi razvoj sve se češće zamjenjuje pojmom bioekonomija (engl. *bioeconomy* ili *bio-based economy*). Bioekonomija je relativno nov i trenutačno snažno prihvaćen pristup, a odnosi se na gospodarstva temeljena na inovativnim metodama zamjene fosilnih izvora inteligentnom i učinkovitim uporabom materijala i procesa na biološkoj osnovi (SCHLAILE, URMETZER, 2019.).

Europska komisija usvojila je strategiju¹ o usmjeravanju europske ekonomije prema bioekonomiji odnosno „održivom gospodarstvu koje koristi resurse u cilju smanjenja potreba za novim resursima i zamjenom fosilnog ugljika s obnovljivim ugljikom iz biomase“ (KULIŠIĆ, 2020., 5). Cilj europske strategije bioekonomije je razvoj inovativnog, učinkovitog i konkurentnog društva koje usklađuje sigurnost hrane s održivom uporabom bioloških obnovljivih izvora u industrijske svrhe, istodobno osiguravajući zaštitu okoliša (EUROPSKA KOMISIJA, 2012.). Od 2019. godine nova strategija rasta Europske unije kojom se želi kontinent transformirati u klimatski neutralno, pravedno i prosperitetno društvo s modernim, resursno učinkovitim i konkurentnim gospodarstvom je *Zeleni plan* (EUROPSKA KOMISIJA, 2019.).

Jedan od nacionalnih razvojnih smjerova Republike Hrvatske odnosi se na bioekonomiju i poticanje kružnoga gospodarstva, a ugrađen je u razvojni smjer 3 *Zelena i digitalna tranzicija*. „Zelena i digitalna tranzicija promicat će se prelaskom na čistu energiju, poticanjem zelenih i plavih ulaga-

¹ Strategija bioekonomije i Akcijski plan podupire tri ključna aspekta: razvijanje novih tehnologija i procesa za bioekonomiju; razvijanje tržišta i konkurentnosti u sektorima temeljenim na biomasi; poticanje donositelja politika i dionika na međusektorsku suradnju (KULIŠIĆ, 2020.).

INTRODUCTION

The development of the global economy in the second half of the 20th century and onward has been defined by growth and intermittent crises. This growth has had positive as well as negative consequences, such as environmental pollution, climate change, biodiversity loss, and geopolitical tensions. Human activities and the world economy have had a major impact on the environment. However, the growing awareness about planetary ramifications has created a push for a transition toward a sustainable economy or sustainable development. As a concept, sustainable development is being progressively supplanted by the terms ‘bioeconomy’ or ‘bio-based economy’. As a relatively new approach with staunch advocates, bioeconomy is an economy based on innovative methods that replace fossil sources with intelligent and efficient bio-based materials and processes (SCHLAILE, URMETZER, 2019).

The European Commission adopted a strategy¹ to direct the European economy toward a bioeconomy or ‘a sustainable economy that uses resources with the aim to diminish the need for new resources and replace fossil carbon with renewable carbon from biomass’ (KULIŠIĆ, 2020, 5). The aim of the European Bioeconomy Strategy is to develop a more innovative, efficient, and competitive society that reconciles food security with the sustainable use of renewable biological resources for industrial purposes, while ensuring environmental protection (EUROPEAN COMMISSION, 2012). In 2019, the EU adopted the Green Deal, a new growth strategy that aims to transform the continent into a climate-neutral, fair, and prosperous society with a modern, resource-efficient, and competitive economy (EUROPSKA KOMISIJA, 2019).

One of the national development directions of the Republic of Croatia – Development Direction 3, *Green and Digital Transition* – advocates the bioeconomy and circular economy. ‘The green and digital transition will be fostered by making a switch to clean energy, supporting green and blue

¹ The Bioeconomy Strategy and Action Plan supports three key areas: developing new technologies and processes for the bioeconomy; developing markets and competitiveness in biomass-based sectors; promoting intersectoral cooperation between policy-makers and stakeholders (KULIŠIĆ, 2020.).

nja, jačanjem samodostatnosti u hrani, razvojem kružnog gospodarstva, prilagodbom klimatskim promjenama, očuvanjem i obnovom ekosustava i bio-raznolikosti te razvojem održive i pametne mobilnosti i povezivosti“ (NACIONALNA RAZVOJA STRATEGIJA 2030, 2020., 4).

Globalni i neravnomjerni razvoj gospodarstva, izazovi klimatskih promjena, pad bioraznolikosti, sve veća potrošnja resursa zahtijevaju tranziciju dosadašnjeg načina rada, poslovanja, upravljanja, ali i obrazovanja. „Pitanje održivoga razvoja i sudjelovanje u odgovornome vrednovanju prirodnih resursa koji neće nepovratno uništiti okoliš ne mogu se razumjeti bez geografije“ (KURIKULUM GEOGRAFIJE ZA OSNOVNE ŠKOLE I GIMNAZIJE, 2019., 2). Geografija može pridonijeti razvoju bioekonomije i kroz predtercijarno i tercijarno obrazovanje sadržajima koji se uče i poučavaju u osnovnoj i srednjoj školi, ali i položajem u odnosu na druge predmete, međupredmetne teme i područja kurikuluma (KURIKULUM GEOGRAFIJE ZA OSNOVNE ŠKOLE I GIMNAZIJE, 2019.).

Primarni cilj ovoga rada je analizirati ulogu i potencijale geografskog predtercijarnog obrazovanja u razvoju bioekonomije i kružnog gospodarstva kojemu teži Republika Hrvatska preko razvojnog smjera 3 „Zelena i digitalna tranzicija“ (NACIONALNA RAZVOJA STRATEGIJA 2030, 2020.). Sekundarni ciljevi rada su analizirati osnovne teorijske značajke bioekonomije, strukturu zaposlenosti i strukturu ostvarenog prometa u sektorima bioekonomije u državama Europske unije s posebnim naglaskom na stanje u Republici Hrvatskoj. Ključne teme strategije bioekonomije u Europskoj uniji su *sigurnost u opskrbi hranom, održivo gospodarenje prirodnim resursima, smanjenje ovisnosti o neobnovljivim resursima, klimatske promjene – prevencija i prilagodba, radna mjesta i osiguranje konkurentnosti Europe*. Uloga i potencijali geografskog obrazovanja analizirani su prema navedenim ključnim temama.

PREGLED ODABRANIH DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

Ruski biolog F. I. Baranoff početkom 20. stoljeća proučavao je ribolovnu ekonomiju i, prema H. S. Gordonu (1954.), to je početak bioekonomi-

investments, strengthening food self-sufficiency, establishing a circular economy, adapting to climate change, preserving and restoring ecosystems and biodiversity, and developing sustainable and smart mobility and connectivity’ (NACIONALNA RAZVOJA STRATEGIJA 2030, 2020, 4).

The uneven global economic development, climate change challenges, biodiversity loss, and the ever-escalating consumption of resources call for a change of the status quo in labour, business, management, and education. ‘The challenge of sustainable development and participation in a responsible valuation of natural resources that will not irreversibly destroy the environment cannot be understood without geography’ (KURIKULUM GEOGRAFIJE ZA OSNOVNE ŠKOLE I GIMNAZIJE, 2019, 2). Pre-tertiary and tertiary education in geography may contribute to the development of the bioeconomy through instructional contents taught at the primary and secondary levels as well as its position relative to other subjects, cross-curricular topics, and curricular areas (KURIKULUM GEOGRAFIJE ZA OSNOVNE ŠKOLE I GIMNAZIJE, 2019).

The primary goal of this paper is to analyse the role and potential of pre-tertiary geography education in and for the development of the bioeconomy and circular economy, which is the aim of the Republic of Croatia defined by Development Direction 3, ‘Green and Digital Transition’ (NACIONALNA RAZVOJA STRATEGIJA 2030, 2020). The secondary goals of this paper are to analyse the general theoretical features of the bioeconomy as well as employment and turnover structure in the EU bioeconomy sectors, with a special emphasis on the situation in the Republic of Croatia. The key topics of the EU Bioeconomy Strategy are: *food security, sustainable management of natural resources, reducing dependence on non-renewable resources, climate change – mitigation and adaptation, and creating jobs and maintaining European competitiveness*. The role and potential of education in geography are analysed in accordance with these key topics.

OVERVIEW OF SELECTED RESEARCH

According to H. S. Gordon (1954), the bioeconomy has its roots in the research on fishery economics conducted by the Russian biologist F. I. Bar-

je. Pojam *bioekonomije* kao teorijske mogućnosti 1970-ih i 1980-ih razvija Nicholas Georgescu-Roegen koji je utjecao na proučavanje i strukturu *ekološke ekonomije* kroz ideju rasta (GEORGESCU-ROEGEN, 1975.). Prema Georgescu-Roegenu, pojam bioekonomije označava određeni problem s kojim se ljudsko društvo suočava, odnosno čovjek kao i svako živo biće mora se boriti protiv zakona entropije. Nadalje, tehnologija produžuje ljudsko biološko tijelo omogućujući mu da proširi polje svojega djelovanja (VIVIEN I DR., 2019.). I dok je pojam bioekonomije u početku imao filozofsko tumačenje, potkraj 20. stoljeća razvilo se znanstveno poimanje bioekonomije. Biotehnologija, kao jezgra bioekonomije, temelji se na tehnološkoj znanosti, odnosno novoj industrijskoj paradigmi (PATERMANN, AGUILAR, 2018.). Nositelj drugog tumačenja je OECD (*Organisation for Economic Co-operation and Development*) koji ovaj koncept analizira kroz biološke znanosti koje mogu razriješiti probleme današnjice (ublažavanje klimatskih promjena, poboljšanje zdravstvenih uvjeta i kvalitete života). Poljoprivredna biotehnologija omogućuje porast prinosa, a biotehnologija značajno pridonosi ekonomskoj produktivnosti (OECD, 2009.; VIVIEN I DR., 2019.). Danas prihvaćeno tumačenje odnosi se na procese biopročišćavanja, koje je Europska komisija primijenila za poljoprivredu, šumarstvo, ribarstvo, kao i za kemiju i biotehnologiju. Biopročišćavanje je središte ekološke transformacije biomasa (LONDO, MEEUSEN, 2010.; EUROPSKA KOMISIJA, 2012., 2018.; VIVIEN I DR., 2019.). Bioekonomija se odnosi na transformaciju gospodarstva koje se u velikoj mjeri temelji na fosilnim gorivima u gospodarstvu s učinkovitijim korištenjem obnovljivih resursa i sirovina koji se proizvode održivom uporabom usluga ekosustava s kopna i vode (BENNICH, BELYAZID, 2017.). Bioekonomija predstavlja proizvodnju obnovljivih bioloških resursa i pretvaranje tih resursa i tokova otpada u proizvode s dodanom vrijednošću, kao što su hrana, hrana za životinje, proizvodi koji se temelje na biološkoj osnovi kao i bioenergiju (EUROPSKA KOMISIJA, 2012., 2018.; VIVIEN I DR., 2019.). Ključnu ulogu za razvoj bioekonomije uz poduzetnike, vlast/politiku, znanstvene institucije i međunarodnu suradnju imaju formalno, neformalno i informal-

anoff at the beginning of the 20th century. In the 1970s and 1980s, Nicholas Georgescu-Roegen was the first to envision *the bioeconomy* as a theoretical possibility and influenced the study and structure of *environmental economy* through his idea of growth (GEORGESCU-ROEGEN, 1975). Georgescu-Roegen considered that the term defined a specific challenge faced by the human society: man, like every living creature, must fight against the law of entropy. According to him, technology augments the biological human body and allows for a broader scope of action (VIVIEN ET AL., 2019). Whereas the initial conception had a philosophical bend, at the end of the 20th century, the bioeconomy evolved into a scientific concept. Biotechnology, as the core of bioeconomy, is based on technoscience and a new industrial paradigm (PATERMANN, AGUILAR, 2018). The Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) pioneered this second interpretation by analysing the concept from the perspective of biological sciences that may help solve our pressing issues (mitigating climate change, improving health conditions and quality of life). Agricultural biotechnology boosts crop productivity, and biotechnology has a significant positive effect on economic productivity (OECD, 2009; VIVIEN ET AL., 2019). Today, the common interpretation refers to bioremediation processes, which are applied by the European Commission in the areas of agriculture, forestry, fishing, as well as chemistry and biotechnology. Bioremediation is at the heart of the ecological transformation of biomass feedstocks (LONDO, MEEUSEN, 2010; EUROPSKA KOMISIJA, 2012, 2018; VIVIEN ET AL., 2019). The bioeconomy stands for a shift from a largely fossil fuel-based economy to a more efficient economy that is based on renewable resources and raw materials produced through a sustainable use of land and water ecosystem services (BENNICH, BELYAZID, 2017). The bioeconomy entails the production of renewable biological resources and the transformation of these resources and waste flows into value-added products, such as food, animal feed, bio-based products, and bioenergy (EUROPSKA KOMISIJA, 2012, 2018; VIVIEN ET AL., 2019). Alongside entrepreneurs, the government/policies, scientific institutions, and international cooperation, formal, non-formal, and informal education/learning of every stakeholder in

no obrazovanje/učenje svakog pojedinca involviranog u ovo područje gospodarstva.

S obzirom na to da u njemu aktivno sudjeluju brojne znanstvene discipline, poput agronomije, ekologije, biotehnologije, nanotehnologije, IT-a, inovacijski potencijal bioekonomije je velik (RAJH, 2017.). Bioekonomija predstavlja inovativna gospodarstva s niskom razinom emisija plinova u cilju razvoja primarnog sektora (poljoprivreda, ribarstvo, šumarstvo). Drugi ciljevi bioekonomije su sigurnost i dostatnost opskrbe hranom, održivo korištenje obnovljivih bioloških resursa u industriji uz istovremenu zaštitu bioraznolikosti i okoliša (EUROPSKA KOMISIJA, 2012., 2018.). Za bioekonomiju se često koristi sinonim zelena ekonomija (engl. *green economy*). Zelena ekonomija ne odnosi se isključivo na bioproizvode i proizvodnju energije, već ističe sve obnovljive izvore energije, ekološke vidove proizvodnje i procese recikliranja te veliku pozornost pridaje društvenoj prihvatljivosti gospodarskih aktivnosti i kao takva predstavlja sveobuhvatniji pristup (BIOEKONOMIJA I ŠUMARSKA POLITIKA, 2, 2015). Dio bioekonomije je kružno gospodarstvo (engl. *circular economy*) koje čini zatvoreni krug strujanja sirovina, materije i energije u nekoliko faza i po svojoj je namjeni i dizajnu obnavljajuća ili regenerirajuća.

O važnosti geografske znanosti u bioekonomiji i povezano s njome socijalno-tehničke tranzicije (STT) posljednje se desetljeće intenzivno raspravljalo, s naglaskom na proučavanje prostora i prostornih odnosa te energetske tokova (SMITH I DR., 2010.; NEVILLE, DAUVERGNE, 2012.; HUBER, 2015.; MURPHY, 2015.; CALVERT I DR., 2017.). Početnu ulogu imala je ekološko-ekonomska geografija koja bioekonomiju nastoji objasniti suradnjom STT područja i geografije (HUBER, 2012.; BIRCH, TYFIELD, 2013.; CALVERT, 2016.). Geografija energije kroz socioekološke odnose istražuje primjenu alternativnih „low carbon“ izvora energije, posebno biogoriva i biomase. Primjena ovih izvora energije izazov je za očuvanje šumskih ekosustava, posebno na sjeveru Europe (LOVRIĆ I DR., 2020.). Geografija kao interdisciplinarna znanost ovu problematiku istražuje kroz četiri multisektorski povezana područja. Ta su područja socijalna analiza prostornih odnosa, geopolitika

this economic area plays a key role in the development of a bioeconomy.

Owing to active contributions from various scientific disciplines, such as agronomy, environmental science, biotechnology, nanotechnology, and the IT, the bioeconomy has a major innovation potential (RAJH, 2017). The bioeconomy is an innovative economy with low gas emissions focused on developing the primary sector (agriculture, fishing, forestry). Other goals of the bioeconomy are food security and sufficiency, the sustainable industrial use of renewable biological resources, as well as preserving biodiversity and environmental protection (EUROPSKA KOMISIJA, 2012, 2018). Bioeconomy is often synonymous with green economy. A green economy goes beyond bio-products and energy production and is concerned with all renewable energy sources, ecological modes of production, recycling processes, and spotlighting socially acceptable economic activities; as such, it represents a more comprehensive approach (BIOEKONOMIJA I ŠUMARSKA POLITIKA, 2, 2015). The circular economy is a building block of the bioeconomy. It is a multi-stage, closed-loop flow of raw materials, matter, and energy that is restorative and regenerative by design and purpose.

The importance of geographic science for the bioeconomy and the related socio-technical transition (STT) has been discussed extensively over the past decade, with a focus on the study of space, spatial relations, and energy flows (SMITH ET AL., 2010; NEVILLE, DAUVERGNE, 2012; HUBER, 2015; MURPHY, 2015; CALVERT ET AL., 2017).

In the early phase, environmental economic geography tried to explain the bioeconomy as a collaboration between STT areas and geography (HUBER, 2012; BIRCH, TYFIELD, 2013; CALVERT, 2016). Energy geography has explored socio-environmental relations and the application of alternative low-carbon energy sources, especially biofuels and biomass. These energy sources pose a challenge to forest ecosystems conservation, especially in the north of Europe (LOVRIĆ ET AL., 2020). As an interdisciplinary science, geography approaches these issues from four multisectoral perspectives. These perspectives are the social analysis of spatial relations, geopolitics and geoeconomics in global trade flows, especially energy trade, the role of

i geoeconomija u globalnim tokovima trgovine, posebno trgovini energijom, uloga geografije u STT području te uvođenje novih tehnologija, poput GIS-a (HADDAD, ANDERSON, 2008.; KURKA I DR., 2012.; ANEJIONU I DR., 2020.; NØRSTEBØ I DR., 2020.).

METODE

Nakon odabira i interpretacije odabrane literature i izvora, postavljena su sljedeća istraživačka pitanja: Koje su karakteristike promijenjene paradigme s linearnog na kružno gospodarstvo? Postoje li značajniji pomaci u razvoju bioekonomije u Republici Hrvatskoj posljednjih desetak godina? Obuhvaća li predmetni kurikulum Geografije za osnovne škole i gimnazije odgojno-obrazovne ishode koji se odnose na ključne teme EU Strategije bioekonomije?

U radu se provjeravaju sljedeće hipoteze:

- Promjena paradigme iz linearnog u kružno gospodarstvo pridonosi održivosti.
- U Hrvatskoj je bioekonomija u začetima razvoja pa će za njezin budući razvoj veliku ulogu imati obrazovanje.
- Predmetni kurikulum Geografije za osnovne škole i gimnazije dobro je polazište za obrazovanje o održivosti i bioekonomiji.

U radu su primijenjene kvantitativne i kvalitativne metode rada te metoda komparacije i deskripcije. Metodom komparacije i deskripcije obrazložen je teorijski okvir bioekonomije i kružnoga gospodarstva. Kvantitativnim metodama (deskriptivna statistika) analizirane su odabrane varijable o veličini bioekonomije u državama Europske unije (EU-28) i Republici Hrvatskoj (ukupni promet i dodana vrijednost 2017.) te zaposlenost po sektorima u bioekonomiji 2008. i 2017. godine. Od kvalitativnih metoda primijenjena je analiza sadržaja predmetnoga kurikuluma Geografije za osnovne škole i gimnazije, temeljena na ključnim riječima u ishodima učenja. Izdvojeni su ishodi učenja povezani s ciljevima EU Strategije bioekonomije. Rezultati analize sadržaja kurikuluma polazište su u oblikovanju smjernica učinkovitog

geography in STT, and the introduction of new technologies, such as GIS (HADDAD, ANDERSON, 2008; KURKA ET AL., 2012; ANEJIONU ET AL., 2020; NØRSTEBØ ET AL., 2020).

METHODS

The selection and interpretation of literature and sources raised the following research questions: What are the features of the paradigm shift from a linear to a circular economy? Have there been any significant advances in the evolution of a bioeconomy in the Republic of Croatia over the last ten years? Does the Geography curriculum for primary and 'gimnazija' secondary schools include learning outcomes that correlate with the key topics of the EU Bioeconomy Strategy?

The research tested following hypotheses:

- A paradigm shifts from a linear to a circular economy supports sustainability.
- Given that the bioeconomy in Croatia is in its early stages, education will play a major role in its future development.
- The primary and secondary school curriculum for Geography is a good starting point for education about sustainability and the bioeconomy.

The research was conducted using quantitative and qualitative methods as well as comparative and descriptive methods. The theoretical framework of the bioeconomy and circular economy was defined using comparative and descriptive methods. Quantitative methods (descriptive statistics) were used to analyse selected variables representing the size of bioeconomies in the EU member states (EU-28) and the Republic of Croatia (2017 total turnover and added value) as well as employment by bioeconomy sector in 2008 and 2017. Qualitative methods were used to analyse the content of the primary and secondary school curricula for Geography based on keywords of its learning outcomes. Learning outcomes associated with the EU Bioeconomy Strategy objectives were highlighted. The results of the curricular content analysis are a starting point for creating guidelines for effective and efficient teaching and learning about bioeco-

učenja i poučavanja postulata bioekonomije u Geografiji i srodnim predmetima. Samo se učinkovitim obrazovanjem, posebice geografskim, može pripremiti mlade za uspješne odgovore na životne izazove u 21. stoljeću.

REZULTATI I RASPRAVA

Promjena paradigme – s linearnog na kružno gospodarstvo

Održiva bioekonomija ključna je za borbu protiv klimatskih promjena i degradacije zemljišta i ekosustava. Transformacija klasičnoga linearnog modela ekonomije u bioekonomiju zahvaća prijelaz s uporabe fosilnih izvora na bioobnovljive, kao i prijelaz s linearnog na kružno gospodarstvo. Za linearno gospodarstvo karakteristično je da se otpad kao jedan od rezultata procesa proizvodnje baca u okoliš. Linearno gospodarstvo temeljilo se na načelu: uzmi – proizvedi – upotrijebi – baci s pretpostavkom neograničenosti i lake dostupnosti materijalnih resursa. Osnovna ideja koncepta kružnoga gospodarstva je stvoriti zatvoreni krug proizvodnje i potrošnje, pri čemu bi se unos materijala i stvaranje otpada smanjilo na minimum. Model kružnoga gospodarstva, za razliku od linearnog modela, usmjeren je na načelo: smanji – ponovno koristi – recikliraj – redizajniraj – preradi – upotrijebi. Kružno gospodarstvo ističe se kao potencijalno rješenje za održivi ekonomski razvoj te je sastavni dio bioekonomije. Ono čini zatvoreni krug strujanja sirovina, materije i energije u nekoliko faza (FRANKLIN-JOHNSON I DR., 2016.; ANDABAKA, 2018.; ANDABAKA I DR., 2018.). Ta je industrijska ekonomija obnavljajuća ili regenerirajuća po svojoj namjeni i dizajnu (URL 1). Jedna od ključnih postavki u kružnom gospodarstvu jest: *otpad je hrana*. Svi materijali i proizvodi koji su došli do kraja svojeg vijeka trajanja postaju sirovine za proizvodnju nove robe. Glavna misao vodilja kružnoga gospodarstva je ostvariti koncept *zero waste* (0 % otpada).

U početnom ciklusu razvoja kružno gospodarstvo imalo je osnovu 3R (engl. *reduce – reuse – recycling*), a danas je ona proširena na 6R komponenti (engl. *reduce – reuse – recycling – redesign – remanufacturing – recover*), odnosno smanjiti

onomy principles in Geography classes and related subjects. Only effective education, especially in Geography, can prepare young people to successfully address the 21st century challenges.

RESULTS AND DISCUSSION

Paradigm shift – from linear to circular economy

A sustainable bioeconomy is key to combating climate change and land and ecosystem degradation. The shift from the traditional linear model of the economy to a bioeconomy entails a move away from fossil resources and toward bio-renewable resources as well as a transition from linear to circular economy. In the linear economy, waste is released into the environment as a by-product of the production process. The linear economy is based on the principle of ‘take – produce – use – throw away’ and assumes an unlimited and easy access to material resources. The central tenet of a circular economy is creating a closed loop of production and consumption with a minimal inflow of new materials and waste generation. Unlike the linear model, the founding principle of the circular economy is ‘reduce – reuse – recycle – redesign – remanufacture – recover’. The circular economy stands out as a potential solution for a sustainable economic development and is an integral part of the bioeconomy. It engenders a multi-stage, closed-loop flow of raw materials, matter, and energy (FRANKLIN-JOHNSON ET AL., 2016; ANDABAKA, 2018; ANDABAKA ET AL., 2018). It is an industrial economy that is restorative and regenerative by purpose and design (URL 1). A key principle of the circular economy is *waste is food*. All materials and products that have reached the end of their useful life become raw materials to produce new goods. The main governing principle of the circular economy is working toward zero waste.

In its early stages, the circular economy was based on the concept of the 3 Rs (reduce – reuse – recycle), but this has now been expanded to 6 Rs (reduce – reuse – recycle – redesign – remanufacture – recover) (JAWAHIR, BRADLEY, 2016). The global economy has been moving away from the linear production model and embracing a circular model that has a lower im-

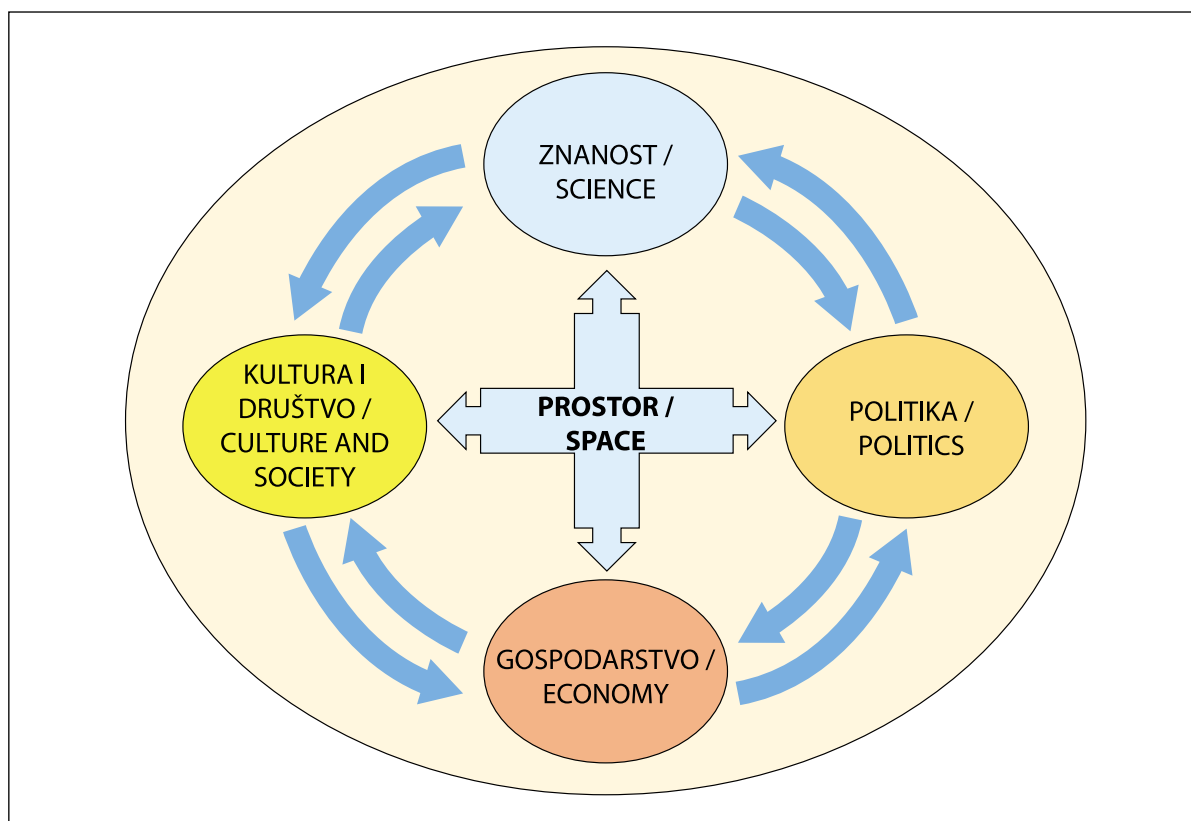
– ponovno koristiti – reciklirati – redizajnirati – preraditi – uporabiti (JAWAHIR, BRADLEY, 2016.). Stoga svjetsko gospodarstvo napušta linearni model proizvodnje i prihvaća kružni model kroz koji smanjuje opterećenost okoliša i povećava sigurnost opskrbe, uvodi inovacije i otvara nova radna mjesta.

Takav prijelaz zahtijeva međusobnu povezanost svih ključnih elemenata u funkcioniranju sustava. Početni sustav povezanosti temeljio se na *Triple Helix* modelu, koji je izričito naglašavao važnost visokog obrazovanja za inovacije. U tom modelu naglasak je na proizvodnji znanja i inovacija u gospodarstvu pa je kompatibilan s ekonomijom znanja. Uključivanjem javnosti, nevladinih udruga, medija i kulture odnosno uz *znanost, politiku, gospodarstvo* uključivanjem *kulture i društva* nastaje sustav tzv. *Quadruple Helix* model u kojemu održivi razvoj ekonomije znanja zahtijeva suradnju s društvom znanja. Osim političkih, državnih prava i sloboda potrebno je uzeti u obzir i utjecaj na prirodni okoliš odnosno na *prostor* čime nastaje peta cjelina sustava tzv. *Quintuple Helix* model koji naglašava nužnost socioekološke tranzicije društva i gospodarstva u 21. stoljeću (Sl. 1.).

impact on the environment, improves supply security, facilitates innovation, and creates new jobs.

This transition requires interconnectivity between all key elements of the system. The initial interconnectivity system was based on a triple helix model, which explicitly stressed the importance of higher education for innovation. According to this model, the focus of the economy is on the production of knowledge and innovation, making it compatible with the knowledge economy. The addition of *culture and society* to *science, politics, and economy* and the involvement of the public, non-governmental organizations, the media, and cultural institutions has given rise to a quadruple helix model, which requires cooperation with the knowledge society for a sustainable development of the knowledge economy. In addition to political and state rights and freedoms, consideration should be given to the impact on the natural environment or *space* as the fifth element in the so-called quintuple helix model, which calls attention to the need for a socio-environmental transition of society and economy in the 21st century (Fig. 1).

Nature is seen as an endless source of ideas and processes, so the aim is to use biomimetics to try

SLIKA 1. *Quintuple Helix model – naglasak na prirodni okoliš (prostor)*

FIGURE 1 *Quintuple Helix model – emphasis on the natural environment (space)*

Priroda je neiscrpan izvor ideja i postupaka pa se biomimikrijom nastoje oponašati najbolja rješenja iz prirode i primijeniti ih u proizvodnim ciklusima. Industrijska ekologija odavno promovira kružni sustav korištenja otpada kao sirovine ili energenata. Kalundborg simbioza već je gotovo pedeset godina primjer uspješnoga kružnoga gospodarstva (ŠILJKOVIĆ, 2011.).

Promjenom paradigme s linearnog na kružno gospodarstvo uz povezanost svih ključnih elemenata u funkcioniranju sustava uvažavajući ekološki osjetljiv model, to jest peterostruku spiralu (*Quintuple Helix* model) (Sl. 1.) može se pridonijeti održivosti sustava čime je potvrđena prva hipoteza postavljena u ovome radu.

BIOEKONOMIJA U EUROPSKOJ UNIJI I REPUBLICI HRVATSKOJ – STANJE I PERSPEKTIVE

Pokazatelji veličine bioekonomije u državama Europske unije (EU-28) 2017. godine su 2454 milijarde eura prometa i 685 milijardi eura dodane vrijednosti.² Ukupan broj zaposlenih bio je 18,6 milijuna³ (9 % ukupno zaposlenih). Prema sektoru zaposlenosti u bioekonomiji (PIOTROWSKI I DR., 2018.; RONZON I DR., 2020.), najveći je udio zaposlenih u sektoru *poljoprivrede*. Slijedi zaposlenost u sektorima: *hrana, pića i duhan; proizvodnja drva i namještaja; bio bazirani tekstil; papir; šumarstvo; bio bazirane kemikalije, plastika i vrećice*, a najmanji je udio (manje od 1 % zaposlenih) u sektoru *ribarstva i akvakulture; tekuća biogoriva i bio bazirana električna energija* (URL 2) (Sl. 2.).

Od svih zaposlenih u bioekonomiji, udio zaposlenih u poljoprivredi 2017. godine bio je 52 % (3 postotna boda manje nego 2008. godine). Sektor *hrane, pića i duhana* bilježi porast u udjelu zaposlenih 2017. godine u odnosu na 2008. godinu za 3,8 postotnih bodova, a pad u udjelu zaposlenosti bilježe sektori *proizvodnje drva i namještaja* te *bio bazirani tekstil*. Ostali sektori bilježe blagi porast ili stagnaciju u udjelima zaposlenih (Sl. 2.). Indeks

to imitate nature's best solutions and apply them in production cycles. Industrial ecology has long been promoting a circular system that uses waste as a raw material or energy source. The Kalundborg symbiosis has been an example of a successful circular economy for almost 50 years (ŠILJKOVIĆ, 2011).

Shifting the paradigm from linear to circular economy, the interconnectivity between all key elements of the system, and adopting an ecologically sensitive quintuple helix model (Fig. 1) may promote the sustainability of the system, thus confirming the first hypothesis presented in this paper.

BIOECONOMY IN THE EUROPEAN UNION AND THE REPUBLIC OF CROATIA – SITUATION AND PERSPECTIVES

In 2017, the indicators of the size of the bioeconomy in the EU member states (EU-28) were the EUR 2,454 billion turnover and EUR 685 billion added value.² The total employment was 18.6 million³ (9% of total persons employed). Based on the employment (PIOTROWSKI ET AL., 2018; RONZON ET AL., 2020), *Agriculture* had the largest share of workers among all bioeconomy sectors. This was followed by the employment in the following sectors: *food, beverage, and tobacco; wood and furniture production; bio-based textiles; paper; forestry; bio-based chemicals, plastics, and bags*; the smallest employment share (less than 1% of persons employed) was in *fisheries and aquaculture, liquid biofuels, and bio-based electricity* (URL 2) (Fig. 2).

In 2017, the share of agricultural workers in total employment in the bioeconomy was 52% (3 percentage points less than in 2008). In 2017, the *food, beverage, and tobacco* sector had a 3.8 percentage point increase in employment share compared to 2008, but *wood and furniture production* and *bio-based textiles* recorded a drop in employment. The employment shares in other industries either rose slightly or stagnated (Fig. 2). In 2017, the index of change in total employment in the bioec-

² EU-27: 2232 milijarde eura prometa i 614 milijardi eura dodane vrijednosti u 2017. godini

³ EU-27: 17,5 milijuna zaposlenih

² EU-27: EUR 2,232 billion turnover and EUR 614 billion added value in 2017.

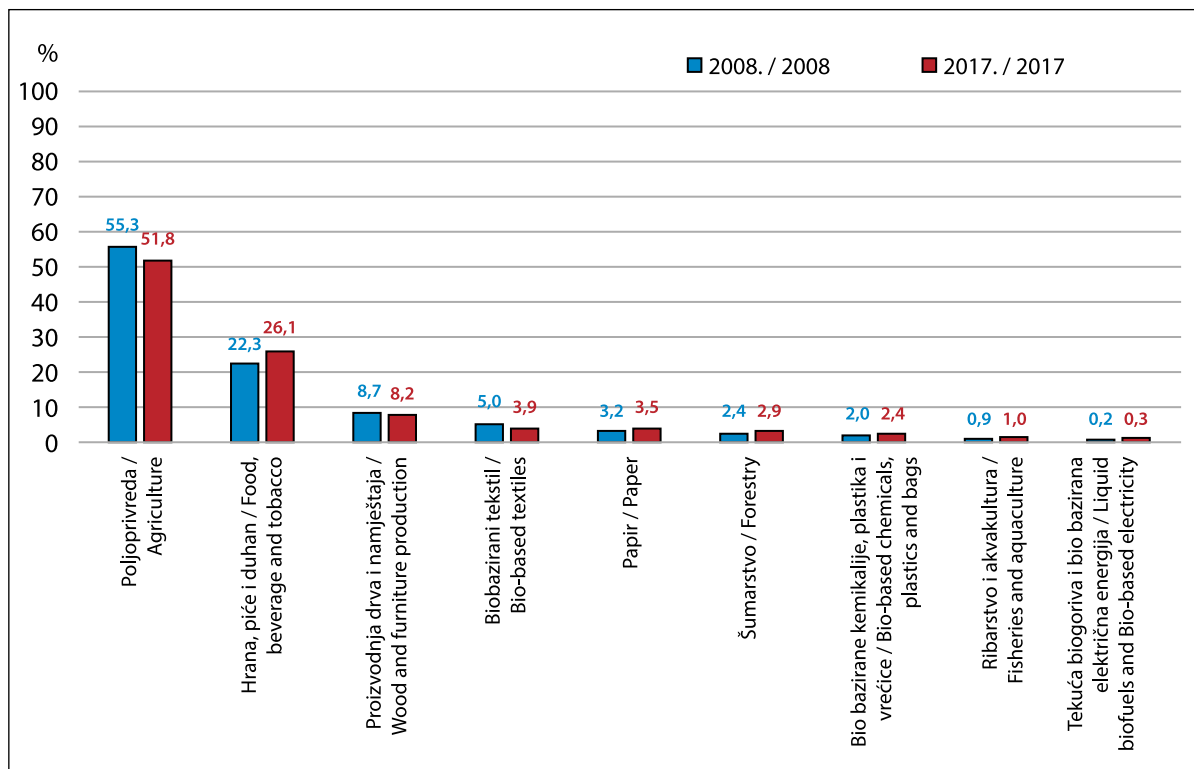
³ EU-27: 17.5 million employees.

promjene ukupnog broja zaposlenih u bioekonomiji 2017. godine u odnosu na 2008. godinu je 87,9 (a ukupnog broja zaposlenih u svim djelatnostima 102). Gledano po pojedinim sektorima, smanjenje zaposlenosti zabilježeno je gotovo u svim sektorima osim *šumarstva*, sektora koji bilježi porast za 6,7 % i sektora proizvodnje *hrane, pića i duhana* koji bilježe blagi porast za oko 2,5 %, dok je u promatranome razdoblju najznačajniji porast zaposlenosti u sektoru proizvodnje električne energije iz biomase koja je zabilježila rast od 262,1 %. Taj porast Kulišić (2020.) objašnjava paketom potpora za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora u bruto finalnoj potrošnji energije EU-a do 2020. godine (RONZON I DR., 2020.). Prema podacima EUROSTAT-a (URL 3), 2017. godine stopa ukupne nezaposlenosti porasla je za 0,9 postotnih bodova u odnosu na 2008. godinu. Pod utjecajem svjetske financijske krize i lančanih posljedica koje je uzrokovala, stope ukupne nezaposlenosti rastle su od 2008. do 2014. godine, od tada se smanjuju, ali su 2017. godine u 19 država članica Europske unije još uvijek bile veće od onih 2008. godine.

Za razliku od broja zaposlenih, koji u promatranome razdoblju bilježi pad, u sektorima bioeko-

onomy was 87.9 when compared to 2008 figures (whereas total employment in all activities was 102). Looking at individual sectors, almost every sector had a drop in employment except *forestry*, which had a 6.7% increase and the *food, beverage, and tobacco* production sector, which had a slight increase of about 2.5%. The biopower production sector had the most significant employment growth during the observed period, 262.1%. According to Kulišić (2020), this growth was a result of subsidies for energy generation from renewable resources in the gross final energy consumption in the EU until 2020 (RONZON ET AL., 2020). According to EUROSTAT data (URL 3), in 2017, the total unemployment rate increased by 0.9 percent compared to 2008 figures. Due to the effects of the global financial crisis and the resulting chain of consequences, total unemployment rose between 2008 and 2014, but has been on the decline since. However, in 2017, 19 EU member states still had higher unemployment than in 2008.

In contrast to the shrinking employment over the observed period, bioeconomy sectors experienced a turnover growth of 16.1%. This growth was greater in biomass processing than in biomass production.

SLIKA 2. Zaposlenost po sektorima u bioekonomiji za države Europske unije (EU-28) 2008. i 2017. godine (u %)

FIGURE 2 Employment by sectors in the bioeconomy for the countries of the European Union (EU-28) in 2008 and 2017 (%)

Izvor / Source: URL 2

nomije ostvaren je rast prometa i to za 16,1 %, više u sektorima koji prerađuju biomasu nego u sektorima koji je proizvode. To se može objasniti rastom produktivnosti i značajnim udjelom zaposlenih u radno intenzivnijem sektoru proizvodnje biomase (poljoprivreda). Pojedinačno najveći promet ostvaren je u proizvodnji *hrane, pića i duhana*, u visini od 1,241 milijarde eura te u proizvodnji biomase u *poljoprivredi* 449 milijardi eura što je 68,9 % ukupnog prometa bioekonomije EU-28 u 2017. godini. Među sektorima bioekonomije, porast prometa bilježe sektor *bio bazirana električna energija* (251,4 %), *tekuća biogoriva* (41 %) i *bio bazirane kemikalije, plastika i vrećice* (25,4 %). Proizvodnja električne energije iz biomase koja je ostvarila najveći porast prometa od 2008. do 2017. godine čini tek 0,9 % ukupnog prometa bioekonomije Europske unije u 2017. godini (Tab. 1.).

U Republici Hrvatskoj najveći je udio zaposlenosti u bioekonomiji također u sektoru *poljoprivrede* i u sektoru *hrane, pića i duhana*, kao i u državama

This may be explained by the increase in productivity and a more significant employment in the more labour-intensive sector of biomass production (agriculture). Sectors with the highest respective turnovers were food, beverage, and tobacco production (EUR 1.241 billion) and agricultural production of biomass (EUR 449 billion), which alone accounted for 68.9% of the total turnover in the EU-28 bioeconomy in 2017. Among bioeconomy sectors, turnover increase was recorded in bio-based electricity (251.4 %), liquid biofuels (41%), and bio-based chemicals, plastics, and bags (25.4 %). Between 2008 and 2017, biopower production had the greatest turnover growth, but this still accounted for only 0.9% of the total EU bioeconomy turnover in 2017 (Tab. 1).

Like other EU member states, the bioeconomy of the Republic of Croatia also had the greatest employment in *agriculture* and *food, beverage, and tobacco*. This was followed by the *wood and furniture production, forestry, bio-based textiles, fisheries and aquaculture*, and *paper* sector. As was the case

TABLICA 1. *Promet po sektorima u bioekonomiji u državama Europske unije 2008. i 2017. godine*
TABLE 1 *Turnover by sectors of the bioeconomy in the European Union in 2008 and 2017*

Sektor bioekonomije (RH) / Bioeconomy sector (Croatia)	2008. / 2008		2017. / 2017		Indeks promjene (2017./2008.) / Index of change (2017/2008)
	Promet u mlrd. EUR / Turnover in billion EUR	Udio prometa (%) / Share of turnover (%)	Promet u mlrd. EUR / Turnover in billion EUR	Udio prometa (%) / Share of turnover (%)	
Poljoprivreda / Agriculture	402,0	19,0	449,6	18,3	111,8
Šumarstvo / Forestry	42,4	2,0	50,5	2,1	119,3
Ribarstvo i akvakultura / Fisheries and aquaculture	12,8	0,6	15,3	0,6	119,7
Hrana, piće i duhan / Food, beverage and tobacco	1040,5	49,2	1 241,5	50,6	119,3
Bio bazirani tekstil / Bio-based textiles	90,0	4,3	79,9	3,3	88,9
Proizvodnja drva i namještaja / Wood and furniture production	186,7	8,8	187,5	7,6	100,4
Papir / Paper	165,9	7,8	195,9	8,0	118,1
Bio bazirane kemikalije, plastika i vrećice / Bio-based chemicals, plastics and bags	157,8	7,5	197,8	8,1	125,4
Tekuća biogoriva / Liquid biofuels	10,7	0,5	15,0	0,6	141,0
Bio bazirana električna energija / Bio-based electricity	6,0	0,3	21,1	0,9	351,4
Ukupno promet / Total turnover	2 114,5	100,0	2 454,2	100,0	116,1

Izvor / Source: URL 2

Europske unije. Slijede sektori *proizvodnja drva i namještaja, šumarstvu, bio baziranom tekstilu, ribarstvu i akvakulturi* te *papiru*. Kao i u državama Europske unije, najmanji je udio zaposlenih (manje od 1 % zaposlenih) u sektorima *tekuća biogoriva* i *bio bazirana električna energija* (Sl. 3.).

Udio zaposlenih u poljoprivredi 2017. godine bio je 42,6 % što je za oko 10 postotnih bodova manje nego 2008. godine. Sektor *hrane, pića i duhana* bilježi porast u udjelu zaposlenih 2017. godine u odnosu na 2008. godinu za 8,7 postotnih bodova. Porast u udjelu zaposlenosti zabilježio je i sektor *proizvodnje drva i namještaja* (za tri postotna boda). Sektori koji bilježe neznatan porast i/ili stagnaciju su *papir, bio bazirane kemikalije i plastika i vrećice, tekuća biogoriva i bio bazirana električna energija*, dok ostali sektori bilježe pad u udjelima zaposlenih 2017. godine u odnosu na 2008. godinu (Sl. 3.). Indeks promjene u broju zaposlenih u bioekonomiji 2017. godine u odnosu na 2008. godinu iznosio je 62,2 što znači da se broj zaposlenih smanjio za 37,8 %, a to je znatno više od prosjeka EU-28. Gledano po pojedinim sektorima, smanjenje zaposlenosti zabilježeno je gotovo u svim sektorima osim u sektorima *papir, bio bazirane kemikalije, plastika i vrećice* te u sektoru *bio bazirana električna energija* koji bilježi i u Republici Hrvatskoj i u EU-28 najveći rast. Smanjenje broja zaposlenih u bioekonomiji u Hrvatskoj može se objasniti općim trendovima u hrvatskom gospodarstvu. U razdoblju 2008. – 2017. EU-28 zabilježio je mali rast ukupne zaposlenosti (indeks 102), dok je Hrvatska u istome razdoblju zabilježila pad ukupne zaposlenosti (indeks 95,6 po čemu je pripadala skupini šest država s najvećim padom zaposlenosti⁴). Uz smanjenje stope zaposlenosti i starenje stanovništva, na zaposlenost u bioekonomiji utječe i struktura vanjske migracije stanovništva Hrvatske. Utvrđivanje snage utjecaja pojedinog faktora (uzročnika pada zaposlenosti općenito i u bioekonomiji) trebalo bi istražiti u posebnom radu.

U 2017. godini hrvatska bioekonomija ostvarivala je 11,3 milijarde eura prometa i 3,4 milijarde eura dodane vrijednosti što je činilo manje od 1 % ukupnoga ostvarenog prometa i manje od 1 % dodane vrijednosti bioekonomije na razini EU-28.

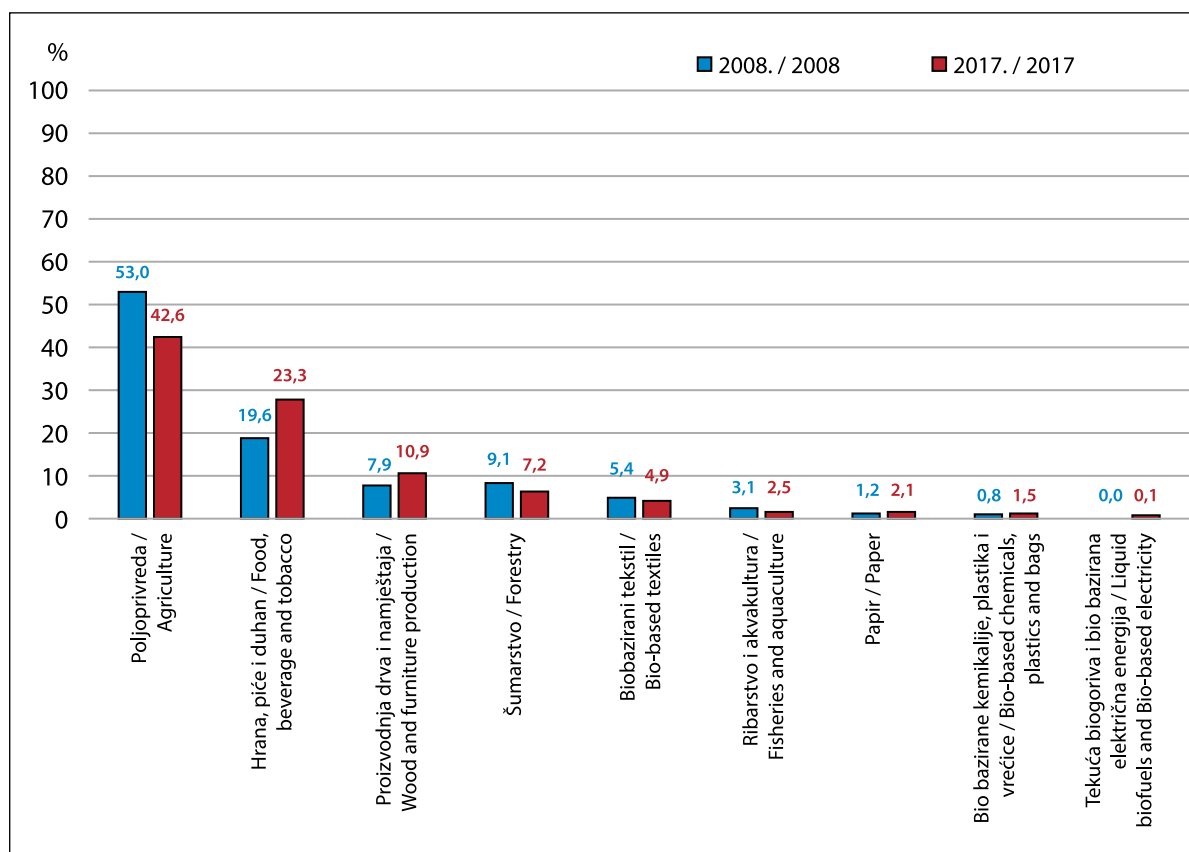
in other EU countries, the *liquid biofuels* and *bio-based electricity* sectors had the lowest employment share (less than 1% of persons employed) (Fig. 3).

In 2017, the share of agriculture sector in employment was 42.6%, which was about 10 percentage points less than in 2008. The *food, beverage, and tobacco* sector had an 8.7% employment growth in 2017 compared to 2008. The share of the labour force employed in *wood and furniture production* also increased (by three percentage points). *Paper, bio-based chemicals and plastics and bags, liquid biofuels and bio-based electricity* sectors had minor increases in employment or stagnated, whereas employment dropped in other sectors in 2017 compared to 2008 (Fig. 3). Compared to 2008, in 2017, the index of change in total bioeconomy employment was 62.2, meaning that the number of workers decreased by 37.8%, which was significantly higher than the EU-28 average. Looking at sectors individually, employment decreased in almost all sectors except in *paper, bio-based chemicals, plastics and bags, and bio-based electricity*, which had the greatest growth both in the Republic of Croatia and in the EU-28. The decrease in bioeconomy employment in Croatia may be explained by general trends in its economy. Between 2008 and 2017, the EU-28 saw a small rise in total employment (employment index was 102), whereas in the same period, Croatia recorded a decline in total employment (employment index was 95.6, making it one of the six countries with the largest employment decline)⁴. In addition to the declining employment rate and aging population, bioeconomy employment is also affected by the emigration structure of Croatia's population. The strength of influence of individual factors (the cause of employment decline in general and in the bioeconomy) should be investigated and determined in a separate paper.

In 2017, the Croatian bioeconomy generated EUR 11.3 billion turnover and EUR 3.4 billion added value, which was less than 1% of total turnover and less than 1% of added value of the EU-28 bioeconomy. 'The average productivity of the Croatian bioeconomy is below the EU-28 average

⁴ Veći pad zaposlenosti zabilježen je u Portugalu, Litvi, Bugarskoj, Rumunjskoj i Latviji.

⁴ Portugal, Lithuania, Bulgaria, Romania, and Latvia had a larger employment decline.

SLIKA 3. Zaposlenost po sektorima u bioekonomiji u Republici Hrvatskoj 2008. i 2017. godine (%)

FIGURE 3 Employment by sectors in the bioeconomy in the Republic of Croatia in 2008 and 2017 (%)

Izvor / Source: URL 2

„Prosječna produktivnost u bioekonomiji Hrvatske ispod je prosjeka EU-28: 13000 eura dodane vrijednosti po zaposlenom i 41000 eura prometa po zaposlenom (KULIŠIĆ, 2020., 15). U sektorima bioekonomije uz pad broja zaposlenosti, zabilježen je i pad prometa 2017. godine u odnosu na 2008. godine i to za 3,2 % što je ispod prosjeka EU-28 koji bilježe porast prometa.

Među sektorima bioekonomije najveći dio prometa ostvaren je u sektoru *hrane, pića i duhana* (50,4 %), zatim u *poljoprivredi* (21,2 %) te u sektoru *proizvodnja drva i namještaja* (11,1 %). Perspektive budućeg razvoja ogledaju se u razvoju sektora koji bilježe porast prometa 2017. godine u odnosu na 2008. godinu, a to su *bio bazirana električna energija*, zatim *proizvodnja papira, bio bazirane kemikalije, plastika i vrećice* i *proizvodnja drva i namještaja* (Tab. 2.).

Prema navedenim pokazateljima može se zaključiti da je hrvatska bioekonomija u začecima razvoja, ali s dobrim potencijalima pogotovo u sektorima bioekonomije koji bilježe povećanje prometa. S obzirom na razvojne smjerove kojima Hrvatska

EUR 13,000 added value per worker and EUR 41,000 turnover per worker' (KULIŠIĆ, 2020, 15). In addition to decreasing employment, in 2017, bioeconomy sectors also experienced a 3.2% turnover decrease compared to 2008. This was below the EU-28 average, which had a turnover increase.

Bioeconomy sectors with the largest turnover share were *food, beverage, and tobacco* (50.4%), followed by *agriculture* (21.2%) and *wood and furniture production* (11.1%). Development prospects rest on the development of sectors that had an increase in turnover in 2017 compared to 2008, namely *bio-based electricity, paper, bio-based chemicals, plastics, and bags*, and *wood and furniture production* (Tab. 2).

Based on the above indicators, we may conclude that the Croatian bioeconomy is still in its infancy, but shows good potential, especially in the sectors that had turnover growth. Bearing in mind the Croatian development directions from strategic documents such as the *2030 National Development Strategies* which involve the bioeconomy and circular economy, education and the application of

TABLE 2. Promet po sektorima u bioekonomiji u Republici Hrvatskoj 2008. i 2017. godine
 TABLE 2 Turnover by sectors in the bioeconomy in the Republic of Croatia in 2008 and 2017

Sektor bioekonomije (RH) / Bioeconomy sector (Croatia)	2008. / 2008		2017. / 2017		Indeks promjene (2017./2008.) / Index of change (2017/2008)
	Promet u mil. EUR / Turnover in mil. EUR	Udio prometa (%) / Share of turnover (%)	Promet u mil. EUR / Turnover in mil. EUR	Udio prometa (%) / Share of turnover (%)	
Poljoprivreda / Agriculture	3 288,4	28,2	2 398,2	21,2	72,9
Šumarstvo / Forestry	358,6	3,1	354,5	3,1	98,9
Ribarstvo i akvakultura / Fisheries and aquaculture	201,5	1,7	299,8	2,7	148,8
Hrana, piće i duhan / Food, beverage and tobacco	5 699,5	48,8	5 696,4	50,4	99,9
Bio bazirani tekstil / Bio-based textiles	518,8	4,4	431,5	3,8	83,2
Proizvodnja drva i namještaja / Wood and furniture production	1 000,7	8,6	1 259,4	11,1	125,9
Papir / Paper	241,4	2,1	366,9	3,2	152,0
Bio bazirane kemikalije, plastika i vrećice / Bio-based chemicals, plastics and bags	359,3	3,1	465,7	4,1	129,6
Tekuća biogoriva / Liquid biofuels	7,6	0,1	0,5	0,0	6,4
Bio bazirana električna energija / Bio-based electricity	1,1	0,0	33,6	0,3	2 947,3
Ukupno promet / Total turnover	11 676,9	100,0	11 306,7	100,0	96,9

Izvor / Source: URL 2

teži i koji su navedeni u strateškim dokumentima poput *Nacionalne razvojne strategije 2030*, a koji se odnose na bioekonomiju i kružno gospodarstvo veliku će ulogu u nadolazećem razdoblju imati obrazovanje i primjena *Quintuple Helix* modela. Time je potvrđena druga hipoteza u radu.

PREDTERCIJARNO GEOGRAFSKO OBRAZOVANJE U REPUBLICI HRVATSKOJ I BIOEKONOMIJA

Prijelaz društva prema bioekonomiji nije uspješan ako se u društvu kao cjelini ne dogode određene strukturne i kulturološke promjene usmjerene prema obrazovnim institucijama (SOTIGU I DR., 2020.). Namjera je strukturirati (pred)tercijarne kurikulume koji bi osigurali formalno obrazovanje kompetentnih radnika za nadolazeću bioindustriju.

the quintuple helix model may play a major role in the upcoming period. This confirms the second hypothesis of this paper.

PRE-TERTIARY GEOGRAPHY ED- UCATION IN THE REPUBLIC OF CROATIA AND BIOECONOMICS

The social transition toward the bioeconomy cannot succeed without certain structural and cultural changes aimed at educational institutions in society (SOTIGU ET AL., 2020). The goal is to design a (pre-)tertiary curricula that can provide formal education to competent workers in the upcoming bioindustry.

However, judging from the current school curricula, the education system seems to be at odds with the bioeconomy. On the one hand, students' education regarding this economy sector is lacking, and on the other, there are no training op-

Međutim, odnos obrazovnog sustava i bioekonomije u dosadašnjim je školskim kurikulumima u određenom nesuglasju. Niti su učenici dovoljno obrazovani za taj sektor gospodarstva niti je sadašnjim zaposlenicima omogućeno usavršavanje vještina i produbljivanje postojećeg znanja, ali se po tome Hrvatska ne razlikuje od drugih država (SOTIGU I DR., 2020.).

U većini država Europe sve veći naglasak stavlja se na STEM područje (znanost, tehnologija, inženjersvo, matematika) kao ključnu komponentu u prevladavanju toga nesuglasja. Koncept bioekonomije može se ugraditi u sve komponente STEM učenja, posebice u općeobrazovnim predmetima (biologija, kemija, geografija) i strukovnom obrazovanju koje obuhvaća tehnologiju recikliranja, oporabe, uklanjanje i izradu projektne dokumentacije.

Kroz cjelokupno predtercijarno obrazovanje koncept bioekonomije uključuje se u obrazovni proces na tri komplementarne razine (HAKOVIRTA, LUCIA, 2019.). U školskim ustanovama klasičnim metodama poučavanja, uz stjecanje potvrda, dopusnica, certifikata, bioekonomija se poučava formalno.

Kontinuiranim profesionalnim razvojem kroz različite konferencije, stručne skupove, seminare i tečajeve učenici se s bioekonomijom upoznaju informalno. Informalni je način obrazovanja najliberalniji i najrizičniji zato što polazi od spontanog interesa učenika iskazanog kroz razgovor, istraživanja, eksperimente (HAKOVIRTA, LUCIA, 2019.). Igre, izvanškolske i izvannastavne aktivnosti dio su informalnog načina učenja. *Online* učenjem, virtualnim komunikacijama učenici razmjenjuju svoje znanje i vještine stečene u procesu poučavanja na seminarima, ljetnim školama, kroz terenski rad ili samostalnom izradom studije slučaja (SACCHI I DR., 2021.).

U okviru STEM područja informalno i neformalno učenje uključuje i posjete muzejima, galerijama, knjižnicama, industrijskim pogonima, infrastrukturnim objektima povezanim s bioekonomijom, poput odlagališta otpada, reciklažnih dvorišta ili uređaja za pročišćavanje voda, rasadnicima bilja... Kod urbane populacije učenika ovakav način poučavanja nije problem, no problem se javlja kod marginaliziranih i ranjivih skupina (učenici s posebnim potrebama, učenici slabijega socijalnog statusa) s nekvalitetnom školskom in-

portunities for the current labour force to improve and broaden their skills and knowledge. However, Croatia is similar to other countries in this regard (SOTIGU ET AL., 2020).

The majority of European countries are progressively shifting their focus toward the STEM (science, technology, engineering, mathematics) field as a key component in overcoming this conflict. The concept of bioeconomy can be incorporated into any component of STEM education, especially general education subjects (biology, chemistry, geography) as well as vocational education that covers recycling, recovery, disposal technologies, and writing project documentation.

Throughout pre-tertiary education, the concept of bioeconomy is included in the educational process at three complementary levels (HAKOVIRTA, LUCIA, 2019). At schools, the bioeconomy is taught formally using traditional teaching methods, along with the acquisition of certificates and licenses.

Students can learn about the bioeconomy in informal settings as part of continuous professional development at various conferences, professional meetings, seminars, and in training courses. Informal education is the most liberal form of education, as well as the riskiest, since it stems from students' spontaneous interest and manifests itself through conversation, research, and experiments (HAKOVIRTA, LUCIA, 2019). Games, extracurricular and after-school activities are part of informal learning. Online learning enables students to communicate virtually and exchange knowledge and skills they have acquired in seminars, summer schools, through field work or independently, by working on case studies (SACCHI ET AL., 2021).

Considering STEM fields, informal and non-formal learning includes visits to museums, galleries, libraries, industrial plants, infrastructure facilities related to the bioeconomy, such as landfills, recycling centres, or water treatment plants, plant nurseries, etc. This teaching method is normally readily available to urban student populations but may pose a challenge when working with marginalized and vulnerable groups (special needs students, low socioeconomic status students) and students with poor school infrastructure. However, these are key areas in the development of informal learning (HAKOVIRTA, LUCIA, 2019). During

frastrukturu. Upravo su takva područja ključna za razvoj informalnog učenja (HAKOVIRTA, LUCIA, 2019.). U doba pandemije, a i potresa koji je pogodilo područje Banovine (prosinac, 2020.), pokazalo se da učenici iz udaljenih ruralnih područja ne samo da ne mogu pohađati nastavu *in situ*, već je zbog uništene infrastrukture često onemogućena i *online* nastava.

Nije svaki oblik učenja primjenjiv na sve učenike, stoga se uravnoteženom kombinacijom sva tri pristupa može potaknuti interes učenika za STEM područja. Nedostatak obrazovnog sustava je i nedovoljna suradnja učenika različitih školskih ustanova na lokalnoj i regionalnoj razini. Osim školskih natjecanja, minimalna je suradnja na zajedničkim projektima u lokalnoj zajednici. Škole su ostale izolirane na horizontalnoj i na vertikalnoj razini. STEM znanosti omogućuju veću komunikaciju među školama na analizi stanja u lokalnom okolišu i na području biologije (šumski ekosustavi naselja – općine – regije, parkovne površine, urbani vrtovi), kemije (industrija u naselju, općini ili regiji, otpadne tvari...), fizike (analiza telekomunikacijskih mreža u naselju, općini, gradu). Osim stjecanja stručnih znanja, ovakva suradnja razvija i socijalne vještine kod učenika, ali i među nastavnicima koji često (osim na stručnim skupovima i privatno) ne komuniciraju u zajedničkom interesu škola i zajednice kojoj pripadaju.

Od školske godine 2019./2020. prve generacije učenika petog razreda osnovne škole i prvog razreda gimnazije, a od školske godine 2020./2021. i učenici šestog razreda osnovne škole te drugog i trećeg razreda gimnazije obrazuju se po novouvedenom predmetnom kurikulumu Geografije. Sve generacije učenika predmetne nastave osnovne škole obrazovat će se po predmetnom kurikulumu od 2022./2023., dok su učenici svih razreda gimnazije uključeni u punu primjenu predmetnoga kurikuluma Geografije već od školske godine 2021./2022.

Analizira li se sadržaj ishoda učenja u kurikulumu nastavnog predmeta Geografija s aspekta ključnih tema EU strategije bioekonomije, može se ustvrditi da su za svaku od njih osigurani dobri preduvjeti za odgovarajuće obrazovanje (Tab. 3).

Prva ključna tema *sigurnost u opskrbi hranom*

the pandemic and after Banovina earthquake of December 2020, students from remote rural areas were not only unable to attend classes *in situ* but were also often unable to participate in online classes due to infrastructural damage.

Since not every form of learning can be applied to every student, stimulating students' interest in the STEM fields will require striking a balance among the three approaches. Another weakness of the education system is insufficient cooperation among students from different schools at the local and regional level. Apart from school competitions, there are negligible opportunities for cooperation on joint projects in the local community. Schools remain both horizontally and vertically isolated. STEM sciences enable greater communication and collaboration among schools concerning analyses of local environments as well as research in the area of biology (forest ecosystems in a settlement/municipality/region, park areas, urban gardens), chemistry (industry in a settlement, municipality, or region, waste...), and physics (analysis of telecommunication networks in a settlement, municipality, city). In addition to acquiring professional knowledge, this kind of cooperation also provides opportunities to develop social skills for both students and teachers, who often do not interact with each other (except at professional meetings and privately) to serve the common interest of their schools and communities.

A new Geography curriculum has been introduced in the 2019-2020 school year to the first generation of fifth graders in primary schools and first year students in secondary schools. In 2020-2021, it was also introduced in the sixth grade of primary school and the second and third grades of secondary school. Starting from 2022-2023, all primary school students will receive instruction based on the subject curriculum, whereas the new Geography curriculum will be fully implemented in all years of the 'gimnazija' secondary schools from the 2021-2022 school year.

When we analyse the content of learning outcomes from the Geography curriculum based on the key topics of the EU Bioeconomy Strategy, we may conclude that there are sound conditions in place for relevant education in each of these areas (Tab. 3).

As the first key topic, *food security* is covered by the GEO Secondary School C.4.1 as one of the outcomes

TABLE 3. Povezanost odgojno-obrazovnih ishoda u kurikulumu nastavnog predmeta Geografije i ključnih tema EU strategije bioekonomije
TABLE 3 The relationship between educational outcomes from the Geography curriculum and key topics of the EU Bioeconomy Strategy

Ključna tema EU Strategije Bioekonomije / Key topic of the EU Bioeconomy Strategy	Odgovno-obrazovni ishod u kurikulumu Geografije / Educational outcome from the Geography curriculum	Razrada odgojno-obrazovnih ishoda (odabrani sadržaji) / Elaboration of educational outcomes (selected content)
1. Sigurnost u opskrbi hranom / Food security	GEO SŠ C.4.1. Učenik istražuje važnost poljoprivrede te analizira neravnomjernu dostupnost hrane u svijetu. / GEO Secondary School C.4.1. Students investigate the importance of agriculture and analyze unequal food distribution in the world.	<ul style="list-style-type: none"> – analizira prirodno-geografske i društveno-geografske čimbenike koji utječu na razvoj i mogućnosti različitih oblika poljoprivredne proizvodnje / analyze the natural geographical and socio-geographical factors that influence the development and potentials of various forms of agricultural production – uspoređuje najveće proizvođače i izvoznike/uzvoznike glavnih prehrambenih poljoprivrednih proizvoda prema statističkim podacima FAO-a / compare the largest producers and exporters/importers of the main agricultural crops according to FAO statistics – analizira globalnu dostupnost hrane i načine rješavanja problema pothranjenosti i gladi u svijetu / analyze the global food availability and solutions to the global problem of malnutrition and hunger – raspravlja o primjeni suvremenih tehnologija u proizvodnji hrane / discuss the application of modern technologies in food production – raspravlja o održivoj poljoprivredi / discuss sustainable agriculture
2. Održivo gospodarenje prirodnim resursima / Sustainable management of natural resources	GEO SŠ B.C.2.8. Učenik analizira strukturu, rezerve i prostorni raspored energetske sirovine i mineralnih sirovina, prepoznaje važnost sirovina i energije za gospodarski razvoj. / GEO Secondary School BC2.8. Students analyze the structure, reserves, and spatial distribution of energy sources and mineral feedstocks, recognize the importance of was material and energy for economic development.	<ul style="list-style-type: none"> – razlikuje i objašnjava važnost resursa i sirovina / distinguish and explain the importance of resources and raw materials – pomoću geografske karte analizira prostorni raspored neobnovljivih i obnovljivih izvora energije / use a geographical map to analyze the spatial distribution of non-renewable and renewable energy sources – argumentirano raspravlja o važnosti i obvezi korištenja obnovljivih izvora energije te zauzima stav o njihovom korištenju / argue the importance and responsibility of using renewable energy sources and take a position on their use – analizira energetske potencijale, proizvodnju i potrošnju električne energije u zavičaju i Hrvatskoj / analyze energy potentials, electricity production, and consumption in their region and in Croatia – uspoređuje proizvodnju i potrošnju energije u Hrvatskoj s odabranim državama u Europi i svijetu / compare energy production and consumption in Croatia with selected countries in Europe and the world
3. Smanjenje ovisnosti o neobnovljivim resursima / Reducing dependence on non-renewable resources	GEO OŠ C.6.4. Učenik navodi i opisuje prirodna bogatstva, sirovine i izvore energije, navodi vrste onečišćenja i mjere zaštite te objašnjava važnost selektiranja otpada. / GEO Primary School C.6.4. Students list and describe natural resources, raw materials, and energy sources, list types of pollution and prevention measures and explain the importance of waste sorting.	<ul style="list-style-type: none"> – navodi i opisuje prirodna bogatstva, sirovine i izvore energije / list and describe natural resources, raw materials, and energy sources – razlikuje obnovljive od neobnovljivih izvora energije i objašnjava utjecaj njihova korištenja na okoliš / distinguish between renewable and non-renewable energy sources and explain their impact on the environment – navodi primjere onečišćenja okoliša na lokalnoj i globalnoj razini / list examples of environmental pollution at the local and global level – opisuje važnost selektiranja i recikliranja otpada / describe the importance of waste sorting and recycling – navodi moguće mjere zaštite od onečišćenja / list pollution prevention options – samostalno ili u skupini istražuje u zavičaju vrste onečišćenja / investigate types of pollution in their region, independently or in groups – analizira i prezentira prikupljene podatke te raspravlja o mogućim mjerama zaštite / analyze and present collected data and discuss prevention options

Ključna tema EU Strategije Bioekonomije / Key topic of the EU Bioeconomy Strategy	Odgovorno-obrazovni ishod u kurikulumu Geografije / Educational outcome from the Geography curriculum	Razrada odgojno-obrazovnih ishoda (odabrani sadržaji) / Elaboration of educational outcomes (selected content)
<p>3. Smanjenje ovisnosti o neobnovljivim resursima / Reducing dependence on non-renewable resources</p>	<p>GEO OŠ C.A.B.8.1. Učenik analizira prirodno-geografska obilježja polarnih područja, izdvaja specifične uvjete života i prilagodbe živih bića te objašnjava mogućnosti i ograničenja iskorištavanja njihovih prirodnih resursa. / GEO Primary School C.A.B.8.1. Students analyze natural geographic features of the polar regions, focusing on the characteristic living conditions and adaptations of living organisms, and explain the options and limitations of exploiting their natural resources.</p>	<p>– navodi specifične klimatske uvjete polarnih područja i njihov utjecaj na tlo i živi svijet / list the characteristic climate conditions of the polar regions and their impact on the soil and the living world – razlikuje pojavne oblike leda na kopnu i u moru / differentiate between different ice forms on land and sea ice – navodi primjere i objašnjava mogućnosti i ograničenja iskorištavanja prirodnih resursa polarnih područja / give examples and explain the possibilities and limitations of exploiting natural resources in polar regions</p>
<p>4. Klimatske promjene – prevencija i prilagodba / Climate change – prevention and adaptation</p>	<p>GEO SŠ C.B.3.1. Učenik analizira održivo upravljanje resursima mora i podmorja s primjerima iz svijeta i Hrvatske. / GEO Secondary School CB3.1. Students analyze sustainable management of sea and deep-sea resources with examples from the world and Croatia.</p>	<p>– opisuje iskorištavanje i mogućnosti iskorištavanja mora i podmorja kao izvora energije i hrane / describe legislation on sea and deep-sea exploitation and give examples from the world and Croatia – opisuje zakonsku regulativu u iskorištavanju mora i podmorja s primjerima iz svijeta i Hrvatske / describe the exploitation and exploitation options of the sea and deep sea as energy and food sources – objašnjava ekonomsku ulogu kontinentskog pličaka / explain the economic role of the continental shelf – analizira važnost vadenja rudnoga bogatstva te opisuje glavna ograničenja i opasnosti / analyze the importance of offshore mining and describe the main limitations and hazards – analizira važnost i održivost morskoga ribarstva i marikulture / analyze the importance and sustainability of sea fishing and mariculture – opisuje obilježja i posljedice El Niña / describe the features and consequences of El Niño – objašnjava ekološku ulogu i vrijednost koraljnih grebena i mangrova, njihovu ugroženost i potrebu zaštite / explain the environmental role and value, endangered status, and need for the protection of coral reefs and mangroves – objašnjava potrebu i mogućnosti zakonske zaštite dijelova mora i podmorja na primjeru Hrvatske / explain the need and options for legal protection of parts of the sea and deep-sea using Croatia as an example</p>
<p>4. Klimatske promjene – prevencija i prilagodba / Climate change – prevention and adaptation</p>	<p>GEO OŠ B.6.5. Učenik opisuje atmosferu i vrijeme, objašnjava najvažnije klimatske elemente, prikuplja i analizira podatke o vremenu te obrazlaže važnost vremenske prognoze. / GEO Primary School B.6.5. Students describe the atmosphere and weather, explain the most important climate elements, collect and analyze weather data, and explain the importance of weather forecasting.</p>	<p>– opisuje atmosferu te položaj i važnost troposfere / describe the atmosphere and the position and importance of the troposphere – objašnjava najvažnije klimatske elemente / explain the most important climate elements – obrazlaže važnost prikupljanja podataka o vremenu i važnost vremenske prognoze / explain the importance of collecting weather data and weather forecasting – opisuje da se zrak zagrijava od podloge te s tim povezuje pad temperature u troposferi s porastom nadmorske visine / explain that the air is heated by the surface and connect the drop in temperature in the troposphere with the rise in altitude – opisuje da se topli zrak (zagrijan od podloge) uzdiže, a hladan spušta / describe that warm air (heated by the surface) rises, and cold air sinks down – povezuje tlak zraka s nastankom vjetera i stabilnošću vremena, opisuje ciklonu i anticiklonu / connect air pressure with wind formation and weather stability, explain cyclones and anticyclones – opisuje planetarne vjetrove i njihova obilježja / describe planetary winds and their features – razlikuje vrste padalina i opisuje njihov nastanak / distinguish between types of precipitation and describe their formation</p>

Ključna tema EU Strategije Bioekonomije / Key topic of the EU Bioeconomy Strategy	Odgovorno-obrazovni ishod u kurikulumu Geografije / Educational outcome from the Geography curriculum	Razrada odgovorno-obrazovnih ishoda (odabrani sadržaji) / Elaboration of educational outcomes (selected content)
4. Klimatske promjene – prevencija i prilagodba / Climate change – prevention and adaptation	<p>GEO OŠ B.A.7.1. Učenik analizira prirodno-geografska obilježja Europe i objašnjava njihov utjecaj na naseljenost i gospodarske aktivnosti. /</p> <p>GEO Primary School B.A.7.1. Student analyzes Europe's natural and geographical features and explain their impact on population density and economic activities.</p> <p>GEO OŠ B.8.5. Učenik klasificira klimatske tipove, opisuje njihova obilježja i povezuje ih sa živim svijetom. /</p> <p>GEO Primary School B.8.5. Students classify climate types, describe their features, and connect them with the living world.</p> <p>GEO SŠ B.1.3. Učenik objašnjava utjecaj klimatskih modifikatora na određene klimatske elemente koristeći se geografskim kartama i IKT-om. /</p> <p>GEO Secondary School B.1.3. Students explain the impact of climate modifiers on certain climate elements using geographic maps and ICT.</p> <p>GEO SŠ B.1.4. Učenik objašnjava uzroke i posljedice svih razina cirkulacije atmosfere s primjerima iz svijeta i Hrvatske koristeći se geografskim kartama i IKT-om. /</p> <p>GEO Secondary School B.1.4. Students explain the causes and consequences of atmospheric circulation at all levels with examples from the world and Croatia using geographic maps and ICT.</p>	<p>– obrazlaže utjecaj klimatskih čimbenika na klimu, uspoređuje najzastupljenije tipove klime s pomoću klimatskih dijagrama te navodi i opisuje pripadajuću vegetaciju / explain the effect of climate factors on the climate, compare the most common types of climates using climate diagrams, and list and describe the associated vegetation</p> <p>– objašnjava utjecaj prirodno-geografskih obilježja na naseljenost i gospodarstvo Europe s pomoću tematskih karata / explain the effect of natural geographic features on Europe's population density and economy using thematic maps.</p> <p>– analizira i izrađuje klimatske dijagrame / analyze and create climate diagrams</p> <p>– navodi glavne klimatske tipove prema Köppenovoj klasifikaciji / list the main climate types according to the Köppen classification</p> <p>– opisuje njihova obilježja s pomoću klimatskoga dijagrama / describe their features using a climate diagram</p> <p>– objašnjava rasprostranjenost tipova klime s pomoću geografske karte / explain the distribution of climate types using a geographic map</p> <p>– opisuje pripadajući živi svijet / describe the associated living world</p> <p>– objašnjava temperaturu zraka, tlak zraka, vjetar, vlagu u zraku, padaline i naoblaku te se koristi s njima povezanim mjernim jedinicama, uređajima i načinom mjerenja / explain air temperature, air pressure, wind, air humidity, precipitation, and cloud cover and use related measurement units, equipment, and methods</p> <p>– analizira podatke iz tablica i grafičkih prikaza / analyze data from tables and graphs</p> <p>– obrazlaže utjecaj atmosfere, geografske širine, raspodjele kopna i mora, nadmorske visine, reljefa i morskih struja na klimatske elemente / explain the influence of the atmosphere, latitude, land and sea distribution, altitude, terrain, and sea currents on climate elements</p> <p>– objašnjava geografsku raspodjelu temperature zraka, tlaka zraka i padalina na Zemlji s pomoću geografskih karata i IKT-a / explain the geographical distribution of air temperature, air pressure, and precipitation on Earth using geographic maps and ICT</p> <p>– opisuje efekt staklenika / describe the greenhouse effect</p> <p>– objašnjava uzroke planetarne cirkulacije i objašnjava postanak planetarnih vjetrova / explain the causes of planetary circulation and the origin of planetary winds</p> <p>– objašnjava postanak monsunskih vjetrova / explain the origin of monsoon winds</p> <p>– objašnjava značajne mase i opisuje fronte / explain air masses and describe fronts</p> <p>– objašnjava nastanak, razvoj i obilježja ciklone i anticiklone / explain the origin, development and features of cyclones and anticyclones</p> <p>– opisuje obilježja i kretanje tropskih ciklona / describe the features and movement of tropical cyclones</p> <p>– navodi obilježja vremenskih nepogoda / list the features of natural disasters</p> <p>– objašnjava tercijarnu cirkulaciju / explain tertiary circulation</p>

Ključna tema EU Strategije Bioekonomije / Key topic of the EU Bioeconomy Strategy	Odgovorno-obrazovni ishod u kurikulumu Geografije / Educational outcome from the Geography curriculum	Razrada odgojno-obrazovnih ishoda (odabrani sadržaji) / Elaboration of educational outcomes (selected content)
<p>4. Klimatske promjene – prevencija i prilagodba / Climate change – prevention and adaptation</p>	<p>GEO SŠ B.3.2. Učenik analizira promjene klime te argumentirano objašnjava utjecaj čovjeka na globalno zatopljenje. / GEO Secondary School B.3.2. Students analyze climate change and argue about the human impact on global warming.</p> <p>GEO SŠ B.3.3. Učenik analizira posljedice globalnoga zatopljenja i aktivnosti međunarodne zajednice u rješavanju toga problema. / GEO Secondary School B.3.3. Students analyze the consequences of global warming and actions of the international community to address this issue.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – navodi dokaze o promjeni klime tijekom geološke prošlosti i u instrumentalno doba / cite evidence of climate change in the geological past and in the modern measurement era – objašnjava efekt staklenika / explain the greenhouse effect – analizira podatke o glavnim stakleničkim plinovima u atmosferi i globalnoj temperaturi / analyze data on the impact of major greenhouse gases on the atmosphere and global temperature – objašnjava utjecaj čovjeka na emisiju stakleničkih plinova / explain human influence on greenhouse gas emissions – objašnjava promjenu klime kao prirodni i antropogeno uvjetovani proces / explain climate change as a natural and anthropogenically conditioned process – objašnjava utjecaj klimatskih promjena na život na Zemlji / explain the impact of climate change on life on Earth, – objašnjava aktualne prirodno-geografske promjene do kojih dolazi zbog globalnoga zatopljenja / explain the current natural changes in geography that occur due to global warming – objašnjava moguće posljedice globalnoga zatopljenja, negativne (npr. invazivne vrste, klimatske migracije stanovništva, sukobi) i pozitivne (npr. nove poljoprivredne i turističke mogućnosti) / explain possible consequences of global warming, negative (e.g. invasive species, climate migrations, conflicts) as well as positive (e.g. new agricultural and tourism opportunities) – navodi primjere međunarodne aktivnosti usmjerene smanjenju čovjekova utjecaja na klimatske promjene / cite examples of international actions aimed at reducing human impact on climate change – uspoređuje i obrazlaže različite stavove država i organizacija u svijetu oko smanjenja emisije stakleničkih plinova / compare and explain different positions of countries and organizations globally regarding the reduction of greenhouse gas emissions
<p>5. Radna mjesta i osiguranje konkurentnosti Europe / Creating jobs and ensuring Europe's competitiveness</p>	<p>GEO SŠ B.2.7. Učenik analizira i uspoređuje različite pokazatelje razvijenosti na svim prostornim razinama. / GEO Secondary School B.2.7. Students analyze and compare various development indicators at all spatial levels.</p>	<ul style="list-style-type: none"> – analizira strukturu gospodarstva u zavičaju, Hrvatskoj, Europi i svijetu (prema udjelu zaposlenih i dohotku prema sektorima djelatnosti) / analyze the structure of economy in their region, Croatia, Europe, and the world (based on employment and income by economy sector) – uspoređuje važnost pojedinih sektora djelatnosti / compare the significance of different economy sectors – navodi, analizira i kritički raspravlja o gospodarskim i socioekonomskim pokazateljima razvijenosti / state, analyze, and critically discuss the economic and socioeconomic indicators of development

Izvor / Source: KURIKULUM NASTAVNOGA PREDMETA GEOGRAFIJA, (2019.)

uključena je u ishod GEO SŠ C.4.1., jedan od ishoda u četvrtom razredu gimnazije. Sadržaji u razradi odgojno-obrazovnog ishoda u drugom razredu gimnazije GEO SŠ B.C.2.8. osiguravaju učenicima temeljna znanja o *održivom gospodarenju prirodnim resursima*, drugoj ključnoj temi u strategiji bioekonomije u Europskoj uniji. Za treću ključnu temu temeljna znanja osigurava odgojno-obrazovni ishod u šestom razredu osnovne škole GEO OŠ C.6.4. Nastavak geografskog obrazovanja u osnovnoj školi uvelike je usmjeren na koncept održivosti, jedan od četiri ključna koncepta nastavnog predmeta Geografija, pa se doprinos obrazovanju za treću temu prepoznaje i u drugim ishodima učenja u osnovnoj školi, npr. u osmom razredu (GEO OŠ C.A.B.8.1.) i u gimnaziji (GEO SŠ C.B.3.1.). Za četvrtu ključnu temu učenici stječu znanja i vještine postupno i kontinuirano. U šestom razredu osnovne škole stječu temeljna znanja i vještine o klimi u Hrvatskoj i na planetu Zemlji (ishod GEO OŠ B.6.5.), produbljuju spoznaje u sedmom razredu na primjeru Europe (ishod GEO OŠ B.A.7.1.) i u osmom razredu na primjerima izvan europskih kontinenata (ishod GEO OŠ B.8.5.). Složenije spoznaje stječu u prvom razredu gimnazije (ishodi GEO SŠ B.1.3. i GEO SŠ B.1.4.) i najsloženije u trećem razredu u odgojno-obrazovnim ishodima GEO SŠ B.3.2. i GEO SŠ B.3.3. Za petu ključnu temu iz strategije učenici stječu znanja učenjem i poučavanjem odgojno-obrazovnog ishoda koji je sastavni dio geografskog obrazovanja u drugom razredu gimnazije. Izdvojeni sadržaji ishoda učenja u predmetnom kurikulumu Geografije potvrđuju da je kurikulum dobro polazište za obrazovanje o održivosti i bioekonomiji, čime je potvrđena treća hipoteza u radu.

Dobru osnovu za integrirani pristup učenju i poučavanju o bioekonomiji pruža i *Kurikulum međupredmetne teme Održivi razvoj* (2019.). Svrha učenja i poučavanja te međupredmetne teme održivi razvoj je osposobljavanje učenika za samostalno i odgovorno odlučivanje o pitanjima važnima za njih same i za društvo u cjelini, što potvrđuje opis te međupredmetne teme u kojemu je navedeno da se primjenom „...praktičnog rada učenike potiče na ponašanja kao što su korištenje prirodnih dobara i energije, korištenje

in the fourth year of secondary school. Contents of the elaboration on the GEO Secondary School B.C.2.8 educational outcome in the second year of the 'gimnazija' secondary school ensure a basic understanding of the *sustainable management of natural resources*, another key topic of the EU Bioeconomy Strategy. Basic knowledge about the third key topic is ensured by the GEO Primary School C.6.4 educational outcome for the sixth grade of primary school. As the Geography education in subsequent grades of primary school is largely focused on the concept of sustainability as one of its four key concepts, other learning outcomes in primary school, e.g. in the eighth grade (GEO Primary School C.A.B.8.1) as well as the 'gimnazija' secondary school (GEO Secondary School C.A.B.3.1) also cover and contribute to the education on the third key topic. Students acquire knowledge and skills in the fourth key topic gradually and continuously. In the sixth grade of primary school, students acquire basic knowledge and skills regarding the climate in Croatia and on Earth (GEO Primary School B.6.5 outcome), then deepen this knowledge in the seventh grade using Europe as an example (GEO Primary School B.A.7.1 outcome), and continue to do so in the eighth grade, using examples from non-European continents (GEO Primary School B.8.5 outcome). They gain more complex knowledge in the first year of secondary school (GEO Secondary School B.1.3 and GEO Secondary School B.1.4 outcomes) and the most complex understanding follows in the third year, as part of the GEO Secondary School B.3.2 and GEO Secondary School B.3.3 educational outcomes. Students acquire knowledge about the fifth key Strategy topic through a learning and teaching outcome in the second-grade Geography for secondary schools. The selected learning outcomes from the Geography curriculum corroborate that the curriculum is a stepping stone for an education on sustainability and the bioeconomy, thus confirming the third hypothesis of this paper.

A good foundation for an integrated approach to learning and teaching about the bioeconomy is laid by the cross-subject curriculum for Sustainable Development (KURIKULUM MEĐUPREDMETNE TEME ODRŽIVI RAZVOJ, 2019). The purpose of teaching and learning about Sustainable Development as a cross-curricular topic is to train students for independent and responsible decision-making on issues important to them and society as a whole, as con-

lokalno proizvedene hrane, racionalno postupanje s otpadom, uporaba iskorištenih materijala, aktivan rad i suradnja u zajednici“. Učenjem i poučavanjem *međupredmetne teme održivi razvoj* u obveznim i izbornim predmetima, na satima razrednika, u integriranoj, projektnoj, izvanučioničkoj i terenskoj nastavi te izvannastavnim aktivnostima potiče se razvoj znanja o prirodnim sustavima, o posljedicama ljudskih aktivnosti, zatim solidarnost prema drugim ljudima, prema okolišu, vlastitom i tuđem zdravlju, cjelokupnome životnom okruženju i prema budućim generacijama (KURIKULUM MEĐUPREDMETNE TEME ODRŽIVI RAZVOJ, 2019.).

Uz dokumente obrazovne politike koji daju temelje za sadržaj učenja, važna je i osposobljenost učitelja i nastavnika geografije za nove pristupe u planiranju i vođenju poučavanja te vrednovanju ishoda učenja. Iako je pandemija COVID-19 uvelike promijenila oblike organiziranoga stručnog usavršavanja učitelja i nastavnika, može se zaključiti da je posljednjih pet godina velika pozornost posvećena upravo novim pristupima u učenju i poučavanju. Uz stručne skupove primarno namijenjene geografima, sve je više organiziranih oblika edukacije integrativnoga karaktera, primjerice *Prirodnoznanstveni pristup u učenju i poučavanju o održivome razvoju* (URL 4). Teme u čijem se naslovu prepoznaju ključne riječi održivi razvoj zastupljene su i na stručnim skupovima županijske razine i drugim organiziranim i neorganiziranim oblicima stručnog usavršavanja i profesionalnog razvoja.

Kako bi se implementirali principi bioekonomije u predtercijarnom obrazovanju, buduća stručna usavršavanja trebalo bi organizirati prema međunarodnim iskustvima, uz prilagodbu hrvatskoj praksi (KIRCHHERR, PISCICELLI, 2019.). Za očekivati je slična iskustva kao i u drugim državama, da predavači istodobno uče i poučavaju o održivosti (BRUMAGIM, CANN, 2012.; PERSONS, 2012.; WU, SHEN, 2016., prema KIRCHHERR, PISCICELLI, 2019., 3).

Dionici geografskog obrazovanja kao i obrazovanja u drugim predmetima i područjima, imaju odgovornost pridonijeti stvaranju društva temeljenoga na održivosti, a za to postoje dobri preduvjeti u Hrvatskoj.

firmed by its description, which claims that through ‘...practical work, students are encouraged to adopt behaviours such as using natural resources and energy, using locally produced food, rational waste management, using second-hand materials, active work and cooperation in the community.’ Teaching and learning about the cross-curricular topic Sustainable Development in mandatory and elective classes, homeroom, integrated, project, extracurricular, and field courses, as well as extracurricular activities stimulates the development of knowledge related to natural systems, the consequences of human actions, solidarity with other people, care for the environment, one’s own and others’ health, the ecosystem, and future generations (KURIKULUM MEĐUPREDMETNE TEME ODRŽIVI RAZVOJ, 2019).

In addition to educational policy documents that lay a foundation for learning contents, the training of geography teachers to use new approaches in planning and teaching classes and evaluating learning outcomes is also important. Although the COVID-19 pandemic has greatly affected the format of teacher professional development training, we may conclude that great attention has been paid to new approaches in learning and teaching over the last five years. In addition to professional conferences aimed primarily at geographers, there has been an increase in integrative training opportunities, such as the conference on the *Scientific Approach to Learning and Teaching about Sustainable Development* (URL 4). Topics with the keyword ‘sustainable development’ are also represented at academic conferences at the county-level and other structured and unstructured forms of professional training and professional development.

In order to implement bioeconomy principles in pre-tertiary education, future professional development opportunities should be built on international experiences, but also tailored to the practice in Croatia (KIRCHHERR, PISCICELLI, 2019). We may expect effects similar to those experienced by other countries – where lecturers simultaneously teach and learn about sustainability (BRUMAGIM, CANN, 2012; PERSONS, 2012; WU, SHEN, 2016, prema KIRCHHERR, PISCICELLI, 2019, 3).

Stakeholders in geography education, as well as education in other subjects and areas, have a responsibility to help create a sustainability-based society – and Croatia has favourable conditions to make this happen.

ZAKLJUČAK

Za ublažavanje negativnih posljedica suvremenog razvoja nužni su novi pristupi u gospodarstvu na svim razinama – od lokalne do globalne. Jedan od inovativnih pristupa integriran u razvojne strategije Europske unije i Hrvatske je bioekonomija. S obzirom na obilježja, ciljeve i potencijal bioekonomije, važno je promišljati o stvaranju preduvjeta za njezinu implementaciju u suvremenom gospodarstvu kako bi se ostvarila održivost. Održivost sustava podupire primjena peterostruke spirale (*Quintuple Helix* model) u funkcioniranju ključnih elemenata gospodarskih sustava. Za ostvarivanje ciljeva ključnih tema EU Strategije bioekonomije osnovu predstavlja udio zaposlenih u bioekonomiji koji čini devet posto ukupno zaposlenih. Za prvu ključnu temu, sigurnost u opskrbi hranom, važan temelj predstavlja više od tri četvrtine zaposlenih u dva sektora bioekonomije, u poljoprivredi te u proizvodnji hrane i pića. Hrvatska je bioekonomija u začetima razvoja, još uvijek ispod prosjeka Europske unije, ali s dobrim potencijalima. Napretku i boljem ostvarivanju potencijala mogu pridonijeti razvojni smjerovi kojima Hrvatska teži, a navedeni su u strateškim dokumentima poput *Nacionalne razvojne strategije 2030*. Kako bi se ostvarile strateške smjernice, uz druge dionike, veliku će ulogu i odgovornost imati obrazovanje. Geografsko obrazovanje u osnovnim i srednjim školama utemeljeno na usvajanju planiranih odgojno-obrazovnih ishoda iz kurikuluma u suglasju je sa strateškim smjernicama *Nacionalne razvojne strategije 2030* kao i s ključnim temama EU Strategije bioekonomije i Europskog zelenog plana. Ako se cjelovitim geografskim obrazovanjem, u trajanju osam godina, postupno usvoje ishodi učenja izdvojeni u Tab. 3., ostvarit će se pretpostavke za doprinos mladih u Hrvatskoj ostvarivanju i *Nacionalne razvojne strategije* i Europskoga zelenog plana. Navedeno će pridonijeti daljnjoj afirmaciji geografije kao interdisciplinarne i multidisciplinarne znanosti koja ima značajnu ulogu u obrazovanju na svim razinama, od primarnog do tercijarnog obrazovanja kao i u svim oblicima učenja, od formalnog do cjeloživotnog učenja.

CONCLUSION

Mitigating negative consequences of contemporary development requires new approaches in economies at every level, from local to global. The bioeconomy is an innovative approach integrated into the development strategies of the European Union and Croatia. Taking into account the features, goals, and potentials of the bioeconomy, serious consideration should be given to laying the groundwork for its implementation in the modern economy as a way to achieve sustainability. The quintuple helix model of the functioning of key elements of economic systems supports sustainability of these systems. Employment in the bioeconomy accounts for 9% of total employment and is pivotal to meeting the objectives of key topics of the EU Bioeconomy Strategy. More than three quarters of these workers are employed in two bioeconomy sectors, agriculture and food and beverage production, laying an important foundation for the first key topic, food security. Croatian bioeconomy is in its infancy, and while still below the EU average, boasts attractive prospects. The development directions Croatia aims for, as defined in strategic documents such as the *2030 National Development Strategies*, may accelerate the progress and facilitate realization of its potential. Education will have a major role in and responsibility for achieving these strategic guidelines, alongside other stakeholders. Geography education in primary and secondary schools based on the adoption of defined educational outcomes from the curriculum is in step with the strategic guidelines of the 2030 National Development Strategy as well as the key topics of the EU Bioeconomy Strategy and European Green Deal. Steady adaptation of learning outcomes highlighted in Table 4 through comprehensive geography education over the course of eight grades may create conditions and provide opportunities for young people in Croatia to contribute to the success of both the National Development Strategy and the European Green Deal. This will help establish geography as an interdisciplinary and multidisciplinary science that plays a significant role in education at every level, from primary to tertiary education, as well as in all forms of learning, from formal to lifelong learning.

IZVORI I LITERATURA / SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- ANDABAKA, A. (2018): Potencijali i ograničenja primjene kružne ekonomije u kontekstu održivoga razvoja Hrvatske, EFZG Occasional Publications (Department of Macroeconomics), u: *Zbornik radova znanstvenog skupa: Modeli razvoja hrvatskog gospodarstva* (ur. Družić, G.; Družić, I.), Ekonomski fakultet Zagreb i HAZU; 1 (1), 18, 427-458.
- ANDABAKA, A., BEG, M., GELO, T. (2018): Challenges of circular economy in Croatia, *International journal of multidisciplinary in business*, 4 (5), 115-126.
- ANEJIONU, O.C.D., DI LUCIA, L., WOODS, J. (2020): Geospatial modelling of environmental and socio-economic impacts of large-scale production of advanced biofuel, *Biomass and Bioenergy*, 142, 1-14. DOI: 10.1016/j.biombioe.2020.105789
- BENNICH, T., BELYAZID, S. (2017): The Route to Sustainability-Prospects and Challenges of the Bio-Based Economy, *Sustainability*, 9 (6), 887. DOI: 10.3390/su9060887-
- BIOEKONOMIJA I ŠUMARSKA POLITIKA 2, *EFICEEC-EFISEE Policy Brief*, European Forest Institute Central-East European Regional Office, Zagreb, 2015., pp 8, <https://www.sumins.hr/jedinice/zavod-za-medunarodnu-znanstvenu-suradnju-jugoistocne-europe/>, 15. 7. 2021.
- BIRCH, K., TYFIELD, D. (2013): Theorizing the bioeconomy: Biovalue, biocapital, bioeconomics or . . . what?, *Science, Technology & Human Values*, 38 (3), 299-327. DOI: 10.1177/0162243912442398
- BRUMAGIM, A. L., CANN, C. W. (2012): A framework for teaching social and environmental sustainability to undergraduate business majors. *Journal of Education for Business*, 87 (5), 303-308. DOI: 10.1080/08832323.2011.598886.
- CALVERT, K. (2016): From 'Energy Geography' to 'Energy Geographies': Perspectives on a Fertile Academic Borderland, *Progress in Human Geography*, 40 (1), 105-125. DOI: 10.1177/0309132514566343-
- CALVERT, K. E., KEDRON, P., BAKA, J., BIRCH, K. (2017): Geographical perspectives on sociotechnical transitions and emerging bio-economies: introduction to a special issue, *Technology Analysis & Strategic Management*, 29 (5), 477-485, DOI: 10.1080/09537325.2017.1300643-
- EUROPEAN COMMISSION (2012): *Innovating for Sustainable Growth: A Bioeconomy for Europe. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions*, No. SWD, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1f0d8515-8dc0-4435-ba53-9570e47dbd51>, 31.7.2021.
- EUROPEAN COMMISSION (2018): *A Sustainable Bioeconomy for Europe: Strengthening the Connection Between Economy, Society and the Environment: Updated Bioeconomy Strategy*, Directorate-General for Research and Innovation, Directorate-General for Research and Innovation (European Commission), Brussels, https://knowledge4policy.ec.europa.eu/publication/sustainable-bioeconomy-europe-strengthening-connection-between-economy-society_en, 31.7.2021.
- EUROPSKA KOMISIJA (2019): *Europski zeleni plan, 2019.*, <https://www.consilium.europa.eu/hr/policies/green-deal/>, 31.7.2021.
- FRANKLIN-JOHNSON, E., FIGGE, F., CANNING, L. (2016): Resource duration as a managerial indicator for Circular Economy performance, *Journal of Cleaner Production*, 133, 589-598. DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.05.023.
- GEORGESCU-ROEGEN, N. (1975): Bio-economics Aspects of Entropy, in: *Entropy and Information in Science and Philosophy* (Eds. Kubat, L., Zeman, J.), Elsevier, Amsterdam, pp. 125-142.
- GORDON, H. S. (1954): The Economic Theory of a Common-Property Resource: The Fishery, *Journal of Political Economy*, 62, 124-142.
- HADDAD, M. A., ANDERSON, P. F. (2008): GIS methodology to identify potential corn stover collection locations, *Biomass and Bioenergy*, 32 (12), 1097-1108. DOI: 10.1016/j.biombioe.2008.02.007.
- HAKOVIRTA, M., LUCIA, L. A. (2019): Informal STEM education will accelerate the bioeconomy, *Nature biotechnology*, 37 (1), 103-104.

- HUBER, M. (2015): Theorizing Energy Geographies, *Geography Compass*, 9 (6), 327-338. DOI: 10.1111/gec3.12214.
- HUBER, M. T. (2012): Energy, environment and the geopolitical imagination, *Political Geography*, 31 (6), 402-403. DOI: 10.1016/j.polgeo.2012.01.003.
- JAWAHIR, I. S., BRADLEY, R. (2016): Technological Elements of Circular Economy and the Principles of 6R-Based Closed-loop Material Flow in Sustainable Manufacturing, *In 13th Global Conference on Sustainable Manufacturing - Decoupling Growth from Resource Use*, (Eds. Seliger, G., Kohl, H., Mallon, J.) Elsevier, 103-108.
- KIRCHHERR, J., PISCICELLI, L. (2019): Towards an Education for the Circular Economy (ECE): Five Teaching Principles and a Case Study, *Resources, Conservation and Recycling*, 150, Article 104406, 1-12. DOI: 10.1016/j.resconrec.2019.104406.
- KULIŠIĆ, B. (2020): Bioekonomija, *Sektorske analize*, 9 (74), 1-32.
- KURIKULUM MEĐUPREDMETNE TEME ODRŽIVI RAZVOJ (2019), *Narodne novine*, 7/2019., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_152.html, 31.7.2021.
- KURIKULUM NASTAVNOGA PREDMETA GEOGRAFIJA ZA OSNOVNE ŠKOLE I GIMNAZIJE, *Narodne novine*, 7/2019., https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_145.html, 31.7.2021.
- KURKA, T., JEFFERIES, C., BLACKWOOD, D. (2012): GIS-based location suitability of decentralized, medium scale bioenergy developments to estimate transport CO₂ emissions and costs, *Biomass and Bioenergy*, 46, 366-379. DOI: 10.1016/j.biombioe.2012.08.004.
- LONDO, M., MEEUSEN, M. J. G. (2010): Policy Making for the Biobased Economy, in: *The biobased economy: biofuels, materials and chemicals in the post-oil era* (Eds. Langeveld, H., Sanders, J., Meeusen, M. J.), Routledge, pp. 203-213.
- LOVRIĆ, M., LOVRIĆ, N., MAVSAR, R. (2020): Mapping forest-based bioeconomy research in Europe, *Forest Policy and Economics*, 110 (C), 1-20. DOI: 10.1016/j.forpol.2019.01.019.
- MURPHY, J. T. (2015): Human Geography and Socio-technical Transition Studies: Promising Intersections, *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 17, 73-91. DOI: 10.1016/j.eist.2015.03.002.
- NACIONALNA RAZVOJNA STRATEGIJA REPUBLIKE HRVATSKE DO 2030. GODINE, *Narodne novine*, 13/2021, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html, 31.7.2021.
- NEVILLE, K. J., DAUVERGNE, P. (2012): Biofuels and the Politics of Mapmaking, *Political Geography*, 31 (5), 279-289. DOI: 10.1016/j.polgeo.2012.03.006.
- NØRSTEBØ, V., KRØGLI, S. O., DEBELLA-GILO, M., PEREZ-VALDES, A. G., UGGEN, T. K., DRAMSTAD, E. W. (2020): Identifying Suitable Bioeconomic Cluster Sites—Combining GIS-MCDA and Operational Research Methods, *Environmental Modeling & Assessment*, 25, 689-703. DOI: 10.1007/s10666-020-09694-x-
- OECD (2009): *The Bioeconomy to 2030: Designing a Policy Agenda*, OECD Publishing, Paris.
- PATERMANN, C., AGUILAR, A. (2018): The origins of the bioeconomy in the European Union. *New Biotechnology* 40(A), 20-24. DOI: 10.1016/j.nbt.2017.04.002-
- PERSONS, O. (2012): Incorporating corporate social responsibility and sustainability into a business course: a shared experience. *Journal of Education for Business*, 87 (2), 63-72. DOI: 10.1080/08832323.2011.562933.
- PIOTROWSKI, S., CARUS, M., CARREZ, C. (2018): European bioeconomy in figures, *Industrial Biotechnology*, 12 (2), 78-82.
- RAJH, M. (2017): *Dejavniki razvoja bioekonomije v Sloveniji*, Mag. delo. Ljubljana, Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Študij biotehnologije, 132.
- RONZON, T., PIOTROWSKI, S., TAMOSIUNAS, S., DAMMER, L., CARUS, M., M'BAREK, R. (2020): Developments of Economic Growth and Employment in Bioeconomy Sectors across the EU, *Sustainability*, 12 (11), 4507. DOI: 10.3390/su12114507.

- SACCHI, S., LOTTI, M., BRANDUARDI, P. (2021): Education for a biobased economy: Integrating life and social sciences in flexible short courses accessible from different backgrounds, *New Biotechnology*, 60, 72-75. DOI: 10.1016/j.nbt.2020.10.002-
- SCHLAILE, M. P., URMETZER, S. (2019): Transitions to sustainable development, in: *Encyclopedia of the UN Sustainable Development Goals: Decent Work and Economic Growth*, (Eds. Leal Filho, W., Azul, A. M., Bandli, L., Lange Salvia, A., Wall, T.), Springer, Cham, pp. 1067–1081.
- SMITH, A., VOSS, J.-P., GRIN, J. (2010): Innovation Studies and Sustainability Transitions: The Allure of the Multi-level Perspective and its Challenges, *Research Policy*, 39 (4), 435-448. DOI: 10.1016/j.res-pol.2010.01.023.
- SOTIGU, G., TORREGGIANI, A., SCHIFINO, G., ALUIGI, A., BARRERA-COROMINAS, A. (2020): Learning Circular Bio-economy by Hands-on Science Experiments, in: *The Future of Education* (Ed. Pixel, E.), International Conference The Future of Educationa Virtual Edition – Conference Proceedings, 431-436.
- ŠILJKOVIĆ, Ž. (2011): *Industrijska geografija*, Sveučilište u Zadru, Zadar, pp. 121.
- URL 1, *What is a circular economy?*, Ellen MacArthur Foundation, <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/circular-economy/concept>, 31. 7. 2021.
- URL 2, *Data-Modelling platform of agro-economics research*, Europska komisija, <https://datam.jrc.ec.europa.eu/datam/mashup/BIOECONOMICS/index.html>, 17. 11. 2020.
- URL 3, *Unemployment by sex and age (1992-2020) - annual dana*, EUROSTAT, 30. 12. 2021.
- URL 4, *Katalog stručnih skupova za 2021. godinu, Povezanost Međupredmetne teme Održivi razvoj s predmetnim kurikulumima Biologije, Geografije i Kemije*, Agencija za odgoj i obrazovanje, <https://www.azoo.hr/strucni-skupovi-arhiva/katalog-strucnih-skupova-za-2021-godinu/>, 25. 7. 2021.
- VIVIEN, F.-D., NIEDDU, M., BEFORT, N., DEBREF, R., GIAMPIETRO, M. (2019): The Hijacking of the Bioeconomy, *Ecological Economics*, 159 (9), 189-197. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2019.01.027.

Znanstveni doprinos Ružice Vuk je participacija u kreiranju nacrta istraživanja, odabiru metoda istraživanja, finalnom oblikovanju istraživačkih pitanja i hipoteza, pisanju dijela teksta o predtercijarnom geografskom obrazovanju u RH i bioekonomiji i zaključka te finalnom sadržajnom i tehničkom oblikovanju svih dijelova rada.

Znanstveni doprinos Biljane Vranković ogleda se u suradnji pri postavljanju metodologije, istraživačkih pitanja i hipoteza rada, participaciji u jednome dijelu teorijskog pregleda razvoja bioekonomije, u kvantitativnoj i kvalitativnoj analizi veličine bioekonomije u državama Europske unije (EU-28) te komparativnom prikazu obrazovnih ishoda iz predmetnog kurikuluma Geografije te konačnom oblikovanju rukopisa u uvodnom dijelu, metodologiji i dijelu rezultata i rasprave Promjena paradigme – s linearnog na kružno gospodarstvo, Bioekonomija u Europskoj uniji i Republici Hrvatskoj – stanje i perspektive.

Znanstveni doprinos Željke Šiljković je postavljanje temelja multidisciplinarne povezanosti geografije i bioekonomije i utvrđivanje znanstvene opravdanosti uključenosti geografije i bioekonomije u geografskome prostoru. U radu je participirala u dijelu koji se odnosi na teorijski osvrt promijenjene paradigme – s linearnog na kružno gospodarstvo te je sudjelovala u konačnom oblikovanju cijelog rada.

Ružica Vuk made her scientific contribution by participating in the drafting of the research paper, selecting research methods, designing the final research questions and hypotheses, writing the section on pre-tertiary geography education in the Republic of Croatia, the bioeconomy and the conclusion, as well as final content editing and formatting of all sections of this paper.

Biljana Vranković made her scientific contribution by collaborating on setting the methodology, research questions, and hypotheses, contributing to the theory review of the development of the bioeconomy, the quantitative and qualitative analyses of the scope of the bioeconomy in the EU member states (EU-28), and the comparative overview of educational outcomes from the Geography curriculum, as well as the final edit of the manuscript for the introduction, methodology, and part of the results and discussion section,

namely Paradigm Shift – from Linear to Circular Economy, The Bioeconomy in the European Union and the Republic of Croatia –Situation and Perspectives.

Željka Šiljković made her scientific contribution by laying the groundwork for a multidisciplinary interaction between geography and bioeconomy and evaluating the scientific justification for the inclusion of geography and bioeconomy in the geography space. She made a contribution to the section on theory review of the paradigm shift from linear to circular economy and participated in the final edit of the entire paper.

PROSTORNA DIMENZIJA DEPOPULACIJE HRVATA U BOSNI I HERCEGOVINI

SPATIAL DIMENSION OF DEPOPULATION OF CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

KSENIJA BAŠIĆ¹, MARTIN MALOVIĆ²

¹ Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Trg Marka Marulića 19/II, 10000 Zagreb, Hrvatska / *University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography, Zagreb, Croatia*, e-mail: kbasic@geog.pmf.hr

² Agencija za podršku informacijskim sustavima i informacijskim tehnologijama, Paljetkova 18, 10001 Zagreb, Hrvatska / *Information System and Information Technologies Support Agency, Zagreb, Croatia*, e-mail: martin.malovic@apis-it.hr

* autor za kontakt / *corresponding author*

DOI: 10.15291/geoadria.3905

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 9-9-2022

Prihvaćeno / *Accepted*: 26-9-2022

Od prvog austro-ugarskog popisa stanovništva na području Bosne i Hercegovine najveći udio Hrvata u ukupnom stanovništvu utvrđen je 1948. godine, a otada se, zbog intenzivnog iseljavanja, svakim sljedećim popisom smanjivao. Unatoč tome broj Hrvata kontinuirano je rastao do 1971. godine jer je do tada visoki prirodni priraštaj pokrivao demografske gubitke uzrokovane migracijom, no nakon toga iseljavanje postaje determinirajuća sastavnica ukupnoga kretanja. U ratu, devedesetih godina, poginulo je između osam i devet tisuća Hrvata, no znatno su veći demografski gubici nastali prisilnom migracijom. Od 312 000 izbjeglih Hrvata u zemlju ih se vratilo manje od 30 %, a toliko je i raseljenih koji su se vratili u svoje domove. Kao posljedica toga iz nekih su dijelova Bosne i Hercegovine Hrvati potpuno nestali, oko polovine ih je koncentrirano u zapadnoj Hercegovini i Završju, dio u hrvatskim enklavama u središnjoj Bosni i Bosanskoj Posavini dok ostali čine manjinu uglavnom u većinski bošnjačkim područjima. Odljevom stanovništva u optimalnoj radnoj i reproduktivnoj dobi ubrzano je demografsko starenje i smanjen bioreprodukcijski potencijal stanovništva te nakon kratkotrajne natalitetne kompenzacije u prvim poratnim godinama dolazi do pada rodnosti i povećanja smrtnosti. Loša ekonomska situacija i politička nestabilnost u poslijeratnom razdoblju doveli su do pada fertiliteta i rastućeg trenda iseljavanja, naročito nakon pristupanja Hrvatske Europskoj uniji. Sveukupno se broj Hrvata u Bosni i Hercegovini od 1991. do 2013. godine smanjio za 216 000, odnosno 28,4 %, a trend smanjenja se nastavlja. Najnepovoljniju demografsku perspektivu imaju Hrvati u područjima gdje ih je najmanje – Republici Srpskoj i pretežno bošnjačkim kantonima. Povoljnija obilježja i potencijal za revitalizaciju imaju u središnjoj Bosni, a relativno najbolja je demografska slika Hrvata u zapadnoj Hercegovini i Završju – najvećem kontinuiranom području s većinskim hrvatskim stanovništvom. Međutim, uz aktualne negativne trendove jedino hitna provedba odgovarajuće razvojne i populacijske politike može osigurati dugoročnu opstojnost i konstitutivnost Hrvata u Bosni i Hercegovini.

KLJUČNE RIJEČI: Hrvati, Bosna i Hercegovina, demografska obilježja, depopulacija

Since the start of census taking, the largest share of Croats in the total population of Bosnia and Herzegovina was recorded in 1948; this share has been reduced in every subsequent census due to intense emigration. Despite this, the total number of Croats continued to grow until 1971 because high natural increase compensated for the demographic losses caused by emigration. However, after 1971 emi-

gration became the determinant component of total change. In the war following the collapse of Yugoslavia in the 1990s, 8,000–9,000 Croats were killed, but there were considerably greater demographic losses caused by forced migration. Less than 30% of the 312,000 Croatian refugees returned to the country, and the same proportion of displaced people returned to their homes. As a result, Croats have completely disappeared from some parts of Bosnia and Herzegovina; roughly half of the remaining Croats are concentrated in western Herzegovina and Završje, and some are in Croatian enclaves in central Bosnia and Bosnian Posavina, while the remainder mostly live as minorities in Bosniak majority areas. This exodus of population, of the optimal age for work and reproduction, accelerated demographic aging and reduced the reproductive potential of the population; following a short ‘baby boom’ in the first few years after the war, birth rates fell and mortality rates rose. The poor economic situation and political instability in the post-war era resulted in a fertility decline and an increasing trend of emigration, especially after Croatia’s accession to the European Union. The number of Croats in Bosnia and Herzegovina decreased by roughly 216,000 in the period from 1991 to 2013 (28.4%) and the negative trend continues into present day. Croats with the worst demographic prospects are those living in areas where there are few of them, i.e. in the Republika Srpska and Bosniak cantons. Croats in central Bosnia have more favourable characteristics and potential for revitalization, while those in western Herzegovina and Završje (the largest continuous area with majority Croatian population) are in the best position in terms of demographics. However, considering current negative trends, only the urgent implementation of the appropriate development and population policy can ensure that Croats are constituent people in Bosnia and Herzegovina and their long-term existence there.

KEY WORDS: Croats, Bosnia and Herzegovina, demographic characteristics, depopulation

UVOD

Zbog geografskog položaja na kojem se preklapaju utjecaji različitih kulturno-civilizacijskih krugova i specifičnoga historijsko-geografskog razvoja Bosnu i Hercegovinu karakteriziraju heterogeni narodnosni i vjerski sastav stanovništva. U ratu koji je u procesu raspada Jugoslavije zahvatio Bosnu i Hercegovinu poginulo je oko sto tisuća ljudi, više od dva milijuna je raseljeno, a narodnosni sastav pojedinih dijelova države znatno je promijenjen. Rat je završen prihvaćanjem Daytonskog sporazuma 1995. godine, prema kojem je Bosna i Hercegovina ustrojena kao federalna država dvaju entiteta: bošnjačko-hrvatske Federacije Bosne i Hercegovine te Republike Srpske, a definirana je kao država triju konstitutivnih naroda: Bošnjaka (prema vjeroispovijesti većinom muslimana), Srba (većinom pravoslavaca) i Hrvata (većinom katolika).

Na prostor današnje Bosne i Hercegovine Hrvati se doseljavaju u sedmom stoljeću, a u dodiru s kršćanskim starosjediocima polako prihvaćaju kršćanstvo. Do osmanskih osvajanja u petnaestom stoljeću većinu stanovništva činili su katolici, a manjinu pravoslavci u istočnim krajevima i pripadnici Crkve bosanske. Uz islamizaciju, osmansku vlast obilježilo je doseljavanje muslimana i Vlaha iz drugih dijelova Jugoistočne Europe i iseljavanje Hrvata u dijelove Hrvatske koji nisu bili pod osmanskom vlašću. U devetnaestom stoljeću osmanska vlast slabi pa dolazi do blagog obrata dotadašnjih trendova i rasta udjela Hrvata. Potpadanjem Bosne i Hercegovine pod austro-ugarsku vlast intenzivira se doseljavanje Hrvata iz Hrvatske i iseljavanje muslimana u preostale dijelove Osmanskog Carstva (MARIĆ, 2017.). Unatoč tome udio Hrvata do Prvoga svjetskog rata dostiže tek 23 %, što je i dalje znatno manje nego prije osmanskih osvajanja te Hrvati ostaju treći po brojnosti narod u Bosni i Hercegovini (Tab. 1.). U okviru Jugoslavije najveći udio Hrvata utvrđen je popisom 1948., a otada se svakim sljedećim popisom smanjivao zbog intenzivnog iseljavanja u države Srednje Europe i Hrvatsku. Hrvati su iseljavanjem iz Bosne i Hercegovine bili zahvaćeni više

INTRODUCTION

Due to its geographical position at the edge of several spheres of influence of various cultures and specific historical and geographical development, Bosnia and Herzegovina is characterized by an ethnically and religiously heterogeneous population. Roughly 100,000 people were killed in Bosnia and Herzegovina during the war following the collapse of Yugoslavia, nearly 2 million were displaced, and the ethnic composition of certain parts of the country was significantly altered. The war ended with the ratification of the Dayton Agreement in 1995, according to which Bosnia and Herzegovina was established as a federal state with two entities: the Bosniak-Croat Federation of Bosnia and Herzegovina and the Republika Srpska, and further defined as a state of three constituent peoples: Bosniaks (mostly Muslims), Serbs (mostly Orthodox Christians), and Croats (mostly Catholics).

Croats arrived in the area of Bosnia and Herzegovina in the 7th century CE, where they came into contact with local Christians and were gradually converted. Until the Ottoman conquests in the 15th century, the majority of the population was Catholic, while the minority were Orthodox (in the eastern regions) and members of the Bosnian Church. Along with spreading Islam, Ottoman rule was characterized by immigration of Muslims and Vlachs from other parts of Southeast Europe, and emigration of Croats to parts of Croatia not under Ottoman control. Ottoman rule weakened in the 19th century, which resulted in a reversal of trends, i.e. the share of Croats in the total population started to grow. As Bosnia and Herzegovina came under Austro-Hungarian rule, the inflow of Croats from Croatia and the outflow of Muslims to areas still under the control of the Ottoman Empire intensified (MARIĆ, 2017). The share of Croats rose to 23% prior to the First World War, which was still significantly less than before the Ottoman conquest. This is the root of how Croats came to be the least numerous constituent people of Bosnia and Herzegovina (Tab. 1). Within the framework of Yugoslavia, the highest share of Croats in Bosnia and Herzegovina was recorded in 1948. This share has been reduced with each successive census, as Croats emigrated to Central European countries or to Croatia in large numbers. Croats emigrated from Bosnia and Her-

TABLICA I. Broj i udio Hrvata u Bosni i Hercegovini po popisima stanovništva od 1879. do 2013. godine
TABLE I Number and share of Croats in Bosnia and Herzegovina according to population censuses from 1879 to 2013

Godina popisa / Census year	Broj Hrvata (katolika)* / Number of Croats (Catholics)*	Udio (%) Hrvata u ukupnom stanovništvu / Share (%) of Croats in total population
1879.	(209 391)	(18,1)
1885.	(265 788)	(19,9)
1895.	(334 142)	(21,3)
1910.	(434 061)	(22,9)
1921.	(444 309)	(23,5)
1931.	(547 949)	(23,6)
1948.	614 123	23,9
1953.	654 229	23,0
1961.	711 666	21,7
1971.	772 491	20,6
1981.	758 140	18,4
1991.	760 852	17,4
2013.	544 780	15,4

* Sve do popisa 1948. godine nije iskazivan narodnosni sastav stanovništva, već samo jezični i vjerski sastav. Kako su velika većina Hrvata katolici, Srba pravoslavci, a Bošnjaka muslimani, vjerski sastav može poslužiti za približno utvrđivanje narodnosnog sastava

* Until the 1948 census, the ethnic composition of the population was not recorded, rather only the linguistic and religious composition. As the majority of Croats are Catholics, Serbs Orthodox Christians, and Bosniaks Muslims, thus religious composition can serve as an approximation for ethnic composition

Izvor / Source: URL 10; VUKŠIĆ, 2010.

od ostalih naroda¹ jer su bili pretežno ruralno stanovništvo, ispodprosječno zastupljeni u javnim službama te se u hrvatske krajeve slabije ulagalo (CVITKOVIĆ, 2005.). Unatoč tome broj Hrvata kontinuirano je rastao do 1971. godine jer je do tada visoki prirodni priraštaj pokrivao demografske gubitke uzrokovane migracijom, no nakon toga iseljavanje postaje determinirajuća sastavnica ukupnoga kretanja (JUKA, 1995.). Rat u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1995. godine na Hrvate je utjecao izrazito negativno, a u nekim su dijelovima zemlje gotovo u potpunosti nestali.

PREDMET RADA I DOSADAŠNJA ISTRAŽIVANJA

Predmet ove analize su prostorno diferencirani učinci rata i poslijeratnih okolnosti na dinamička i strukturna obilježja Hrvata u usporedbi

¹ Da je iseljavanje Hrvata bilo intenzivno i jače nego iseljavanje drugih naroda potvrđuju i podaci o stanovništvu koje privremeno boravi u inozemstvu iz 1991. godine, prema kojima je 91 498 Hrvata živjelo u inozemstvu, što čini 12 % ukupno popisanih Hrvata i 39,1 % ukupnog broja građana Bosne i Hercegovine u inozemstvu te godine (DZS RBiH, 1994.).

zegovina to a greater extent than other ethnicities¹ because they were a predominantly rural population and underrepresented in public offices and politics, and less investment was made in majority Croatian regions (CVITKOVIĆ, 2005). Despite this, the number of Croats was continuously growing until 1971 because of high natural increase that outweighed losses from emigration. However, after 1971, emigration became the determining aspect of total population change (JUKA, 1995). The war in Bosnia and Herzegovina, from 1992 to 1995, had an extremely negative effect on Croats, who disappeared completely from some parts of the country.

THE TOPIC AND RELEVANT RESEARCH

The subject of this analysis is the spatially differentiated effects of war and post-war circumstances on the dynamics and structural characteristics of Croats

¹ That is confirmed by population data on those temporarily residing abroad from 1991, according to which 91,498 Croats were living abroad, which was 12.0% of the total Croatian population of Bosnia and Herzegovina and 39.1% of the total number of citizens of Bosnia and Herzegovina living abroad that year (DZS RBiH, 1994.).

s ostalim stanovništvom Bosne i Hercegovine. Brojna su istraživanja demografskih obilježja naroda Bosne i Hercegovine pa tako i Hrvata. Zbog heterogenog narodnog i vjerskog sastava stanovništva čak i u radovima u kojima etnička demografija nije glavna tema autori se često osvrnu na demografska obilježja pojedinih naroda. U suvremenom razdoblju interes za ovu tematiku još je i pojačan upravo zbog velikih demografskih i političkih posljedica rata. U tom smislu treba istaknuti nekoliko publikacija koje donose više relevantnih radova:

- Zbornik radova znanstvenog skupa *Hrvati u BiH: problemi ustavnog položaja, kulturni razvoj i nacionalni identitet* (ur. Markešić, 2010.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo
- Zbornik radova s Međunarodnoga znanstveno-stručnog skupa *Demografska kriza hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini* (ur. Muselinović, 2017.), Motrišta 93-94, Matica hrvatska Mostar i Hrvatska akademija za znanost i umjetnost u Bosni i Hercegovini
- *Demografske i etničke promjene u BiH* (ur. Cvitković, 2017.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

Opći je zaključak kako su rat i loša ekonomska i politička situacija u postkonfliktnom razdoblju Bosni i Hercegovini oduzeli nekoliko desetljeća donekle normalnoga demografskog razvoja, zbog čega se danas potpuno nespremna suočava s posttranzicijskim problemima depopulacije i starenja. Pri tome su Hrvati kao najmalobrojniji i najviše demografski oslabljeni dotadašnjom emigracijom u najnepovoljnijem položaju, čime je ugrožena njihova opstojnost kao konstitutivnog naroda.

U ovome radu pokušava se identificirati područja s relativno povoljnijim demogeografskim obilježjima Hrvata, koja bi uz odgovarajuću razvojnu i populacijsku politiku mogla biti nositelji opstanka Hrvata i multinacionalnoga karaktera Bosne i Hercegovine.

in comparison to the rest of the population of Bosnia and Herzegovina. There is a number of papers that deal with the demographic characteristics of the peoples of Bosnia and Herzegovina, and of Croats by extension. Due to the heterogeneous ethnic and religious composition of the population, authors often deal with the demographic characteristics of a given people even if ethnic demography is not the main focus of the paper. In the modern era, interest in this topic is still strong because of the significant demographic and political consequences stemming from the war. In that regard, several publications with relevant papers should be highlighted:

- Conference proceedings: *Croats in Bosnia and Herzegovina: problems regarding constitutional position, cultural development, and national identity* (Markešić, I., ed., 2010), Faculty of Law, University of Zagreb, and the Centre for Democracy and Law Miko Tripalo;
- International conference proceedings: *Demographic Crisis of Croatian People in Bosnia and Herzegovina* (Muselinović, J., ed., 2017), Motrišta 93-94, the Croatian Heritage Foundation Mostar and the Croatian Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina;
- *Demographic and Ethnic Changes in Bosnia and Herzegovina* (Cvitković, I., ed., 2017), Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo.

It is the general conclusion that the war, and the poor economic and political situation in the post-conflict era in Bosnia and Herzegovina wiped out several decades of relatively normal demographic development. Due to this, the country is today ill-equipped to face the post-transitional problems of depopulation and population ageing. As the least numerous and most demographically weakened group due to previous emigration, Croats are in the poorest position and their long-term existence as a constituent people is threatened.

This paper attempts to identify areas with relatively favourable demographic characteristics for Croats, which, along with appropriate developmental and population policies, could be the basis for ensuring that Croats and the country's multi-national character persist.

IZVORI I METODOLOŠKE NAPOMENE

Uz relevantnu znanstvenu i stručnu literaturu, u ovome radu analizirani su podaci Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), Federalnog zavoda za statistiku (FZS) i Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske (RZSRS). Zbog manjkave migracijske statistike za procjenu migracijskog salda korišteni su i podaci Katoličke crkve o broju vjernika.²

Pri usporedbi broja stanovnika različitih popisnih godina korišten je ukupan broj stanovnika svakoga popisa, bez obzira na metodološke razlike. U popisu 2013. godine prvi put je za utvrđivanje ukupnog broja stanovnika primijenjen koncept „uobičajenog stanovništva“, no njime su obuhvaćene i osobe koje žive i rade u inozemstvu, ali su se u vrijeme popisa zatekle u svojem prebivalištu u Bosni i Hercegovini.³ To je u biti slično kao što su se u popisima 1991. i prije osobe na privremenom radu u inozemstvu vodile kao dio ukupnog stanovništva.

Pri izračunu stope rodnosti pojavio se problem jer su u pograničnim područjima česti slučajevi poroda u Hrvatskoj koji nisu obuhvaćeni evidencijom Federalnog zavoda za statistiku. Tako je, primjerice, općina Neum imala 17 rođenih Hrvata od 2009. do 2013. godine prema FZS-u, a 205 Hrvata u dobnoj skupini od 0 do 4 godine prema popisu 2013.; za općinu Posušje odgovarajuće vrijednosti su 770 i 1231, za općinu Ljubuški 984 i 1315, a slično je i u drugim pograničnim općinama. Zbog toga je prosječna stopa rodnosti za razdoblje od 2009. do 2013. godine izračunata iz broja stanovnika u dobnoj skupini od 0 do 4 godine (uz pretpostavku da je to približan broj rođenih u tih pet godina) i ukupnog broja stanovnika prema popisu 2013. Prosječna stopa smrtnosti izračunata je prema službenim podacima o broju umrlih. Isto

² To je moguće zbog uske povezanosti narodnosne i vjerske strukture stanovništva: prema popisu 2013. godine 98 % Hrvata bili su prema vjeroispovijesti katolici, a 98 % katolika bili su prema narodnosti Hrvati (URL 12).

³ Republika Srpska nije priznala rezultate popisa koje je objavila BHAS, već je RZSRS objavio vlastite podatke o ukupnom broju stanovnika, koji ne uključuju dio stanovništva u inozemstvu. Ovdje su korišteni podaci BHAS-a za cijelu Bosnu i Hercegovinu, uključujući Republiku Srpsku.

SOURCES AND NOTES ON METHODOLOGY

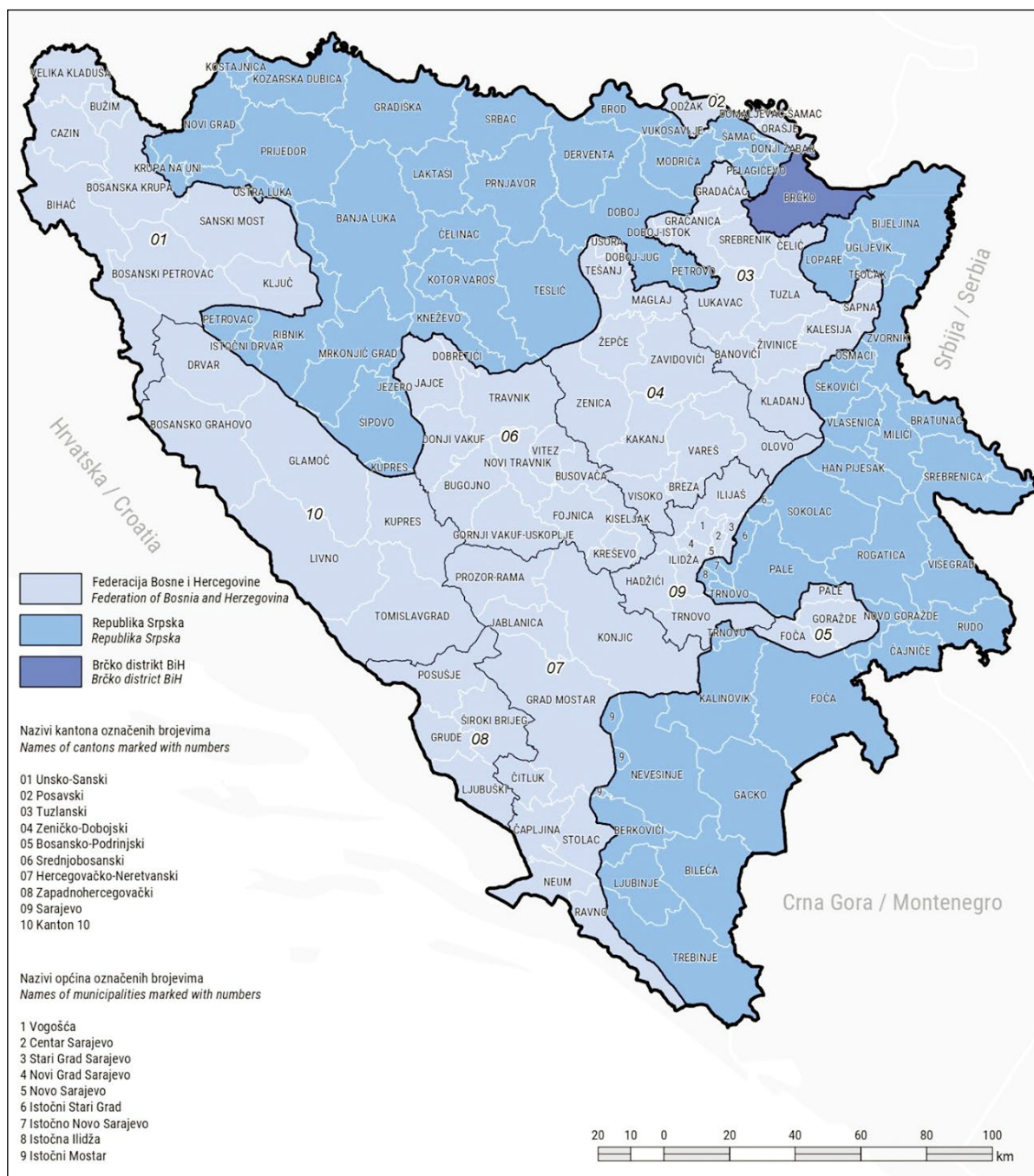
Along with relevant scientific and academic literature, this paper uses data from the Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina (BHAS), Federal Institute of Statistics (FZS), and Republika Srpska Institute of Statistics (RZSRS). Due to inadequate migration statistics, data obtained from the Catholic Church regarding the number of the faithful were used for approximation of net migration.²

The total population from each census was used, regardless of methodological differences in how it was gathered, when comparing population from various years. The 2013 census was the first that used the 'place of usual residence' concept to determine the total population. Nevertheless, people that lived and worked abroad, but happened to be in Bosnia and Herzegovina during census taking, were also included in the total population.³ This is essentially similar to the 1991 and earlier censuses, in which those temporarily working abroad were documented as part of the total population.

Calculating the birth rate was problematic because women in border areas often come to Croatia to give birth, and these births are not documented by FZS. Thus, for example, the Municipality of Neum documented the birth of 17 Croats from 2009 to 2013 according to FZS, but there were 205 Croats aged 0–4 according to the 2013 census; the Municipality of Posušje had similar discrepancy, 730 births and 1,231 Croats aged 0–4, as did the Municipality of Ljubuški with 984 births and 1,315 Croats aged 0–4. This is also the case in other border municipalities. Because of that, the average birth rate for the period from 2009 to 2013 was calculated using the number of residents aged 0–4 (the assumption being that this is closer to the actual number of children born during those 5 years) and the total population. The average mortality rate was calculated according to official data. The

² This is possible due to the close link between the ethnic and religious composition of the population: according to the 2013 census, 98% of Croats were catholic, and 98% of Bosnia and Herzegovina's Catholic population were Croats (URL 12).

³ The Republika Srpska did not recognize the census results published by BHAS, rather RZSRS published their own data regarding the total population, which did not include those living abroad. This paper uses the data of BHAS for the entirety of Bosnia and Herzegovina, including the Republika Srpska.

SLIKA 1. Administrativna karta Bosne i Hercegovine

FIGURE 1 Administrative map of Bosnia and Herzegovina

Izvor / Source: URL 3

načelo primijenjeno je i u prikazu kretanja rodno-
sti i smrtnosti Hrvata (Sl. 8.), tj. broj rođenih za
svaku godinu uvećan je relativno onoliko koliko
je bilo više Hrvata u dobnoj skupini od 0 do 4
godine na popisu 2013. u odnosu na broj rođenih
Hrvata prema službenim godišnjim statistikama.
Usporedba kretanja rodno- i smrtnosti Hrvata i
ukupnoga stanovništva Bosne i Hercegovine (Sl.
7.) prikazana je prema službenim podacima o ro-
đenima i umrlima.

same principle was also applied to calculate change
in the number of births and deaths among Croats
(Fig. 8), i.e. the number of births for each year was
increased according to the number of Croats in the
0–4 age group in the 2013 census in relation to the
number of births in the official statistics. Comparison
of change in the number of births and deaths between
Croats and the total population of Bosnia and Her-
zegovina (Fig. 7) is shown according to official data.

Since data on the gender structure of Croats by

Budući da podaci o spolnoj strukturi Hrvata po petogodištima nisu dostupni, a da se koeficijent feminiteta Hrvata (103,4) i ukupnoga stanovništva Bosne i Hercegovine (103,8) neznatno razlikuju, dobno-spolna „piramida“ Hrvata dobivena je uz pretpostavku da ni u spolnom sastavu Hrvata i ukupnoga stanovništva po petogodištima nema znatne razlike, tj. primjenom spolne strukture ukupnoga stanovništva na dobnu strukturu hrvatskoga stanovništva.

Statistički podaci analizirani su na razini cijele države, entiteta, kantona i općina. Prema aktualnoj administrativno-teritorijalnoj podjeli Federacija BiH sastoji se od 10 kantona podijeljenih u 79 općina, Republika Srpska podijeljena je u 62 općine, a jednu općinu čini Distrikt Brčko⁴ (Sl. 1.). U razmatranjima na najnižoj prostornoj razini zbog premale populacije izuzete su općine s udjelom Hrvata manjim od 1 %.

RAZMJESTAJ HRVATSKOG STANOVNIŠTVA U BOSNI I HERCEGOVINI

Prostorni razmještaj Hrvata u Bosni i Hercegovini vrlo je neravnomjeran. Ističu se tri područja s većom koncentracijom Hrvata: zapadna Hercegovina s jugozapadnom Bosnom (Završje) i južnim dijelom istočne Hercegovine, središnja Bosna i Bosanska Posavina (Sl. 2.). Takav razmještaj uglavnom je rezultat političkih i demografskih procesa tijekom osmanske vlasti, socijalističkog razdoblja i rata devedesetih godina prošlog stoljeća.

Veći dio Bosne i Hercegovine pao je pod vlast Osmanskog Carstva bez većeg otpora. Međutim, sjeverne i zapadne krajeve današnje Bosne i Hercegovine Osmanlije su osvojili tek u drugoj polovici šesnaestoga stoljeća, nakon stogodišnjih vojnih sukoba. Kako je predosmansko hrvatsko katoličko stanovništvo tada uglavnom izbjeglo u sjevernije krajeve Hrvatske ili stradalo u sukobima, taj je prostor ostao demografski opustošen. Kasnije su na taj prostor osmanske vlasti doseljavale srpsko pravoslavno stanovništvo iz istočne Hercegovine,

⁴ Posebna administrativna jedinica pod izravnim suverenitetom Bosne i Hercegovine.

five-year age groups are not available, and the femininity ratios of Croats (103.4) and the total population of Bosnia and Herzegovina (103.8) differ slightly, the age-sex pyramid of Croats was obtained on the assumption that there is also no significant difference in the gender composition of Croats and the total population by five-year age groups, i.e. applying the gender structure of the total population to the age structure of the Croatian population.

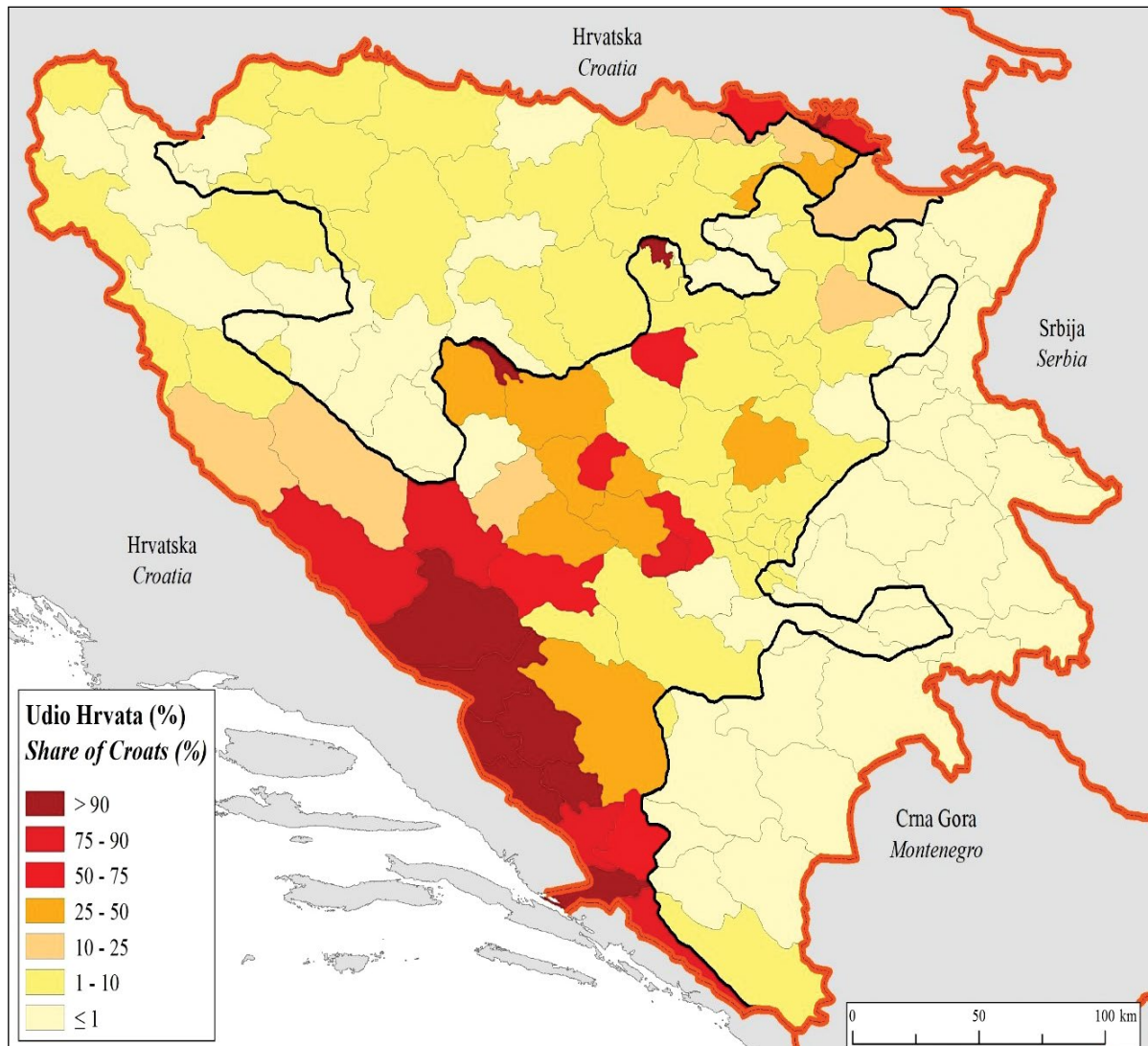
Statistical data were analysed on the state, entity, canton, and municipality level. According to the current administrative and territorial division, the Federation of Bosnia and Herzegovina consists of 10 cantons that are divided into 79 municipalities. The Republika Srpska is divided into 62 municipalities, and the District of Brčko has a special status⁴ (Fig. 1). When looking at the lowest territorial level, municipalities where Croats made up less than 1% of the population were disregarded.

DISTRIBUTION OF THE CROATIAN POPULATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

The spatial distribution of Croats in Bosnia and Herzegovina is very unbalanced. There are three areas with a large concentration of Croats: western Herzegovina with south-western Bosnia (Završje) and the southern part of eastern Herzegovina, central Bosnia and Bosnian Posavina (Fig. 2). This distribution is mainly the result of political and demographic processes dating from Ottoman rule, the socialist era, and the war in the 1990s.

The Ottoman Empire conquered much of contemporary Bosnia and Herzegovina with relative ease in the 15th century. The northern and western parts of Bosnia and Herzegovina were conquered later, in the second half of the 16th century, after nearly a century of conflict. This resulted in the area being demographically abandoned, as the pre-Ottoman era Croatian Catholics fled the Ottoman advance or became victims of it. The Ottomans would later settle Orthodox Christian Serbs from eastern Herzegovina, western Montenegro and Sandžak into those areas, which, as a result, today have a

⁴ A special administrative unit under the direct sovereignty of Bosnia and Herzegovina.

SLIKA 2. Udio Hrvata po općinama Bosne i Hercegovine prema popisu 2013. godine
FIGURE 2 Share of Croats by municipality of Bosnia and Herzegovina, according to the 2013 census

Izvor / Source: URL 12

zapadne Crne Gore i Sandžaka tako da taj prostor danas ima vrlo nizak udio Hrvata. Na većem dijelu današnje Bosne i Hercegovine, koji su Osmanlije osvojili bez većih sukoba, nije bilo znatnih demografskih gubitaka, ali je provedena intenzivna islamizacija. Taj proces osobito je zahvatio gusto naseljene krajeve uz doline rijeka i važnije prometne pravce. Zbog toga je udio Hrvata u tim krajevima danas nizak, a koncentrirani su u brdovitijim i izoliranijim krajevima poput zapadne Hercegovine i Završja te središnje Bosne (MRDULJAŠ, 2008.).

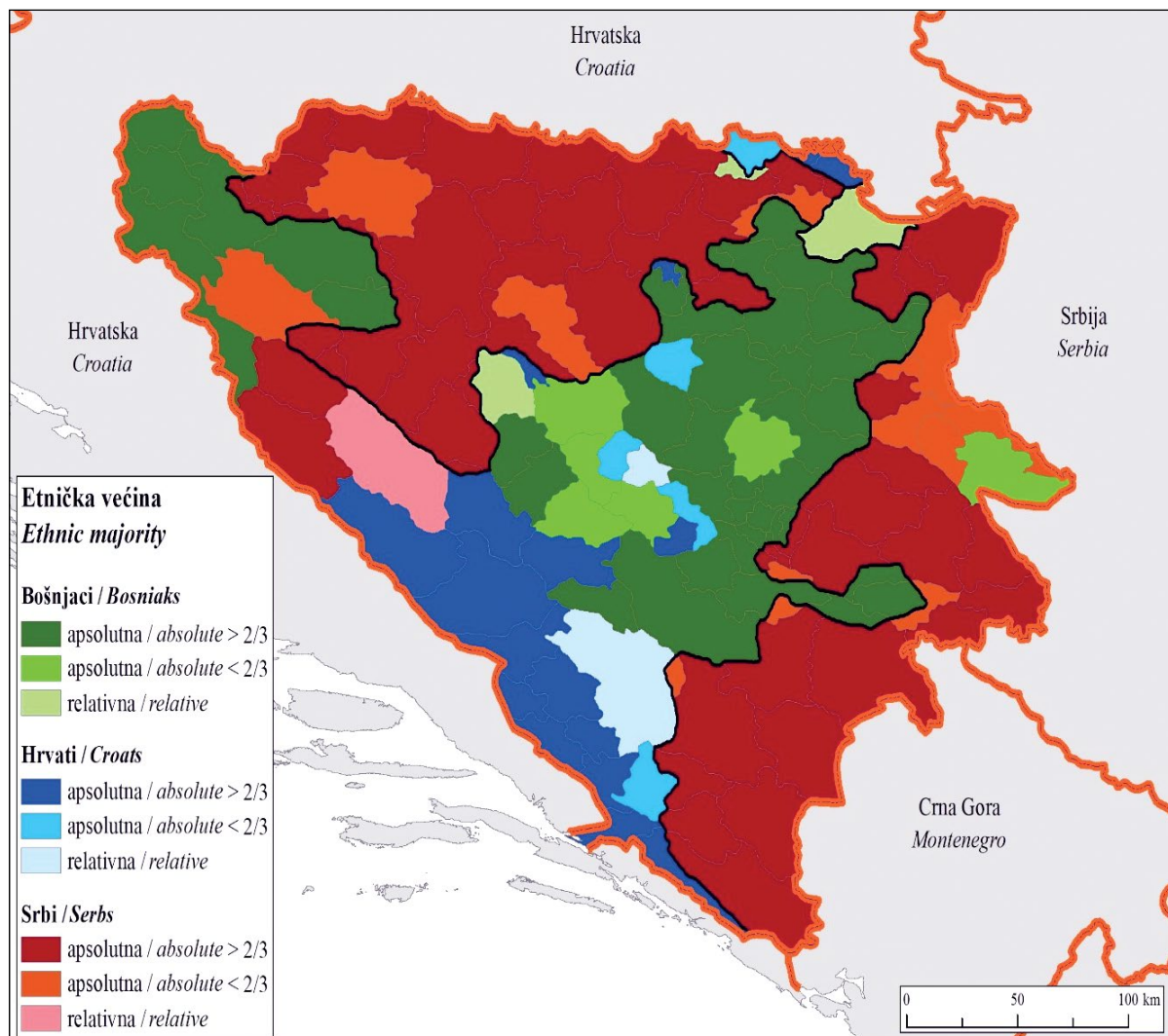
U socijalističkom razdoblju bila je izražena migracija selo-grad i iseljavanje u inozemstvo, koje je najviše zahvatilo Hrvate⁵. Stoga udio Hrvata opa-

very low proportion of Croats. The areas of Bosnia and Herzegovina that the Ottomans conquered without major conflicts did not have significant demographic losses, but there was intense proselytizing, i.e. efforts to convert the local population to Islam. This process most heavily affected densely-populated areas, typically found along river valleys and important trade routes. Due to this, the share of Croats in such areas is very low, and they are mostly concentrated in hilly or isolated areas such as western Herzegovina, Završje and central Bosnia (MRDULJAŠ, 2008).

During the socialist era, there was considerable rural-urban migration as well as emigration, which affected Croats most strongly⁵. Due to this, the

⁵ Od 1971. do 1991. godine migracijski saldo Hrvata u Bosni i Hercegovini iznosio je -165 905 osoba, odnosno -21,5 % nji-

⁵ In the period from 1971 to 1991, the net migration of Croats in Bosnia and Herzegovina was -165,905 people, i.e. -21.5%

SLIKA 3. Općine Bosne i Hercegovine po etničkoj većini prema popisu 2013. godine

FIGURE 3 Municipalities of Bosnia and Herzegovina by ethnic majority, according to the 2013 census

Izvor / Source: URL 12

da, posebno u etnički miješanim krajevima poput središnje Bosne, Bosanske Posavine i okolice Mostara u Hercegovini. Nakon rata devedesetih godina značajno je smanjeno područje koje naseljavaju Hrvati, osobito u Bosanskoj Posavini i središnjoj Bosni. Prema popisu 2013. godine, Hrvati su činili apsolutnu većinu stanovništva u 22 općine te relativnu većinu u dvije općine – sve u Federaciji Bosne i Hercegovine. U ostalim dijelovima Federacije dominiraju Bošnjaci, a u Republici Srpskoj Srbi (Sl. 3.).

Dio zapadne Hercegovine koji čini Zapadno-hercegovački kanton jedan je od najhomogenijih hrvatskih etničkih prostora, s udjelom Hrvata od

share of Croats fell, especially in ethnically-mixed areas such as central Bosnia, Bosnian Posavina and the surroundings of Mostar in Herzegovina. After the war in the 1990s, the areas inhabited by Croats, especially in Bosnian Posavina and central Bosnia, had significantly shrunk. According to the 2013 census, Croats were the absolute ethnic majority in 22 municipalities and a relative majority in two municipalities – all in the Federation of Bosnia and Herzegovina. The remaining parts of the Federation are dominated by Bosniaks, and Serbs are the majority ethnicity throughout the Republika Srpska (Fig. 3).

The part of western Herzegovina that consists

hova broja 1971. godine. Istodobno stopa ukupne neto migracije Muslimana (Bošnjaka) iznosila je -4,3 %, a Srba -16,9 % (MARKOVIĆ, 1995.).

of their number in 1971. In the same period, the net migration rate of Bosniaks (Muslims) and Serbs was -4.3% and -16.9% respectively (MARKOVIĆ, 1995.).

98,8 %, što je slično udjelu Hrvata u najhomogenijem dijelu Hrvatske, Hrvatskom zagorju. Hrvati su dominantna većina i u Posavskom kantonu (77,3 %) i Kantonu 10 (76,8 %). Ta tri kantona definirana su u političkom smislu kao hrvatski kantoni. Blagu većinu Hrvati čine u Hercegovačko-neretvanskom kantonu (53,3 %), a značajnu manjinu (38,3 %) u Srednjobosanskom kantonu. Ta dva kantona definirana su u političkom smislu kao mješoviti kantoni Hrvata i Bošnjaka, a zaštitnim mehanizmima onemogućeno je preglasavanje i vlast jednog naroda nad drugim. U ostalih pet kantona Bošnjaci čine dominantnu većinu stanovništva, a samo u Zeničko-dobojskom kantonu udio Hrvata veći je od 10 %. U tom se kantonu nalaze jedine dvije općine s hrvatskom većinom izvan hrvatskih ili mješovitih kantona, Usora i Žepče. U Distriktu Brčko Hrvati čine 20,7 % stanovništva, a koncentrirani su uglavnom u ruralnim područjima u zapadnom i središnjem dijelu distrikta. U Repu-

of West Herzegovina Canton is one of the most ethnically homogeneous Croatian areas, with Croats making up 98.8% of the population, which is similar to the most ethnically homogeneous area of Croatia: Hrvatsko Zagorje. Croats are also the dominant majority in Posavina Canton (77.3%) and in Canton 10 (76.8%). These three cantons are politically defined as Croatian cantons. Croats are a slight majority in Hercegovina-Neretva Canton (53.3%), and a significant minority (38.3%) in Central Bosnia Canton, which are defined as mixed Bosniak-Croatian cantons. The legal mechanisms put in place by the Dayton Agreement prevent any one of the constituent peoples from gaining authority over another.

The other five cantons of the Federation have majority Bosniak populations, and the only canton in which the share of Croats is over 10% is Zenica-Doboj. Zenica-Doboj Canton contains the only two municipalities (Usora and Žepče) with a ma-

TABLICA 2. Broj Hrvata, udio u ukupnom stanovništvu i udio u ukupnom broju Hrvata u Bosni i Hercegovini po entitetima i kantonima prema popisu 2013. godine

TABLE 2 The number of Croats, their share in total population, and their share in the total Croatian population in Bosnia and Herzegovina, by entity and canton according to the 2013 census

Područje / Area	Broj Hrvata / Number of Croats	Udio (%) u ukupnom stanovništvu / Share (%) in total population	Udio (%) u ukupnom broju Hrvata u BiH / Share (%) in total number of Croats in BiH
Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina	544 780	15,4	100,0
Federacija Bosne i Hercegovine / Federation of Bosnia and Herzegovina	497 883	22,4	91,4
Unsko-sanski kanton / Una-Sana Canton	5 073	1,9	0,9
Posavski kanton / Posavina Canton	33 600	77,3	6,2
Tuzlanski kanton / Tuzla Canton	23 592	5,3	4,3
Zeničko-dobojski kanton / Zenica-Doboj Canton	43 819	12,0	8,0
Bosansko-podrinjski kanton / Bosnia-Podrinje Canton	24	0,1	0,0
Srednjobosanski kanton / Central Bosnia Canton	97 629	38,3	17,9
Hercegovačko-neretvanski kanton / Herzegovina-Neretva Canton	118 297	53,3	21,7
Zapadnohercegovački kanton / West Herzegovina Canton	93 725	98,8	17,2
Kanton Sarajevo / Sarajevo Canton	17 520	4,2	3,2
Kanton 10 / Canton 10	64 604	76,8	11,9
Republika Srpska / Republic of Srpska	29 645	2,4	5,4
Distrikt Brčko / Brcko District	17 252	20,7	3,2

Izvor / Source: URL 12

blici Srpskoj Hrvati čine samo 2,4 % stanovništva, a najveći udio imaju u dijelovima Bosanske Posavine koji su prostorno blizu Posavskom kantonu i Distriktu Brčko.

Od ukupnog broja Hrvata u Bosni i Hercegovini 91,4 % živi u Federaciji Bosne i Hercegovine, 5,4 % u Republici Srpskoj, a 2,4 % u Distriktu Brčko. Kanton s najvećim brojem Hrvata i jedini s više od sto tisuća Hrvata je Hercegovačko-neretvanski, u kojem živi 21,7 % Hrvata Bosne i Hercegovine. U dva mješovita kantona živi nešto više Hrvata (39,6 % ukupnog broja) nego u tri hrvatska (35,2 %), a znatno manje Hrvata (16,5 %) živi u pet većinski bošnjačkih kantona (Tab. 2.).

Hrvate u Bosni i Hercegovini karakterizira izrazito nizak stupanj urbanizacije (URL 10). Samo 29,5 % Hrvata živjelo je u urbanim naseljima 2013. godine, dok je prosjek za cijelu zemlju 42,7 % (što je također malo u odnosu na druge europske države). Nema veće razlike u stupnju urbanizacije Hrvata u Federaciji Bosne i Hercegovine (30 %) i Republici Srpskoj (31,3 %), dok je u Distriktu Brčko izrazito nizak (9,5 %). Od 31 urbanog naselja (računajući administrativno dezintegrirano Sarajevo kao jedan grad; URL 13) s više od 10 000 stanovnika 2013. godine (URL 12) jedino Mostar ima hrvatsku većinu, i to relativnu (Tab. 3.). Drugi po veličini grad s hrvatskom većinom je Novi Travnik, s višestruko manjim brojem stanovnika. Slabija koncentracija Hrvata u urbanim naseljima vuče korijene još iz vremena osmanske vlasti, a to se ni kasnije nije znatno promijenilo jer se socijalna mobilnost Hrvata očitovala više u vanjskoj migraciji nego u migraciji selo-grad (JUKA, 1995.).

Od deset najvećih gradova s hrvatskom većinom (Tab. 3.) četiri su u Hercegovini, četiri u središnjoj Bosni, a dva u Završju. U Bosanskoj Posavini, unatoč znatnoj koncentraciji Hrvata, ne postoji ni jedno urbano naselje s hrvatskom većinom,⁶ a nije postojalo ni 1991. godine kada je Hrvata tu bilo znatno više (URL 12; DZS

⁶ Primjeri izrazito niske koncentracije Hrvata u središnjem urbanom naselju u odnosu na okolni prostor u Bosanskoj Posavini: Brčko (udio Hrvata u općini 20,7 %, u naselju Brčko 3,5 %, u ostalim naseljima 36,2 %), Odžak (udio Hrvata u općini 61,7 %, u naselju Odžak 20,4 %, u ostalim naseljima 94,1 %) i Orašje (udio Hrvata u općini 87,3 %, u naselju Orašje 37,4 %, u ostalim naseljima 98,4 %).

majority Croatian population outside of the Croatian cantons and the mixed cantons. Croats make up 20.7% of the population of the District of Brčko, and they are mainly concentrated in rural areas in its western and central parts. In the Republika Srpska, Croats make up a mere 2.4% of the population, and the largest share is found in parts of Bosnian Posavina that are near Posavina Canton and the District of Brčko.

Of the total number of Croats in Bosnia and Herzegovina, 91.4% live in the Federation of Bosnia and Herzegovina, 5.4% in the Republika Srpska, and 2.4% in the District of Brčko. The canton with the largest number of Croats and the only one with more than 100,000 Croats is Herzegovina-Neretva Canton, which is home to 21.7% of the country's Croatian population. There is a slightly larger share of the total Croatian population in the two mixed cantons (39.6%) than in the three Croatian ones (35.2%), and a significantly smaller share is divided among the five Bosniak cantons (16.5%) (Tab. 2).

Croat settlements in Bosnia and Herzegovina are characterized by a very low level of urbanization (URL 10). Only 29.5% of the country's Croatian population lived in urban settlements in 2013, while the average on the state level was 42.7% (which is also low when compared to other European countries). There are no large differences in the level of urbanization of Croats in the Federation (30.0%) and in the Republika Srpska (31.3%), while their level of urbanization in the District of Brčko is exceptionally low (9.5%). Of the country's 31 urban settlements (counting administratively divided Sarajevo as a single city; URL 13) with more than 10,000 inhabitants in 2013 (URL 12), only Mostar has a majority Croatian population (Tab. 3). The second largest city with a Croatian majority is Novi Travnik, with several times smaller population than Mostar. The weak concentration of Croats in urban areas has its roots in the era of Ottoman rule and has not significantly changed since then, because the social mobility of Croats has been expressed more via emigration than rural-urban migration (JUKA, 1995).

Of the ten largest cities with Croatian majorities (Tab. 3), four are in Herzegovina, four are in central Bosnia, and two are in Završje. In Bosnian Posavina, despite significant concentrations of Croats, there are no urban settlements with a majority Croatian popu-

TABLICA 3. Najveća urbana naselja s hrvatskom većinom u Bosni i Hercegovini po broju stanovnika i udjelu Hrvata prema popisu 2013. godine

TABLE 3 Largest urban settlements with Croatian majority population in Bosnia and Herzegovina by total population and share of Croatian population, according to the 2013 census

Naselje / Settlement	Broj stanovnika / Population	Udio Hrvata (%) / Share (%) of Croats
Mostar	60 195	49,0
Novi Travnik	9 008	53,5
Livno	7 927	62,1
Jajce	7 172	45,6
Vitez	6 329	61,8
Posušje	6 267	99,6
Široki Brijeg	6 149	99,7
Čapljina	5 774	81,8
Tomislavgrad	5 587	81,9
Gornji Vakuf-Uskoplje	4 831	49,7

Izvor / Source: URL 12

RBiH, 1993.). Nedostatak većih gradova kao centara razvoja koji bi spriječili jače iseljavanje stanovništva velik je razvojni problem za Hrvate Bosne i Hercegovine danas, kao što je bio i u prošlosti.

KRETANJE STANOVNIŠTVA

Ukupno kretanje stanovništva od 1991. do 2013. godine

Razdoblje između posljednja dva popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini obilježile su velike demografske promjene uzrokovane ponajprije ratom. U ratu je poginulo oko sto tisuća ljudi, oko 2,2 milijuna stanovnika bilo je prisiljeno napustiti svoje domove (MLJPI BiH, 2002.), a narodnosni sastav pojedinih dijelova države znatno je promijenjen. U ratu su na prostoru Bosne i Hercegovine djelovale tri nacionalne vojske: bošnjačka Armija Republike Bosne i Hercegovine (ARBiH), Hrvatsko vijeće obrane (HVO) i Vojska Republike Srpske (VRS). Kako se za vrijeme rata mijenjala kontrola prostora, tako se mijenjala i narodnosna struktura, uglavnom prisilnom migracijom pripadnika svih triju naroda s dijelova teritorija pod kontrolom protivničkih vojski na teritorije pod kontrolom njihove nacionalne vojske (PEJANOVIĆ, 2010.). Konačno razgraničenje teritorija pod kontrolom različitih vojski utvrđeno je Daytonskim spora-

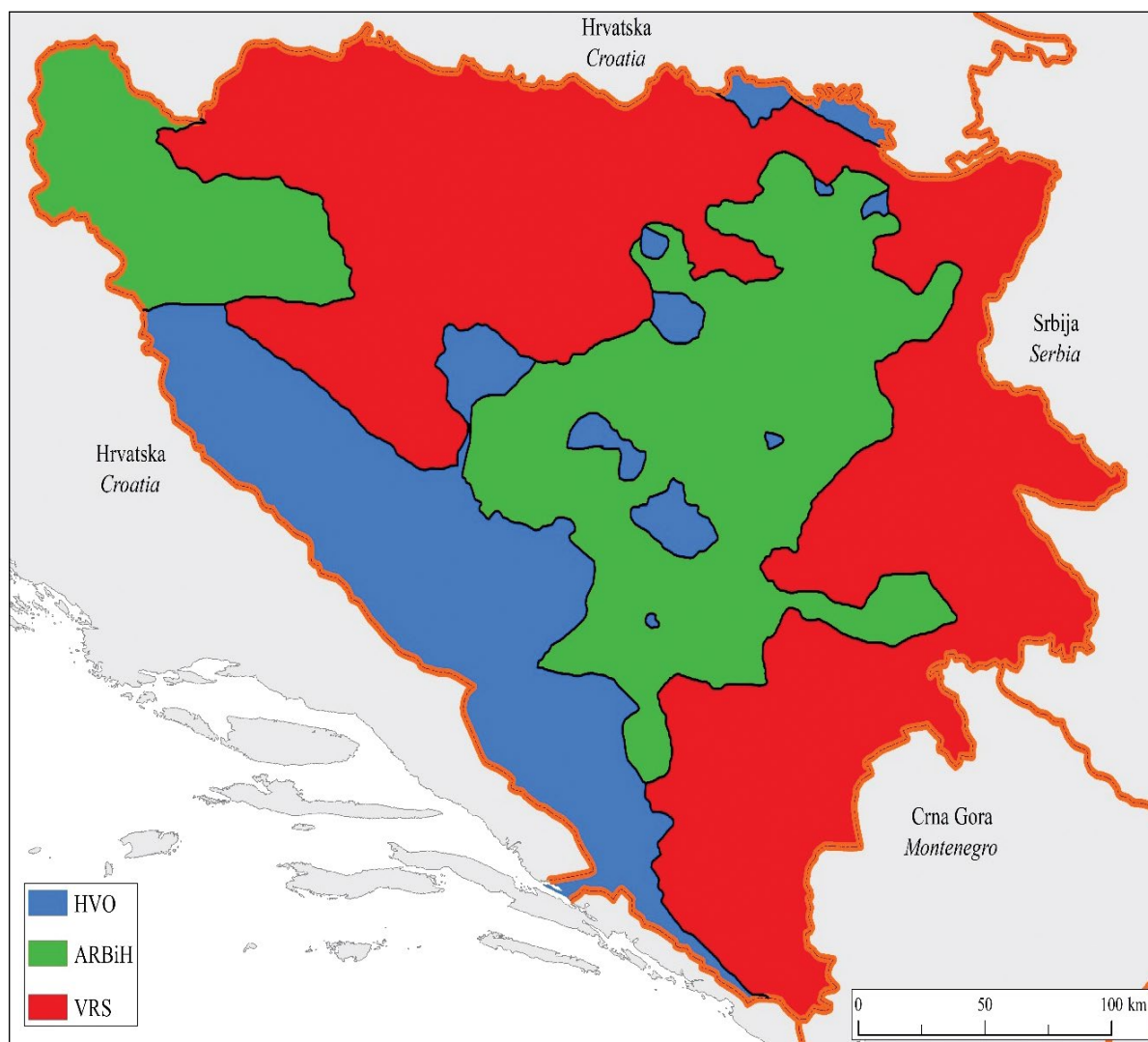
tion,⁶ nor were there any in 1991 when there were many more Croats in the area (URL 12; DZS RBiH, 1993). The lack of larger (Croatian majority) cities as centres of development that would help stem emigration is as much of a development problem for Croats in Bosnia and Herzegovina today as it has been in the past.

POPULATION CHANGE

Total population change from 1991 to 2013

The period between the last two population censuses in Bosnia and Herzegovina was characterized by great demographic changes, caused foremost by war. Roughly 100,000 people were killed in the war, about 2.2 million were forced to leave their homes (MLJPI BiH, 2002), and the ethnic composition of certain areas was drastically altered. Three ethnic armed forces were active in Bosnia and Herzegovina during the war: the Bosniak Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina (ARBiH), the Croatian Defence Council (HVO), and the Army of the Republika Srpska

⁶ Examples of very low concentrations of Croats in central urban settlements in relation to the surrounding area in Bosnian Posavina: Brčko (share of Croats in the district is 20.7%, while the share in Brčko itself is only 3.5%, and 36.2% in the district's remaining settlements), Odžak (the share of Croats in the municipality is 61.7%, while in the city of Odžak it is 20.4%, and 94.1% in the municipality's remaining settlements), and Orašje (the share of Croats in the municipality is 87.3%, while in the city of Orašje it is 37.4%, and 98.4% in the municipality's remaining settlements).

SLIKA 4. Područja Bosne i Hercegovine pod kontrolom triju nacionalnih vojski nakon Daytonskog sporazuma 1995. godine
FIGURE 4 Areas of Bosnia and Herzegovina under control of the three national armies following the Dayton Agreement of 1995 (HVO = Croatian Defence Council, ARBiH = Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina, VRS = Army of the Republika Srpska)

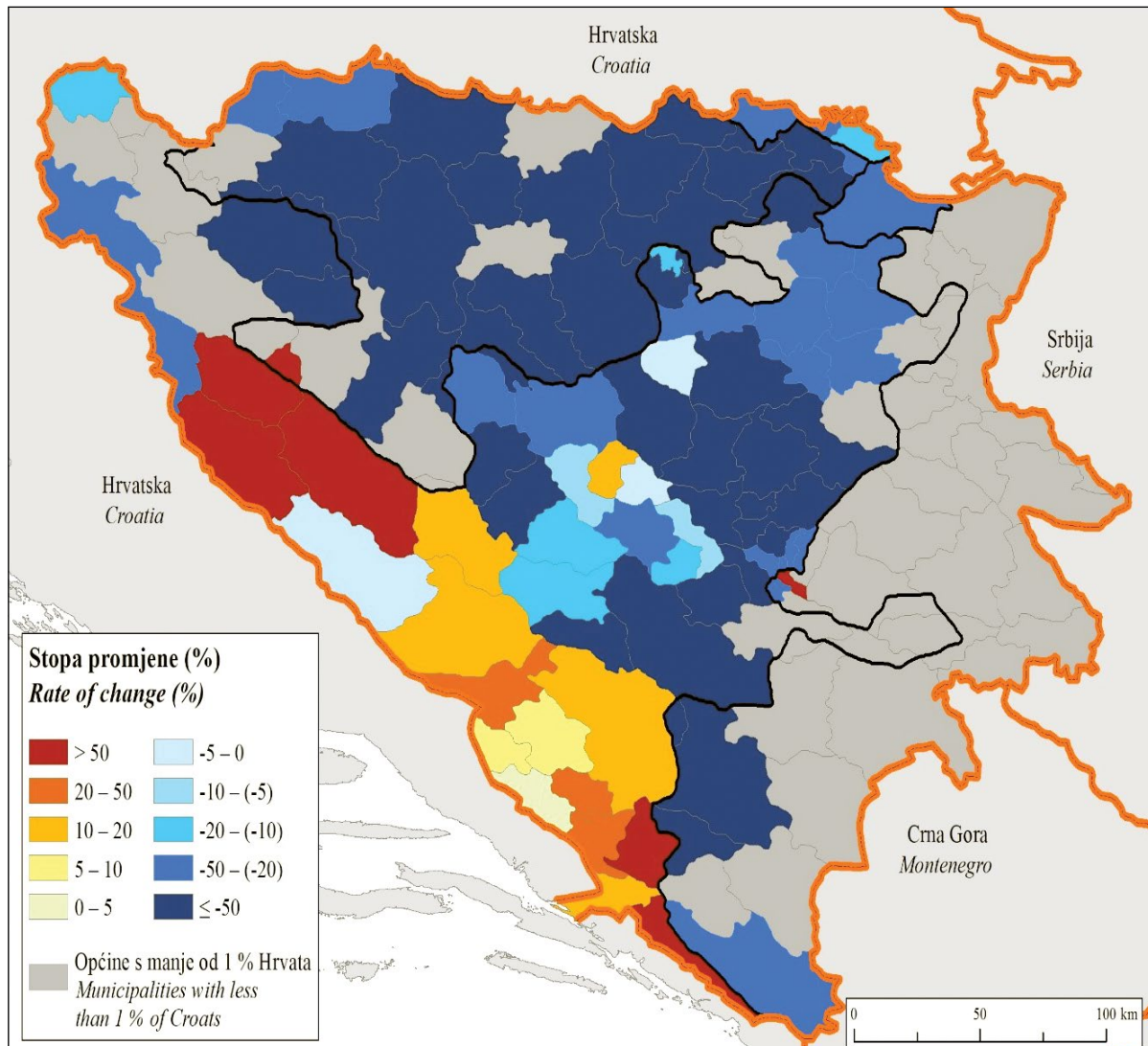
Izvor / Source: URL 1

zumom 1995. godine.⁷ Tim sporazumom područje pod kontrolom VRS-a postalo je Republika Srpska, a područja pod kontrolom ARBiH-a i HVO-a dijelovima Federacije BiH. Pri kraju rata, a i sljedećih nekoliko godina, ta su područja bila etnički vrlo homogena, a kasnije je došlo do djelomičnog povratka stanovništva drugih nacionalnosti (MRDULJAŠ, 2013.). Međutim, proces povratka izbjeglog stanovništva na područja pod kontrolom drugih naroda bio je uglavnom neuspješan zbog opstrukcije političkih vlasti naroda koji su kontrolirali određeni prostor,

(VRS). As control of the territory changed throughout the conflict, the ethnic composition changed with it, mainly in the form of forced migration of members of all three ethnicities from territories controlled by enemy forces to the areas controlled by friendly forces (PEJANOVIĆ, 2010). The final division of territory under control of the various armies was determined in the Dayton Agreement in 1995.⁷ According to the Dayton Agreement, the territory under control of VRS became the Republika Srpska, and the areas under control of ARBiH and HVO became the Federation of Bosnia and Herzegovina. Near the end of the

⁷ Sporazumom je provedena i djelomična razmjena teritorija, a nakon sporazuma pod kontrolom VRS-a bilo je 49 %, ARBiH-a 30 %, a HVO-a 21 % površine Bosne i Hercegovine.

⁷ The agreement included a partial exchange of territory, after which the VRS controlled 49%, ARBiH 30%, and HVO 21% of the area of Bosnia and Herzegovina.

SLIKA 5. Stopa promjene broja Hrvata po općinama od 1991. do 2013. godine
FIGURE 5 Rate of change in the number of Croats by municipality, from 1991 to 2013

Izvor / Source: URL 10

ali i vlasti naroda koji je izbjegao s određenog prostora jer se izbjeglo stanovništvo nastojalo naseliti u dijelove države pod vlašću toga naroda radi homogenizacije narodnosnog sastava (PEJANOVIĆ, 2010.). Prostor pod kontrolom HVO-a nije bio kompaktan i sastojao se od više cjelina (MRDULJAŠ, 2013.). Najveći prostorno povezani dio pod kontrolom HVO-a bio je u Hercegovini sa Završjem, dok je u Srednjoj Bosni područje pod kontrolom HVO-a bilo podijeljeno na više dijelova, kao i u Bosanskoj Posavini (Sl. 4.).

Upravo je kontrola prostora najviše utjecala na kretanje broja Hrvata od 1991. do 2013. godine. Na prostoru pod kontrolom HVO-a broj Hrvata se povećao zbog doseljavanja iz ostalih dijelova Bosne i Hercegovine ili blago smanjio u slabije razvijenim područjima i područjima

war and several years thereafter, these two entities were ethnically very homogeneous, but this changed gradually as some members of the population belonging to other ethnicities returned to their homes (MRDULJAŠ, 2013). The process of the return of refugee population into areas under the control of another ethnicity was, however, largely unsuccessful due to obstruction on the part of local government officials, and also due to the fact that various political figures continued to resettle refugees in specific areas with the goal of creating ethnically homogenized territories (PEJANOVIĆ, 2010). The area under control of HVO was spread out and consisted of many individual parts (MRDULJAŠ, 2013). The largest continuous part under HVO control was in Herzegovina and Završje, while the areas of central Bosnia under HVO control were divided, as well as those in Bosnian Posavina (Fig. 4).

gdje su se vodile intenzivne borbe, dok se u područjima koja nisu bila pod kontrolom HVO-a jako smanjio (Sl. 5., Tab. 4.). U 24 općine s hrvatskom većinom prema popisu 2013. godine broj Hrvata veći je za 5,5 %, a u ostalim općinama manji za 57,5 % u odnosu na 1991. godinu (URL 10).

Do porasta broja Hrvata došlo je u Zapadno-hercegovačkom, Hercegovačko-neretvanskom i Kantonu 10, koji su bili uglavnom pod kontrolom HVO-a te je zabilježeno doseljavanje Hrvata izbjeglih iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine. U tom smislu relativnim se porastom osobito ističu općine Drvar (1680,6 %), Glamoč (392,4 %) i Bosansko Grahovo (73,9 %), u kojima većinu stanovništva čine Srbi, ali su pred kraj rata došle pod kontrolu HVO-a.⁸ Najveći apsolutni porast zabilježen je u općini Mostar (8 309). Izraziti pad broja Hrvata zabilježen je u većinski bošnjačkim općinama Konjic (-9 960 ili -86,5 %) i Jablanica (-1 535 ili -68,3 %), koje su bile gotovo u potpunosti pod kontrolom ARBiH-a.

Veći pad broja Hrvata karakterizira Posavski i Srednjobosanski kanton, čije je dijelove kontrolirao HVO, no bili su poprište intenzivnih sukoba. U Posavskom kantonu broj Hrvata smanjen je u svim općinama, a u Srednjobosanskom jako varira od općine do općine, ovisno o događanjima u ratu. Broj Hrvata porastao je jedino u općini Vitez (za 1 675, odnosno 13,2 %), a najveći pad zabilježile su općine Travnik (-10 648 ili -41,4 %) i Bugojno (-10 264 ili -64 %), koje su bile većinom pod kontrolom ARBiH-a, te općina Dobretići (-3 094 ili -65,6 %), koja je veći dio rata bila pod kontrolom VRS-a, a pred kraj rata došla je pod kontrolu HVO-a.

U ostalim kantonima, čiji teritorij je većinom bio pod kontrolom ARBiH-a, broj Hrvata smanjen je više od 30 %, a u većini općina više od 50 %. Nešto su bolje prošle općine s hrvatskom većinom – Usora (-18,4 %) i Žepče (-0,6 %), koje su većim dijelom bile pod kontrolom HVO-a. Najvećim padom ističu se općine Zenica (-14232 ili -63,2 %), Kakanj (-13 583 ili -82

It was the control of territory that had the greatest impact on change in the number of Croats from 1991 to 2013. In the areas controlled by HVO, the number of Croats either increased due to resettlement from other areas of Bosnia and Herzegovina or slightly decreased in poorly developed areas or areas where intense battles took place, while the Croatian population drastically shrank in areas that were not under HVO control (Fig. 5, Tab. 4). According to the 2013 census, the number of Croats increased by 5.5% in 24 municipalities with majority Croatian population, but shrank by 57.5% in the remaining municipalities in relation to 1991 (URL 10).

Increase in the number of Croats occurred in West Herzegovina Canton, Herzegovina-Neretva Canton, and Canton 10, which were largely under HVO control and experienced resettlement of Croatian refugees from other parts of Bosnia and Herzegovina. Related to the latter, the municipalities that particularly stand out due to their relative increase are Drvar (1680.6%), Glamoč (392.4%), and Bosansko Grahovo (73.9%), which have Serb majorities but came under HVO control near the end of the war.⁸ The largest absolute growth occurred in the Municipality of Mostar (8,309). Sharp reductions in the number of Croats were documented in the Bosniak majority municipalities Konjic (-9,960 or -86.5%) and Jablanica (-1,535 or 68.3%), which were almost completely under ARBiH control.

A larger decline in the number of Croats occurred in Posavina and Central Bosnia cantons, parts of which were controlled by HVO, but these were areas where intense conflicts took place. The number of Croats in Posavina Canton shrank in all municipalities, while the situation in Central Bosnia Canton varies by municipality, depending on the events that took place during the war. The number of Croats only grew in the Municipality of Vitez (by 1,675 or 13.2%), and the greatest reductions were in the municipalities of Travnik (-10,648 or -41.4%) and Bugojno (-10,264 or -64.0%), which were under ARBiH control, and in the Municipality of Dobretići (-3,094 or -65.6%), which was under VRS control for most of the war and only came under HVO control near the end.

In the remaining cantons, which were largely un-

⁸ Taj bi porast bio i daleko veći da se između 1998. i 2004. godine s tog područja nije iselilo oko 10 000 Hrvata, pretežno u Hrvatsku (PEJANOVIĆ, 2010.).

⁸ This growth would have been much larger if roughly 10,000 Croats had not emigrated (mostly to Croatia) between 1998 and 2004 (PEJANOVIĆ, 2010).

%) i Vareš (-6196 ili -68,7 %) u Zeničko-dobojskom kantonu, koji je od svih kantona u Federaciji zabilježio najveće apsolutno smanjenje broja Hrvata (-43 783, tj. -50 %).

U Republici Srpskoj u svim općinama s nekad značajnijim udjelom Hrvata zabilježeno je izrazito smanjenje njihova broja. Najvećim padom ističu se općina Banja Luka (-23 922 ili -82,4 %) i dvije općine Bosanske Posavine: Derventa (-19 379 ili -88,3 %) i Brod (-10 662 ili -76,4 %). Ukupno je u dijelu Bosanske Posavine koji pripada Republici Srpskoj broj Hrvata smanjen za 48 318, odnosno 78 %

Sveukupno se broj Hrvata u Bosni i Hercegovini od 1991. do 2013. godine smanjio za 216 000, odnosno 28,4 %. To je znatno veće relativno smanjenje u odnosu na druga dva konstitutivna naroda (Bošnjaci -7 %, Srbi -20,5 %) te je i udio Hrvata u ukupnom stanovništvu smanjen sa 17,4 % 1991. godine na 15,4 % 2013. (tj. za 11,2 %). Promjena udjela Hrvata u dijelovima Bosne i Hercegovine ima slične tendencije kao i promjena broja Hrvata, uz neke iznimke (Tab. 4.).

U nekim područjima pod kontrolom HVO-a broj Hrvata se smanjio, no još se više smanjio broj pripadnika ostalih naroda, koji su se za vrijeme ili nakon rata iselili u područja pod kontrolom vlastite vojske. Takav je slučaj u Posavskom kantonu, gdje je porast udjela Hrvata posljedica iseljavanja Srba u dijelove Bosanske Posavine pod srpskom kontrolom. I u Srednjobosanskom kantonu se zbog iseljavanja Srba udio Hrvata smanjio neznatno u odnosu na veliko smanjenje njihova broja, s time da su ovdje znatne razlike među pojedinim općinama.

Najveći porast udjela Hrvata zabilježen je u Kantonu 10 zbog doseljavanja Hrvata iz ostalih dijelova Bosne i Hercegovine i iseljavanja Srba. Slično je i u Hercegovačko-neretvanskom kantonu, uz to što je ovdje prisutan i preraspored stanovništva unutar kantona. Udio Hrvata u Zapadnohercegovačkom kantonu povećao se malo jer je to i prije rata bilo vrlo homogeno hrvatsko područje.

U odnosu na 1991. godinu Hrvati su u pet općina izgubili etničku većinu, a u četiri općine su postali većina. U općinama Brod i Pelagićevo

der ARBiH control, the number of Croats shrank by more than 30% overall, and by more than 50% in most of the municipalities. Croatian majority municipalities fared somewhat better in terms of shrinking Croatian population: Usora (-18.4%) and Žepče (-0.6%), as they were mostly under HVO control. Municipalities with the greatest decline are Zenica (-14,232 or -63.2%), Kakanj (-13,583 or -82.0%) and Vareš (-6,196 or -68.7%) in Zenica-Doboj Canton, which of all the cantons in the Federation experienced the largest absolute reduction in the number of Croats (-43,783 or -50.0%).

In the Republika Srpska, the number of Croats was sharply reduced in all municipalities that once boasted a significant share of Croatian population. The largest reductions took place in the Municipality of Banja Luka (-23,922 or -82.4%) and in two municipalities in Bosnian Posavina: Derventa (-19,379 or -88.3%) and Brod (-10,662 or -76.4%). The number of Croats in the part of Bosnian Posavina that belongs to the Republika Srpska shrank by 43,318 or 78.0% in total.

In total, the number of Croats in Bosnia and Herzegovina shrank by 216,000 from 1991 to 2013, i.e. by 28.4%. This is a significantly greater relative decrease compared to the other two constituent peoples (Bosniaks -7.0% and Serbs -20.5%), and the total share of Croats in the population also shrank from 17.4% in 1991 to 15.4% in 2013 (-11.2%). Change in the share of Croats throughout Bosnia and Herzegovina shows similar tendencies as does change in the number of Croats, with a few exceptions (Tab. 4.).

In some areas under HVO control, the number of Croats shrank, but the population of other ethnicities shrank more, as they their members migrated to areas under the control of their ethnic armies during and after the war. This is the case in Posavina Canton, where the share of Croats grew due to migration of Serbs to areas of Bosnian Posavina under VRS control. In Central Bosnian Canton as well, due to the out-migration of Serbs, the share of Croats decreased slightly compared to a large decrease in their number; there are, however, significant differences between individual municipalities in this regard.

The largest increase in the share of Croats occurred in Canton 10, due to resettlement of Croats from other parts of the country and out-migration of Serbs. The situation is similar in Herzegovina-Neretva Canton, in addition to the fact that there is a redistribution of the

TABLICA 4. Promjena broja i udjela Hrvata u Bosni i Hercegovini od 1991. do 2013. godine po entitetima i kantonima
TABLE 4 Change in the number of Croats and their share in the total population of Bosnia and Herzegovina from 1991 to 2013, by entity and canton

Područje / Area	Promjena broja Hrvata / Change in the number of Croats	Stopa promjene broja Hrvata (%) / Rate of change (%) in the number of Croats	Stopa promjene udjela Hrvata (%) / Rate of change (%) in the share of Croats
Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina	-216 072	-28,4	-11,2
Federacija Bosne i Hercegovine / Federation of Bosnia and Herzegovina	-95 588	-16,1	1,7
Unsko-sanski kanton / Una-Sana Canton	-5 120	-50,2	-37,6
Posavski kanton / Posavina Canton	-8 351	-19,9	9,0
Tuzlanski kanton / Tuzla Canton	-10 450	-30,7	-23,2
Zeničko-dobojski kanton / Zenica-Doboj Canton	-43 783	-50,0	-34,5
Bosansko-podrinjski kanton / Bosnia-Podrinje Canton	-57	-70,4	-50,1
Srednjobosanski kanton / Central Bosnia Canton	-33 867	-25,8	-0,9
Hercegovačko-neretvanski kanton / Herzegovina-Neretva Canton	9 388	8,6	30,9
Zapadnohercegovački kanton / West Herzegovina Canton	7 561	8,8	2,0
Kanton Sarajevo / Sarajevo Canton	-16 960	-49,2	-39,5
Kanton 10 / Canton 10	5 051	8,5	49,2
Republika Srpska / Republic of Srpska	-114 484	-79,4	-73,7
Distrikt Brčko / Brcko District	-5 000	-22,5	-18,7

Izvor / Source: URL 10

hrvatska etnička većina zamijenjena je srpskom, a u općinama Vukosavlje, Novi Travnik i Vareš bošnjačkom. Hrvati su postali većina u općinama Mostar i Stolac, u kojima su 1991. većina bili Bošnjaci, te u nekad većinski srpskim općinama Kupres (FBiH) i Ravno. U sve 24 općine koje su imale hrvatsku većinu 2013. godine udio Hrvata se povećao u odnosu na 1991. godinu. Ukupno je udio Hrvata u tim općinama narastao sa 62,5 % na 73,6 % (tj. 17,7 %). U tim općinama živjelo je 46,2 % ukupnog broja Hrvata 1991. godine, a 68,1 % 2013. godine (URL 10).

PRIRODNO KRETANJE STANOVNIŠTVA

Na pragu devedesetih stopa rodnosti Hrvata već se približila posttranzicijskim razinama (prosječno 15,5 ‰ 1986. – 1990.), dok je zbog mla-

population within the canton. The share of Croats in West Herzegovina Canton grew slightly, because it was already a homogeneous Croatian area before the war.

Compared to 1991, Croats ceased to be the ethnic majority in five municipalities, while they became the majority population in four municipalities. In Brod and Pelagićevo municipalities, Croats were replaced by Serbs as the ethnic majority, and by Bosniaks in Vukosavlje, Novi Travnik, and Vareš municipalities. Croats became the majority ethnicity in the Mostar and Stolac municipalities, which were majority Bosniak in 1991, as well as in Kupres (Federation) and Ravno municipalities, which previously had Serb majorities. All 24 municipalities that had Croatian majorities also had a larger share of Croats in the total population in 2013 than in 1991. The total share of Croats in these municipalities grew from 62.5% to 73.6%, i.e. by 17.7%. In 1991, 46.2% of the total number of Croats in the country lived in these municipalities, compared to 68.1% in 2013 (URL 10).

dosti stanovništva stopa smrtnosti još bila niska (prosječno 7,5 ‰), što je rezultiralo solidnim prirodnim priraštajem (MARKOTIĆ, 1995.). Srpsko stanovništvo je posttranzicijske stope rodnošći doseglo već sredinom osamdesetih godina, uz stope smrtnosti slične onima hrvatskog stanovništva. Istodobno, stope rodnošći Muslimana bile su znatno više (prosječno 18,3 ‰ 1986. – 1990.), a stope smrtnosti niže (prosječno 5,9 ‰).⁹

U suvremenom razdoblju Hrvate u Bosni i Hercegovini karakterizira negativno prirodno kretanje stanovništva. Prosječna godišnja stopa rodnošći za razdoblje od 2009. do 2013. godine iznosila je 8,5 ‰ (oko 4,6 tisuća rođenih godišnje), a smrtnosti 9,9 ‰ (oko 5,4 tisuće umrlih godišnje), što daje stopu prirodne promjene od -1,4 ‰ (prirodni pad oko 800 osoba godišnje) i vitalni indeks 85,6. Vrijednosti za ukupno stanovništvo Bosne i Hercegovine u istom razdoblju¹⁰ bile su: rodnošć 9,9 ‰, smrtnost 10 ‰ i prirodna promjena -0,1 ‰ (URL 2, URL 11), što pokazuje da je niža rodnošć glavni čimbenik nepovoljnijeg prirodnoga kretanja Hrvata u odnosu na ostalo stanovništvo zemlje.

U prirodnom kretanju Hrvata postoje znatne razlike u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine (Tab. 5., Sl. 6.), što je uvelike posljedica ratom uzrokovane migracije. Najpovoljnije pokazatelje imaju Hrvati u Hercegovini, gdje je prirodna promjena, iako niska, bila pozitivna u Zapadnohercegovačkom i Hercegovačko-neretvanskom kantonu, uz stopu rodnošći veću od 10 ‰. U tim kantonima Hrvati su imali pozitivnu prirodnu promjenu u većini općina, a iznimke su općine Konjic i Jablanica, iz kojih je većina Hrvata izbjegla za vrijeme rata. Prirodna stagnacija Hrvata u Kantonu 10 rezultat je povoljnijeg kretanja u većinski hrvatskim općinama (Tomislavgrad, Livno, Kupres) i negativnog u većinski srpskim (Drvar, Glamoč, Bosansko Grahovo). U Srednjobosanskom kantonu prirodna promjena

⁹ U razdoblju od 1971. do 1991. godine indeks biološke promjene (postotak smanjenja ili povećanja populacije na temelju prirodne promjene) Hrvata u Bosni i Hercegovini iznosio je 19,3 ‰, Srba 15,2 ‰, a Muslimana 32,9 ‰ (MARKOTIĆ, 1995.).

¹⁰ Radi usporedivosti, prosječne stope izračunate su na isti način kao za Hrvate (objašnjenje u metodološkim napomenama).

NATURAL POPULATION CHANGE

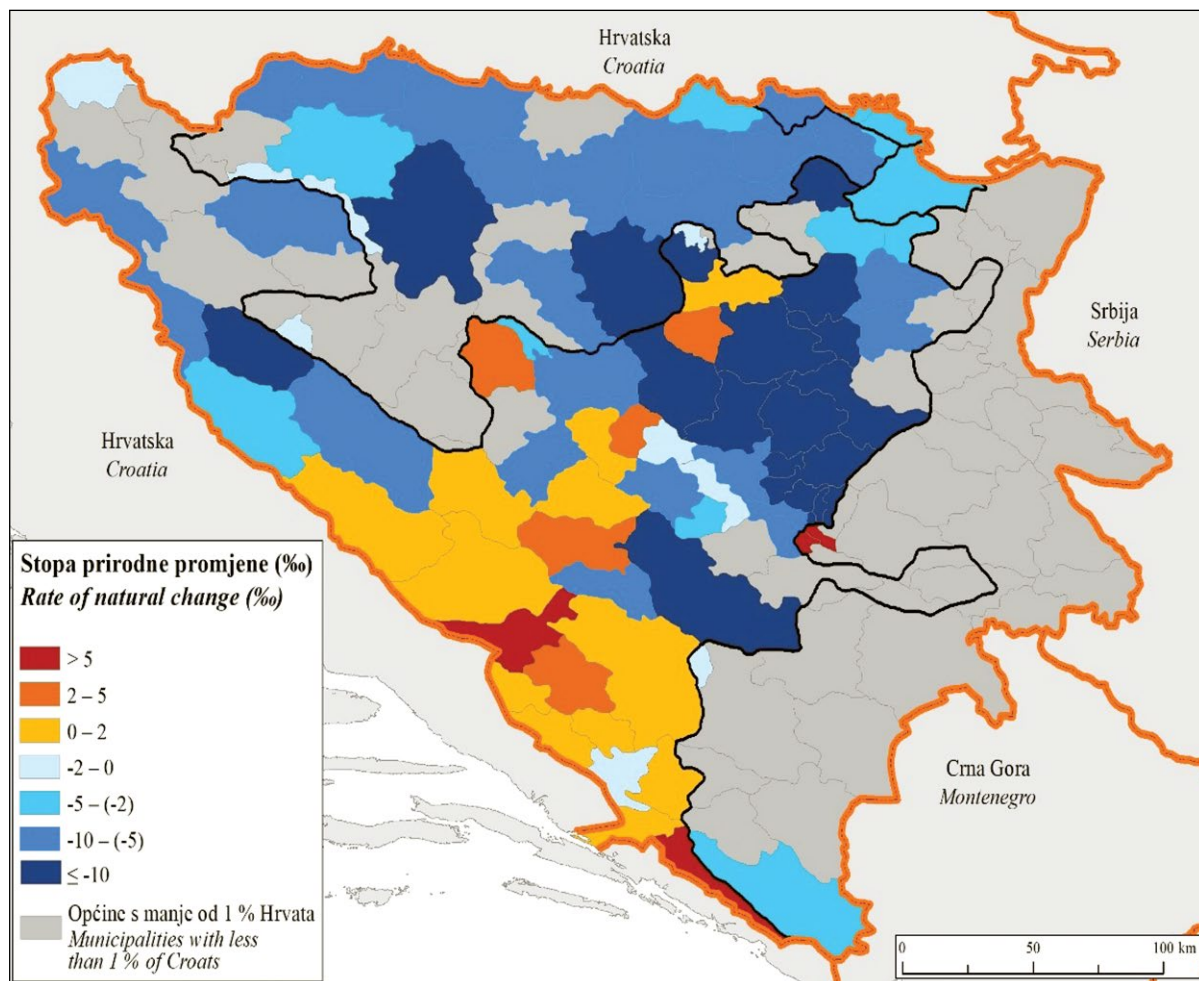
At the end of the 1980s, the birth rate among Croats had nearly reached post-transitional levels (15.5‰ average per year from 1986 to 1990), while the mortality rate was low due to the relative youth of the population (7.5‰ average from 1986 to 1990), which resulted in solid natural increase (MARKOTIĆ, 1995). The Serbian population had already reached the post-transitional birth rates in the mid-1980s, and had a mortality rate similar to that of the Croatian population. The birth rate among Muslims (Bosniaks), at the same time, was significantly higher (18.3‰ average per year from 1986 to 1990), and the mortality rate lower (average of 5.9‰).⁹

In the modern era, Croats in Bosnia and Herzegovina are characterized by negative natural population change. The average birth rate in the period from 2009 to 2013 was 8.5‰ (roughly 4,600 births annually), and the mortality rate was 9.9‰ (roughly 5,400 deaths annually), which resulted in a natural population change rate of -1.4‰ (roughly -800 annually) and a vital index value of 85.6. The values for the entire population of Bosnia and Herzegovina for the same period¹⁰ were the following: birth rate of 9.9‰, mortality rate of 10.0‰, resulting in natural population change rate of -0.1‰ (URL 2, URL 11), which indicates that lower birth rate is the main factor for more unfavourable natural population change among Croats in relation to the rest of the country's population.

There are considerable differences in the natural population change of Croats in various parts of Bosnia and Herzegovina (Tab. 5, Fig. 6), which is largely a consequence of migration caused by the war. The Croats in Herzegovina have the most favourable indicators, where the natural change, although low, was positive in the West Herzegovina and Herzegovina-Neretva cantons, with birth rates of over 10‰. In these cantons, Croats had positive natural change in most municipalities, with the exception of Konjic and Jablanica, from which most of their Croatian

⁹ In the period from 1971 to 1991, the total natural increase of Croats in Bosnia and Herzegovina amounted to 19.3%, Serbs 15.2%, and Muslims (Bosniaks) 32.9% (MARKOTIĆ, 1995).

¹⁰ For the purposes of comparison, the average rates were calculated in the same way as they were for the Croatian population (further explanation can be found in methodological notes).

SLIKA 6. *Prosječna godišnja stopa prirodne promjene Hrvata po općinama u razdoblju od 2009. do 2013. godine*
FIGURE 6 *Average annual rate of natural population change of Croats by municipality, in the period from 2009 to 2013*
Izvor / Source: BHAS, 2001-2019; RZSRS, 2001-2019; FZS, 2001-2019; BHAS, 2016.

Hrvata bila je blago negativna, uz velike razlike među općinama: povoljnija u općinama iz kojih nije bilo jačeg iseljavanja Hrvata za vrijeme rata (Vitez, Jajce, Novi Travnik, Gornji Vakuf-Uskoplje, Kiseljak, Busovača), a izrazito negativna u općinama iz kojih je znatan broj Hrvata izbjegao (Bugojno, Fojnica, Travnik). U ostalim kantonima, Distriktu Brčko, a naročito Republici Srpskoj rodnošć je bila niža, smrtnost viša, a prirodni pad veći. Posebno je loša situacija u Zeničko-dobojskom kantonu, gdje je nekad znatan broj Hrvata između dva popisa prepolovljen, a u većini općina prirodni pad im je veći od 10 % godišnje (prosjeck popravljaju samo Žepče).

Na prostoru 24 općine s hrvatskom većinom Hrvati su imali prosječnu stopu rodnošć 9,6 ‰, stopu smrtnosti 8,7 ‰ i stopu prirodne promjene 0,9 ‰, uz vitalni indeks 109,9. U ostatku Bosne i Hercegovine pokazatelji su znatno lošiji: rodnošć 6,2 ‰, smrtnost 12,4 ‰ i prirodna

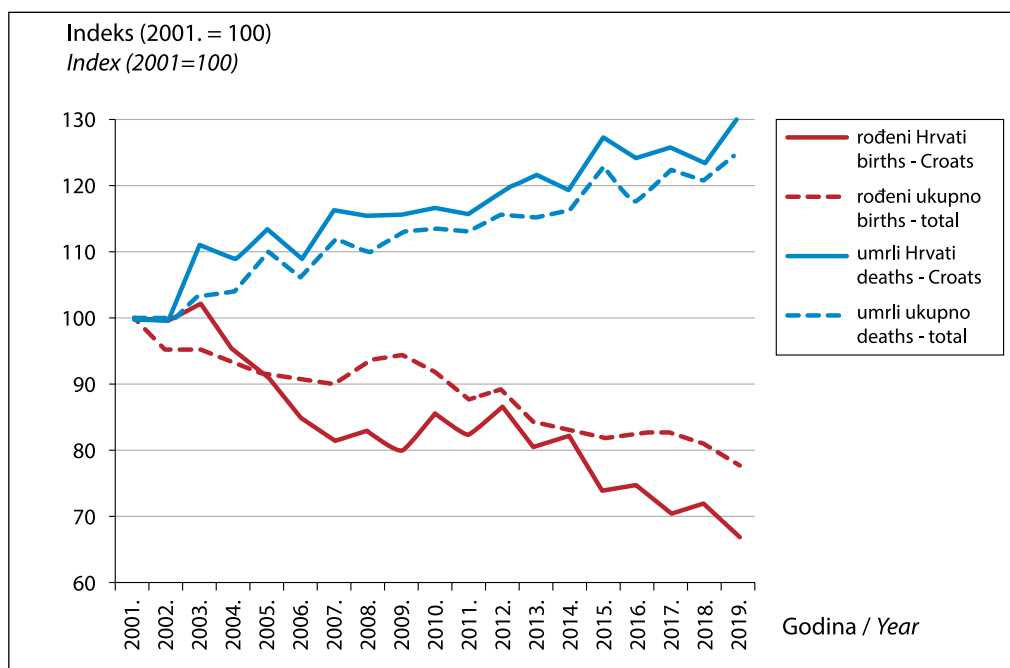
population fled during the war. The natural population stagnation of Croats in Canton 10 is the result of a positive change in Croatian majority municipalities (Tomislavgrad, Livno, Kupres) and a negative change in majority Serbian municipalities (Drvar, Glamoč, Bosansko Grahovo). In the Central Bosnia Canton, natural population change of Croats was slightly negative, but with major differences among municipalities: more favourable in municipalities which Croats weren't forced to flee from during the war (Vitez, Jajce, Novi Travnik, Gornji Vakuf-Uskoplje, Kiseljak, Busovača), and extremely negative in municipalities from which a significant number of Croats left (Bugojno, Fojnica, Travnik). In the remaining cantons, the District of Brčko, and especially the Republika Srpska, the birth rate was lower, the mortality rate higher, and natural decrease greater. The situation is particularly bad in Zenica-Doboj Canton, where the once considerable number of Croats halved between the two censuses, and in most municipalities their

TABLICA 5. *Prosječna godišnja stopa rodnosti, smrtnosti i prirodne promjene te vitalni indeks Hrvata u Bosni i Hercegovini po entitetima i kantonima za razdoblje od 2009. do 2013. godine*

TABLE 5 *Average annual birth rate, mortality rate, rate of natural change, and vital index value for Croats in Bosnia and Herzegovina by entity and canton, in the period from 2009 to 2013*

Područje / Area	Stopa rodnosti (%) / Birth rate (%)	Stopa smrtnosti (%) / Death rate (%)	Stopa prirodne promjene (%) / Rate of natural change (%)	Vitalni indeks / Vital index
Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina	8,5	9,9	-1,4	85,6
Federacija Bosne i Hercegovine / Federation of Bosnia and Herzegovina	8,8	10,0	-1,1	88,5
Unsko-sanski kanton / Una-Sana Canton	5,8	12,4	-6,7	46,3
Posavski kanton / Posavina Canton	6,8	11,6	-4,8	58,3
Tuzlanski kanton / Tuzla Canton	5,4	14,3	-8,8	38,1
Zeničko-dobojski kanton / Zenica-Doboj Canton	7,4	12,4	-5,0	59,7
Bosansko-podrinjski kanton / Bosnia-Podrinje Canton	0,0	58,3	-58,3	0,0
Srednjobosanski kanton / Central Bosnia Canton	8,7	9,5	-0,9	90,8
Hercegovačko-neretvanski kanton / Herzegovina-Neretva Canton	10,2	9,0	1,2	112,8
Zapadnohercegovački kanton / West Herzegovina Canton	10,6	8,5	2,1	124,1
Kanton Sarajevo / Sarajevo Canton	5,4	17,4	-12,0	31,0
Kanton 10 / Canton 10	8,5	8,2	0,3	103,9
Republika Srpska / Republic of Srpska	4,1	8,4	-4,3	48,5
Distrikt Brčko / Brcko District	6,2	9,7	-3,5	64,0

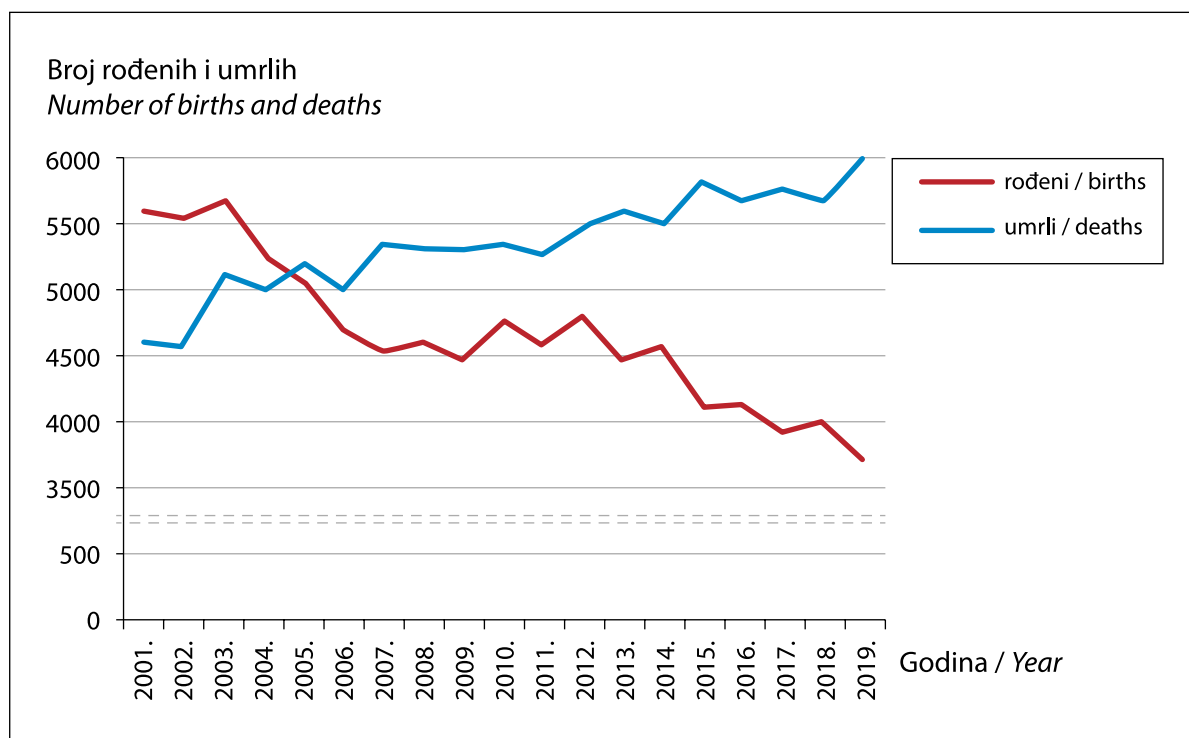
Izvor / Source: BHAS, 2001-2019; RZSRS, 2001-2019; FZS, 2001-2019; BHAS, 2016.

SLIKA 7. *Indeks kretanja broja rođenih i umrlih kod Hrvata i ukupnog stanovništva Bosne i Hercegovine od 2001. do 2019. godine*

FIGURE 7 *Index of change in the number of births and deaths of Croats and the total population of Bosnia and Herzegovina, from 2001 to 2019*

Izvor / Source: BHAS, 2001-2019; RZSRS, 2001-2019; FZS, 2001-2019.

SLIKA 8. Kretanje broja rođenih i umrlih Hrvata u Bosni i Hercegovini od 2001. do 2019. godine

FIGURE 8 Change in the number of births and deaths of Croats in Bosnia and Herzegovina, from 2001 to 2019

Izvor / Source: BHAS, 2001-2019; RZSRS, 2001-2019; FZS, 2001-2019; BHAS, 2016.

promjena -6,2 ‰, uz vitalni indeks 49,9.

Iako je u drugoj polovici devedesetih poslijeratni kompenzacijski natalitet rezultirao povećanim prirodnim priraštajem, u posljednjih dvadesetak godina u Bosni i Hercegovini se bilježi znatan pad broja rođenih i rast broja umrlih, kao posljedica pada fertiliteta, iseljavanja i demografskog starenja (ČIČIĆ I DR., 2019.). Kod Hrvata su ti trendovi još izraženiji nego kod ukupnoga stanovništva (Sl. 7.). To se naročito odnosi na pad rodnoći u godinama nakon pristupanja Hrvatske Europskoj uniji, koje je pospješilo iseljavanje Hrvata. U skladu s tim trendovima, prirodna promjena Hrvata Bosne i Hercegovine kontinuirano se smanjuje, od 2005. godine je negativna, a 2019. zabilježena je najniža vrijednost, odnosno prirodni pad od oko 2,3 tisuće (Sl. 8.).

MIGRACIJA

Između 1991. i 2013. godine broj Hrvata u Bosni i Hercegovini smanjio se za 216 000, a najveći dio toga pada čini negativna migracijska bilanca. Prema relevantnim procjenama, u

natural decrease is greater than 10‰ per year (with the exception of Žepče).

In the area of the 24 municipalities with majority Croatian populations, Croats had an average birth rate of 9.6‰, mortality rate of 8.7‰, natural growth rate of 0.9‰, and a vital index value of 109.9. For Croats in the rest of Bosnia and Herzegovina these indicators are much worse: birth rate of 6.2‰, mortality rate of 12.4‰, natural decrease rate of -6.2‰, and a vital index value of 49.9.

Although the post-war resurgence in birth rates in the late 1990s resulted in greater natural population growth, in the last twenty years there has been a significant decline in the number of births and an increase in the number of deaths in Bosnia and Herzegovina, as a result of declining fertility, emigration and demographic ageing (ČIČIĆ ET AL., 2019). Among Croats, these trends are even stronger than they are for the entire population (Fig. 7). This particularly refers to falling birth rates after Croatia's accession to the European Union, which was the catalyst for the emigration of many Bosnian Croats. In line with these trends, natural population change of Croats in Bosnia and Herzegovina has been continuously decreasing and it has been negative since 2005. The lowest value, i.e. negative

ratu je poginulo između osam i devet tisuća Hrvata (TABEAU, BIJAK, 2005.; URL 16; TOKAČA, 2012.), a prirodno kretanje nakon rata bilo je pozitivno sve do ranih 2000-ih (Sl. 8.). Iako su podaci o rođenima i umrlima za ratne godine nepotpuni pa nije moguće točno utvrditi sastavnice ukupnoga kretanja stanovništva za posljednje međupopisno razdoblje, iz navedenoga je jasno da je upravo migracija glavna odrednica ukupnog smanjenja broja Hrvata.

Za vrijeme rata prognano je i raseljeno 466 000 Hrvata, odnosno 61,2 % njihova broja iz 1991. godine (kod Bošnjaka je taj udio iznosio 47,4 %, a kod Srba 44,2 % - VUKŠIĆ, 2010.). Od toga broja oko 312 000 Hrvata potražilo je zaštitu izvan zemlje, a do kraja 2003. godine vratilo ih se oko 84 000. U istom razdoblju u svoje se domove vratilo oko 43 000 od 154 000 raseljenih Hrvata (URL 7). U međuvremenu se više od četvrtine svih izbjeglica i raseljenih osoba integriralo u zemljama prihvata i u mjestima raseljenja u Bosni i Hercegovini ili su pronašli neka druga trajna rješenja (URL 15), tako da od 2003. trend povratka naglo opada te se do kraja 2010. vratilo još samo oko 4 000 izbjeglih i oko tisuću raseljenih Hrvata.

Loša ekonomska situacija i politička nestabilnost u poslijeratnom razdoblju rezultirali su rastućim trendom iseljavanja iz Bosne i Hercegovine, naročito u posljednjih desetak godina (ČIČIĆ I DR., 2019.). Obujam i smjer migracijskih kretanja od godine do godine teško je precizno utvrditi jer su službeni statistički podaci nepotpuni,¹¹ a ne postoji ni statistika po narodnostima. Zbog toga je u ovom radu migracijska bilanca Hrvata procijenjena vitalno-statističkom metodom prema podacima Katoličke crkve o ukupnom broju vjernika te broju krštenih i umrlih za svaku godinu (Tab. 6.).

Prema tim podacima broj katolika 2013. godine znatno je manji od njihova broja utvrđenoga popisom stanovništva (za stotinjak tisuća, odnosno 24,1 %). Ne ulazeći u kontroverze u

natural change of roughly 2,300 (Fig. 8), was documented in 2019.

MIGRATION

Between 1991 and 2013, the number of Croats in Bosnia and Herzegovina shrank by 216,000, and the greatest share thereof is the result of a negative net migration. According to relevant assessments, between 8,000 and 9,000 Croats were killed in the war (TABEAU, BIJAK, 2005; URL 16; TOKAČA, 2012), and natural change after the war was positive until the early 2000s (Fig. 8). Although the data on births and deaths during the war are incomplete, which makes it impossible to determine the exact composition of the total population change for the last intercensal period, it is clear from the above that migration was the main component of the overall decrease in the number of Croats.

During the war, 466,000 Croats were exiled or displaced, which is 61.2% of their number in 1991 (for Bosniaks this share was 47.4%, and for Serbs 44.2% - VUKŠIĆ, 2010). Of this number, 312,000 Croats sought refuge abroad, of which 84,000 returned to the country by the end of 2003. During the same period, roughly 43,000 of the 154,000 internally displaced Croats returned to their homes (URL 7). In the meantime, more than a quarter of all refugees and displaced persons integrated into the places where they ended up (be it abroad or elsewhere within Bosnia and Herzegovina), or found some other permanent solution (URL 15). Therefore, the return trend sharply fell after 2003 and by the end of 2010 only 4,000 Croatian refugees and about a thousand displaced Croats returned.

The poor economic situation and political instability in the post-war era have resulted in a growing trend of emigration from Bosnia and Herzegovina, especially in the last ten years or so (ČIČIĆ ET AL., 2019). The volume and direction of migration from year to year is difficult to determine with precision because the official data are incomplete,¹¹ and there

¹¹ Ministarstvo sigurnosti izdaje godišnji *Migracioni profil Bosne i Hercegovine* s podacima o vanjskoj migraciji. Međutim, dok su podaci o imigraciji dosta pouzdani, u samom dokumentu je naglašeno da ne postoji mehanizam za prikupljanje podataka o iseljavanju iz BiH (URL 8).

¹¹ The Ministry of Security publishes a yearly *Migration Profile of Bosnia and Herzegovina* with data regarding external migration. While the data regarding immigration are quite reliable, it is emphasized in the document that there is no mechanism for collecting data on emigration from Bosnia and Herzegovina (URL 8).

TABLICA 6. Opće kretanje broja katolika u Bosni i Hercegovini od 1996. do 2018. godine
TABLE 6 Components of change in the number of Catholics in Bosnia and Herzegovina from 1996 to 2018

Godina / Year	Broj katolika krajem godine / Number of Catholics at the end of the year	Ukupna promjena / Total change		Prirodna promjena* / Natural change*		Migracijski saldo / Net migration	
		Broj / Number	%	Broj / Number	%	Broj / Number	%
1996.	424 915	-	-	-	-	-	-
1997.	451 385	26 470	62,3	1286	3,0	25 184	59,3
1998.	451 208	-177	-0,4	823	1,8	-1 000	-2,2
1999.	448 186	-3 022	-6,7	844	1,9	-3 866	-8,6
2000.	456 058	7 872	17,6	578	1,3	7 294	16,3
2001.	458 110	2 052	4,5	79	0,2	1 973	4,3
2002.	463 687	5 577	12,2	-22	0,0	5 599	12,2
2003.	464 821	1 134	2,4	-740	-1,6	1 874	4,0
2004.	464 694	-127	-0,3	-753	-1,6	626	1,3
2005.	462 690	-2 004	-4,3	-652	-1,4	-1 352	-2,9
2006.	463 131	441	1,0	-746	-1,6	1 187	2,6
2007.	459 102	-4 029	-8,7	-1 240	-2,7	-2 789	-6,0
2008.	454 921	-4 181	-9,1	-1 415	-3,1	-2 766	-6,0
2009.	448 147	-6 774	-14,9	-1 389	-3,1	-5 385	-11,8
2010.	443 013	-5 134	-11,5	-1 410	-3,1	-3 724	-8,3
2011.	443 084	71	0,2	-1 777	-4,0	1 848	4,2
2012.	435 562	-7 522	-17,0	-1 428	-3,2	-6 094	-13,8
2013.	432 177	-3 385	-7,8	-1 860	-4,3	-1 525	-3,5
2014.	420 294	-11 883	-27,5	-661	-1,5	-11 222	-26,0
2015.	405 735	-14 559	-34,6	-2 449	-5,8	-12 110	-28,8
2016.	390 241	-15 494	-38,2	-2 234	-5,5	-13 260	-32,7
2017.	376 134	-14 107	-36,1	-2 295	-5,9	-11 812	-30,3
2018.	365 688	-10 446	-27,8	-2 165	-5,8	-8 281	-22,0
Ukupno / Total	-	-59 227	-139,4	-19 626	-46,2	-39 601	-93,2

* razlika između ukupnog broja krštenih i pokopanih

* the difference between the number of baptisms and the number of funerals

Izvor / Source: Biskupski ordinarijati Sarajevo, Banja Luka i Mostar; Biskupska konferencija BiH (prema Vukšić, 2020.) / Episcopal ordinariates Sarajevo, Banja Luka and Mostar; The Bishops' Conference of Bosnia-Herzegovina (via Vukšić, 2020)

vezi s vjerodostojnosti rezultata popisa stanovništva, dio te razlike svakako otpada na stanovništvo u inozemstvu obuhvaćeno popisom, a dio se odnosi na osobe koje osjećaju pripadnost katoličkoj zajednici, ali iz različitih razloga nisu povezane sa župnim uredima¹². U svakom slučaju predočeni podaci (koji su u dijelu koji se odnosi na prirodno kretanje usporedivi sa službenima) nedvojbeno su bolji indikator smjera i intenziteta migracijskih kretanja Hrvata od neadekvatne službene migracijske statistike. Migra-

¹² U Bosni i Hercegovini i dio onih koji nisu praktični vjernici izjašnjavaju se kao muslimani, katolici ili pravoslavci zbog svojega etničkog i kulturnog identiteta (CVRKOVIC, 2017.).

are no statistics regarding ethnicity. Due to this, for the purposes of this paper, the net migration of Croats was estimated using the vital statistics method that draws on data of the Catholic Church regarding the total number of faithful, baptisms, and funerals for each year (Tab. 6).

According to these data, the number of Catholics in 2013 was considerably smaller than the number listed in the 2013 census (by roughly 100,000, i.e. 24.1%). Leaving aside the controversies regarding the reliability of census results, some of the aforementioned difference is certainly related to the population abroad included in the census, and part of it refers to people who consider themselves Catholics but for various reasons are not connected to parish

cijska bilanca je prema tim podacima od 2005. gotovo kontinuirano negativna, s velikim jačanjem negativnog trenda nakon ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Posljedično, i ukupan broj Hrvata (katolika) sve se brže smanjuje: od 2013. do 2018. po prosječnoj godišnjoj stopi od -3,3 %, u odnosu na prosječnih -0,7 % godišnje od 2003. (kada je zabilježen najveći broj katolika u obuhvaćenom razdoblju) do 2013. godine.

STRUKTURNA OBILJEŽJA STANOVNIŠTVA

Dobno-spolna struktura

Zbog kasnije tranzicije nataliteta i demografske inercije, Bosna i Hercegovina je kasnije ušla u proces starenja stanovništva od većine europskih država, no taj se proces odvijao znatno brže, prije svega zbog negativnih demografskih utjecaja uzrokovanih ratom (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017.). Još 1991. godine stanovništvo Bosne i Hercegovine bilo je prilično mlado za europske prilike: udio mladog stanovništva bio je 23,5 %, zrelog 67,7 %, a starog 6,5 %;¹³ prosječna dob bila je 34 godine, a indeks starosti 27,7 (URL 2). Za usporedbu, Hrvatska je sličan dobni sastav stanovništva imala potkraj šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, a 1991. mladih je bilo 19,7 %, zrelih 68,5 %, starih 11,8 %, prosječna dob bila je 37,1 godinu, a indeks starosti 60 (PODGORELEC, KLEMPIĆ, 2007.).

Do 2013. godine broj mladih i starih u Bosni i Hercegovini gotovo se izjednačio (mladi 15,4 %, stari 14,2 %), prosječna dob narasla je na 39,5 godina, a indeks starosti na 92,3 (URL 11). Dobna struktura Hrvata u Bosni i Hercegovini još je nepovoljnija: 14,5 % mladih, 68,7 % zrelog stanovništva, 16,8 % starih, prosječna dob 40,8 godina, a indeks starosti 115,6 (BHAS, 2016) – slično stanovništvu Hrvatske prema popisu 2011. (URL 14). Uz nešto nižu stopu rodosti, tome je ponajviše pridonijelo dugotrajno kontinuirano iseljavanje, u kojemu najviše sudjeluje stanovništvo mlađe zrele dobi (odnoseći sa sobom i svoj bioreprodukcijski potencijal),

¹³ Razlika do 100 % otpada na stanovništvo nepoznate dobi.

offices¹². In any case, these data (which, in the part related to natural population change, are comparable to the official data) are undoubtedly a better indicator of the direction and intensity of migration of Croats than the inadequate official migration statistics. According to these data, the net migration has been almost continually negative since 2005, with the strengthening of the negative trend after Croatia's accession to the European Union. Consequently, the total number of Croats (Catholics) is shrinking ever faster: from 2013 to 2018 at an average annual rate of -3.3%, compared to the yearly average of -0.7% from 2003 (when the highest number of Catholics in the period in question was recorded) to 2013.

POPULATION STRUCTURE

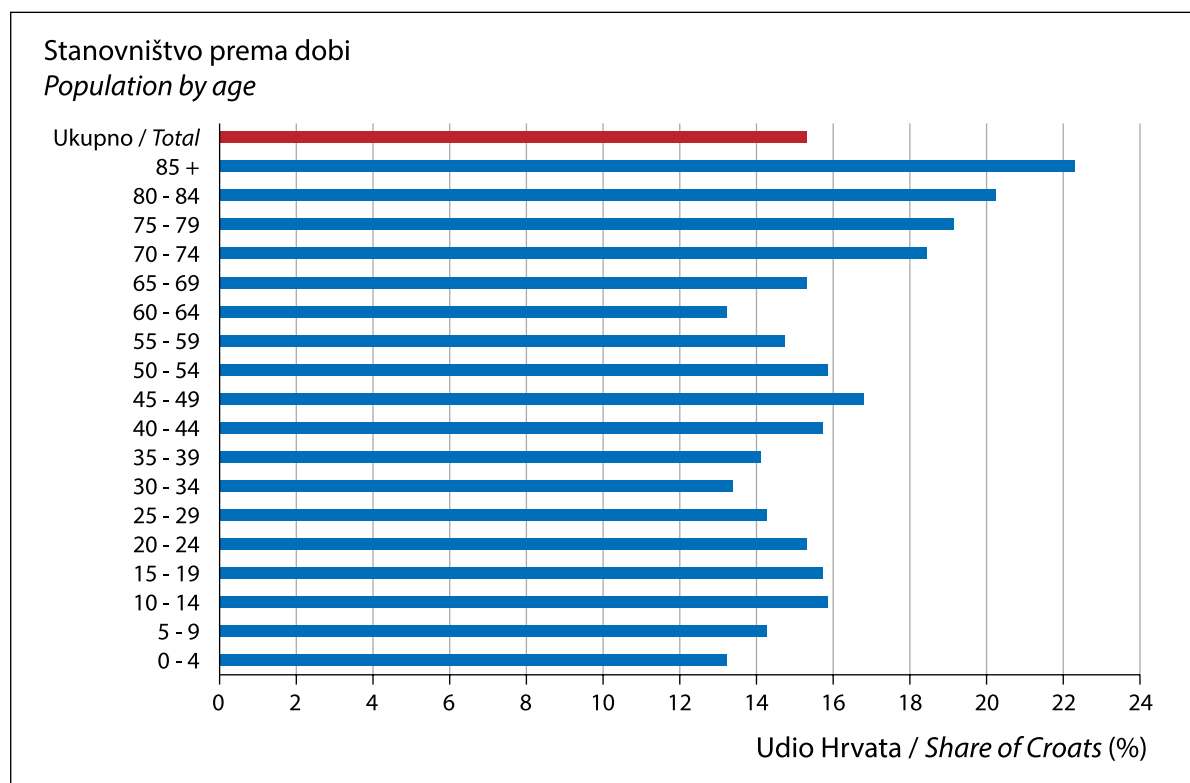
Age-sex composition

Due to the later fertility transition, and demographic inertia, Bosnia and Herzegovina was affected by the process of population ageing later than most European countries. This process, however, was significantly accelerated once begun, foremost due to the negative demographic effects of the war (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017). Back in 1991, the population of Bosnia and Herzegovina was still quite young by European standards: 23.5% of people were younger than 15 years, 6.5% were older than 65, and 67.7% were of working age;¹³ the average age was 34.0 and the ageing index was 27.7 (URL 2). For comparison purposes, Croatia had a similar age composition of the population at the end of the 1960s, and in 1991, there were 19.7% young, 11.8% elderly, and 68.5% people of working age; the average age was 37.1 years, and the ageing index was 60.0 (PODGORELEC, KLEMPIĆ, 2007).

By 2013, the shares of young and elderly in Bosnia and Herzegovina had nearly equalized (young 15.4% and elderly 14.2%), the average age had

¹² In Bosnia and Herzegovina, a share of those who are not practical believers officially declare themselves to be Muslims, Catholics, or Orthodox Christians, due to their ethnic and cultural identity (CVITKOVIĆ, 2017).

¹³ The difference of up to 100% refers to the population of unknown age.

SLIKA 9. Udio Hrvata u stanovništvu Bosne i Hercegovine po petogodišnjim dobnim skupinama prema popisu 2013. godine
FIGURE 9 Share of Croats in the population of Bosnia and Herzegovina by five-year age group, according to the 2013 census
Izvor / Source: URL 11, BHAS, 2016.

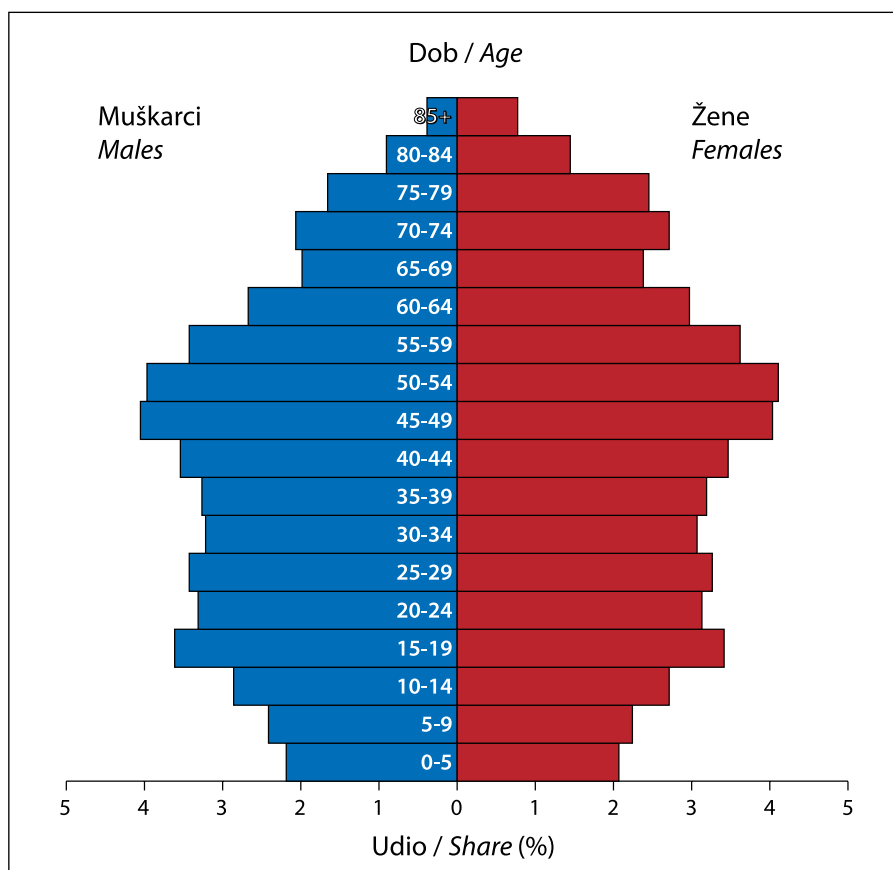
što se odražava u natprosječnoj zastupljenosti Hrvata u najstarijim petogodištima bosansko-hercegovačkog stanovništva (Sl. 9.).

U skladu s time dobno-spolna „piramida“ Hrvata Bosne i Hercegovine (Sl. 10.) ima kontraktivni oblik. Sužena „dječja baza“ odražava opadajuću razinu rodности, kao i iseljavanje koje je nastavljeno i nakon rata. Najveći udio imaju petogodišta od 45 do 49 godina i od 50 do 54 godine – generacije rođene na prijelazu iz rane u središnju etapu demografske tranzicije (KATZ, 2011.), a koje još nisu izložene povećanim stopama smrtnosti po dobi. Poslijeratni demografski oporavak (1996. – 1998.), kada su zabilježene najviše stope rodности u postkonfliktnom razdoblju, a djelomično i povratak obitelji s djecom koja su rođena u inozemstvu, zaslužni su za veću brojnost osoba u petogodištu 15 – 19 (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017.).

U spolnoj strukturi u svim petogodišnjim dobnim skupinama ispod 45 godina prevladavaju muškarci, a iznad 45 žene (Sl. 10.). U fertilnom kontingentu nema značajne neravnoteže po spolu, što je pozitivno sa stajališta bioreprodukcije, ali i pokazuje kako u recentnom iseljavanju

grown to 39.5, and the ageing index to 92.3 (URL 11). The age composition of Croats in Bosnia and Herzegovina was even worse: 14.5% young, 16.8% elderly, and 68.7% of working age, the average age of 40.8, and the ageing index of 115.6 (BHAS, 2016) – similar to the population of Croatia according to the 2011 census (URL 14). Along with somewhat lower birth rate, this was largely caused by long-term continuous emigration, which mostly consists of the young adult population (who leave and take their reproductive potential with them), and this is reflected in the above-average share of Croats in the oldest five-year age groups of the country's population (Fig. 9).

Accordingly, the age-sex pyramid of Croats in Bosnia and Herzegovina (Fig. 10) is constrictive. The narrowed base reflects the falling birth rate, as well as the emigration during and after the war. The greatest shares are found in the 45–49 and 50–54 groups – generations born at the transition from the early to the central stage of the demographic transition (KATZ, 2011), who have not yet been affected by increased mortality rates by age. The post-war demographic resurgence (1996–1998), when the highest birth rates in the post-conflict era were re-

SLIKA 10. Dobno-polna struktura Hrvata u Bosni i Hercegovini po petogodišnjim dobnim skupinama prema popisu 2013. godine

FIGURE 10 Age-sex structure of Croats in Bosnia and Herzegovina by five-year age group, according to the 2013 census

Izvor / Source: BHAS, 2016, URL 11

podjednako sudjeluje stanovništvo oba spola¹⁴. Prevazi žena u petogodištima od 45 do 65 godina uz „normalni“ diferencijalni mortalitet po spolu pridonose i višestruko veća ratna stradanja muškog stanovništva, koja su bila koncentrirana u dobi od 18 do 45 godina (TOKAČA, 2012.). Feminizacija starosti glavni je uzrok neravnoteže po spolu u ukupnom broju Hrvata (koeficijent feminiteta 103,4), koja je podjednaka kao u ukupnom stanovništvu Bosne i Hercegovine (103,8).

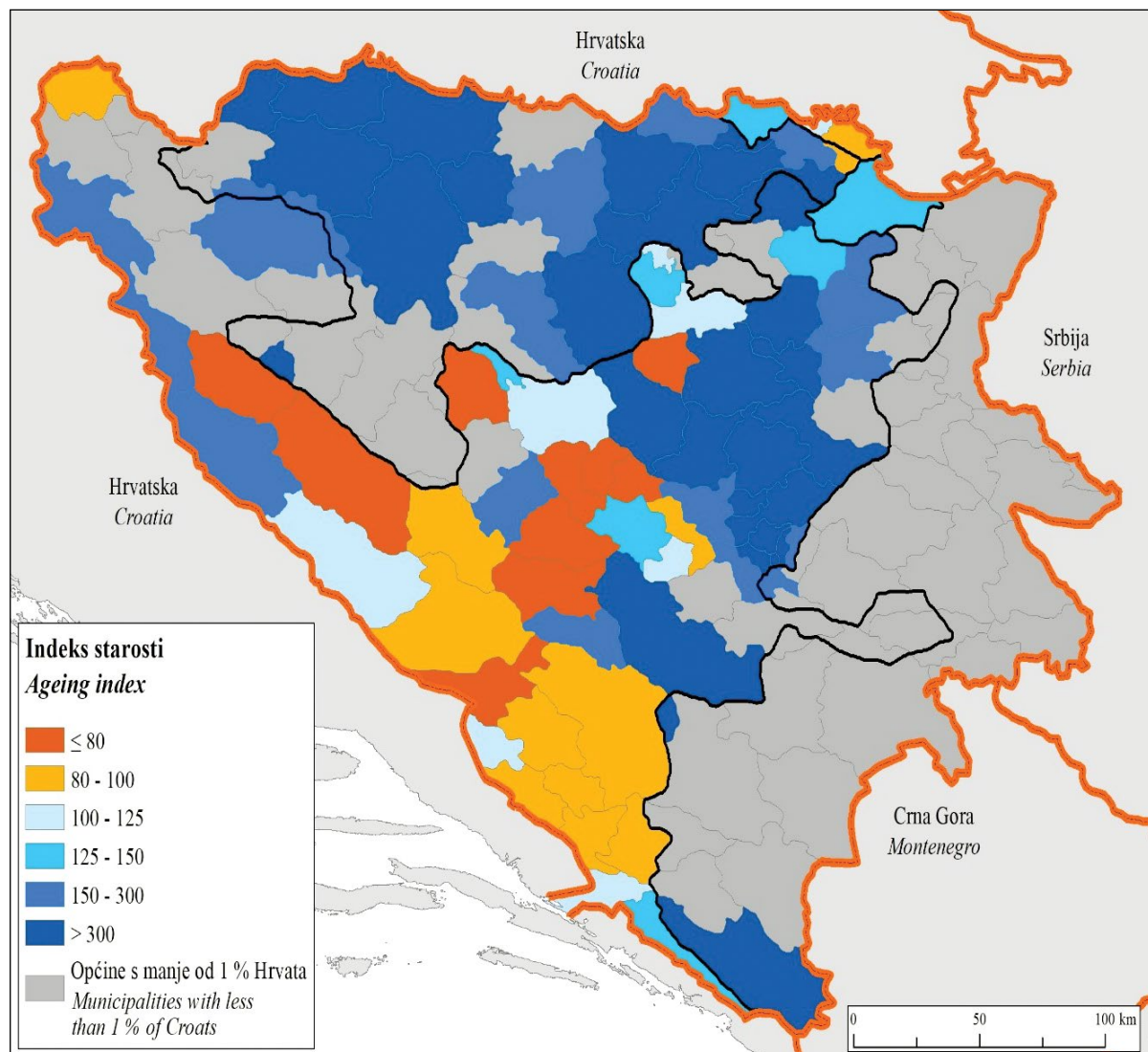
Među Hrvatima u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine postoje znatne razlike u dobnj strukturi, koje su u velikoj mjeri posljedica ratom uzrokovane migracije. Prosječno su najmlađi Hrvati Zapadnohercegovačkoga kantona (Tab. 7.), gdje se najnižim indeksom starosti (63,3) ističe općina Posušje (Sl. 11.). Nešto su

recorded, and the partial return of families with children who were born abroad, are responsible for a larger number of people in the 15–19 group (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017).

In the gender structure, there are more men in all groups under 45, and more women in groups above 45 (Fig. 10). There is no significant gender imbalance in the groups of child-bearing age, which is a positive in terms of reproduction, but also indicates that recent emigration consists equally of both sexes¹⁴. The preponderance of women in groups from 45 to 65, alongside the ‘normal’ differential mortality by gender, was also contributed to by much higher death toll among men during the war, which was concentrated in the age group 18 to 45 (TOKAČA, 2012). The feminization of ageing is the main cause of gender imbalance in the total number of Croats

¹⁴ Prema nalazima nekih istraživanja dominantno obilježje recentnog iseljavanja je odlazak kompletnih obitelji (JURIĆ, 2018.).

¹⁴ According to some research findings, the dominant characteristic of recent emigration is the departure of whole families (JURIĆ, 2018.).

SLIKA 11. Indeks starosti Hrvata u Bosni i Hercegovini po općinama prema popisu 2013. godine

FIGURE 11 Ageing index of Croats in Bosnia and Herzegovina by municipality, according to the 2013 census

Izvor / Source: BHAS, 2016.

stariji Hrvati u Srednjobosanskom kantonu, u kojemu, kao i kod ostalih demografskih pokazatelja, postoje velike razlike među općinama. Tako indeks starosti manji od 80 imaju Hrvati općina: Vitez (60,3), Jajce (63,1), Novi Travnik (68,7), Gornji Vakuf-Uskoplje (72,6) i Busovača (76,1). S druge strane, izrazito su stari Hrvati općine Bugojno (indeks starosti 254,5), kojih je većina izbjegla u ratu, a ostalo je pretežno starije stanovništvo. Uz navedene, samo je još u Hercegovačko-neretvanskom kantonu više mladih nego starih Hrvata. Nižim indeksom starosti tu se ističe općina Prozor-Rama (70,7), dok je izrazito staro preostalo hrvatsko stanovništvo općine Jablanica (194,4) i pogotovo Konjica (indeks starosti 1116,7), iz kojih je većina Hrvata izbjegla za vrijeme rata. Indeks starosti Hrvata ma-

(feminity ratio of 103.4), which is similar to the total population of Bosnia and Herzegovina (103.8).

Among Croats in various parts of Bosnia and Herzegovina, there are considerable differences in age structure, which is largely a consequence of wartime migration. On average, Croats are the youngest in Western Herzegovina Canton (Tab. 7), where the Municipality of Posušje stands out with the lowest ageing index (63.3) (Fig. 11). Croats in Central Bosnia Canton are somewhat older, but there are (as with other demographic indicators) large differences among municipalities. On the one hand, there are municipalities with the aging index of less than 80: Vitez (60.3), Jajce (63.1), Novi Travnik (68.7), Gornji Vakuf-Uskoplje (72.6), and Busovača (76.1). On the other hand, Croats in the Municipality of Bugojno are extremely old (aging index 254.5), be-

TABLICA 7. *Pokazatelji dobnog sastava Hrvata u Bosni i Hercegovini po entitetima i kantonima prema popisu 2013. godine*
TABLE 7 *Indicators of age composition of Croats in Bosnia and Herzegovina by entity and canton, according to the 2013 census*

Područje / Area	Velike dobne skupine (%) / Broad age groups (%)			Indeks starosti / Ageing indeks	Prosječna dob (godine) / Average age (years)
	Mladi / Young (0-14)	Zreli / Working age (15-64)	Stari / Elderly (65+)		
Bosna i Hercegovina / Bosnia and Herzegovina	14,5	68,7	16,8	115,6	40,8
Federacija Bosne i Hercegovine / Federation of Bosnia and Herzegovina	15,0	68,7	16,3	108,2	40,3
Unsko-sanski kanton / Una-Sana Canton	9,7	69,0	21,3	219,7	45,8
Posavski kanton / Posavina Canton	13,8	70,9	15,3	110,6	40,4
Tuzlanski kanton / Tuzla Canton	9,1	67,7	23,2	254,2	46,7
Zeničko-dobojski kanton / Zenica-Doboj Canton	12,4	68,3	19,3	155,1	42,8
Bosansko-podrinjski kanton / Bosnia-Podrinje Canton	0,0	62,5	37,5	-	53,4
Srednjobosanski kanton / Central Bosnia Canton	15,4	71,1	13,5	88,0	39,0
Hercegovačko-neretvanski kanton / Herzegovina-Neretva Canton	16,4	68,2	15,4	94,0	39,2
Zapadnohercegovački kanton / West Herzegovina Canton	17,8	67,0	15,2	85,9	38,5
Kanton Sarajevo / Sarajevo Canton	8,3	60,9	30,8	371,9	49,6
Kanton 10 / Canton 10	15,0	69,9	15,1	100,6	39,7
Republika Srpska / Republic of Srpska	7,0	67,5	25,5	363,0	49,1
Distrikt Brčko / Brcko District	11,9	71,7	16,4	137,2	42,0

Izvor / Source: BHAS, 2016.

nji od državnog prosjeka imaju još dva većinski hrvatska kantona: Kanton 10 i Posavski kanton. U Kantonu 10 nižim indeksom starosti ističu se općine Drvar (60,3) i Glamoč (61), gdje su nakon rata naseljeni Hrvati izbjegli iz drugih dijelova Bosne i Hercegovine, ali kako ih se većina u međuvremenu odselila, riječ je o malom broju Hrvata na izrazito rijetko naseljenom području. U ostalim kantonima i Republici Srpskoj Hrvati su vrlo stari, prosječna dob je većinom iznad 45 godina, a stari su nekoliko puta brojniji od mladih. Kao iznimku vrijedi istaknuti samo hrvatsku enklavu Žepče u Zeničko-dobojskom kantonu (indeks starosti 65,8). Hrvati u 24 općine s hrvatskom većinom imaju indeks starosti 89,9 i prosječnu dob 38,9 godina, a u ostalim općinama indeks starosti 197,8 i prosječnu dob 44,8 godina.

cause most of the Croatian population fled during the war, and those that remained were mostly the elderly. In addition to the mentioned two cantons, Herzegovina-Neretva Canton is the only one where there are more young than elderly Croats. The Municipality of Prozor-Rama stands out with a lower ageing index (70.7). As opposed to that, the remaining Croatian population of the municipalities of Jablanica and especially Konjic is extremely old (ageing index values of 194.4 and 1,116.7 respectively), because the vast majority of the Croats fled during the war. The ageing index of Croats is lower than the country's average in two other majority Croatian cantons: Canton 10 and Posavina Canton. In Canton 10, the municipalities of Drvar and Glamoč stand out with a lower aging index (60.3 and 61.0 respectively), because some Croats who fled from other parts of Bosnia and Herzegovina

VJERSKA STRUKTURA

Popis 2013. godine pokazao je izrazitu podudarnost nacionalnog i konfesionalnog identiteta stanovništva Bosne i Hercegovine (CVITKOVIĆ, 2017.). Kod Bošnjaka i Srba podudarnost je praktički stopostotna, dok je broj katolika u odnosu na broj Hrvata manji za 0,71 % (unatoč tome što su se kao katolici izjašnjavali i pripadnici slovenske, slovačke, talijanske, poljske, češke manjine). Ipak, velika većina Hrvata u Bosni i Hercegovini prema vjeroispovijesti su katolici (98 %). Agnostici i ateisti čine 0,9 %, muslimani 0,3 %, a pravoslavci 0,2 % ukupnog broja Hrvata. Katoličanstvo je dominantna vjeroispovijest Hrvata u svim dijelovima zemlje, no ipak se mogu uočiti neke prostorne razlike.

U tri većinski hrvatska i dva miješana bošnjačko-hrvatska kantona udio Hrvata koji su katolici je iznad 99 % (prosječno 99,4 %), dok je u ostatku Bosne i Hercegovine taj udio nešto niži (prosječno 93,9 %). Najniži je u Unsko-sanskom kantonu (78,6 %), gdje su malobrojni Hrvati izloženi asimilaciji većinskog bošnjačkog stanovništva (čemu pogoduje činjenica da na tom području nije bilo bošnjačko-hrvatskog sukoba) te ih se 14,1 % izjašnjavaju kao muslimani, što čini približno polovicu svih Hrvata muslimana u Bosni i Hercegovini. Manji udio katolika (84,5 %) karakterizira i Hrvate u Sarajevskom kantonu, kojih je 9,7 % ateista i agnostika. Razlog tome je slabiji utjecaj tradicije i religije u većim urbanim sredinama, a i tu je udio Hrvata nizak te dolazi do asimilacije i napuštanja vjere kroz mješovite brakove. I u Republici Srpskoj, gdje su Hrvati spali na samo 2,4 % ukupnog stanovništva, udio katolika je niži od prosjeka (92,8 %), a 3 % ih je pravoslavne vjere, što čini oko tri četvrtine Hrvata pravoslavaca u Bosni i Hercegovini (URL 12).

JEZIČNA STRUKTURA

Kako je jezik najvažniji dio kulture i cjelokupnoga identiteta jednoga naroda (MUSA, MUSA, 2017.), i struktura stanovništva prema materinskom jeziku usko je povezana s narodnosnom

resettled here, but since many of them left in the meantime, it is actually a small absolute number of Croats in a very sparsely populated area. In the remaining cantons and the Republika Srpska, Croats are very old, with an average age mostly above 45, and the elderly outnumber the young several times over. As an exception, only the Croatian enclave Žepče in Zenica-Doboj Canton is worth mentioning, with an aging index of 65.8. In the 24 municipalities where the majority population is Croatian, Croats have an average ageing index of 89.9 and an average age of 38.9, while in municipalities where Croats are not the majority the average ageing index is 197.8 and the average age 44.8 years.

RELIGIOUS COMPOSITION

The 2013 census showed a strong concordance between the ethnic and religious identity of the population of Bosnia and Herzegovina (CVITKOVIĆ, 2017). Among Bosniaks and Serbs the concordance is nearly 100%, while the number of Catholics in relation to the number of Croats is off by 0.71% (despite the fact that members of the Slovenian, Slovakian, Italian, Polish, and Czech minorities declared themselves as Catholic). Even so, the vast majority of Croats in the country are Catholics (98.0%). Agnostics and atheists make up 0.9%, Muslims 0.3%, and Orthodox Christians 0.2% of the total number of Croats. Catholicism is the dominant religion of Croats in all parts of the country, but there are certain spatial differences.

In the three Croatian majority and two mixed Bosniak-Croatian cantons, the share of Croats that are also Catholics is over 99% (99.4% on average), while this share is somewhat lower in the rest of Bosnia and Herzegovina (93.9% on average). The lowest percentage is in Una-Sana Canton (78.6%), where Croats (who are few) are exposed to assimilation by the majority Bosniak population (which is favoured by the fact that there was no Bosniak-Croat conflict in this area during the war), and 14.1% of them declared themselves as Muslims, which is roughly half of all Croatian Muslims in Bosnia and Herzegovina. The Croats of Sarajevo Canton are somewhat less uniformly Catholic (84.5%), as 9.7% are either atheist or agnostic.

strukturu, ali ipak manje nego vjerska. Od ukupnog broja Hrvata u Bosni i Hercegovini 93,8 % govori hrvatski jezik kao materinski. Taj udio je niži od udjela Bošnjaka koji govore bošnjački jezik (99,6 %) i Srba koji govore srpski jezik kao materinski (98,1 %). Kao i kod vjerske strukture, mogu se uočiti razlike među Hrvatima u različitim dijelovima Bosne i Hercegovine. U tri većinski hrvatska i dva miješana bošnjačko-hrvatska kantona udio Hrvata koji govore hrvatski kao materinski jezik je 99,2 %. U ostalom dijelu Bosne i Hercegovine taj udio je znatno niži, samo 77,6 %. U Sarajevskom kantonu hrvatski je materinski jezik za 62,5 % Hrvata, a bošnjački za 25,4 %. U Unsko-sanskom kantonu odgovarajući udjeli su 66,1 % hrvatski i 30,3 % bošnjački, a u Tuzlanskom 68,3 % hrvatski i 23 % bošnjački. U Republici Srpskoj udio Hrvata koji govore hrvatski kao materinski jezik je također nizak (66,3 %), a 17 % Hrvata govori srpskohrvatski i 12,5 % srpski (URL 12). Vidljivo je, dakle, kako je udio Hrvata koji govore hrvatski znatno veći u sredinama gdje čine većinu ili značajnu manjinu stanovništva. Uzrok tome je asimilacija Hrvata u sredinama u kojima čine mali udio u stanovništvu prihvaćanjem jezika većinskog naroda (KUKIĆ, 2017.). Također, u svim dijelovima Bosne i Hercegovine sa značajnijim udjelom Hrvata te u većim gradovima postoje osnovne i srednje škole koje nastavu izvode na hrvatskom jeziku, a u Mostaru i sveučilište (jedino izvan Hrvatske s nastavom na hrvatskom jeziku).

DEMOGRAFSKA PERSPEKTIVA

Multinacionalni i multikonfesionalni karakter Bosne i Hercegovine posljednjim je ratom zamijenjen trodijelnom nacionalnom i konfesionalnom homogenizacijom. Pri tome su Hrvati, iako najmalobrojniji narod, najmanje homogenizirani: samo 57 % ih je 2013. živjelo u nacionalno homogenim općinama (Srba 91,4 %, Bošnjaka 79,8 %), a 68,1 % u općinama u kojima su bili većinsko stanovništvo (Srba 92,4 %, Bošnjaka 84 %). S druge strane, najviše je Hrvata živjelo u binarnim općinama, najviše ih je do 10 % u

The reason for this is the weaker influence of tradition and religion in larger urban areas, as well as conversion to other religions as a result of marriage. In the Republika Srpska, where Croats make up a mere 2.4% of the population, the share of Catholics is also lower than average (92.8%), and 3.0% of Croats are Orthodox Christians, which is roughly three-fourths of the Orthodox Croats in Bosnia and Herzegovina (URL 12).

LINGUISTIC COMPOSITION

As language is the most important part of the culture and identity of a nation (MUSA, MUSA, 2017.), the structure of the population according to mother tongue (although the languages spoken in Bosnia and Herzegovina are mutually intelligible) is closely linked with the ethnic structure, but still less than the religious structure. Of the total number of Croats in Bosnia and Herzegovina, 93.8% speak Croatian as their mother tongue. This share is lower than the share of Bosniaks who speak Bosnian (99.6%), and Serbs who speak Serbian (98.1%). As is the case with religious structure, there are differences among Croats in various parts of the country. In the three majority Croatian cantons and the two Bosniak-Croatian cantons, the share of Croats who speak Croatian as their mother tongue is 99.2%. In other parts of Bosnia and Herzegovina, this share is much lower, only 77.6%. In Sarajevo Canton, Croatian is the mother tongue for 62.5% of Croats, and Bosnian for 25.4%. In Una-Sana Canton, 66.1% of Croats speak Croatian and 30.3% speak Bosnian, and in Tuzla Canton, this share is 68.3% for Croatian and 23.0% for Bosnian language. In the Republika Srpska, the share of Croats who speak Croatian as their mother tongue is also low (66.3%), and 17.0% of Croats speak Serbo-Croatian and 12.5% Serbian (URL 12). It is evident that the share of Croats who speak Croatian as their mother tongue is significantly higher in areas where Croats are the majority or significant minority population. The reason for this is the assimilation of Croats in areas where they make up a small part of the population by adopting the language of the majority (KUKIĆ, 2017). Furthermore, in all parts of the country

strukturi stanovništva neke općine, kao i ispod 1 % (CVITKOVIĆ, 2017.), što ih čini najpodložnijima asimilaciji i depopulaciji.

Glavna obilježja suvremenoga demografskog razvoja Bosne i Hercegovine su: denatalitet, rapidno starenje stanovništva, stalno iseljavanje populacije u optimalnoj radnoj i reproduktivnoj dobi, rast stope mortaliteta zbog rastućeg udjela starih osoba te depopulacija uzrokovana prevagom negativnih nad pozitivnim komponentama ukupnoga kretanja stanovništva (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017.). Navedeno u još većoj mjeri vrijedi za hrvatsko stanovništvo Bosne i Hercegovine jer su svi analizirani pokazatelji nepovoljniji u odnosu na ukupno stanovništvo.

U uvjetima niskog životnog standarda,¹⁵ visoke nezaposlenosti,¹⁶ sveprisutne korupcije te političke nestabilnosti – te je probleme kao ključne istaknula većina ispitanika u istraživanju emigracijskih aspiracija građana Bosne i Hercegovine (ČIČIĆ I DR., 2019.) – teško je očekivati promjenu negativnih demografskih trendova. Što se tiče Hrvata, tome treba pridodati izrazito nizak stupanj urbanizacije i nedostatak većih gradova, izuzev Mostara, kao polova razvoja većinski hrvatskih područja. Stoga su za Hrvate u Bosni i Hercegovini nastavak depopulacije i intenziviranje demografskog starenja sasvim izvjesna perspektiva.

Restriktivni socioekonomski uvjeti bioreprodukcije (nezaposlenost i angažman visokog postotka radne snage na prekarnim poslovima, koji su najprisutniji među mladima) rezultirali su spuštanjem TFR-a u Bosni i Hercegovini na razinu koja je među najnižima u svijetu (1,2 djece po ženi 2019. godine; URL 4, URL 5). Osim toga, selektivnost iseljavanja po dobi dodatno smanjuje bioreprodukcijски potencijal stanovništva. To znači da rađanje ovisi o brojčano sve manjim generacijama, što uz nepostojanje odgovarajućih mjera populacijske politike (EMIRHAFIZOVIĆ, 2018.) vodi daljnjem smanjivanju nataliteta.

Uz snažne potisne čimbenike iseljavanja, emigracijskim trendovima u novije vrijeme pridodaje

with a significant share of Croats, as well as in larger cities, there are primary and secondary schools that hold classes in Croatian, and there is a university in Mostar (the only one outside of Croatia to hold classes in Croatian).

DEMOGRAPHIC PROSPECTS

During the war in the 1990s, the multinational and multiconfessional character of Bosnia and Herzegovina was replaced by a tripartite ethnic and religious homogenization. Despite being the least numerous, Croats ended up as the least homogenized ethnicity: only 57% lived in ethnically homogeneous municipalities in 2013 (compared to 91.4% of Serbs and 79.8% of Bosniaks), and only 68.1% lived in municipalities where they were the majority (compared to 92.4% of Serbs and 84.0% of Bosniaks). In contrast, more Croats than Bosniaks or Serbs lived in binary municipalities, or in municipalities where they made up less than 10%, as well as less than 1% of the total population (CVITKOVIĆ, 2017), which makes them the most susceptible to assimilation and depopulation.

The main characteristics of modern demographic development in Bosnia and Herzegovina are falling birth rates, rapidly ageing population, continuous emigration of population in the prime working and reproductive years, growing mortality rates due to the growing share of elderly, and depopulation caused by the negative components of total population change outweighing positive components (EMIRHAFIZOVIĆ, ZOLIĆ, 2017). All of the aforementioned applies to an even greater extent to the country's Croatian population, because all of the analysed indicators are less favourable for them than for the rest of the population.

In conditions of low living standards,¹⁵ high unemployment,¹⁶ ubiquitous corruption, and political instability (these are problems that most respondents in the study of emigration aspirations of the citizens of Bosnia and Herzegovina emphasized as key – ČIČIĆ ET AL., 2019), it is hard to expect that the

¹⁵ BDP p. c. 2019: Bosna i Hercegovina 6119,8 USD, Hrvatska 15311,8 USD, Europska unija 35089,3 USD (URL 6).

¹⁶ Stopa registrirane nezaposlenosti 2019: 33,3 % (URL 9).

¹⁵ GDP per capita in 2019: USD 6,119.8 in Bosnia and Herzegovina; USD 15,311.8 in Croatia; and USD 35,089.3 in the European Union (URL 6).

¹⁶ Registered unemployment rate in 2019: 33.3% (URL 9).

nosi pristupanje Hrvatske Europskoj uniji, koje hrvatskim državljanima (uključujući bosansko-hercegovačke Hrvate) olakšava useljavanje u razvijene europske zemlje, zatim zaključivanje sporazuma o zapošljavanju Bosne i Hercegovine sa Slovenijom i Njemačkom, kao i promjena migracijske politike Europske unije usmjerena na poticanje useljavanja osoba s deficitarnim zanimanjima (ČIČIĆ I DR., 2019.). U takvim okolnostima za očekivati je nastavak odljeva stanovništva, koji će se postupno smanjivati sa sužavanjem demografskoga kontingenta koji najviše sudjeluje u iseljavanju.

Nedostatno rađanje i odljev mlađeg stanovništva, uz produljenje prosječnoga životnog vijeka, rezultiraju ubrzanim demografskim starenjem. Uz jačanje biološke regresije, to će imati i višestruke socijalne i ekonomske implikacije, u smislu potrebe osiguranja odgovarajuće kvalitete života sve brojnijega starog stanovništva s jedne strane te starenja radne snage i smanjenja stope ekonomske aktivnosti s druge, što je u uvjetima relativne ekonomske nerazvijenosti poseban izazov.

Na nižim prostornim razinama perspektiva je najlošija u područjima gdje je Hrvata već sada malo. Njihova su demografska obilježja najnepovoljnija, a izloženost asimilaciji najveća tako da je nestajanje Hrvata u tim područjima nezaustavljivo. To se odnosi na praktički cijelu Republiku Srpsku, uključujući dijelove Bosanske Posavine u kojima se uspio održati nešto veći udio Hrvata, ali vrlo nepovoljne dobne strukture. Bolju perspektivu nemaju ni Hrvati u većini bošnjačkih kantona Federacije BiH, gdje su jedino u Zeničko-dobojskom kantonu preostale dvije jače hrvatske enklave – Žepče (s relativno povoljnim demografskim obilježjima) i Usora.

Iako je u posljednjem međupopisnom razdoblju izgubio četvrtinu hrvatskoga stanovništva, Srednjobosanski kanton još uvijek je područje velike koncentracija Hrvata, koji čine znatan udio u ukupnom stanovništvu i imaju relativno povoljna demografska obilježja. Tu su i četiri od deset najvećih gradskih naselja u zemlji s hrvatskom većinom, ali nijedno od njih nema ni 10 000 stanovnika. Nepovoljna je okolnost i to što područja s hrvatskom većinom nisu kompaktna.

current negative demographic trends will change in the near future. As far as the Croats are concerned, the extremely low degree of urbanization and the lack of larger cities, with the exception of Mostar, that would serve as pillars of development in majority Croatian areas further exacerbate these issues. Therefore, for Croats in Bosnia and Herzegovina, the continuation of depopulation and the acceleration of demographic ageing are quite certain.

Restrictive socio-economic conditions for starting a family (unemployment and engagement of a high percentage of the work force in precarious jobs, which are most prevalent among young people) have resulted in TFR in Bosnia and Herzegovina dropping to a level that is among the lowest in the world (1.2 children per woman in 2019; URL 4, URL 5). Additionally, age-selective emigration further reduces the reproductive potential of the population. This means that the number of births is dependent on shrinking generations, which, along with the lack of appropriate population policy (EMIRHAFIZOVIĆ, 2018), is leading to a further decrease in birth rate.

In addition to the strong push factors for emigration, Croatia's accession to the European Union has contributed to emigration by making it easier for Croatian citizens (including Bosnian Croats) to immigrate into developed European countries. Furthermore, the conclusion of employment agreements between Bosnia and Herzegovina and Slovenia and Germany, as well as changes in the migration policy of the European Union aimed at encouraging the immigration of those in shortage occupations, has also contributed to emigration (ČIČIĆ ET AL., 2019). In such circumstances, a continuation of the population outflow is to be expected, which will eventually decrease with the shrinking of the demographic cohort that predominates in emigration.

Insufficient births and emigration of the younger population, combined with increasing life expectancy, have resulted in accelerated demographic ageing. This, alongside strengthening biological regression, will have multifaceted social and economic implications, in terms of the need to ensure appropriate quality of life for the increasing elderly population, as well as dealing with an aging workforce and lower levels of economic activity.

Premda postoji potencijal za revitalizaciju, negativni demografski trendovi i ovdje vode daljnjem smanjenju broja i udjela Hrvata. U Posavskom kantonu Hrvati čine više od tri četvrtine stanovništva, ali iseljavanjem i izrazito negativnim prirodnim kretanjem broj im se ubrzano smanjuje.

Demografska slika Hrvata najpovoljnija je u zapadnoj Hercegovini i Završju – najvećem kontinuiranom području s većinskim hrvatskim stanovništvom, koje okuplja oko polovine ukupnog broja Hrvata u Bosni i Hercegovini. Između popisa 1991. i 2013. na tom se području povećao i broj i udio Hrvata, što je usporilo demografsko starenje i prirodnu depopulaciju. Međutim, depopulacijski procesi i ovdje uzimaju maha pa bez odgovarajuće razvojne i populacijske politike dugoročna demografska perspektiva ni ovoga područja nije optimistična.

Uz smanjivanje udjela u ukupnom stanovništvu, depopulacijski procesi različitog tempa i intenziteta vode potpunom nestanku Hrvata u velikim dijelovima Bosne i Hercegovine, sažimanju područja naseljenih Hrvatima i njihovoj koncentraciji na jugozapadu zemlje.

ZAKLJUČAK

Kontinuirano smanjivanje broja i udjela Hrvata u ukupnom stanovništvu, sažimanje područja sa značajnijim udjelom Hrvata, prirodna i emigracijska depopulacija, ubrzano demografsko starenje te nizak stupanj urbanizacije i potkapacitiranost centralnih naselja na područjima koja naseljavaju glavna su demogeografska obilježja Hrvata u Bosni i Hercegovini. Ona su rezultat složenog historijsko-geografskog razvoja, rata koji je u procesu raspada Jugoslavije zahvatio Bosnu i Hercegovinu te loše ekonomske i političke situacije u poslijeratnom razdoblju. Za ublažavanje negativnih trendova nužno je hitno donošenje mjera pronatalitetne populacijske politike (dok još postoji demografska baza na koju se tim mjerama može djelovati) i poboljšanje ekonomske situacije kojim bi se umanjile emigracijske aspiracije mladih i stvorili povoljniji uvjeti za reprodukciju stanovništva. Uz to, veliki je demografski i razvojni potencijal brojnoga

Finding answers to these issues under conditions of relative economic underdevelopment will be a considerable challenge.

At sub-national levels, the outlook is worst in areas where there are already few Croats. Their demographic characteristics are the least favourable, and they are exposed to the highest assimilation pressure. This means that Croats are almost certainly destined to disappear from such areas. This relates to the entirety of the Republika Srpska, including the parts of Bosnian Posavina, where a decent share of Croats still lives (albeit with a very unfavourable age structure). Croats in majority Bosniak cantons in the Federation do not have better prospects, as only two larger Croatian enclaves remain in Zenica-Doboj Canton: Žepče (with relatively favourable demographic characteristics) and Usora.

Although its Croatian population decreased by one quarter in the last intercensal period, Central Bosnia Canton still has large concentrations of Croats, who make up a significant share of the total population and have relatively favourable demographic characteristics. Moreover, four of the ten largest urban settlements in the country that have Croatian majorities are located in this canton, but none of them have more than 10,000 inhabitants. The fact that Croatian majority areas are not compact is also an unfavourable situation. Even though there is a potential for revitalization, negative demographic trends are leading to a further reduction in the number and share of Croats. In Posavina Canton, Croats account for over three quarters of the population, but their total number is shrinking due to emigration and very negative natural change.

The demographic profile of Croats is the most favourable in west Herzegovina and Završje – the largest continuous area with a Croatian majority, which contains roughly half of the total Croatian population of Bosnia and Herzegovina. Between the 1991 and 2013 censuses, the number of Croats and their share in the total population increased, which slowed demographic ageing and natural depopulation. Depopulation processes, however, are also taking their toll there, and without appropriate development and population policies, the long-term demographic prospects are not optimistic.

iseljeništa (ŠTERC I DR., 2018.), koje bi trebalo stimulirati na povratak. Takve politike bile bi na korist cjelokupnoga stanovništva Bosne i Hercegovine i trebale bi se provoditi na svim razinama vlasti, a naročito bi se tim ciljevima u okvirima svojih nadležnosti trebale posvetiti kantonalne i općinske vlasti na većinski hrvatskim područjima. Na dulji rok približavanje Bosne i Hercegovine Europskoj uniji stvorit će uvjete za brži razvoj zemlje, a za to je nužno da političke strukture prevladaju partikularne interese i posvete se provođenju potrebnih reformi.

Along with the decrease in their share in the total population, depopulation processes of varying pace and intensity are leading to the total disappearance of Croats from large areas in Bosnia and Herzegovina, the reduction in the size and number of areas settled by Croats, and the concentration of the remaining Croats in the southwestern part of the country.

CONCLUSION

Continuous reduction in the number of Croats and their share in the total population, shrinking areas with significant shares of Croats, natural depopulation and emigration, accelerating demographic ageing, along with low urbanization level and lack of higher-order central settlements in areas where Croats live, are the main demographic characteristics of Croats in Bosnia and Herzegovina. These are the result of a complex historical-geographical development, the war following the collapse of Yugoslavia, and the poor economic and political situation in the post-war era. In order to mitigate the negative trends, emergency measures aimed at boosting birth rates (while there is still a demographic base on which such measures can be effective) must be adopted, and the economic situation must be improved to slow down emigration and create more favourable conditions for population reproduction. Additionally, the great demographic potential of the diaspora should be incentivized to return (ŠTERC ET AL., 2018). Such policies would benefit the entire population of Bosnia and Herzegovina and should be carried out at all levels of governance, especially in areas with majority Croatian population. In the long term, closer ties between Bosnia and Herzegovina and the European Union could create conditions for faster development of the country, but for this to happen the political structures would have to overcome particular interests and dedicate themselves to the implementation of the necessary reforms.

IZVORI I LITERATURA / SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- CVITKOVIĆ, I. (2005): *Hrvatski identitet u Bosni i Hercegovini: Hrvati između nacionalnog i građanskog*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo, pp. 316.
- CVITKOVIĆ, I. (2017): Nacionalna i konfesionalna slika Bosne i Hercegovine, u: *Demografske i etničke promjene u BiH*, (ur. Cvitković, I.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 27-47, DOI: 10.5644/PI2017.172.02.
- ČIČIĆ, M., TRIFKOVIĆ, M., HUSIĆ-MEHMEDOVIĆ, M., EFENDIĆ, A., TURULJA, A., EMIRHAFIZOVIĆ, M. (2019): *Studija o emigracijama: Bosna i Hercegovina*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, pp. 132.
- Demografija u Brčko Distriktu BiH 2001-2019*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), Brčko.
- Demografska statistika 2001-2019*, Republički zavod za statistiku (RZSRS), Banja Luka.
- EMIRHAFIZOVIĆ, M. (2018): Kad demografska zima zakuca na vrata: Denatalitet i prirodna depopulacija u Bosni i Hercegovini, *Context*, 5 (1), 7-24.
- EMIRHAFIZOVIĆ, M., ZOLIĆ, H. (2017): Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine, u: *Demografske i etničke promjene u BiH*, (ur. Cvitković, I.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 11-26, DOI: 10.5644/PI2017.172.01.
- Informacija o realizaciji Aneksa VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (MLJPI BiH), Sarajevo, 2002.
- JUKA, S. (1995): Vanjske migracije iz zapadne Hercegovine, *Migracijske teme*, 11 (2), 187-206.
- JURIĆ, T. (2018): Politički aspekti iseljavanja Hrvata iz Bosne i Hercegovine u Njemačku, *Mostariensia*, 22 (1), 197-211.
- KATZ, V. (2011): Proces demografske tranzicije u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 20. stoljeća, u: *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju – zbornik radova*, (ur. Kamberović, H.), Institut za istoriju, Sarajevo, 273-293.
- KUKIĆ, S. (2017): Stanovništvo prema materinskom jeziku i spolno-dobnoj strukturi, u: *Demografske i etničke promjene u BiH*, (ur. Cvitković, I.), Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 48-55, DOI: 10.5644/PI2017.172.03.
- MARIĆ, M. (2017): Depopulacija hrvatskog stanovništva u BiH tijekom 20. stoljeća: utjecaj ratova i izbjeglištva na primjeru katoličke župe Stjepan Krst, *Motrišta*, 93/94, 55-71.
- MARKOTIĆ, A. (1995): Hrvati u BiH (ratno raspućenje ili dekretoizacija Bosne), u: *I. Hrvatski geografski kongres*, (ur. Pepeonik, Z.), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 221-227.
- MRDULJAŠ, S. (2008): Veličina etničkih prostora u Bosni i Hercegovini (1991.) i njihova podjela po Daytonskome mirovnom ugovoru (1995.), *Politička misao*, 45 (3-4), 221-245.
- MRDULJAŠ, S. (2013): Etnička struktura prostora pod kontrolom Republike Srpske, Hrvatskog vijeća obrane i Armije Bosne i Hercegovine prema popisu stanovništva iz 1991. godine, *Polemos: Časopis za interdisciplinarna istraživanja rata i mira*, 31 (1), 15-35.
- MUSA, Š., MUSA, M. (2017): Hrvatski jezik kao čimbenik u zaštiti demografske perspektive Hrvata, *Motrišta*, 93/94, 116-130.
- PEJANOVIĆ, M. (2010): Demografsko-migracijski problemi u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini, u: *Hrvati u BiH: Ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, (ur. Markešić, I.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb, 35-44.
- PODGORELEC, S., KLEMPIĆ, S. (2007): Starenje i neformalna skrb o starim osobama u Hrvatskoj, *Migracijske i etničke teme*, 23 (1-2), 111-134.
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2013: Stanovništvo hrvatske etničke pripadnosti po općinama/gradovima*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (BHAS), Sarajevo, 2016.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991: Nacionalni sastav stanovništva*,

- Statistički bilten 234, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine (DZS RBiH), Sarajevo, 1993.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991: Građani RBiH na privremenom radu – boravku u inostranstvu*, Statistički bilten 235, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine (DZS RBiH), Sarajevo, 1994.
- ŠTERC, S., MILIČEVIĆ, M., HERCEG, N. (2018): Revitalizacijski potencijal hrvatskoga naroda, *Motrišta*, 93/94, 7-25.
- TABEAU, E., BIJAK, J. (2005): War-related Deaths in the 1992-1995 Armed Conflicts in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results, *European Journal of Population / Revue Européenne de Démographie*, 21 (2-3), 187-215, DOI> 10.1007/s10680-005-6852-5.
- TOKAČA, M. (2012): *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995 / The Bosnian book of the dead: human losses in Bosnia and Herzegovina 1991-1995*, Istraživačko dokumentacioni centar, Sarajevo, pp. 1008.
- URL 1, *Dayton Agreement boundaries with internal federation holdings: April 1996: [Bosnia and Herzegovina]*, Library of Congress, Washington, <https://www.loc.gov/item/2009584232>, 10. 3. 2022.
- URL 2, *Demografija 2014 (tematski bilten)*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2015/DEM_00_2014_TB_1_BS.pdf, 20. 5. 2022.
- URL 3, *Demografija 2015 (tematski bilten)*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2017/DEM_00_2015_TB_1_BS.pdf, 8. 2. 2022.
- URL 4, *Demografija 2020 (tematski bilten)*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/DEM_00_2020_TB_1_BS.pdf, 28. 6. 2022.
- URL 5, *Fertility Rate*, United Nations – Population Division (2019 Revision) prema Our World in Data, <https://ourworldindata.org/fertility-rate>, 28. 6. 2022.
- URL 6, *GDP per capita (current US\$)*, The World Bank, Washington, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>, 28. 6. 2022.
- URL 7, *Informacija o povratku izbjeglica i raseljenih osoba u BiH za period 1995-2010. godine*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2011, <http://mhrr.gov.ba/PDF/Izbjeglice/INFORMACIJA%20O%20POVRATKU%20DO%202010.pdf>, 14. 4. 2022.
- URL 8, *Migracioni profil Bosne i Hercegovine za 2020. godinu*, Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, <http://msb.gov.ba/PDF/210620211.pdf>, 14. 4. 2022.
- URL 9, *Odluka o usvajanju plana o smjernicama politika tržišta rada i aktivnim mjerama zapošljavanja u Bosni i Hercegovini za 2020. godinu*, Službeni glasnik BiH, broj 80/20, Sarajevo, 2020, <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/Dr8V0FyWuC4=>, 28. 6. 2022.
- URL 10, *Popis 2013 u BiH*, <http://www.statistika.ba>, 10. 3. 2022.
- URL 11, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Knjiga 01, Starost i spol, bračni status, fertilitet ženskog stanovništva*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, <https://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=1>, 20. 5. 2022.
- URL 12, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Knjiga 02, Etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest, materinji jezik*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, <https://www.popis.gov.ba/popis2013/knjige.php?id=2>, 10. 6. 2022.
- URL 13, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013: Sistematski/sustavni spisak općina i naseljenih mjesta Bosne i Hercegovine*, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo, https://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/nas_mjestaBiH.pdf, 20. 2. 2022.
- URL 14, *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011: Kontingenti stanovništva po gradovima/općinama*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, https://web.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/H01_01_03/H01_01_03.html, 20. 5. 2022.
- URL 15, *Revidirana strategija Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Daytonskog mirovnog sporazuma*, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2010, <http://www.mhrr.gov.ba/>

PDF/Izbjeglice/Revidirana%20strategija%20Hrvatski.pdf, 14. 4. 2022.

URL 16, Zwierzchowski, J., Tabeau, E. (2010): Rat u Bosni i Hercegovini 1992.-1995.: prebrojavanje žrtava čiji je rezultat manji od realnog putem procjene višestrukih sistema na osnovu popisa stanovništva (Prijevod; Original: engleski). Referat za konferenciju „*International Research Workshop on The Global Costs of Conflict*“ / *Međunarodna istraživačka radionica na temu „Globalna cijena sukoba“*, The Households in Conflict Network (HiCN) i The German Institute for Economic Research (DIW Berlin), 1.-2. februar 2010., Berlin, https://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/bcs/bih_referat_konf_100201.pdf, 14. 4. 2022.

VUKŠIĆ, T. (2010): Demografski pogled na stanje katolika (Hrvata) u Bosni i Hercegovini (1996-2008), u: *Hrvati u BiH: Ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet*, (ur. Markešić, I.), Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu i Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, Zagreb, 45-62.

VUKŠIĆ, T. (2020): Smanjivanje broja katolika u Bosni i Hercegovini i potreba da se ono zaustavi, *Crkva u svijetu*, 55 (3), 535–552, DOI: 10.34075/cs.55.3.6.

Živorodeni i umrli prema nacionalnoj-etničkoj pripadnosti 2001-2019, Federalni zavod za statistiku (FZS), Sarajevo.

GEOPOLITIČKI ASPEKT VATIKANSKE POLITIKE: SLUČAJ PROSTORNE ORGANIZACIJE BISKUPIJA U BOSNI I HERCEGOVINI

GEOPOLITICAL ASPECT OF VATICAN POLICY: THE CASE OF DIOCESAN SPATIAL ORGANIZATION IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

JURICA BOTIĆ

Američko sveučilište na Bliskom Istoku (AUM), Odjel za slobodne umjetnosti, Egaila, 250 St. Kuvajt / *American University of the Middle East (AUM), Liberal Arts Department, Egaila, Kuwait*, e-mail: jurica.botic@aum.edu.kw

DOI: 10.15291/geoadria.3875

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 15-7-2022

Prihvaćeno / *Accepted*: 17-9-2022

Članak donosi pregled prostorne organizacije biskupijskog uređenja u Bosni i Hercegovini stavljajući ga, u užem smislu, u kontekst geopolitičkih razmatranja. U širem smislu, promatrajući ga s aspekta uloge Vatikana i Katoličke Crkve u geopolitičkoj konfiguraciji Balkana, članak kontekstualizira ovo prostorno uređenje u odnosu na širi regionalni i europski kontekst. U teorijskom smislu, članak zadire u teorijske aspekte političke geografije i geografije religije. U metodološkom smislu, članak inicijalno objašnjava povijesni kontekst nastanka prostorne organizacije biskupija u Bosni i Hercegovini. Nadalje, na temelju podataka iz popisa stanovništva, članak istražuje i kartografski interpretira odstupanja između granica biskupija i prostora naseljenima Hrvatima kao jedinim većinski katoličkim konstitutivnim narodom u Bosni i Hercegovini. Konačno, članak potvrđuje hipotezu prema kojoj je, za razliku od etničkog pristupa, geopolitički pristup bio presudan u prostornoj organizaciji Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini.

KLJUČNE RIJEČI: Bosna i Hercegovina, Katolička Crkva, biskupije, Hrvati, geopolitika

The article presents a review of diocesan spatial organization in Bosnia and Herzegovina by placing it, in a narrow sense, in the context of geopolitical consideration. In the broader sense, observing it from the aspect of the role of the Vatican state and the Catholic Church in the geopolitical configuration of the Balkans, the article contextualizes this spatial organization in relation to the wider regional and European context. In theoretical sense, the article delves into theoretical aspects of political geography and geography of religion. In the methodological sense, the article initially explains the historical context of the emergence of diocesan spatial organization in Bosnia and Herzegovina. In addition, based on census data, the article researches and cartographically interprets the discrepancies between diocesan borders and areas inhabited by Croats as the only predominantly Catholic constituent people in Bosnia and Herzegovina. Finally, the article confirms the hypothesis that, unlike the ethnic-based approach, the geopolitical approach is crucial in the spatial organization of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina.

KEY WORDS: Bosnia and Herzegovina, Catholic Church, dioceses, Croats, geopolitics

UVOD

Jugoistočna Europa prostor je susreta različitih etničkih, vjerskih i kulturnih identiteta. Ovaj etno-religijski mozaik na osobit način dolazi do izražaja u Bosni i Hercegovini. U ovoj zemlji već stoljećima koegzistiraju tri velike vjerske zajednice – muslimani, pravoslavni i rimokatolički kršćani, čiji su međusobni odnosi uvjetovani brojnim povijesnim i političkim okolnostima. Štoviše, vjerski identiteti imali su presudan utjecaj u procesu etničke diferencijacije stanovništva Bosne i Hercegovine i svrstavanju u bošnjački, srpski ili hrvatski etnički korpus. Bosnu i Hercegovinu tradicionalno je obilježavala izrazita prostorna izmiješanost triju dominantnih etno-religijskih zajednica. Unatoč navedenom, postoje i područja s tradicionalno većim udjelima pojedinih etno-religijskih zajednica. S druge strane, jasno se može utvrditi da su vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini svoje upravno-teritorijalne organizacije uglavnom temeljile na principu vrlo sličnom nodalno-funkcionalnoj regionalizaciji. Naime, vjerske zajednice su u većoj ili manjoj mjeri slijedile postojeće upravno-teritorijalne prakse civilnih vlasti usmjerene prema oblikovanju administrativnih jedinica oko većih urbanih naselja. Navedeno upućuje na zaključak da teritorijalne organizacije vodećih vjerskih zajednica nisu bile usko vezane uz ekskluzivne zone pripadajuće etničke ili vjerske skupine, već su svojim djelovanjem, barem nominalno, bile prisutne na cjelokupnom teritoriju Bosne i Hercegovine, pa čak i u onim prostorima ove zemlje u kojima je konkretna vjerska zajednica imala malo sljedbenika.

Dakako, izlaženje vjerskih zajednica u teritorijalnom administriranju izvan okvira etničnosti koja je u bosanskohercegovačkoj političkoj i politološkoj tradiciji neodvojiva od religijske pripadnosti, ne podrazumijeva isključivo slijeđenje civilne upravno-teritorijalne organizacije, već uključuje i važan geopolitički aspekt sveprisutnosti na cjelokupnom teritoriju. Bosna i Hercegovina, uostalom kao i Jugoistočna Europa u cjelini, tradicionalno je prostor na kojem se presijecaju brojne geopolitičke silnice, počevši od antičkog doba i podjele Rimskog Carstva

INTRODUCTION

Southeast Europe is a meeting point of various ethnic, religious, and cultural identities. This ethno-religious mosaic comes to the fore in a special way in Bosnia and Herzegovina. For centuries, three large religious communities have coexisted in this country – Muslims, Orthodox and Roman Catholic Christians, whose mutual relations have been conditioned by numerous historical and political circumstances. Moreover, religious identities had a decisive impact in the process of ethnic differentiation of the population of Bosnia and Herzegovina and classification into the Bosniak, Serb or Croat ethnic corps. Bosnia and Herzegovina has traditionally been marked by a distinct spatial mixture of the three dominant ethno-religious communities. Despite this fact, there are also areas with traditionally higher shares of particular ethno-religious communities. On the other hand, it can be clearly established that the religious communities in Bosnia and Herzegovina based their administrative-territorial organizations mainly on a principle very similar to nodal-functional regionalization. Indeed, religious communities to a greater or lesser extent followed the existing administrative-territorial practices of the civilian authorities aimed at forming administrative units around larger urban settlements. This points to the conclusion that the territorial organizations of the leading religious communities were not closely linked to the exclusive zones of their ethnic or religious groups, but were present, at least nominally, in the entire territory of Bosnia and Herzegovina, and even in those parts of this country where the particular religious community had a small number of followers.

Of course, in the case of territorial administration, the separation of religious communities from the framework of ethnicity, which is inseparable from religious affiliation in the Bosnian-Herzegovinian political and political science tradition, does not imply exclusively following a civil administrative-territorial organization, but also includes an important geopolitical aspect of ubiquity in the entire territory of this country. Bosnia and Herzegovina, after all, like Southeast Europe as a whole, is traditionally an area where numerous geopolitical interests intersect, starting from ancient times and the division of the

na zapadni i istočni dio formiranjem granice koja je uskoro postala i granicom katoličanstva i pravoslavlja. U stoljećima koja su uslijedila na sjevernim i zapadnim granicama današnje Bosne i Hercegovine nastaje granica između Osmanlijskog Carstva s jedne te Habsburške Monarhije i Mletačke Republike s druge strane. Ova granica istovremeno je predstavljala i zapadnu granicu širenja islama. Jugoistočna Europa od sredine 19. stoljeća postaje i poprište imperijalističkih utakmica Austro-Ugarske i balkanskih država nastalih na ruševinama Osmanlijskog Carstva, ali u širem smislu i geopolitička arena europskih imperijalističkih politika, uključujući i onu rusku. Paralelno s takvim politikama Katolička Crkva je uspostavom (ili u nekim slučajevima i obnovu) redovite crkvene organizacije također nastojala osigurati vlastitu prisutnost na prostoru geopolitičkog vakuuma nastalog povlačenjem Osmanlija.

Ovaj članak s osobitom pozornošću utvrđuje primjenu etničkog i/ili geopolitičkog kriterija u uspostavi upravno-teritorijalne organizacije Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini. Uvažavajući teorijske pristupe političke geografije i geografije religije, a na temelju navedenog, formirana je hipoteza prema kojoj je, za razliku od etničkog pristupa, geopolitički pristup bio ključan u upravno-teritorijalnoj organizaciji Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini. Uzimajući u obzir povijesne okolnosti koje su uvjetovale povratak redovite crkvene organizacije u ovoj zemlji u 19. stoljeću, u metodološkom smislu članak uzima u razmatranje prostornu distribuciju hrvatskog stanovništva u Bosni i Hercegovini u indikativnom povijesnom trenutku i popisnoj godini 1895. te je dovodi u korelaciju s prostornom organizacijom odnosno biskupijskim uređenjem Katoličke Crkve u ovoj zemlji. Na temelju utvrđenog izrađene su posebne tematske karte u svrhu potvrđivanja postavljene hipoteze. Na koncu, kao svojevrsna provjera hipoteze na širem planu, istražuje se pristup i sudjelovanje Katoličke Crkve u političkim procesima koji su obilježili Bosnu i Hercegovinu u širi europski regionalni i geopolitički kontekst.

Roman Empire into western and eastern parts by the formation of a border that soon became the border of Catholicism and Orthodox Christianity. In the centuries that followed, the border between the Ottoman Empire on the one hand and the Habsburg Monarchy and the Republic of Venice on the other was created on the northern and western borders of contemporary Bosnia and Herzegovina. At the same time, this border also represented the western boundary of the spread of Islam. In the middle of the 19th century, Southeast Europe became the scene of imperialist matches between Austria-Hungary and the Balkan states created on the ruins of the Ottoman Empire, but in a broader sense also the geopolitical arena of European imperialist policies, including the Russian one. In parallel with such policies, the Catholic Church, through the establishment (or in some cases the renewal) of a regular Church organization, also tried to ensure its own presence in the space of the geopolitical vacuum created by the withdrawal of the Ottomans.

This article pays special attention to the application of ethnic and/or geopolitical criteria in the establishment of the administrative-territorial organization of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina. Implementing the theoretical approaches of political geography and geography of religion, and based on the above, a hypothesis was formed according to which, unlike the ethnic approach, the geopolitical approach was crucial in the administrative-territorial organization of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina. Taking into consideration the historical circumstances that conditioned the re-establishment of a regular church organization in this country in the 19th century, in methodological terms the article considers the spatial distribution of the Croatian population in Bosnia and Herzegovina in the indicative historical moment and the census year of 1895 and correlates it with the spatial organization of the Catholic dioceses in this country. Based on the findings, special thematic maps were made in order to confirm the hypothesis. Finally, as a kind of hypothesis test on a broader scale, the approach and participation of the Catholic Church in the political processes that marked Bosnia and Herzegovina and the wider European regional and geopolitical context is explored.

KATOLIČKA CRKVA IZMEĐU VJERSKE I POLITIČKE MISIJE

Religija i geografija imaju vrlo intenzivan suodnos. Geografija je u određenoj mjeri oblikovala religijska promišljanja i stavove, a religija je povratno oblikovala geografski prostor. Štoviše, religija je imala ključnu ulogu u formiranju civilizacijskih obrazaca, zbog čega je postala neizostavan element kulture i identiteta svojih sljedbenika. Područje interesa geografije stoga koincidira s pitanjima više specifičnim i središnjim za studije religije kao elementa kulture. Kao jedno od područja dodira područja interesa geografije i religijskih studija izdvaja se i teritorijalizacija religije u sekularnom prostoru (STUMP, 2008., 17-19). Prostorna organizacija vjerskih zajednica ima i svoju političku dimenziju s obzirom na to da je odraz prisutnosti određene vjerske zajednice u konkretnom političkom prostoru. Međutim, takva prostorna organizacija nerijetko je odraz naslijeđenih povijesnih okolnosti, pa stoga ne moraju nužno biti odraz etničkih i religijskih posebnosti. U slučaju Katoličke Crkve, njezina upravno-teritorijalna organizacija ima još snažniju političku dimenziju zahvaljujući činjenici da prostornu distribuciju biskupija, uostalom kao i mnoga druga izrazito važna pitanja u vođenju Crkve, mora odobriti sâm papa koji kao poglavar Katoličke Crkve i suveren države Vatikana ima ulogu i vjerskog vođe i državnog poglavara.

Važnost prostorne organizacije vjerskih zajednica, pa tako i Katoličke Crkve, značajno ovisi o broju njezinih pripadnika kao jamstva utjecaja na društvene i političke prilike u konkretnom teritorijalno-političkom entitetu. Uloga i značaj Crkve tijekom povijesti se mijenjala, ali nikad nije dosegla razinu irelevantnosti. Sekularizacijska teorija prema kojoj modernizacija nužno vodi opadanju religioznosti kako u društvu tako i u svijesti pojedinca pokazala se pogrešnom (BERGER, 2008., 12-13). Štoviše, religija je doživjela vlastitu renesansu osobito u postkomunističkim zemljama u kojima je godinama bila potiskivana na margine. U izmijenjenim okolnostima vjerske zajednice ostvarile su snažan utjecaj na političke elite i osnažile vlastite

CATHOLIC CHURCH BETWEEN RELIGIOUS AND POLITICAL MISSION

There is a very intense interrelation between religion and geography. Geography has to some extent shaped religious thoughts and attitudes, and religion has in turn shaped geographical space. Moreover, religion played a key role in the formation of civilization patterns, making it an indispensable element of the culture and identity of its followers. The area of interest of geography therefore coincides with issues more specific and central to the study of religion as an element of culture. Territorialisation of religion in the secular space stands out as one of the areas of contact between the areas of interest of geography and religious studies (STUMP, 2008, 17-19). The spatial organization of religious communities also has its political dimension, as it is a reflection of the presence of a particular religious community in a particular political space. However, such spatial organization is often a reflection of already inherited historical circumstances, and therefore it does not necessarily have to be a reflection of ethnic and religious peculiarities. In the case of the Catholic Church, its administrative-territorial organization has an even stronger political dimension since the spatial distribution of dioceses, as well as many other extremely important issues in running the Church, must be approved by the pope himself who has the role of both religious leader and head of state.

The importance of the spatial organization of religious communities, including the Catholic Church, significantly depends on the number of its members as a guarantee of impact on social and political circumstances in a particular territorial-political entity. The role and significance of the Church has been changing throughout history, but it has never reached a level of irrelevance. The secularization theory that modernization necessarily leads to a decline in religiosity, both in society and in the consciousness of the individual, proved wrong (BERGER, 2008, 12-13). Moreover, religion experienced its own renaissance especially in post-communist countries where it was pushed to the margin years

pozicije. Katolička Crkva je iskoristila priliku povoljnije urediti svoj odnos s državama pozivajući se na vlastite žrtve i odricanja u komunističkom razdoblju te ulogu koju je imala u izmjeni političkog sustava. Međutim, položaj Katoličke Crkve značajno se razlikuje u zemljama u kojima katolici dijele svoj životni i javni prostor s pripadnicima drugih vjerskih zajednica kao što je to slučaj u Jugoistočnoj Europi. Pritom je u slučaju ove regije neumjesno ukazivati na bilo kakav prozelitizam s bilo koje strane, s obzirom na to da je religijska diferencijacija odavno završena. Naime, gubljenje religioznosti njezinih pripadnika i njihovo iseljavanje iz ekonomskih razloga važnija je briga Katoličkoj Crkvi nego strah od konkurentskog propovijedanja. Stoga se svojevrsna konkurentnost među vjerskim zajednicama u ovom dijelu Europe može bolje prepoznati u uređivanju njihova odnosa s državom u čemu broj vjernika i njihov položaj u društvu igraju značajnu ulogu.

Međutim, kao što je poznato, Huntington inzistira na sukobu religija kao središnjoj temi svoje teze o sukobu civilizacija. Ovaj autor produbljuje svoju tezu na primjeru posljednjega ratnog sukoba u Bosni i Hercegovini navodeći da su se s jedne strane okupile Njemačka, Austrija, Vatikan, druge europske katoličke zemlje, a kasnije i Sjedinjene Američke Države kao potpora Hrvatskoj; s druge strane Rusija, Grčka i druge pravoslavne zemlje kao potpora Srbiji; dok su na trećoj strani kao potpora Bošnjacima okupljeni Iran, Saudijska Arabija, Turska, Libija, islamske zemlje i islamisti (HUNTINGTON, 1998., 344). S druge strane, kao predstavnik kritičke geopolitike, Ó Tuathail osporava Huntingtonovu tezu tvrdeći da su ratovi na prostoru bivše Jugoslavije 1990-ih uzrokovani manipulacijama elita usred ekonomske krize, a ne religijskom i etničkom raznolikošću *per se* (Ó TUATHAIL, 2007., 140). Osim toga, razmjeri pomoći zemalja katoličkoga i protestantskoga kulturnoga kruga (Vatikan, Italija, Njemačka, Nizozemska, Sjedinjene Države) pružene Bosni i Hercegovini i Bošnjacima tijekom rata također osporavaju Huntingtonovu ocjenu o sukobu civilizacija u ratu u Bosni i Hercegovini (ĆURAK, 2002., 50-51).

earlier. In the changed circumstances, religious communities exerted a strong impact on political elites and strengthened their own positions. The Catholic Church took the opportunity to better regulate its relation with states by invoking its own sacrifices and renunciations in the communist period and the role it played in changing the political system. However, the position of the Catholic Church differs significantly in countries where Catholics share their living and public space with members of other religious communities, as it is the case in Southeast Europe. In the case of this region, it is inappropriate to point to any proselytism on either side, since religious differentiation has long since been completed. Indeed, the loss of the religiosity of its members and their emigration for economic reasons is a more important concern for the Catholic Church than the fear of competitors when it comes to preaching. Therefore, a kind of competition among religious communities in this part of Europe can be more correctly recognized in regulating their relation with the state in which the number of believers and their position in society play a significant role.

However, as it is well known, Huntington insists on the clash of religions as the central topic of his thesis on the clash of civilizations. The author deepens his thesis on the example of the last war conflict in Bosnia and Herzegovina, stating that on the one hand, Germany, Austria, Vatican, other European Catholic countries, and later the United States of America came together to support Croatia; on the other hand, Russia, Greece and other Orthodox countries supported Serbia; while on the third side, Iran, Saudi Arabia, Turkey, Libya, Islamic countries and Islamists gathered to support Bosniaks (HUNTINGTON, 1998, 344). In contrast, as a representative of critical geopolitics, Ó Tuathail challenges Huntington's thesis, arguing that the wars in the former Yugoslavia in the 1990s were caused by elite manipulation during an economic crisis, rather than religious and ethnic diversity *per se* (Ó TUATHAIL, 2007, 140). In addition, the extent of assistance provided by Catholic and Protestant cultural circles (Vatican, Italy, Germany, the Netherlands, the United States) to Bosnia

Prema političko-geografskoj klasifikaciji Vatikan ima obilježja kvazidržave. Stoga je upitno može li se teritorij od 44 hektara, čiji su svi stanovnici državljani drugih država, u potpunosti nazvati državom prema ustaljenim definicijama u političkoj geografiji (GLASSNER, FAHNER, 2004., 122-123). Međutim, unatoč upitnim atributima državnosti, Vatikan je zadržao svoj suverenitet i funkcionira kao stroga teokracija (STUMP, 2008., 262). Danas 166 država u potpunosti razmjenjuje diplomatska zastupništva s Vatikanom, jedinstvenim entitetom koji je priznat u međunarodnom zakonu kao pravno utjelovljenje univerzalne službe rimskog biskupa kao poglavara Rimokatoličke Crkve. Uz ove bilateralne odnose, Vatikan sudjeluje u radu Ujedinjenih naroda i brojnih drugih međunarodnih organizacija, a predstavnici Vatikana služili su kao posrednici u brojnim međunarodnim sporovima (WEIGEL, 2008., 32-33). Stoga je upravo zahvaljujući brojnosti pripadnika Katoličke Crkve kao vjerske zajednice uloga i snaga Vatikana izrazito nerazmjerna veličini svojega političko-teritorijalnog prostora.

Iako je uloga državnika i vjerskog poglavara povezana u osobi pape, katoličanstvo je vrlo pomirljivo s principom sekularnosti. Unatoč povijesnim borbama za političku dominaciju između papa i svjetovnih vladara, Isusova krilatica „caru carevo, a Bogu Božje“ inaugurira načelo odvojenosti vjere i politike, pa je stoga razumljivo da se sekularizam na koncu dobro udomaćio u zemljama kršćanskog zapada. Korijeni razdvajanja duhovne od svjetovne vlasti sežu u vrijeme cara Konstantina čije je premještanje političkog središta u Konstantinopolis omogućilo razvijanje samostalne vlasti rimskog biskupa. Papa Gelazije I. pisao je caru Anastaziju da se jedinstvo vlasti nalazi isključivo u Kristu koji je „odvojio dvije službe da se nitko ne uzoholi“ (RATZINGER, 2013., 15). Međutim, snaga Katoličke Crkve nije ograničena državnim granicama i proteže se na cjelokupni katolički svijet. Kao Katolička ili Univerzalna Crkva, Rimski Crkva ima potrebu djelovati i biti stalno prisutna u cijelom Svijetu, što bi političkim rječnikom govoreći bila njezina temeljna geopolitička

and Herzegovina and Bosniaks during the war also challenges Huntington's assessment of the clash of civilizations in the war in Bosnia and Herzegovina (ĆURAK, 2002, 50-51).

According to the political and geographical classification, Vatican has the characteristics of a quasi-state. It is therefore questionable whether a territory of 44 hectares, whose inhabitants are nationals of other states only, can be really called a state according to established definitions in political geography (GLASSNER, FAHNER, 2004, 122-123). However, despite the questionable attributes of statehood, Vatican has retained its sovereignty and functions as a strict theocracy (STUMP, 2008, 262). Today, 166 states make full exchange of diplomatic missions with Vatican, a single entity recognized in international law as the legal embodiment of the universal service of the Bishop of Rome as head of the Roman Catholic Church. In addition to these bilateral relations, Vatican participates in the work of the United Nations and a number of other international organizations, and Vatican representatives have served as mediators in a number of international disputes (WEIGEL, 2008, 32-33). Therefore, due to the large number of members of the Catholic Church as a religious community, the role and strength of the Vatican is extremely disproportionate to the size of its political territory.

Although the role of statesman and religious leader is united in the person of the pope, Catholicism is very reconcilable with the principle of secularism. Despite historical struggles for political domination between popes and secular rulers, Jesus' motto 'Render unto Caesar the things that are Caesar's, and unto God the things that are God's' inaugurates the principle of separation of religion and politics, so it is understandable that secularism eventually took root in the countries of the Christian West. The roots of the separation of spiritual from secular authority go back to the time of the emperor Constantine, who relocated the political centre to Constantinople, which enabled the development of an authority independent of the Roman bishop. Pope Gelasius I wrote to Emperor Anastasius that the unity of authority lies exclusively in Christ, who 'separated the two functions so that no one would

konceptija. U tome joj tradicionalno pomaže razvijena diplomacija.

GEOPOLITIČKI ASPEKT VATIKANSKE POLITIKE PREMA BOSNI I HERCEGOVINI

U 4. stoljeću na istočnim granicama današnje Bosne i Hercegovine, tokovima rijeka Lima i Drine, povučena je granična linija između Zapadnog i Istočnog Rimskog Carstva koja je postala i granica između katoličkoga i pravoslavnoga kršćanstva. Povlačenje ove granične linije sudbinski je odredilo cijelu Jugoistočnu Europu njezinim graničnim položajem, ne samo u vjerskom, nego i u (geo)političkom smislu. Kao rubno područje dviju kršćanskih denominacija, ovaj dio Europe u srednjem vijeku postao je bojno polje misionara angažiranih od Rima i Carigrada. Priklanjanje jednom ili drugom vjerskom centru ujedno je podrazumijevalo i ulazak u sferu političkog utjecaja bizantskoga pravoslavnog Istoka ili pak dominantnih političko-teritorijalnih formacija unutar katoličkog Zapada. Kao svojevrsni pokušaji otpora takvoj srednjovjekovnoj verziji blokovske podjele tadašnjeg svijeta pojavljuju se novi vjerski pravci s više ili manje izraženom organizacijskom strukturom. Jedan od takvih izraza bila je i Crkva bosanska¹ koja nedugo nakon pada Bosne i Hercegovine pod osmanlijsku vlast nestaje s povijesne pozornice. Uz Crkvu bosansku, dolaskom Osmanlija iz ove zemlje povlači se i redovita katolička crkvena organizacija, pri čemu, kao što je istaknuto u prethodnom poglavlju, slobodu propovijedanja vjere uživaju isključivo pripadnici franjevačkog reda. Stoga se granica zapadnoga kršćanstva u osmanlijsko vrijeme pomiče sve više prema zapadu. Međutim, odlaskom Osmanlija i austro-ugarskom okupacijom, a potom i aneksijom Bosne i Hercegovine, Katolička Crkva dobiva ponovno mogućnost

¹ Imajući na umu recentne oblike politizacije nastanka, razvoja ili teologije Crkve bosanske, namjera ovoga članka nije detaljnije baviti se značenjem ove vjerske zajednice, već je navesti u kontekstu kratkog prikaza vjerskih prilika u Bosni i Hercegovini u srednjem vijeku.

become arrogant' (RATZINGER, 2013, 15). However, the power of the Catholic Church is not limited by state borders and extends to the entire Catholic world. As the Catholic or Universal Church, the Roman Church has a compelling need to act and be constantly present throughout the World, which in political terms would be its fundamental geopolitical conception. Active diplomacy traditionally helps in that.

GEOPOLITICAL ASPECT OF VATICAN POLICY TOWARDS BOSNIA AND HERZEGOVINA

In the 4th century, on the eastern borders of today's Bosnia and Herzegovina, along the rivers of Lim and Drina, the border line between the Western and Eastern Roman Empire was drawn, which became the border between Catholic and Orthodox Christianity. The establishment of this boundary fatefully determined the whole of Southeast Europe by its border position, not only in the religious, but also in the (geo)political sense. As a border area of two Christian denominations, this part of Europe in the Middle Ages became a battlefield of missionaries engaged by Rome and Constantinople. Joining one or another religious centre also meant entering the sphere of political influence of the Byzantine Orthodox East or the dominant political and territorial formations within the Catholic West. As a kind of attempt to resist such medieval version of the bloc division of the World, new religious sects with a more or less pronounced organizational structure appeared. One such phenomenon was the Bosnian Church¹ which soon after the fall of Bosnia and Herzegovina under Ottoman rule disappeared from the historical stage. Along with the Bosnian Church, with the arrival of the Ottomans, a regular Catholic church organization withdrew from this country, where-

¹ Bearing in mind the recent forms of politicization of the origin, development or theology of the Bosnian Church, the intention of this article is not to deal in more detail with the meaning of this religious community, but to mention it in the context of a brief overview of religious circumstances in Bosnia and Herzegovina in the Middle Ages.

pomicanja svojeg utjecaja prema istoku. Osim toga, kroz reguliranje odnosa s vlastima zemljama s većinskim pravoslavnim stanovništvom Katolička Crkva je nastojala osigurati svoju univerzalnost kroz prisutnost na cjelokupnom europskom prostoru. Međutim, značajan udarac pozicijama Crkve u ovom dijelu Europe nanijelo je širenje komunizma i stvaranje blokovske podjele svijeta nakon Drugoga svjetskog rata.

U razdoblju nakon Drugoga vatikanskog koncila diplomacija Svete Stolice usmjerila je svoje aktivnosti i prema podržavanju projekta ujedinjavanja Europe od Atlantika do Urala na načelima demokracije i izvanblokofske politike. Naime, papa Ivan XXIII. napravio je odmak od ranije vatikanske politike skrivanja iza NATO-ovskog kišobrana od sovjetske opasnosti i započeo proces otvaranja prema Istoku, pri čemu je isticao da Crkva mora „biti slobodna od ideološke i političke igre blokova“ (CVRLJE, 1992., 36, 60). Izraženija ofenziva Katoličke Crkve prema istoku uslijedila je izborom krakovskog nadbiskupa Karola Wojtyła papom, čime je najavljena svojevrsna reevangelizacija postkomunističke Europe. Ivan Pavao II. istaknuo se kao zagovaratelj ujedinjene Europe, nalik na de Gaulleovu Europu od Atlantika do Urala, ali uz naglašeno jedinstvo kršćana i snažnu slavensku komponentu (CVRLJE, 1992., 159-160, 205). Razumijevanje Europe ne samo kao geografskog, nego kao kulturnog i povijesnog prostora od Atlantika do Urala čvrsto zagovara i papa Benedikt XVI. (RATZINGER, 2013., 11). Katolička Crkva uspostavila je diplomatske odnose s institucijama Europske unije, brižno i ciljano odabirući svece koje je proglasila zaštitnicima Europe. Podršku procesu ujedinjavanja Europe Katolička Crkva razumijevala je kao priliku da kao aktivan sudionik tog procesa povrati utjecaj u europskom društvu, ali i priliku za obnove kršćanske duhovnosti (CVITKOVIĆ, 2006., 28-29). Dakako, uslijed brojnih suprotstavljenih interesa unutar europskoga javnog i političkog prostora, mnogi od postavljenih ciljeva na koncu nisu ostvareni, osobito u vrijednosnom smislu, ali Crkva i dalje nije prestala pružati podršku ideji ujedinjene Europe.

by, as pointed out in the previous chapter, the freedom to preach the faith was allowed only to members of the Franciscan order. Thus, the frontier of Western Christianity in Ottoman times was shifting more and more to the west. However, with the withdrawal of the Ottomans and the Austro-Hungarian occupation, and then the annexation of Bosnia and Herzegovina, the Catholic Church regained the opportunity to expand its influence to the east. In addition, through the regulation of relations with the authorities of Orthodox majority countries, the Catholic Church sought to ensure its universality through its presence throughout Europe. However, a significant blow to the Church's positions in this part of Europe was dealt by the spread of communism and the establishment of a bloc division of the World after the World War II.

In the period after the Second Vatican Council, the diplomacy of the Holy See also directed its activities towards supporting the project of uniting Europe from the Atlantic to the Urals on the principles of democracy and outside of bloc politics. Pope John XXIII moved away from the earlier Vatican policy of hiding behind the NATO umbrella from the Soviet threat and began the process of opening up to the East, emphasizing that the Church must 'be free from the ideological and political blocks game' (CVRLJE, 1992, 36, 60). A more pronounced offensive of the Catholic Church towards the East was followed by the election of the Archbishop of Kraków, Karol Wojtyła, as pope, which heralded a kind of re-evangelization of post-communist Europe. John Paul II stood out as an advocate of a united Europe, similar to de Gaulle's Europe from the Atlantic to the Urals, but with an emphasis on Christian unity and a strong Slavic component (CVRLJE, 1992, 159-160, 205). The understanding of Europe not only as a geographical, but also as a cultural and historical area from the Atlantic to the Urals was firmly advocated by Pope Benedict XVI (RATZINGER, 2013, 11). The Catholic Church has established diplomatic relations with the institutions of the European Union, carefully and purposefully choosing the saints it has declared as patrons of Europe. In fact, the Catholic Church understood support for the process of

Katolička Crkva u postkoncilskom vremenu širom Svijeta, čak i tamo gdje katolici nisu većina, snažno djeluje na polju ekumenizma i međureligijskog dijaloga. Ratzinger smatra da „bi zadaća pravog ekumenizma, napose na Balkanu (...), trebala biti zajedno tražiti Kristov mir, darivati ga jedni drugima i kao mjerilo istine imati upravo sposobnost za mir“ (RATZINGER, 2013., 88). Geopolitičke promjene i propast socijalističkih sustava akcelerirali su procese reevangelizacije na istoku Europe, pa je utjecaj Crkve u tranzicijskim zemljama ojačao do razine otvorenog miješanja i jačanja utjecaja na unutarnje i vanjske političke procese. Iako katolici na Balkanu ne čine statističku većinu, interes Katoličke Crkve za ovaj prostor nipošto nije zanemariv. Vatikan je energično zagovarao priznavanje samostalnosti katoličkih Slovenije i Hrvatske, ali i Bosne i Hercegovine u kojoj katolici čine manje od jedne petine stanovništva. Papa Ivan Pavao II. rekao je tadašnjem ministru vanjskih poslova Hrvatske Mati Graniću da „pod svaku cijenu treba zaustaviti sukobe Hrvata i Bošnjaka te sukobe katoličanstva i islama“, uz poruku predsjedniku Tuđmanu da će iste godine doći u posjet Hrvatskoj ako ti sukobi prestanu. Sličnog je stava bio i visoki kler u Hrvatskoj na čelu s tadašnjim zagrebačkim nadbiskupom Franjom Kuharićem (GRANIĆ, 2005., 89-92). Inzistiranje vrhbosanskog nadbiskupa Vinka Puljića na ostajanju u Sarajevu tijekom cijelog rata dokazuje odlučnu podršku Katoličke Crkve teritorijalnoj cjelovitosti Bosne i Hercegovine. Štoviše, katoličke karitativne organizacije pružale su tijekom rata humanitarnu pomoć svim građanima Bosne i Hercegovine bez obzira na njihovu etničku ili vjersku pripadnost (SCHINDLER, 2011., 208-209).

Izbjegavanje sukoba s inovjernim političkim elitama i drugim vjerskim zajednicama pod svaku cijenu jedna je od temeljnih strategija opstanka Katoličke Crkve na Balkanu, čak i u okolnostima kad djelovanje crkvene hijerarhije iz tih istih razloga nije dočekano s oduševljenjem katoličkog puka koji je takvo ponašanje Crkve tumačio kao izostanak podrške interesima vlastitih vjernika. Primjerice, mudro

European unification as an opportunity to regain influence in European society as an active participant in that process, but also as an opportunity to renew Christian spirituality (CVITKOVIĆ, 2006, 28-29). Of course, due to numerous conflicting interests within the European public and political space, many of the set goals were ultimately not achieved, especially in terms of values, but the Church still did not stop supporting the idea of a united Europe.

The Catholic Church in the post-conciliar period around the World, even where Catholics are not the majority, is strongly active in the field of ecumenism and interreligious dialogue. Ratzinger believes that the task of true ecumenism, especially in the Balkans, should be to seek Christ's peace together, to give it to each other and to have the capacity for peace as a measure of truth (RATZINGER, 2013, 88). Geopolitical changes and the collapse of socialist systems accelerated the processes of re-evangelization in Eastern Europe, so the influence of the Church in transition countries strengthened to the level of open interference and reinforcement of the impact on internal and external political processes. Although Catholics in the Balkans do not constitute a statistical majority, the Catholic Church's interest in this area is by no means negligible. Vatican vigorously advocated the recognition of the independence of Catholic Slovenia and Croatia, but also of Bosnia and Herzegovina, where Catholics make up less than one fifth of the population. Pope John Paul II told the then Croatian Minister of Foreign Affairs, Mate Granić, that 'the conflicts between Croats and Bosniaks and the conflicts between Catholicism and Islam should be stopped at all costs,' with a message to President Tuđman that he would visit Croatia in the same year if these conflicts stopped. The high clergy in Croatia, led by the then Archbishop of Zagreb, Franjo Kuharić, had a similar attitude (GRANIĆ, 2005, 89-92). The insistence of Vrhbosna Archbishop Vinko Puljić on remaining in Sarajevo throughout the war proves the decisive support of the Catholic Church for the territorial integrity of Bosnia and Herzegovina. Moreover, during the war, Catholic charitable organizations provided humanitar-

balansiranje s političkim i vjerskim elitama u Beogradu odražava i činjenica da za beogradskog nadbiskupa od 1980. godine nije imenovan niti jedan Hrvat, nego čak tri Slovenca. Ovakvim potezima Katolička Crkva postavila se iznad etničkih ili nacionalnih kategorija inzistirajući na svojem univerzalizmu. Sličnu politiku Crkva provodi i u Bosni i Hercegovini ne dopuštajući zatvaranje u usko nacionalne okvire hrvatskog naroda, ne zbog ignoriranja potreba Hrvata u ovoj zemlji, već zbog inzistiranja na autentičnosti svojega univerzalističkog poslanja. Pritom je svakako potrebno još jedanput istaknuti da se granice biskupija u Bosni i Hercegovini, za razliku od susjedne Hrvatske, nisu mijenjale još od vremena austro-ugarske uprave, niti je težište crkvene uprave pomicano prema težištu naseljenosti katolika u ovoj zemlji. Takva strategija prostorne organizacije Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini potvrđuje da se službena politika Crkve, neodvojiva od službene politike Vatikana kao države, u svojem djelovanju u ovoj zemlji i dalje više vodi svojevrsnom vlastitom geopolitikom, nego što slijedi političke koncepcije determinirane etničkom pripadnošću svojih sljedbenika.

Dakako, navedeno ne podrazumijeva da su crkvene elite u Bosni i Hercegovini lišene vlastitog etničkog identiteta i nacionalne pripadnosti. Nesporno je da je disciplina unutar Crkve obvezujuća za bosanskohercegovački kler, ali nužno ne izaziva apsolutno oduševljenje svim potezima Rima. Primjerice, iako Katolička Crkva u Bosni i Hercegovini aktivno sudjeluje u pružanju pomoći migrantima od početka migrantske krize, poruke crkvenih velikodostojnika u ovoj zemlji značajno su suzdržanije u odnosu na poruke Svete Stolice. Identitetska dimenzija odnosa prema migrantima u ovoj zemlji još je izraženija u slučaju katoličkih vjernika s obzirom na to da postoji snažna korelacija između stava o migrantima i njihove vjerske pripadnosti (BOTAĆ, KOTLAR, 2020., 32). Stoga je upravo na katoličkim vjerskim vođama u Bosni i Hercegovini velika obveza i odgovornost u harmoniziranju interesa Katoličke Crkve u promicanju njezine univerzalnosti i interesa

ian aid to all citizens of Bosnia and Herzegovina, regardless of their ethnic or religious affiliation (SCHINDLER, 2011, 208-209).

Avoiding conflicts with political elites and other religious communities at all costs is one of the fundamental strategies for the survival of the Catholic Church in the Balkans, even in circumstances where the actions of the Church hierarchy for the same reasons were not welcomed with enthusiasm by the Catholic population, who interpreted such behaviour of the Church as absenteeism of supporting the interests of their own believers. For example, the wise balancing with the political and religious elites in Belgrade is reflected in the fact that since 1980, not a single Croat, but as many as three Slovenes, have been appointed Archbishop of Belgrade. With these gestures, the Catholic Church placed itself above ethnic or national categories, insisting on its universalism. The Church implements a similar policy in Bosnia and Herzegovina, not allowing closure in narrow Croatian national framework, not because of ignoring the needs of Croats in this country, but because of insisting on the authenticity of its universal mission. At the same time, it is certainly necessary to point out once again that the diocesan borders in Bosnia and Herzegovina, unlike in neighbouring Croatia, have not changed since the time of the Austro-Hungarian administration, nor has the centre of gravity of the church administration moved towards the centre of gravity of the Catholic population in this country. Such a strategy of the spatial organization of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina confirms that the official policy of the Church, which is inseparable from the official policy of Vatican as a state, is still more guided in its actions in this country by its own geopolitics than by political concepts determined by the ethnicity of its followers.

Of course, the above does not imply that the Church elites in Bosnia and Herzegovina are deprived of their own ethnic identity and national affiliation. It is indisputable that the discipline within the Church is binding for the Bosnian-Herzegovinian clergy, but it does not necessarily cause absolute enthusiasm for all the moves of Rome. For example, although the

hrvatskoga naroda koji predstavlja većinu katoličkih vjernika u ovoj zemlji.

GRANICE BISKUPIJA I PROSTORNA DISTRIBUCIJA HRVATA U BOSNI I HERCEGOVINI

U vrijeme osmanlijske uprave franjevci su bili jedini katolički kler koji je obavljao vjersku službu u Bosni i Hercegovini. Nakon odlaska Osmanlija i ulaska austro-ugarskih snaga u ovu zemlju 1878. postupno dolazi do obnove redovite crkvene organizacije. Uvođenje redovite crkvene organizacije u Bosni i Hercegovini, odnosno organiziranje biskupija, dovelo je u pitanje monopolistički položaj franjevačkog reda među katolicima u ovoj zemlji. Svojom bulom *Ex hac augusta* papa Lav XIII. je 5. srpnja 1881. ustanovio Vrhbosansku crkvenu pokrajinu s nadbiskupijom u Sarajevu i biskupijama u Mostaru i Banjoj Luci. Prvim vrhbosanskim nadbiskupom imenovan je Josip Stadler, sveučilišni profesor iz Zagreba. Obnovom redovite crkvene organizacije u Bosni i Hercegovini pod okrilje Vrhbosanske metropolije ušla je i stara Trebinjsko-mrkanjska biskupija, iako je privremeno ostala pod upravom dubrovačkih biskupa. U dogovoru s isusovcima, a uz argumente o snažnom katoličkom identitetu Srednje Bosne i činjenici da je Travnik do 1851. bio glavni grad Bosne i Hercegovine, u ovom je gradu otvorena prva katolička gimnazija (PRANJIC, 2006., 7).

Uspostavljene granice biskupija svojom organizacijom nedvojbeno se nisu oblikovale u skladu s prostornom distribucijom hrvatskoga stanovništva kao (gotovo jedinih) pripadnika katoličke denominacije. Upravo suprotno, područja sa značajnijom koncentracijom katoličke populacije bez iznimke su razdijeljena na više biskupija i vezana uz jednako tako razdijeljene dijelove teritorija s izrazitim deficitom katolika kako bi se uspostavila svojevrsna prostorna ravnoteža potrebna za osiguravanja prisutnosti redovite crkvene organizacije na cjelokupnom teritoriju Bosne i Hercegovine. Štoviše, upravo iz tog razloga biskupijska teritorijalna organi-

Catholic Church in Bosnia and Herzegovina has been actively participating in providing assistance to migrants since the beginning of the migrant crisis, the messages of Church dignitaries in this country are significantly more restrained compared to the messages of the Holy See. The identity dimension of the attitude towards migrants in this country is even more pronounced in the case of Catholic believers, since there is a strong correlation between the attitude towards migrants and their religious affiliation (BORIĆ, KOTLAR, 2020, 32). Therefore, Catholic religious leaders in Bosnia and Herzegovina have a great obligation and responsibility in harmonizing the interests of the Catholic Church in promoting its universality and the interests of the Croatian people, who represent the majority of Catholic believers in this country.

DIOCESES BORDERS AND SPATIAL DISTRIBUTION OF CROATS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

During the Ottoman rule, the Franciscans were the only Catholic clergy to perform religious services in Bosnia and Herzegovina. After the departure of the Ottomans and the entry of Austro-Hungarian troops into this country in 1878, the regular Church organization was gradually restored. The introduction of a regular Church organization in Bosnia and Herzegovina, i.e., the organization of dioceses, called into question the monopolistic position of the Franciscan order among Catholics in the country. With his bull *Ex hac augusta*, on July 5, 1881, Pope Leo XIII established the Vrhbosna ecclesiastical province with the archdiocesan seat in Sarajevo and the diocesan seats in Mostar and Banja Luka. Josip Stadler, a university professor from Zagreb, was appointed the first archbishop of Vrhbosna. With the renewal of the regular Church organization in Bosnia and Herzegovina, the old diocese of Trebinje-Mrkanj came under the auspices of the Vrhbosna metropolis, although it temporarily remained under the administration of the bishops of Dubrovnik. In agreement with the Jesuits, and with arguments about the strong Catholic iden-

SLIKA 1. Austro-ugarsko administrativno uređenje i granice biskupija u Bosni i Hercegovini 1895.

FIGURE 1 Austro-Hungarian administrative organization and diocesan borders in Bosnia and Herzegovina in 1895

Izvor: prilagođeno prema URL 1, URL 3 / Source: adapted according to URL 1, URL 3

zacija slijedila je logiku nodalno-funkcionalne regionalizacije stavljajući biskupijska središta u najvažnije regionalne centre Bosne i Hercegovine. Jedinu iznimku čini Trebinje koje ionako nikad nije u potpunosti razvilo značaj stvarnoga biskupijskog središta kao što je to bio slučaj sa Sarajevom, Banjom Lukom i Mostarom. Međutim, primjenom nodalno-funkcionalnog načela pri uspostavi redovite crkvene organizacije, ipak nije došlo do potpunog povezivanja i izjednačavanja administrativne prisutnosti Katoličke Crkve s prisutnosti državne administracije na teritoriju cijele zemlje (Sl. 1). Naime, broj austrougarskih okruga u Bosni i Hercegovini ipak

city of Central Bosnia and the fact that Travnik was the capital of Bosnia and Herzegovina until 1851, the first Catholic *gymnasium* was opened in this city (PRANJIC, 2006, 7).

The established diocesan borders were undoubtedly not shaped in accordance with the spatial distribution of the Croatian population as (almost the only) members of the Catholic denomination. On the contrary, areas with a significant concentration of Catholic population were without exception divided into several dioceses and related to equally divided parts of the territory with a pronounced deficit of Catholics in order to establish a kind of spatial balance needed

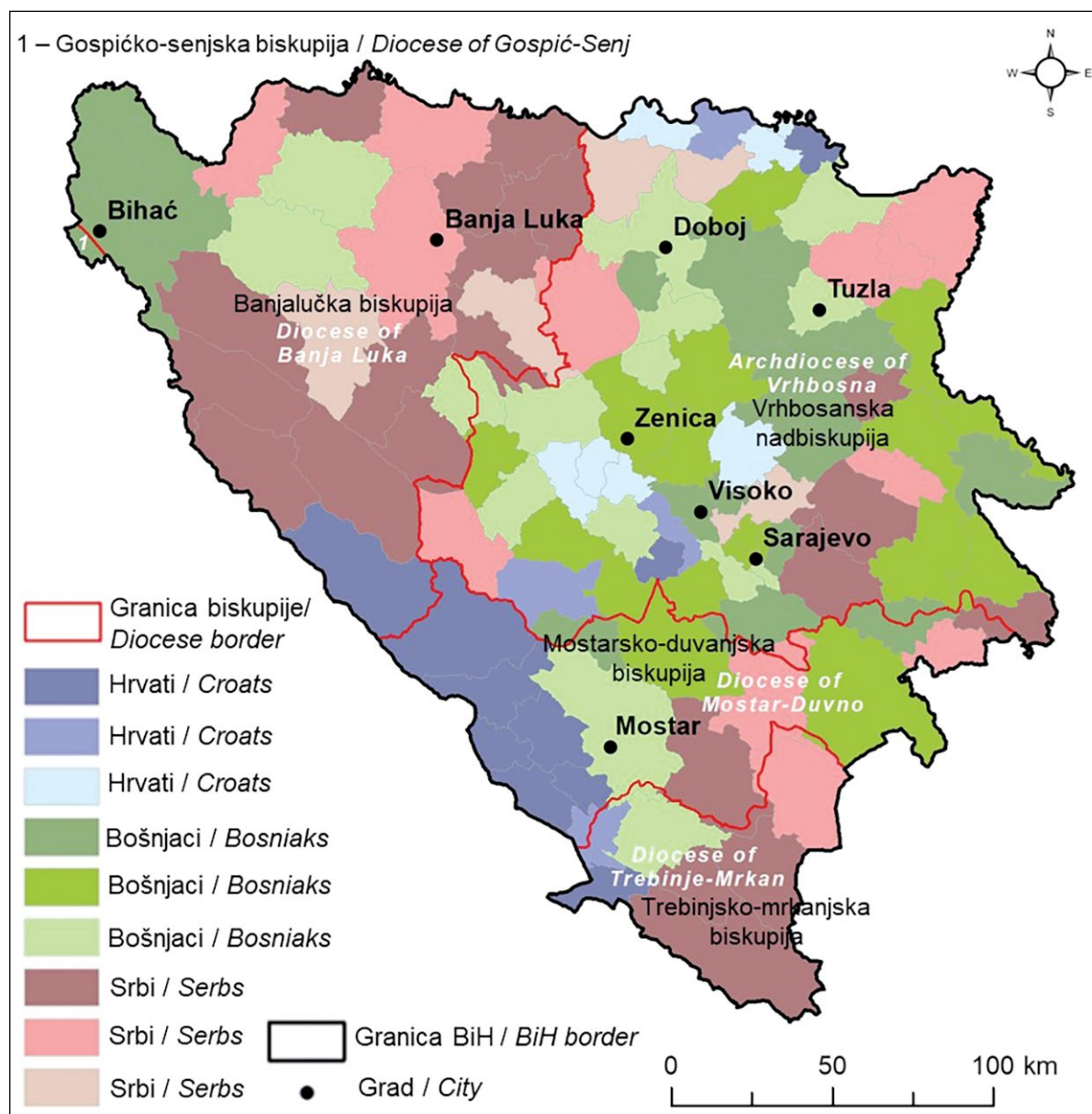
je veći od broja biskupija u ovoj zemlji. Bez obzira na navedeno, dok s jedne strane ovakva prostorna organizacija ukazuje na univerzalistički karakter Katoličke Crkve koja kao „opća“ Crkva teži biti prisutna uvijek i svuda, s druge strane uspostavljanje redovite crkvene organizacije na teritoriju cijele Bosne i Hercegovine nedvojbeno je odraz i značajno povoljnijeg položaja koji Katolička Crkva uživa pod vlašću Dvojne Monarhije u odnosu na raniji položaj u vrijeme osmanlijske uprave.

Osim toga, vezivanje biskupijskih središta uz najznačajnije regionalne centre u Bosni i Hercegovini razumljivo je i zbog činjenice da su u vrijeme ulaska austro-ugarske administracije katolici bili apsolutna većina u samo jednom (Fojnica), a relativna većina u samo dva (Jajce, Bugojno) od ukupno 51 okružnoga i kotarskoga grada prema austro-ugarskom popisu stanovništva ove zemlje iz 1895. (*Glavni rezultati Popisa*, 1896., XCVI-XCVII). Ni jedno od navedenih naselja nije imalo kapacitet značajnijega regionalnog središta. Takvi podaci ne iznenađuju ako se uzme u obzir da su bosanskohercegovačka gradska naselja u vrijeme osmanlijske uprave bila gotovo ekskluzivno naseljena muslimanskom populacijom, dok je kršćansko stanovništvo uglavnom naseljavalo prigradska i seoska naselja. Iznimku su činile tek inovjerne mahale većih regionalnih središta, u kojima su nemuslimani pokrivali specifične djelatnosti, ali i dalje bez mogućnosti gradnje bogomolja unutar gradova s jasnim obilježjima muslimanskog urbanog naselja. U prilog ovoj tvrdnji ide i činjenica da brojna urbana naselja u Bosni i Hercegovini s većinskim muslimanskom stanovništvom u neposrednom okruženju imaju ruralna naselja s većinskim kršćanskom stanovništvom. U slučaju katoličkoga (hrvatskoga) stanovništva dovoljno je istaknuti primjere kao što je slučaj religijske strukture stanovništva Ljubuškog 1895. s većinskom muslimanskom populacijom u samom gradu u odnosu na većinski katolička ruralna naselja u njegovu neposrednom okruženju (*Glavni rezultati Popisa*, 1896., 541-547).

Za razliku od susjedne Hrvatske, gdje su se granice biskupija mijenjale više puta posljednjih

to ensure the presence of regular Church organization throughout entire territory of Bosnia and Herzegovina. Moreover, it is precisely for this reason that the diocesan territorial organization followed the logic of nodal-functional regionalization by placing diocesan centres in the most important regional centres of Bosnia and Herzegovina. The only exception is Trebinje, which never fully developed the importance of a real diocesan centre, as was the case with Sarajevo, Banja Luka and Mostar. However, by applying the nodal-functional principle during the establishment of a regular Church organization, there was no complete linking and equating of the administrative presence of the Catholic Church with the presence of the state administration throughout the entire country (Fig. 1). Indeed, the number of Austro-Hungarian districts in Bosnia and Herzegovina is still higher than the number of dioceses in the country. Regardless of the above, while on the one hand such a spatial organization indicates the universalist character of the Catholic Church which as a ‘universal’ Church tends to be present always and everywhere, on the other hand the establishment of a regular Church organization throughout Bosnia and Herzegovina is undoubtedly a reflection of a significantly more favourable position enjoyed by the Catholic Church under the rule of the Dual Monarchy in relation to the earlier position during the Ottoman rule.

In addition, the linking of diocesan centres with the most important regional centres in Bosnia and Herzegovina is also understandable due to the fact that at the beginning of the Austro-Hungarian administration Catholics were the absolute majority in only one (Fojnica) and the relative majority in only two (Jajce, Bugojno) out of a total of 51 districts and county towns according to the Austro-Hungarian census from 1895. (*Main results of the Population Census*, 1896, XCVI-XCVII). None of these settlements had the capacity of a significant regional centre. Such data are not surprising if we take into consideration that Bosnian-Herzegovinian urban settlements during the Ottoman rule were almost exclusively inhabited by Muslims, while the Christian population mostly lived in subur-

SLIKA 2. Nacionalni sastav i granice biskupija u Bosni i Hercegovini 1991.

FIGURE 2 National composition and diocesan borders in Bosnia and Herzegovina in 1991

Izvor: prilagođeno prema URL 3, URL 5 / Source: adapted according to URL 3, URL 5

150 godina, upravno-teritorijalna organizacija Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini ostala je nepromijenjena unatoč brojnim i nimalo značajnim promjenama koje je ova zemlja iskusila u istom razdoblju kako u administrativno-teritorijalnom smislu tako i u smislu prostorne distribucije triju dominantnih etničkih i religijskih zajednica. Najznačajnije promjene u nacionalnoj i vjerskoj strukturi stanovništva na cjelokupnom prostoru Bosne i Hercegovine posljedica su rata devedesetih godina 20. stoljeća kada dolazi do izrazite nacionalne homogenizacije u prostornom smislu zbog progona i etničkog čišćenja. U prilog navedenom potrebno je

ban and rural settlements. The only exceptions were the neighbourhoods with members of other religions within larger regional centres, where non-Muslims covered specific activities, but still without the possibility of building places of worship within cities with clear features of a Muslim urban settlement. This claim is supported by the fact that many urban settlements in Bosnia and Herzegovina with a majority Muslim population in the immediate vicinity have rural settlements with a majority Christian population. In the case of the Catholic (Croatian) population, it is sufficient to point out more typical examples, such as the case of the religious structure of the popula-

promotriti nacionalnu strukturu u Bosni i Hercegovini na razini jedinica lokalne samouprave prije i nakon posljednjeg rata. Iako bi detaljniji uvid u nacionalnu strukturu svih naselja najbolje oslikao navedene pojave, za potrebe ovoga članka prikazat ćemo barem promjene u nacionalnom sastavu biskupijskih središta koji se mogu smatrati indikativnim i to na razini općina kao jedinica lokalne samouprave.

Prema rezultatima popisa stanovništva Bosne i Hercegovine iz 1991., u Sarajevu, sjedištu Vrhbosanske nadbiskupije, većinu, tj. 49,23 % stanovništva činili su Muslimani², 29,82 % Srbi, a samo 6,62 % stanovništva činili su Hrvati. U Banjoj Luci, sjedištu Banjalučke biskupije, većinu, tj. 54,59 % stanovništva činili su Srbi, dok je na Hrvate otpadalo 14,83 %, a na Muslimane 14,59 % stanovništva. U Mostaru, sjedištu Mostarsko-duvanjske biskupije, udio Hrvata značajno je veći i čini 33,99 % stanovništva ove općine, što je tek nešto manje od udjela Muslimana koji čine 34,63 % stanovništva, dok je udio Srba 18,83 %. Konačno, u Trebinju, sjedištu Trebinjsko-mrkanske biskupije, najveći je postotak Srba (68,88 %), dok Muslimani čine 17,97 %, a Hrvati 4,02 % stanovništva ove općine. Međutim, potrebno je napomenuti da se u vrijeme popisa stanovništva 1991. jedan dio ispitanika izjasnio Jugoslavenima u nacionalnom smislu, čije etničko podrijetlo stoga ne možemo iščitati (*Popis stanovništva*, 1993.). Navedeni podaci ukazuju na činjenicu da Hrvati kao katolički narod ne čine apsolutnu većinu ni u jednom biskupijskom sjedištu prema popisu iz 1991., dok su u relativnom smislu gotovo izjednačeni s Muslimanima samo u Mostaru, što je lako objasniti činjenicom da se Mostar nalazi na rubu zapadnohercegovačkog prostora s apsolutnom hrvatskom etničkom većinom (Sl. 2).

Prema rezultatima popisa stanovništva Bosne i Hercegovine iz 2013., u Kantonu Sarajevo,³ u čijem se središnjem istoimenom gradskom naselju nalazi i sjedište Vrhbosanske nadbiskupije,

tion of Ljubuški in 1895 with a majority Muslim population in the town itself compared to the mainly Catholic rural settlements in its immediate vicinity (*Main results of the Population Census 1896*, 541-547).

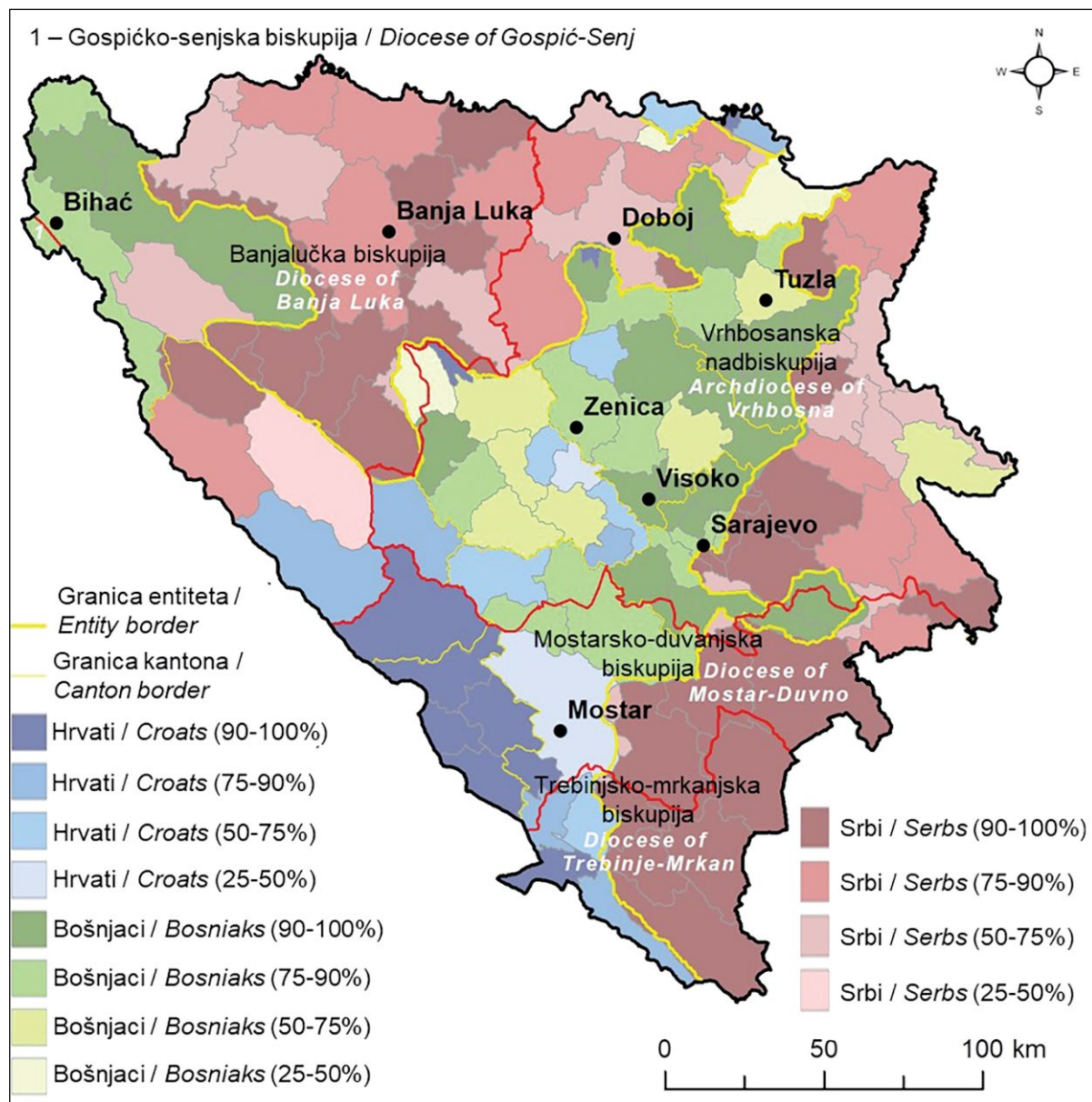
Unlike neighbouring Croatia, where diocesan borders have changed several times over the last 150 years, the administrative-territorial organization of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina remained unchanged despite the numerous and significant changes that this country experienced in the same period as in administrative-territorial sense, as well as in terms of spatial distribution of the three dominant ethnic and religious communities. The most significant changes in the national and religious structure of the population in the entire territory of Bosnia and Herzegovina occurred as a result of the war during the 1990s when there was a pronounced national homogenization in terms of space as a result of persecution and ethnic cleansing. In support of the above, it is necessary to look at the national structure in Bosnia and Herzegovina at the municipality level before and after the last war. Although a more detailed insight into the national structure of all settlements would best illustrate these phenomena, for the purposes of this article we will present at least changes in the national composition of diocesan centres that can be considered indicative. The data are presented at the municipal level.

According to the 1991 census of Bosnia and Herzegovina, in Sarajevo, the seat of the Vrhbosna Archdiocese, the majority, i.e., 49.23% of the population, were Muslims,² 29.82% Serbs, and only 6.62% of the population were Croats. In Banja Luka, the seat of the Banja Luka diocese, the majority, i.e., 54.59% of the population, were Serbs, while Croats accounted for 14.83% and Muslims for 14.59% of the population. In Mostar, the seat of the Mostar-Duvno diocese, the share of Croats was significantly higher and made up 33.99% of the population of this municipality, which was only slightly less than the share of Muslims who made up 34.63% of the population, while the share of Serbs was 18.83%.

² U vrijeme provođenja navedenog popisa stanovništva Musliman je bio nacionalna kategorija.

³ Podaci se iskazuju na razini Kantona Sarajevo s obzirom na to da je grad Sarajevo administrativno podijeljen na više općina.

² At the time of the census, a Muslim was a national category.

SLIKA 3. Nacionalni sastav, entitetske granice i granice biskupija u Bosni i Hercegovini 2013.

FIGURE 3 National composition, entity and diocese borders in Bosnia and Herzegovina in 2013

Izvor: prilagođeno prema URL 2, URL 3 / Source: adapted according to URL 2, URL 3

većinu, tj. 83,8 % stanovništva čine Bošnjaci,⁴ 4,2 % Hrvati, a 3,2 % stanovništva činili su Srbi. U Banjoj Luci, sjedištu Banjalučke biskupije, uvjerljivu većinu, tj. 89,6 % stanovništva čine Srbi, dok na Bošnjake otpada 4,2 %, a na Hrvate 2,8 % stanovništva. U Mostaru, sjedištu Mostarsko-duvanjske biskupije, udio Hrvata ponovno je značajno veći i čini relativnu većinu od 48,4 % stanovništva, što je tek nešto više od udjela Bošnjaka koji čine 44,2 % stanovništva,

⁴ Nakon stjecanja neovisnosti Bosne i Hercegovine muslimanska populacija prihvatila je izjašnjavanje pod nacionalnim imenom Bošnjak.

Finally, in Trebinje, the seat of the Trebinje-Mrkanj diocese, the largest percentage was Serbs (68.88%), while Muslims made up 17.97% and Croats 4.02% of the population of this municipality. However, it should be noted that at the time of the 1991 census, some respondents declared themselves to be Yugoslavs in the national sense, whose ethnic origin we therefore cannot determine (*Census of Population, 1993*). These data point to the fact that Croats as a Catholic people do not form an absolute majority in any diocesan seat according to the 1991 census, while in relative terms they are almost equal to Muslims only in Mostar, which is easily ex-

dok je udio Srba samo 4,2 %. Konačno, u Trebinju, sjedištu Trebinjsko-mrkanske biskupije, uvjerljivu apsolutnu većinu čine Srbi (93,5 %), dok Bošnjaci čine 3,4 %, a Hrvati tek 1 % stanovništva (URL 4). Navedeni podaci ukazuju na značajnu nacionalnu homogenizaciju navedenih gradskih naselja koja su ujedno i biskupijska sjedišta. U odnosu na 1991. udio Hrvata u Sarajevu gotovo je prepolovljen, u Trebinju je značajno smanjen, dok je do dramatičnog smanjenja broja Hrvata došlo u Banjoj Luci. Iznimku čini jedino Mostar gdje Hrvati čine tijesnu relativnu većinu (Sl. 3.). Napomenimo i da su određene promjene u nacionalnim omjerima u odnosu na rezultate popisa stanovništva iz 1991. posljedica ne samo progona i etničkih čišćenja, nego i promjena u upravno-teritorijalnoj organizaciji jedinica lokalne samouprave, osobito u prostorima u blizini entitetske granice kao što je to slučaj u Sarajevu.

Iz navedenih podataka može se zaključiti kako službena politika Katoličke Crkve od povratka redovite crkvene organizacije u Bosni i Hercegovini u drugoj polovici 19. stoljeća pa sve do danas i dalje ne inzistira na pozicioniranju biskupijskih sjedišta u prostore s katoličkom, odnosno hrvatskom većinom, već inzistira na prisutnosti u najvažnijim regionalnim središtima ove zemlje. Ovo upravo omogućuje prostornu prisutnost Katoličke Crkve na cjelokupnom teritoriju Bosne i Hercegovine putem organiziranja župa, ne vezujući njezino djelovanje uz težište naseljenosti Hrvata kao većinski katoličkog naroda, ni uz sjedišta njihove političke moći. Ovakva upravno-teritorijalna organizacija Katoličke Crkve u značajnoj mjeri odraz je i odnosa Vatikana prema Bosni i Hercegovini koju je Sveta Stolica tretirala s osobitom pozornošću s obzirom na njezin granični položaj u civilizacijskom, geostrateškom i religijskom smislu.

ZAKLJUČAK

Odnos Svete Stolice prema Jugoistočnoj Europi stoljećima je determiniran rubnim položajem ovoga dijela Europe u odnosu na ostatak katoličkog svijeta. Stoga je Katolička Crkva

plained by the fact that Mostar is on the edge of Western Herzegovina as an area with an absolute Croatian ethnic majority (Fig. 2).

According to the results of the 2013 census of Bosnia and Herzegovina, in Sarajevo Canton,³ in whose central settlement of the same name is the seat of the Vrhbosna Archdiocese, the majority, i.e. 83.8% of the population were Bosniaks⁴, 4.2% Croats and 3.2% the population consisted of Serbs. In Banja Luka, the seat of the Banja Luka diocese, the vast majority, i.e. 89.6% of the population, were Serbs, while Bosniaks accounted for 4.2% and Croats for 2.8% of the population. In Mostar, the seat of the Mostar-Duvno diocese, the share of Croats is again significantly higher and makes up a relative majority of 48.4% of the population, which is only slightly more than the share of Bosniaks who make up 44.2% of the population, while the share of Serbs is only 4.2%. Finally, in Trebinje, the seat of Trebinje-Mrkanj diocese, a convincing absolute majority are Serbs (93.5%), while Bosniaks make up 3.4% and Croats only 1% of the population (URL 4). These data indicate a significant national homogenization of these urban settlements, which are also diocesan seats. Compared to 1991, the share of Croats in Sarajevo almost halved, in Trebinje it significantly decreased, while there was a dramatic decrease in the number of Croats in Banja Luka. The only exception is Mostar, where Croats make up a narrow relative majority (Fig. 3). It should also be noted that certain changes in national proportions in relation to the results of the 1991 census are the result not only of persecution and ethnic cleansing, but also of changes in the administrative-territorial organization of local self-government units, especially in areas near the entity border, such as a case of Sarajevo.

From the data above it can be concluded that the official policy of the Catholic Church from the time of the reestablishment of the regular Church organization in Bosnia and Herzegovina

³ The data are presented at the level of Sarajevo Canton, since the city of Sarajevo is administratively divided into several municipalities.

⁴ After gaining independence of Bosnia and Herzegovina, the Muslim population accepted the Bosniak name as their national name.

ovom prostoru pristupala s osobitom pozornošću tijekom njegove turbulentne povijesti. Uloga graničnog većinski katoličkog naroda u ovoj regiji pripala je upravo Hrvatima, što osobito dolazi do izražaja u slučaju onog dijela ovoga naroda koji stoljećima obitava u Bosni i Hercegovini. Nakon višestoljetne osmanlijske uprave, uvođenjem austro-ugarske vlasti u ovoj zemlji dolazi do obnove redovite crkvene organizacije koja je svojim ustrojstvom nastojala osigurati prisutnost katoličkih crkvenih vlasti na cjelokupnom teritoriju Bosne i Hercegovine bez obzira na prostornu koncentraciju hrvatskoga katoličkog stanovništva. Inzistiranje na ovakvom pristupu očituje se i kroz stalnost i nepromjenjivost granica biskupija u Bosni i Hercegovini unatoč brojnim promjenama kako u civilnoj upravno-teritorijalnoj organizaciji ove zemlje tako i u prostornom razmještaju dominantnih nacionalnih i vjerskih kategorija.

Prisutnost Katoličke Crkve na cjelokupnom teritoriju Bosne i Hercegovine kroz upravno-teritorijalnu organizaciju nije iznimka u odnosu na druge zemlje Jugoistočne Europe u kojima je udio katolika u ukupnoj populaciji značajno manji u odnosu na njihov udio u ovoj zemlji. Prostorna organizacija biskupija u Bosni i Hercegovini stoga je orijentirana prema većim regionalnim centrima, a ne prema težištima naseljenosti Hrvata kao jedinog većinski katoličkog naroda u ovoj zemlji. Na taj je način Sveta Stolica vješto izbjegla potencijalno prišivanje etničkog atributa djelovanju Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini. Težnja za prisutnošću proizlazi iz univerzalnoga karaktera Katoličke Crkve, a prisutnost može biti zajamčena isključivo u okviru političke stabilnosti i dobrog odnosa s lokalnim vlastima. Iz navedenih razloga Vatikan je bio neupitna podrška državnosti i teritorijalnoj cjelovitosti Bosne i Hercegovine kao najboljem okviru stalne prisutnosti Katoličke Crkve na cjelokupnom teritoriju ove zemlje, a ne samo na prostoru s većinskim hrvatskim katoličkim stanovništvom. Time se nesporno potvrđuje hipoteza prema kojoj je, za razliku od etničkog pristupa, geopolitički pristup bio presudan u prostornoj organizaciji Katoličke Crkve u Bosni i Hercegovini. Naime, vanjska politika Svete

in the second half of the 19th century until today still does not insist on positioning diocesan seats in areas with Catholic or Croatian majority but insists on a presence in the most important regional centres of this country. This enables the spatial presence of the Catholic Church in the entire territory of Bosnia and Herzegovina through the organization of parishes, without linking its activities to the focus of the population of Croats as a predominantly Catholic people, nor to the seats of their political power. This administrative-territorial organization of the Catholic Church is a significant reflection of the Vatican's attitude towards Bosnia and Herzegovina, which the Holy See treated with special attention given its border position in civilizational, geostrategic and religious terms.

CONCLUSION

The attitude of the Holy See to Southeast Europe has been determined for centuries by the border position of this part of Europe in relation to the rest of the Catholic world. Therefore, the Catholic Church approached this area with particular attention during its turbulent history. It was Croats who had the role of the predominantly Catholic border nation in this region, which is particularly evident in the case of that part of this people that has been living in Bosnia and Herzegovina for centuries. After centuries of Ottoman administration, the introduction of Austro-Hungarian rule in the country led to the restoration of the regular Church organization, which with its organization sought to ensure the presence of Catholic Church authorities on the entire territory of Bosnia and Herzegovina, regardless of the spatial concentration of the Croatian Catholic population. Insistence on this approach is also manifested through the constancy and immutability of diocesan borders in Bosnia and Herzegovina despite numerous changes in the civil administrative-territorial organization of this country, as well as in the spatial distribution of dominant national and religious categories.

The presence of the Catholic Church on

Stolice potvrđuje se kao konstanta i u bitnome geopolitički determinirana. Stoga je potpuno opravdan Bergerov zaključak da oni koji zanemaruju religiju u svojim analizama suvremenih događanja čine to na vlastitu štetu (BERGER, 2008., 30).

the entire territory of Bosnia and Herzegovina through administrative-territorial organization does not represent any exception in relation to other countries of Southeast Europe where the share of Catholics in the total population is significantly lower compared to their share in this country. The spatial organization of dioceses in Bosnia and Herzegovina is therefore oriented towards larger regional centres, and not towards centres of population of Croats as the only people with a Catholic majority in the country. In this way, the Holy See skilfully avoided potentially attaching an ethnic attribute to the activities of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina. The desire for its presence stems from the universal character of the Catholic Church, and the presence can only be guaranteed within the framework of political stability and good relations with local authorities. For the above reasons, the Vatican was an unquestionable supporter of the statehood and territorial integrity of Bosnia and Herzegovina as the best framework for the permanent presence of the Catholic Church in the entire territory of this country, not only in the area with a majority Croatian Catholic population. This indisputably confirms the hypothesis according to which, in contrast to the ethnic approach, the geopolitical approach was decisive in the spatial organization of the Catholic Church in Bosnia and Herzegovina. In fact, the foreign policy of the Holy See is confirmed as constant and essentially geopolitically determined. Therefore, Berger's conclusion is fully justified that those who ignore religion in their analyses of contemporary events do so to their own detriment (BERGER, 2008, 30).

IZVORI I LITERATURA / SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- BERGER, P. L. (2008): Desekularizacija sveta: opšti pregled, u: *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika* (ur. Berger, P. L.), Mediterran Publishing, Novi Sad, 11-30.
- BOTIĆ, J., KOTLAR, V. (2020): The Catholic Church and the Migrant Crisis in Bosnia and Herzegovina, *Acta Geobalcantica*, 7 (1), 27-33, DOI: <https://doi.org/10.18509/AGB.2021.05>.
- CVITKOVIĆ, I. (2006): Religija i europske integracije, u: *Religija i europske integracije: zbornik radova* (ur. Cvitković, I., Abazović, D.), Magistrat, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 7-41.
- CVRILJE, V. (1992): *Vatikanska diplomacija*, Školska knjiga, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, pp. 388.
- ĆURAK, N. (2002): *Geopolitika kao sudbina: slučaj Bosna: Postmodernistički ogled o perifernoj zemlji*, Fakultet političkih nauka, Sarajevo, pp. 209.
- GLASSNER, M., FAHRER, C. (2004): *Political geography*, John Wiley and Sons, Hoboken, pp. 619.
- Glavni rezultati Popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 22. aprila 1895., sa podacima o teritorijalnom razdjeljenju, javnim zavodima i rudnim vrelima*, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu: Statistički odjel Zemaljske vlade, Sarajevo, 1896, pp. 778.
- GRANIĆ, M. (2005): *Vanjski poslovi: iza kulisa politike*, Algoritam, Zagreb, pp. 235.
- HUNTINGTON, S. P. (1998): *Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka*, Izvori, Zagreb, pp. 432.
- Ó TUATHAIL, G. (2007): Treći dio: Geopolitika 21. stoljeća, u: *Uvod u geopolitiku* (ur. Ó Tuathail i dr.), Politička kultura, Zagreb, 135-195.
- Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991.: Nacionalni sastav stanovništva: rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima 1991.*, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993, pp. 131., <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/nacionalni-sastav-stanovnistva-po-naseljenim-mjestima-bilten-234.pdf>, 5.10.2022
- PRANJIĆ, P. (2006): *Sjemenišna crkva u Travniku: crkva mladih i za mlade*, Vlastita naklada, Travnik, pp. 106.
- RATZINGER, J. (2013): *Europa: njezini sadašnji i budući temelji*, Verbum, Split, pp. 127.
- SCHINDLER, J. R. (2011): *Bosanski rat i teror: Bosna, Al Kaida i uspon globalnog džihadu*, Službeni glasnik, Beograd, pp. 281.
- STUMP, R. W. (2008): *The Geography of Religion: Faith, Place and Space*, Rowman & Littlefield Publisher, Lanham, pp. 423.
- URL 1, *BiH Austro-Hungary*, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bb/BiH_Austria-Hungary_ethnoc.png, 16. 7. 2021.
- URL 2, *Bosna i Hercegovina: Etnički sastav po opštinama prema popisu stanovništva iz 2013. godine*, 2016., https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e0/BiH_-_Etnicki_sastav_po_opstinama_2013_2.gif, 16. 7. 2021.
- URL 3, *Karta Biskupija u Bosni i Hercegovini*, https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/Karta_biskupija_u_Bosni_i_Hercegovini.png, 16. 07. 2021.
- URL 4, *Popis 2013: Konačni rezultati (Opštine)*, Agencija za statistiku, <http://www.statistika.ba/?show=8#link1>, 23. 6. 2022.
- URL 5, *Popis stanovništva 1991.: Etnička struktura na nivou opština*, <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/53/DemoBIH1991.png>, 16. 07. 2021.
- WEIGEL, G. (2008): Rimokatolicizam u doba Jovana Pavla II., u: *Desekularizacija sveta: oživljavanje religije i svetska politika* (ur. Berger, P. L.), Mediterran Publishing, Novi Sad, 31-49.

STVARANJE GLOBALNOG I URUŠAVANJE LOKALNOG IDENTITETA – PRIMJER PREMIERSHIPA

CREATING A GLOBAL IDENTITY AND COLLAPSING LOCAL IDENTITIES – EXAMPLE OF PREMIERSHIP

EMA ŠPEHAR¹, JELENA LONČAR²

¹ Osnovna škola Ane Katarine Zrinski, Matije Gupca 22, 32282 Retkovci, Republika Hrvatska / *Elementary school Ane Katarine Zrinske, Retkovci, Republic of Croatia*, email: ema.spehar10@gmail.com

² Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Trg Marka Marulića 19/II, 10000 Zagreb, Republika Hrvatska / *University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography, Zagreb, Republic of Croatia*, email: jloncar@geog.pmf.hr

* autor za kontakt / *corresponding author*

DOI: 10.15291/geoadria.3665

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*

Primljeno / *Received*: 13-5-2022

Prihvaćeno / *Accepted*: 21-6-2022

Predmet istraživanja i svrha ovoga rada je utvrditi utjecaje globalizacije na promjene identiteta u okviru jednog od najpopularnijih sportova današnjice – nogometa. Kako bi se u analizi problematike izbjeglo generaliziranje, kao studija slučaja izabrana je nogometna liga – engleski Premiership. Teorijski okvir istraživanja vezan je uz utvrđivanje promjena lokalnog pod utjecajem globalnog procesa, dominantno društveno-političkih i ekonomskih. Vremenski obuhvat istraživanja obuhvaća razdoblje od nastanka Premiershipa, odnosno od 1992. godine do danas. Istraživanjem odabranih globalizacijskih utjecaja na razvoj lige pokušava se razjasniti društvene promjene kao posljedice interakcije dvaju glavnih geografskih segmenata – prostora i ljudi. Izabranim ekonomskim i finansijskim pokazateljima prikazana je promjena povijesnog lokalnog identiteta lige u sve izraženiji globalni identitet.

KLJUČNE RIJEČI: globalizacija, identitet, nogomet, Premiership, sponzoriranje

The subject of research and the purpose of this paper is to determine the effects of globalization on identity change within one of the most popular sports today, football. In order to avoid generalizations in the analysis, the English Premiership, one of the most famous football leagues, was chosen as a case study. The theoretical framework of the research is related to the identification of local changes under the influence of the global process, predominantly social and political. The time of the research covers the period from the creation of the Premiership, i.e. from 1992 until today. The research on selected globalization influences on the League's development will try to clarify social changes resulting from the interaction of two main geographical segments - space and people. With the help of selected economic and financial indicators, the change of the local identity of the League, which was present in the past, into an increasingly pronounced global identity will be presented. In conclusion, it was found that the mentioned football league is an excellent example of the growing impact of the globalization process on sports, especially when it comes to world-famous football.

KEY WORDS: globalization, identity, football, Premiership, sponsorship

UVOD

Proces globalizacije utječe na sve sfere ljudskog života pa tako i na sport. Suvremeni sport povezan je u globalnu mrežu međuovisnih lanaca obilježenih globalnim tokovima i neravnomjernim rasporedom moći. Maguire (2008.) navodi primjere Premiershipa i nekih drugih europskih sportskih natjecanja koje gledatelji prate putem televizije ili interneta. U ovakvim natjecanjima sudjeluju igrači iz Europe, Južne Amerike ili Afrike koji se koriste sportskom opremom u vlasništvu stranih multinacionalnih tvrtki, Nike, Adidas ili neki drugi poznati brend, a kasnije se ta oprema prodaje na masovnim tržištima u gradovima Sjeverne Amerike, Europe ili Azije. Budući da se na globalizaciju gleda kao ideju koja povezuje čitav svijet i nastoji pojačati svijest o svijetu kao cjelini, nogomet kao jedan od najprepoznatljivijih sportova u velikoj mjeri pridonosi njezinu širenju. Kao takav, proces učvršćuje svjetske društvene odnose i međuovisnost veza između lokalnog, nacionalnog i globalnog te nemilosrdno produbljuje nerazmjer razvijenog i nerazvijenog svijeta s gotovo pogubnim učinkom (BUDIMIR, 2010.). Ovakav učinak globalizacije razlikuje se od države do države te ovisi o nizu čimbenika.

Engleska liga kakva je poznata danas, odnosno Premiership, ustanovljena je 1992. godine te ju je činilo 20 nogometnih momčadi.¹ Liga je bila zamišljena kao sustav regulacije i promocije povezan s drugom engleskom ligom, odnosno *Championshipom*, u kojoj bi se klubovi natjecali u 38 kola na gostujućim i domaćim utakmicama. Premiership (prva divizija) je sve do 1992. bio dio *Football League* (EFL) sastavljen od četiri divizije te se kasnije odvojio kao neovisna organizacija *Football Association Premier League* (VAMPLEW, 2017.). Rane devedesete bile su turbulentne za engleski Premiership koji je doživljavao neke od najvećih promjena u povijesti lige. Prateći otvaranje tržišta i engleski Premiership počinje se otvarati svijetu i navijačima, polako gubeći svoj lokalni nogometni identitet koji je sve više poprimao obilježja globalnog. Zbog svih promjena koje su donijele devedesete godine 20. stoljeća i prilike u razvoju rastućega kapitalnog tržišta, Engleski nogometni savez (FA) izdaje *Blueprint for the Future*

¹ Iznimka su godine od 1992. do 1995. kada su se u prvoj ligi natjecala 22 kluba.

INTRODUCTION

The process of globalization affects all spheres of human life, including sports. Modern sport is connected in a global network of interdependent chains marked by global flows and uneven power distribution. Maguire (2008) cites examples of the Premiership and some other European sports competitions that viewers watch on television or the Internet. Such competitions involve players from Europe, South America, or Africa using Nike, Adidas, or some other well-known sports equipment brand owned by foreign multinationals. Later, this equipment is sold in mass markets in cities in North America, Europe, and Asia.

Since we see globalization as an idea that seeks to connect the whole world and increase awareness, football contributes significantly to its spread as one of the most popular sports. The process strengthens global social relations and the interdependence of local, national, and global links and relentlessly deepens the disparity between developed and underdeveloped worlds, creating an almost disastrous effect (BUDIMIR, 2010). This effect of globalization varies from country to country and depends on several factors.

The English League as we know it today, i.e., the Premiership, was formed in 1992 and consisted of 20 football teams.¹ The League was conceived as a system of regulation and promotion linked to another English league, the Championship, in which clubs would compete in 38 rounds in home and away games. The Premiership (First Division) was initially part of the Football League (EFL), consisting of four divisions, and in 1992 separated as an independent organization - Football Association Premier League (VAMPLEW, 2017). The early 1990s were turbulent years for the English Premiership, experiencing some of the significant changes in league history. As a result of the market opening, the English Premiership started to open to the world and fans, slowly losing its local football identity that has increasingly taken on the global characteristics. Due to all the changes brought by the 1990s and the opportunity to develop a growing capital market, the English Football Association (FA) published its '*Blueprint for the Future of Football*'² proposing a new

¹ An exception was the period between 1992 and 1995 when 22 clubs played in the Premier League

² A document of the English Football Association stating the creation of a new, better football league, the English Premiership

of *Football*² u kojem iznosi prijedlog za novu prvu diviziju poznatu kao Premier liga.

Najvažniji razlozi odvajanja Premiershipa od EFL-a bili su ekonomske prirode. Naime, Premiership je u novonastaloj situaciji vidio priliku za daljnji razvoj lige te je na sve načine pokušao iskoristiti komercijalne prilike toga razdoblja i rast tržišta. Jedan od razloga bilo je i nezadovoljstvo velikih klubova Premiershipa čiji je novac od prihoda često odlazio u manje, niželigaške klubove (VAMPLEW, 2017.). Mnoga poduzeća, koja su ujedno bili i sponzori lige, počeli su kupovati prava na imenovanje lige. S vremenom se naziv lige mijenjao ovisno o sponzorima pa je tako engleski Premiership jedno vrijeme nosio naziv *Carling*, zatim *Barclaycard* i na kraju *Barclays Premier League* po najvećem sponzoru banci *Barclays*. Ista situacija bila je i u engleskim kupovima.

METODOLOŠKI OKVIR ISTRAŽIVANJA

Metodologija rada temelji se na analizi recentne literature vezane uz različite društvene discipline. U ovom radu analiziraju se i dostupni izvori podataka o Premiershipu. Za odabir statističke baze postavljena su dva osnovna kriterija. Prema prvom kriteriju, statistički podaci moraju biti relevantni i ne stariji od pet godina (primjer ulaganja sponzora za dresove ili sklopljeni sponzorski ugovori). Prema drugom kriteriju, podaci korišteni u ovom radu oslanjaju se na istraživanje koje je proveo engleski Premiership ili agencije koje imaju odobrenje lige za provedbu i objavu podataka, čime je osigurana njihova pouzdanost. U navedenoj studiji slučaja autori su se stoga koristili statističkim podacima vezanima uz ekonomske pokazatelje (profit, sponzori, vrijednosti igrača i liga, ekonomski doprinos Premiershipa Ujedinjenom Kraljevstvu i sl.). Globaliziranost određene nogometne lige ne može se točno matematički izračunati jer ovisi o više različitih faktora, no u ovome radu izražavaju se kroz različite izvore financijskih prihoda te se dobivaju rezultati o globaliziranosti Premiershipa. Budući da je u svjetskoj ekonomiji nogomet važan, posebice u sektoru potrošnje i usluga za promociju

² Dokument Engleskog nogometnog saveza u kojem se navodi stvaranje nove, bolje nogometne lige, engleskog Premiershipa.

first division known as the Premier League.

The most important reasons for separating the Premiership from the EFL were the economic ones. Namely, the Premiership perceived an opportunity for further development of the League in the new situation and tried to take advantage of the commercial opportunities of that period and the growth of the market. In addition, one of the reasons was the dissatisfaction of the big Premiership clubs, whose money from the proceeds often went to smaller, lower league clubs (VAMPLEW, 2017). Numerous companies, also sponsors of the League, began to buy the rights to name the League. Over time, the name of the League changed depending on the sponsors, so the English Premiership was for a time called *Carling*, then *Barclaycard*, and finally *Barclays Premier League* after the largest sponsor Barclays Bank. The same situation was present in the English cups.

METHODOLOGICAL FRAMEWORK OF RESEARCH

The methodology of the work is based on the analysis of available literature related to geography and other social disciplines. In addition to the literature, the available data sources of the English Premiership are analysed in this paper. Two basic criteria were set for the selection of the statistical database. The first criterion is that the statistics must be relevant and not older than five years (an example of investing in sponsors for jerseys or concluded sponsorship agreements). Another criterion was that the data used in this paper are the result of research by the English Premiership or agencies that have league approval for the implementation and publication of data - thus ensuring their reliability. Therefore, in this case study the authors used statistics related to economic indicators (profits, sponsors, club values, contribution of Premiership to economy of United Kingdom), but also the social ones, such as changes in the fan base that are no longer just those from local communities, but from across Europe and the world.

The globalization of a particular football league cannot be calculated accurately as it depends on several different factors but will be expressed through various sources of financial income to obtain results on the globalization of the Premiership. Since football is important in the world economy, especially in

proizvoda, u ovome dijelu rada analizom sponzorskih ugovora prikazuje se prisutnost multinacionalnih tvrtki u Premiershipu. Proučavaju se podaci kako bi se uvidjelo koji su sektori/djelatnosti najprisutniji kao sponzori klubova Premiershipa i u kojim segmentima. Premiership na svojim internetskim stranicama navodi osam glavnih sponzora, ali to ne uključuje njihove međunarodne partnere i partnere iz Ujedinjenog Kraljevstva vezane uz prijenos utakmica.

Teorijski okvir istraživanja vezan je uz promjenu odnosno prerastanje lokalnog identiteta u širi kontekst globalnog na odabranom primjeru. Vremenski obuhvat istraživanja obuhvaća razdoblje od nastanka Premiershipa, odnosno od 1992. godine do danas (zadnji dostupni podaci su za 2022. godinu). Osnovni cilj rada je istražiti koji su globalizacijski procesi najviše pridonijeli promjeni iz lokalnog u globalni identitet engleskog Premiershipa. U radu se stoga obrađuje ekonomski i društveni aspekt globalizacije, čije komponente su međusobnim djelovanjem dovele do promjene identiteta lige.

OSVRT NA PRETHODNA ISTRAŽIVANJA U OKVIRU NEKIH DRUŠTVENIH ZNANOSTI

„Ako pokušamo podijeliti populaciju vezanu za područje sporta (aktivni sportaši, rekreativci, gledatelji sportskih događaja, konzumenti putem masovnih medija, treneri, suci, članovi sportskih organizacija, populacija koja drži kako sport zauzima neznatniji dio njihova života kada primjerice prate sportske vijesti, razgovaraju o sportskim temama na poslu ili u obitelji), vidjet ćemo kako je najmanje onih koji ni na koji način nisu uključeni u to područje. Sport je jedna od temeljnih društvenih institucija, neodvojiv od strukture društva i institucija obitelji, gospodarstva, medija, politike, obrazovanja, religije i sl., kao i sastavni dio svakodnevnog života ljudi širom svijeta“ (PERASOVIĆ, BARTOLUCCI, 2007.).

U Hrvatskoj su provedena mnoga istraživanja o nogometu odnosno sportu u širem društvenom smislu, pa se u ovom radu ističu samo neki od radova. O sociologiji sporta kao multiparadigmatskoj znanosti pisali su još 1997. godine Žugić i Delija. Oni govore o sociologiji sporta „kao posebnoj disciplini opće znanosti o društvu koja istražuje šport kao znanstve-

the sector of consumption and product promotion services, in this part of the paper, the analysis of sponsorship agreements will show the presence of multinational companies in the Premiership. The data will show which sectors of activity are most present as sponsors of Premiership clubs and in which segments. The Premiership lists eight major sponsors on its website. This does not include their international and UK match-related partners.

The theoretical framework of research is related to change or the transformation of local identity into the broader context of global identity in the chosen example. The time of the research covers the period from the creation of the Premiership, i.e., from 1992 until today (the latest available data are for 2020).

The paper's primary goal is to investigate which globalization processes have most influenced the change from the local to the global identity of the English Premiership. Therefore, the paper will deal with the already mentioned economic, political and social aspects of globalization, whose components have led to the change mentioned earlier in the identity of the League.

OVERVIEW OF PREVIOUS RESEARCH IN THE FRAMEWORK OF SELECTED SOCIAL SCIENCES

‘If we try to divide the population related to sports (active athletes, recreationists, sports spectators, consumers through mass media, coaches, judges, members of sports organizations, the population which holds that sports take up a minor part of their lives when, for example, they follow sports news, discuss sports topics at work or in the family), we will see that the fewest are those who are not involved in sport in any way. Sport is one of the basic social institutions, inseparable from the structure of society and institutions of the family, economy, media, politics, education, religion, etc., as well as an integral part of everyday life of people around the world’ (PERASOVIĆ, BARTOLUCCI, 2007).

In Croatia, the topic of football or sports in a broader social sense is quite researched, so in this paper, only some of the works will be highlighted. In the sociology of sports, Žugić and Delija wrote about the sociology of sports as a multiparadigmatic science back in 1997. They talk about the sociology of sport ‘as a special dis-

ni i globalni fenomen ali i specifičnu (subkulturnu) pojavu“. O sportu u hrvatskom kontekstu pisali su u svojem radu Perasović i Bartolucci, (2007), a njihovo istraživanje bavi se temom navijačkog ponašanja, nogometnog huliganizma i perspektivom sociologije sporta. Treba istaknuti Ozrena Bitija, autora suvremenijih istraživanja i većeg broja radova vezanih uz sport. On u jednom od svojih radova navodi da se lokalni identitet u sportu često veže uz naciju te postaje protuteža globalnom identitetu koji se veže uz globalizaciju. Biti u svojem članku „Lokalno i globalno u suvremenom sportu“ (2008.) ističe kako je suprotstavljanje lokalnog s globalnim samo dio kompleksnog svijeta sporta. Također moguće je suprotstaviti amaterizam i profesionalizam ili elitni sport i sport dostupan svima. Kao posljedicu lokalnog i globalnog odnosa vidi i pomicanje sporta s kulture pojedinca i zajednice, prisutne u prošlosti, do popularne kulture koju sport danas predstavlja.

S ekonomskog aspekta, o nogometu u svojem radu „Ekonomske aspekte velikih sportskih priredbi, primjer Europskog nogometnog prvenstva“ pišu Bartolucci i Škorić (2008.). U ovom su radu objašnjeni i prezentirani ekonomski aspekte velikih sportskih priredbi u svijetu s posebnim osvrtom na Europsko nogometno prvenstvo. Ističu da ekonomsku osnovu ovih priredbi čine marketinške mogućnosti na globalnom tržištu. Nogometom su se s ekonomskog aspekta bavili i Bajo i Primorac (2016.). U njihovoj analizi ističe se da „financijski rezultati i stvorene obveze ukazuju na činjenicu da je nogomet prerastao iz financijski manje važne društvene aktivnosti s očitim javnim koristima u ozbiljnu gospodarsku granu sa zastupljenijim privatnim interesima“. Prije nekoliko godina izdana je i knjiga autora Škaro i Stipetić (2016.) Sport u vremenu globalizacije, koja se, među ostalim, bavi ekonomijom sporta, točnije sportom kao gospodarskim faktorom, sportskim natjecanjima i upravljanjem.

S obzirom na to da je u ovom radu naglasak ipak na geografskom pristupu analizi promjene identiteta na primjeru nogometa, konkretno studiji slučaja Premiershipa, važno je dotaknuti se geografije sporta. Kao poddisciplina geografije, u Hrvatskoj geografija sporta još nije dovoljno istražena i prisutna. Od hrvatskih je geografa, definiciju geografije sporta dao S. Šterc (2015., 27): „Geografija sporta je znanstvena disciplina u društvenoj grani geograf-

cipline of general social science that explores sport as a scientific and global phenomenon and a specific (sub-cultural) phenomenon.’ Perasović and wrote about sport in the Croatian context, and their research explores the topic of fan behaviour, football hooliganism, and the perspective of the sociology of sports. Among more recent research, we should mention Ozren Biti, the author of several publications related to sports. In one of them, he states that local identity in sport is often linked to the nation and becomes a counterweight to the global identity associated with globalization. In his article ‘Local and Global in Contemporary Sport’ (2008), the author states that opposing the local with the global is only a part of the complex world of sports. It is also possible to oppose amateurism and professionalism or elite sports and sports available to all. As a consequence of the local and global relationship, he sees the shift of sport from the culture of the individual and the community immanent in the past to the popular culture that sport represents today.

From the economic aspect, Bartolucci and Škorić (2008) write about football in their paper ‘Economic aspects of major sporting events, an example of the European Football Championship.’ This paper explains and presents the economic aspects of major sporting events globally with reference to the European Football Championship. They point out that the economic basis of these events is marketing opportunities in the global market. Bajo and Primorac (2016) also wrote about football from an economic point of view. Their analysis points out that ‘financial results and created obligations indicate that football has grown from a financially less important social activity with obvious public benefits to a serious industry with more represented private interests. A few years ago, the book by Škaro and Stipetić (2016) ‘Sport in the Time of Globalization’ was published, which, among other things, deals with the economics of sports, more precisely, sports as an economic factor, sports competitions, and management.

In this paper, however, the emphasis will be on a geographical approach to the analysis of identity change in the example of football, specifically the Premiership case study, so it is crucial to consider the geography of the sport. As a subdiscipline of geography, the geography of sports has not yet been researched enough in Croatia. A Croatian geographer who provided the definition of the geogra-

skog znanstvenog polja, u okviru interdisciplinarnih znanstvenih područja, koja putem jedinstvenoga metodološkog sustava proučava, pojašnjava, planira i predviđa postojeće i nove odnose i odraze u geografskom prostoru (sadržaji, procesi, veze, odnosi i modeli; postojeći i/ili materijalizirani u novom obliku i na drugom mjestu na geografskoj površini), nastale prožimanjem prirodnih elemenata (faktora) i/ili društvenih faktora (elemenata) i sporta i sportskih zbivanja, s ciljem otkrivanja, objašnjavanja, postavljanja i predviđanja zakonitosti u procesu njihovog funkcioniranja, transformiranja, valoriziranja, nastajanja i nestajanja. “ Za razliku od Hrvatske, ova disciplina geografije u ostatku svijeta dosta je istražena i o njoj su napisani mnogi akademski radovi.

Interes za povezanost geografije i sporta prvi je pokazao američki geograf John Rooney koji je proučavao njihovu povezanost i međudnos na prostoru SAD-a 60-ih godina 20. stoljeća (BALE, 2008.). Za europsko područje najvažniji doprinos geografiji sporta i istraživačkom radu dao je J. Bale, autor niza knjiga o povezanosti geografije i sporta, a neke od njih su: *Teaching Geography* i *Sports Geography*. Bale još 1981. ističe da svi današnji sportovi posjeduju prototipove i podrijetlo u vremenu i prostoru. Kao znanstvena disciplina društvene geografije, geografija sporta ima velik utjecaj na prostor i ljude koji borave u njemu. Geografija sporta postaje izrazito važna 1980-ih. Širenjem globalizacije, svijet se povezuje sve više što je uočljivo i u sportu. Svakako je bitno naglasiti kako je globalizacija utjecala na promjene koje su se dogodile u sportu, prostoru vezanom uz sport i stanovništvo.

Giulianotti i Robertson (2004.) u svojem članku *The globalization of football: a study in the glocalization of the 'serious life'* navode pojam glocalizacije kao objašnjenje simbioze lokalnog i globalnog, prisutnog u modernom nogometu. Smatraju kako se glocalizacija u nogometu uvijek manifestirala kroz ekonomsko područje. Nogometni klubovi zadržavaju čvrste pravne, financijske i simboličke veze s gradovima i kulturom, dok istovremeno grade natjecateljski uspješna međunarodna tržišta. U radu se analiziraju različiti čimbenici koji pridonose stvaranju glocalizacije poput transnacionalne cirkulacije radne snage, robe, kapitala i informacija koji često podupiru nenaacionalne oblike kulturne posebnosti. Autori naglasak stavljaju na multinacionalne tvrtke kao pokazatelje

phy of sport is S. Šterc (2015, 27): ‘Geography of sport is a scientific discipline in the social branch of the geographical scientific field, within the interdisciplinary scientific area, which through a single methodological system studies, clarifies and plans existing and new relations and reflections in geographical space (contents, processes, connections, relations, and models; existing and/or materialized in a new form and elsewhere on the geographical surface), created by the permeation of natural elements (factors) and/or social factors elements) and sports and sporting events, with the aim of discovering, explaining, setting and predicting validity in the process of their functioning, transformation, valorisation, emergence and disappearance.’ Unlike Croatia, this discipline of geography has been widely researched in the rest of the world, and many academic papers have been written about it.

The first to show interest in the connection between geography and sports was the American geographer John Rooney, who studied their connection and interrelationship in the United States in the 1960s (BALE, 2008). The most significant contribution to the geography of sport and research in Europe was given by J. Bale, who published several books on interconnectivity between geography and sport, some of which are: ‘Teaching Geography’ and ‘Sports Geography’. Back in 1981 Bale pointed out that all today’s sports have prototypes and origins in time and space. As a scientific discipline of social geography, the geography of sports has a strong impact on space and the people who reside in that space. The geography of sports gained most of its importance in the 1980s. With the spread of globalization, the world is becoming more and more connected, and this phenomenon is noticeable in sports. It is undoubtedly important to emphasize how globalization affected the changes that have taken place in sport, sport-related areas, and the population.

In their article ‘The globalization of football: a study in the glocalization of “serious life”’, Giulianotti and Robertson (2004) mention the concept of glocalization as an explanation of the symbiosis of the local and the global present in modern football. They believe that glocalization in football has always manifested itself through the economic field. Football clubs maintain strong legal, financial, and symbolic links with cities and culture while at the same time building com-

funkcioniranja globalizacije. Unatoč svojoj globalnoj zastupljenosti, tvrtke se često koriste lokalnim simbolima i reklamama kako bi privukle određene potrošačke kulture. Na taj je način brendiranje proizvoda podložno značajnoj globalizaciji tržišta.

Navedenu temu, s naglaskom na međuodnos ekonomije i identiteta, pa djelomično primjenjivu i na ovo istraživanje, obrađuju Akerlof i Kranton (2000.) u jednom od svojih članaka (*Economics and identity*). Riječ je o tome kako identitet, čovjekova percepcija samog sebe utječe na ekonomske ishode.

EKONOMSKI ASPEKT GLOBALIZACIJE PREMIERSHIPA

Ekonomski aspekt globalizacije iznimno je važan za proučavanje utjecaja globalizacijskih procesa na Premiership. To se ne odnosi samo na transfer nogometnih igrača, već se provlači od vlasništva klubova do navijača. Budući da se globalizacijski procesi ne pojavljuju svugdje u isto vrijeme i na isti način, važno je odrediti razloge njihova nastanka te posljedice koje navedeni procesi imaju na prostor i ljude. Ekonomske promjene koje globalizacija donosi svakodnevno se odražavaju lokalno, nacionalno i u svjetskim razmjerima (BUDIMIR, 2010.).

Iako se globalizacija Premiershipa najčešće povezuje s prodajom medijskih prava na prijenos nogometnih utakmica, znatan broj autora globalizaciju Premiershipa povezuje s amerikanizacijom sporta. Teoriju o amerikanizaciji sporta možemo tumačiti kao tezu kulturnog imperijalizma u kojoj SAD učinkovito širi svoj utjecaj i kulturu na ostala društva (GIULIANOTTI, ROBERTSON, 2009.). Kulturna amerikanizacija tako prodiere u ostale regionalne, nacionalne i lokalne kulture najviše preko uspješnih američkih korporacija poput McDonald'sa, Disneyja, Nikea, Coca Cole i Microsofta. S obzirom na utjecaj SAD-a, može se reći kako amerikanizacija djeluje u dvije dimenzije: teška (engl. *hard*) i meka (engl. *soft*). Pod pojmom teške amerikanizacije smatra se uništavanje lokalnih kulturnih proizvoda i procesa te njihovo zamjenjivanje američkim alternativama poput restorana brze hrane. Meka amerikanizacija podrazumijeva svakidašnje američke utjecaje na lokalne proizvode i procese, a primjer toga je i navijanje (GIULIANOTTI, ROBERT-

petively successful international markets. The paper analyses various factors that contribute to the creation of glocalization, such as the transnational circulation of labour, goods, capital and information, which often support non-national forms of cultural identity. The authors see multinational companies as indicators of how glocalization works. Companies often use local symbols and advertisements to attract certain consumer cultures despite their global representation. In this way, product branding is subject to significant market glocalization. This topic, with the emphasis on the relationship between economics and identity is partly applicable to this research and is addressed by Akerlof and Kranton (2000) in one of their articles ('Economics and identity'). It is about how identity, one's perception of oneself, affects economic outcomes.

ECONOMIC ASPECT OF PREMIERSHIP GLOBALIZATION

The economic aspect of globalization is crucial for studying the impact of globalization processes on the Premiership. This does not only apply to the area of trade or transfer of football players but extends from the ownership of clubs to fans. Since globalization processes do not occur everywhere simultaneously and in the same way, it is important to determine the reasons for their occurrence and the consequences these processes have on space and people. The economic changes that globalization brings daily are reflected locally, nationally, and globally (BUDIMIR, 2010). This part of the paper will analyse the economic aspect of the globalization of the Premiership through selected segments.

Although the globalization of the Premiership is most often associated with the sale of media rights to broadcast football matches, many authors associate it with the Americanization of sports. The theory of the Americanization of sport can be interpreted as a thesis of cultural imperialism in which the United States effectively spreads its influence and culture to other societies (GIULIANOTTI, ROBERTSON, 2009). Cultural Americanization thus penetrates different regional, national and local cultures mainly through successful American corporations such as McDonald's, Disney, Nike, Coca Cola, and Microsoft. Given its impact, it can be said that Americanization operates in two dimensions: hard and soft. The notion of severe Americanization means the

SON, 2009.; WILLIAMS, HOPKINS, 2011.).

Amerikanizacija sporta, prema autorima, dovodi i do sve većeg ulaganja kapitala u pojedina gospodarstva. Posljedice toga ogledaju se i na području engleskog nogometa u velikoj prisutnosti stranoga kapitala odnosno vlasništva i njihova ulaganja u Premiership. U posljednjih nekoliko desetljeća sve je više stranog vlasništva u Premiershipu, najčešće kroz američke, kineske i bliskoistočne ulagače i vlasnike koji pridonose bogatstvu i popularnosti engleskih klubova u svijetu. Kina i SAD šire svoj utjecaj ne samo investirajući u europske klubove već pokušavaju razviti i vlastitu ligu ulažući u klubove u svojim državama (URL 9).

Osim stranog vlasništva, važan pokazatelj ekonomskog utjecaja globalizacije na Premiership je brendiranje lige kroz sponzore i proizvodnju klupskih proizvoda čija se uspješnost kasnije pokazuje u financijskim prihodima. Najvažniji sponzori Premiershipa su velike strane multinacionalne tvrtke prisutne u raznim djelatnostima poput prometa, turizma, ugostiteljstva i slično. Njihova prisutnost u ligi pokazuje koliko je Premiership zapravo komercijalna liga (MANOLI, 2018.).

Važan pokazatelj (ekonomske) globalizacije Premiershipa su i transferi nogometnih igrača. Transfere nogometnih igrača promatramo kao migracije ljudi koji odlaze na rad u druge države i tamo ostvaraju određene prihode. U transfere nogometnih igrača dijelom je uključena i Europska unija (EU). Zbog radnih dozvola, ovaj segment važan je za pružavanje međuodnosa države u koje igrači dolaze te svih ostalih koji čine ekonomsku mrežu kojom se kreće kapital dobiven od tih transfera. Ovdje treba spomenuti i pojavu Bosmanova pravila³ iz 1995. godine koje je omogućilo internacionalizaciju europskih nogometnih liga i koje je dalo novu dimenziju mobilnosti nogometaša. Bosmanovim pravilom EU je omogućio nogometašima uživanje iste slobode kao i ostalim radnicima (BULLOUGH I DR., 2016.).

³ Europski sud pravde 1995. godine donio je odluku o slobodnom kretanju za zaposlenike, odnosno slobodu od organizacija. Ovo pravilo je važno jer je omogućilo slobodno radno kretanje te se odnosilo i na transfere nogometaša. Odlukom su zabranjena ograničenja za strane igrače iz EU-a unutar nacionalnih liga i omogućeno je igračima iz EU-a da se na kraju ugovora presele u drugi klub bez plaćanja naknade za transfer. Ovo pravilo dobilo je ime po belgijskom nogometašu Jeanu Marcu Bosmanu koji je htio otići iz svojeg dotadašnjeg kluba RFC Liegea u Dunkerque.

destruction of local cultural products and processes and their replacement by American alternatives such as fast-food restaurants, which are increasingly present in all parts of the world. Soft Americanization implies everyday American influences on local products and processes, and cheering for sports is an example (GIULIANOTTI, ROBERTSON, 2009; WILLIAMS, HOPKINS, 2011).

According to the authors, the Americanization of sports has led to increased capital investment in certain economies. The consequences of this process are also visible in English football due to the significant presence of foreign capital or ownership and their investment in the Premiership. In the last few decades, foreign ownership in the Premiership has been increasingly present, most commonly through American, Chinese, and Middle Eastern investors and owners who contribute to the wealth and popularity of English clubs worldwide. China and the US are expanding their influence not only by investing in European clubs but are also trying to develop their own League by investing in clubs in their countries (URL 9).

In addition to foreign ownership, an essential indicator of the economic impact of globalization on the Premiership is the branding of the League through sponsorships and the production of club products - whose success is later seen in financial revenues. The most important sponsors of the Premiership are large foreign multinational companies that are present in various activities such as transport, tourism, catering, and the like. Their presence in the League shows how much the Premiership is, in its essence, a commercial league (MANOLI, 2018).

Transfers of football players are also an important indicator of the (economic) globalization of the Premiership. We observe transfers of football players as migrations of people who go to work in other countries and earn income there. The European Union (EU) is partly involved in football players' transfers. Due to work permits, this segment is vital for studying the interrelationships of the country to which players come and all other that make up the economic network through which the capital obtained from the mentioned transfers moves.

We should also mention the emergence of the Bosman ruling³, adopted in 1995, which enabled the inter-

³ In 1995, the European Court of Justice ruled on freedom of movement for employees, i.e. freedom from organizations. This ruling was important because it allowed free labour movement and also applied to football transfers. The decision banned

Nakon što im ugovor istekne, nogometaši su mogli odabrati bilo kojeg poslodavca, a da pri tome nisu morali platiti nikakvu transfernu pristojbu. Pravilo je s tehnološkim, društvenim i ekonomskim razvojem dovelo do većeg obujma nogometnih transfera 1990-ih (TAYLOR, 2007.).

U počecima transfera u Ujedinjenom Kraljevstvu glavna transfernih kanala događala se unutar države. Tako su primjerice engleski klubovi s kraja 19. stoljeća uglavnom kupovali škotske i velške igrače. Situacija se počela mijenjati u 20. stoljeću kada se otvara novi migracijski kanal na relaciji južne Afrike i Ujedinjenog Kraljevstva. Broj stranih nogometaša s godinama se sve više povećavao što dovodi do zaključka kako su se migracijski kanali uvelike proširili te postali raznolikiji. Šest godina prije Svjetskog prvenstva u Francuskoj 1998. u engleskom Premiershipu bilo je 11 stranih nogometaša, dok se u sezoni nakon prvenstva taj broj povećao na 200 nogometaša iz čak 56 država (MAGUIRE, PEARTON, 2010.). Osim iz dijelova Ujedinjenog Kraljevstva, država *Commonwealtha*, Nizozemske i Skandinavije, bili su prisutni i igrači iz značajnijih i većih država poput Francuske, Njemačke, Španjolske i Italije.

Ovdje je važna i uloga EU-a prema čijim su zakonima nogometaši mogli nesmetano igrati u najpoznatijoj ligi svijeta. EU možemo gledati kao svojevrsnog agenta u globalnom upravljanju sportom koji održava pravila i norme koje ograničavaju ponašanje država koje u njemu sudjeluju. Unutar EU-a povezuju se nacionalne i europske institucije koje su također važan faktor kod transfera nogometaša. Europski socijalni dijalog pretpostavlja rasprave, konzultacije, pregovore i zajedničke ciljeve. Europski socijalni dijalog između poslodavaca (klubova) i zaposlenika (nogometaša) pokrenut je za profesionalni nogometni sektor 2008. godine, omogućujući rasprave, savjetovanja i pregovore o pitanjima vezanim za njihov rad. Komisija EU-a osigurala je važne resurse Europskom sektorskom odboru za socijalni dijalog za profesionalni nogomet i podržala njegove projekte i studije. Globalizacija Premiershipa dovela je do pojave inflacije troškova na tržištu transfera. Timovi iz najboljih liga povećavaju troškove transfera dovodeći najbolje igrače za do sada najveće vrijednosti u povijesti nogometa (URL 1). Taj se fenomen ogleda u rastu tržišta transfera profesionalnih nogometaša. Aktivnosti trgovanja igračima posljednjih

nationalization of European football leagues and gave a new dimension to the mobility of footballers. Under the Bosman ruling, the EU allowed footballers to enjoy the same freedom as other workers (BULLOUGH ET AL., 2016). After their contract expired, the footballers could choose any employer without having to pay any transfer fee. The ruling, along with technological, social, and economic developments, led to a greater volume of football transfers in the 1990s (TAYLOR, 2007). At the very beginning of transfers in the United Kingdom, most transfer channels were established within the United Kingdom. For example, English clubs from the late 19th century mainly bought Scottish and Welsh players. The situation began to change in the 20th century when a new migration channel opened between South Africa and the United Kingdom. The number of foreign footballers was increasing over the years, concluding that migration channels have greatly expanded and become more diverse. Six years before the 1998 World Cup in France, there were 11 foreign footballers in the English Premiership, while in the post-championship season, that number rose to 200 footballers from as many as 56 countries (MAGUIRE, PEARTON, 2010). Apart from parts of the United Kingdom, the Commonwealth, the Netherlands, and Scandinavia, players from major countries such as France, Germany, Spain, and Italy were also present.

The role of the EU is also important its law allowed footballers to play freely in the most famous league in the world. We can see the EU as a kind of agent in global sports governance that maintains rules and norms that limit mutual behaviour of the countries participating in it. Within the EU, national and European institutions are connected, which is also an important factor in the transfer of footballers. European social dialogue presupposes discussions, consultations, negotiations, and shared goals. The European Social Dialogue between employers (clubs) and employees (footballers) was launched for the professional football sector in 2008, enabling discussions, consultations, and negotiations on issues related to their work. The EU Commission provided important resources to the European Sectoral Social Dialogue Committee for Professional Football

restrictions on foreign EU players within national leagues and allowed EU players to move to another club at the end of the contract without paying a transfer fee. This ruling was named after the Belgian footballer Jean Marc Bosman who wanted to make transfer from his former club RFC Liege to Dunkerque.

su godina važna komponenta poslovnih modela klubova jer stjecanje ili prodaja talenata značajno utječu na njihovu financijsku održivost i uspjeh na terenu (URL 3). Naravno, veći i poznatiji klubovi privlače veći broj stranih igrača od manjih klubova (STOREY, 2011.). Također, što su igrači u klubu bolji, veća je vjerojatnost boljih sportskih rezultata što zauzvrat dovodi do povećanih financijskih prihoda. Na URL 2 navode se najvažnije sastavnice o kojima ovisi igračeva transferna vrijednost: njegove godine i nacionalnost, pozicija na kojoj igra, ugovor s trenutačnim nogometnim klubom, sportske igre (izvedbe), njegova vrijednost u medijima, izvedbe kluba u kojem igra te profil klubova koji su također zainteresirani za igrača. Na popisu 15 najvrjednijih nogometnih momčadi Premiership dominira s čak šest momčadi (Tab. 1.). Ta se vrijednost za nekoliko najbolje plaćenih igrača u Premiershipu, procjenjuje na oko 120 milijuna eura (URL 10).

I u vlasništvu nad nogometnim klubovima došlo je do važnih promjena. Slobodna i rastuća globalna ekonomija izrazito je važna zbog pokretljivosti ljudi i kapitala diljem svijeta. Stoga je jedna od glavnih promjena u okviru Premiershipa bilo povećanje inozemnog vlasništva i inozemnih ulagača u engleske klubove. Iz podataka se uočava kako Kina osim što ulaže u klubove iz Ujedinjenog Kra-

and supported its projects and studies. The globalization of the Premiership led to the emergence of cost inflation in the transfer market. Teams from the best leagues increase transfer costs by bringing the best players for the highest amounts in football history (URL 1). This phenomenon is reflected in the growth of the professional footballer transfer market. In recent years, player trading activities have become an essential component of clubs' business models as the acquisition or sale of talent significantly affects their financial sustainability and success (URL 3). Larger and more famous clubs attract more foreign players than smaller clubs (STOREY, 2011). In addition, the better the players in the club, the more likely they are to have better sports results, leading to increased financial income. The URL 2 lists the most important components on which a player's transfer value depends: his age and nationality, the position he plays, contract with the current football club, sports games (performances), his media value, the performances of the club he plays for and the profile of clubs which are interested in the player. In the list of the 16 most valuable football teams, the Premiership dominates with six teams (Tab. 1). This value for the several highest-paid players in the Premiership is estimated at around 120 million euros (URL 10).

When it comes to the ownership of football clubs, there have been significant changes. The emergence of

TABLICA 1. *Popis najvrjednijih europskih nogometnih klubova i prosječnih tržišnih vrijednosti igrača u 2019. godini*
TABLE 1 *List of the most valuable European football clubs and average player market values in 2019*

Klub / Club	Ukupna vrijednost kluba (mil. eura) / Total value of the club (million euros)	Prosječna vrijednost igrača (mil. eura) / Average player value (million euros)
1. Manchester City FC	1 182	49,3
2. FC Barcelona	1 111	48,3
3. Liverpool FC	1 038	47,2
4. Real Madrid CF	958	41,7
5. Paris Saint-Germain FC	906	39,4
6. Tottenham Hotspur FC	876	38,1
7. Manchester United FC	846	33,8
8. Chelsea FC	842	38,3
9. Atletico de Madrid	840	42,0
10. Juventus FC	788	34,3
11. FC Bayern München	749	37,5
12. Arsenal FC	624	27,1
13. FC Internazionale Milano	548	24,9
14. FC Milan	508	19,5
15. Borussia Dortmund	506	22,0

Izvor / Source: URL 2

ljevstva, ulaže i u španjolske, talijanske i francuske klubove, dok je SAD uglavnom zainteresiran za ulaganje u utjecajne i jake engleske klubove (poput Manchester Uniteda, Arsenala i Liverpoola). Inozemni vlasnici kapitala ne ulažu samo u klubove prve divizije, nerijetko su tu prisutni i klubovi druge engleske lige u kojima vide mogućnost ekonomskog dobitka promocijom kluba u prvu ligu.

Postoje različiti razlozi ulaganja i kupovanja engleskih klubova. Najčešći razlog je ekonomska dobit koja velikim dijelom proizlazi iz prodaje televizijskih prava. Tako vlasnici ili ulagači vrate uloženi novac u klub uz dodatne prihode. Status i reputacija engleskog Premiershipa ima veliku ulogu u ključnim inozemnim ulaganjima budući da je Premiership najpopularnija nogometna liga na svijetu. Premiership svojom tradicijom i globalnim utjecajem privlači najbogatije poduzetnike te im donosi dobru globalnu reputaciju i daljnje mogućnosti za ulaganja (MILWARD, 2012.). Vjerojatnije je da će

a free and growing global economy was important because of the mobility of people and capital around the world. Therefore, one of the main changes within the Premiership was the increase in foreign ownership and foreign investors in English clubs. The available data shows that in addition to investing in UK clubs, China is also investing in Spanish, Italian, and French clubs. At the same time, the US is primarily interested in investing in influential and strong English clubs such as Manchester United, Arsenal, and Liverpool (Tab. 2). Foreign owners of capital do not only invest in first division clubs, but there are often clubs of the second English League in which they see the possibility of economic gain by promoting the club to the first League.

There are various reasons for investing in and buying English clubs. The most common reason is economic gain, which largely stems from selling television rights. In this way, the owners or investors return the money invested in the club with additional income. The status and reputation of the English Premiership play a sig-

TABLICA 2. *Države podrijetla i strani vlasnici klubova Premiershipa u 2022. godini*
TABLE 2 *Countries of origin and foreign owners of Premiership clubs in 2022*

Klub / Club	Vlasnik / Owner	Država iz koje dolazi vlasnik / The country the owner comes from
Chelsea	Roman Abramovich	Rusija /Russia
Liverpool	John W. Henry, Tom Werner	SAD /USA
Manchester City	Mansour bin Zayed al Nahyan	UAE
Manchester United	Obitelj Glazer	SAD / USA
Tottenham Hotspur	Joe Lewis, Daniel Levy	Velika Britanija / United Kingdom
Arsenal	Stan Kroenke	SAD / USA
Everton	Farhad Moshiri, Ben Kenwright	Velika Britanija, Iran / United Kingdom, Iran
Wolverhampton Wanderers	Fosun	Kina / China
Leicester City	Obitelj Srivaddhanaprabha / The Srivaddhanaprabha family	Tajland / Thailand
Brighton and Hove Albion	Tony Bloom	Velika Britanija / United Kingdom
Brentford	Matthew Benham	Velika Britanija / United Kingdom
West Ham United	David Sullivan, David Gold	Velika Britanija / United Kingdom
Aston Villa	Nassef Sawiris, Wes Ends	Egipat, SAD / Egypt, USA
Crystal Palace	Steve Parish, Joshua Harris, David S. Blitzer	Velika Britanija, SAD / United Kingdom, USA
Watford	Gino Pozzo	Italija / Italy
Leeds United	Andrea Radrizanni, 49ers Enterprises	Italija, SAD / Italy, USA
Southampton	Dragan Šolak	Srbija / Serbia
Burnley	ALK Capital	SAD / USA
Newcastle United	Public Investment Fond	Saudijska Arabija / Saudi Arabia
Norwich City	Delia Smith, Michael Wynn-Jones, Michael Fougler	Velika Britanija / United Kingdom

Izvor / Source: URL 10

bogatiji i veći gradovi privuču više međunarodnih ulaganja nego manja (provincijska) urbana područja s obzirom na to da spomenuti gradovi pružaju bolje mogućnosti razvoja nogometnih klubova te tako stvaraju globalno prepoznatljivije klubove. Tako su primjerice klubovi sa sjedištem u Londonu privlačniji za ulaganje od klubova u drugim gradovima Ujedinjenog Kraljevstva (MILLWARD, 2012.). Također mnogi inozemni ulagači traže klubove s transnacionalnim profilom te bogatom i velikom bazom navijača u svijetu koja će im donijeti velike financijske prihode (LEE LUDVIGSEN, 2019.). U sezoni 2020./2021. samo je sedam od 20 klubova Premiershipa bilo u vlasništvu pojedinca ili tvrtke sa sjedištem u Ujedinjenom Kraljevstvu (URL 7). U taj ukupni udio ulazi i *Crystal Palace* čije se vlasništvo sastoji od američkih i britanskih vlasnika.

Strana vlasništva izazvala su brojne zabrinutosti. Yuan Bi sugerira da je glavni razlog za negativne reakcije lokalnih navijača na strane vlasnike loše upravljanje, ali također otkriva da su klupska tradicija i učinak momčadi na terenu čimbenici koji mogu stvoriti negativne reakcije (LEE LUDVIGSEN, 2017.). Kako piše Jones, mnogi navijači bili su zabrinuti zbog nedostatka lokalnog fokusa i traže oblik vlasništva gdje navijači kontroliraju klub (LEE LUDVIGSEN, 2017.). Dogodili su se prosvjedi među navijačima Blackburna, Liverpoola i Manchester Uniteda. Najviše pozitivnih reakcija na „strane vlasnike“ je u Chelseaju i Manchester Cityju. Reakcija na inozemne vlasnike je mješovita. U Chelseaju i Manchester Cityju, inozemni vlasnici bili su sastavni dio težnje klubova za transnacionalnim statusom, dok su inozemni vlasnici u Liverpoolu i Manchester Unitedu glavni uzrok za financijsku situaciju klubova, koja ih je u nekim slučajevima natjerala na prodaju ključnih igrača, u svrhu otplate duga i kamata. U skladu s tim, golemo investicija i uspjeh na terenu izazvat će pozitivan odgovor, kao što se vidi u Chelseaju i Manchesteru Cityju. U Blackburnu i Manchester Unitedu „umjereno ulaganje“ i neznčajna promjena u uspjehu na terenu izazvala je negativne reakcije (LEE LUDVIGSEN, 2017.). U nekim je slučajevima prodor „stranih“ vlasnika doveo do golemih sportskih uspjeha (kao u slučajevima Chelseaja i Manchester Cityja). Dok su se navijači i lokalne zajednice aktivno opirali i čak prosvjedovali protiv

nificant role in key foreign investments as the Premiership is the most popular football league in the world. With its tradition and global influence, the Premiership attracts the richest entrepreneurs and brings them a good global reputation and further investment opportunities (MILLWARD, 2012). Richer and larger cities are more likely to attract more international investment than smaller (provincial) urban areas. These cities provide better opportunities for developing football clubs and thus create more globally recognizable clubs. Therefore, for example, clubs based in London are more attractive for investment than clubs in other cities in the United Kingdom (MILLWARD, 2012). In addition, many foreign investors are looking for clubs with a transnational profile and a rich and large fan base in the world that will bring them large financial returns (LEE LUDVIGSEN, 2019). In the 2020/2021 season only 7 of the 20 Premiership clubs were owned by an individual or company based in the United Kingdom (URL 7). This total share also includes Crystal Palace, whose owners are American and British.

Foreign ownership has raised numerous concerns. Yuan Bi suggests that the main reason for the negative reactions of local fans to foreign owners is poor management, but also reveals that the club's tradition and the performance of the team on the pitch are factors that can create negative reactions. As Jones writes, many fans were concerned about the lack of local focus and are looking for a profile of ownership where the fans control the club. There were protests among fans of Blackburn, Liverpool and Manchester United. Positive reactions to 'foreign owners' exist mostly in Chelsea and Manchester City. The reaction to the foreign owners is mixed. In Chelsea and Manchester City, foreign owners have been an integral part of the clubs' quest for transnational status, while in Liverpool and Manchester United, foreign owners are the main cause of the clubs' financial situation, which in some cases has forced them to sell key players, in order to pay off debt and interest. Accordingly, massive investment and success on the pitch will elicit a positive response, as seen at Chelsea and Manchester City. In Blackburn and Manchester United, 'moderate investment' and insignificant change in success on the field caused negative reactions (LEE LUDVIGSEN, 2017). In some cases, the appearance of 'foreign' owners has led to huge sporting successes (as in the cases of Chelsea and Manchester City). While fans and local communities actively resist-

drugih vlasnika (tj. Manchester United, Liverpool prvi niz američkih vlasnika i Blackburn Rovers). Kao što je navedeno, prekomorska vlasništva, kao posljedica globalizacije i komercijalizacije EPL-a, karakteristična su značajka EPL-a. U vrijeme pisanja (listopad 2021.), konzorcij koji se sastoji od PCP Capital Partnersa, Reuben Brothersa i Fonda za javna ulaganja Saudijske Arabije dovršio je svoje preuzimanje Newcastle Uniteda u ugovoru vrijednom 300 milijuna funti (PARNELL I DR., 2022.). Da bi se поближе objasnilo i shvatilo ekonomsko značenje Premiershipa u odnosu na druge nogometne lige u Europi (francusku, njemačku, španjolsku i talijansku), potrebno je provesti usporedbu u njihovoj tržišnoj vrijednosti.

Ostale konkurentne europske nogometne lige uvelike zaostaju za vodećim Premiershipom. Privlačnost sponzora izrazito je važan pokazatelj globaliziranosti i atraktivnosti lige zato što rezultira velikim prihodima. U ovome slučaju može se tvrditi da je Premiership zbog svoje atraktivnosti, popularnosti i tradicionalnosti, poželjniji za ulaganje od ostalih europskih liga što kasnije dovodi do većih financijskih prihoda (LONČAR, ŠPEHAR, 2021.). Također, da bismo bolje razumjeli ekonomsku snagu Premiershipa, potrebno je uzeti u obzir financijski utjecaj Premiershipa na britansko gospodarstvo i društvo, čak i kroz pandemiju COVID-a koja je onemogućila igranje nogometnih utakmica. Analiza otkriva da je Premier liga pridonijela sa 7,6 milijardi funti britanskom gospodarstvu tijekom sezone 2019./2020., a gospodarska aktivnost klubova porasla je za 840 % od sezone 1998./1999. Liga i njezini klubovi su u 2019./2020. uplatili u državnu blagajnu ukupan porezni doprinos od 3,6 milijardi funti, od čega su 1,4 milijarde funti uplatili igrači Premier lige. Ukupni porezni doprinos koji uplaćuju klubovi porastao je za 3,1 milijardu funti

ed and even protested other owners (i.e., Manchester United, Liverpool's first string of American owners and Blackburn Rovers). As mentioned, overseas ownership, because of the globalization and commercialization of EPL, is a characteristic feature of EPL. At the time of writing (October 2021), a consortium comprising PCP Capital Partners, Reuben Brothers and Saudi Arabia's Public Investment Fund has completed its takeover of Newcastle United with a £300m deal (PARNELL ET AL., 2022). To further clarify and understand the economic significance of the Premiership to other football leagues in Europe (French, German, Spanish and Italian), it is necessary to compare their value (Tab. 3).

According to data, other competing European football leagues lag far behind the leading Premiership. The attractiveness of sponsors is an extremely important indicator of the globalization and attractiveness of the League as it results in high revenues. In this case, it can be argued that the Premiership, due to its attractiveness, popularity, and tradition, is more desirable for investment than other European leagues, which later leads to higher income (LONČAR, ŠPEHAR, 2021). Moreover, for a better understanding of the economic strength of the Premiership, it is necessary to consider the financial influence of the Premiership on the UK economy and society, even during the COVID pandemic, which disrupted the usual football matches. The analysis reveals that Premier League football contributed 7.6 billion pounds to the UK economy during the 2019/2020 season. Clubs' economic activity has grown by 840% since the 1998/1999 season. The League and its clubs generated a total tax contribution of 3.6 billion pounds to the UK Exchequer in 2019/2020, 1.4 billion pounds of which was accounted for by Premier League players. The total taxes paid by clubs has increased by 3.1 billion pounds since 1998/1999. The League and clubs have also delivered substantial employment growth over a prolonged period of time, with 94,000

TABLICA 3. *Tržišna vrijednost liga 2020. godine*
TABLE 3 *The market value of the league in 2020*

Liga / League	Vrijednost lige (mlrd. eura) / League value (billion euros)
Premiership	8,93
Serie A	5,10
La Liga	5,05
Bundesliga	4,53
Ligue 1	3,44

Izvor / Source: URL 9

od 1998./1999. Klubovi i liga u cijelosti ostvarili su značajan rast zaposlenosti tijekom duljeg razdoblja, pri čemu je otvoreno 94 000 radnih mjesta diljem Ujedinjenog Kraljevstva. Broj poslova vezanih uz klubove porastao je s 11 000 u 1998./1999. na više od 87 000 u razdoblju 2019./2020., što je porast od 650 %. Liga je također pružila solidarne isplate za 138 klubova EFL i Nacionalne lige, s ukupno 455 milijuna funti. Ukupni ekonomski doprinos Premier lige ostaje jednak razinama prije pandemije i iznosu ostvarenom u 2016./2017., unatoč procijenjenim gubicima od 1,3 milijarde funti u prihodima od prijenosa i utakmica tijekom sezona 2019./2020. i 2020./2021.

Gospodarski doprinos Lige prisutan je u cijelom Ujedinjenom Kraljevstvu jer je svaku od devet velikih regija predstavljao bar jedan klub iz Premier lige. Izvan Londona ostvareno je čak 72 % ekonomske aktivnosti u razdoblju 2019./2020. U istom razdoblju nogometni klubovi Premiershipa stvorili su čak 21 000 radnih mjesta te ostvarili 2,1 milijardu dolara bruto dodane vrijednosti na SZ Engleske te u samom Londonu (URL 5).

Premier liga, dakle, stoji financijski neusporedivo bolje u usporedbi s drugim engleskim ligama kao što su Championship te Liga 1 (League 1) i Liga 2 (League 2). Kakva su njihov financijska ostvarenja pokazuju podaci za sezonu 2018./2019. odnosno 2019./2020. Dok je Championship u sezoni 2018./2019. ostvario 839 milijuna funti, u idućoj sezoni ostvaren je pad prihoda na 813 milijuna. Liga 1 ostvarila je znatno lošije prihode, od samo 198 odnosno 166 milijuna funti u sezoni 2019./2020., a još manje prihode ima Liga 2. Liga 2 je u prvoj sezoni imala prihod od 96 milijuna, da bi u idućoj imala porast prihoda i dobit od 98 milijuna funti (URL 11). Ovim podacima dokazano je da je financijska prevlast Premierlige neupitna.

KORPORACIJE I SPONZORI KAO PROMOTORI I NOSIOCI GLOBALIZIRANOSTI NOGOMETA

Europski nogomet kao najpopularniji sport na svijetu privlači mase navijača na stadione ili pred TV. Zbog toga se, kako je utvrđeno, na nogomet u novije vrijeme gleda kao na unosan posao. Svaki

jobs supported across the UK. The number of club-related jobs has increased from 11,000 in 1998/1999 to more than 87,000 in 2019/2020, which is a 650% increase. The League also provided solidarity and parachute payments to 138 EFL and National League clubs, with a total of 455 million pounds. Premier League's total economic contribution remains equal to pre-pandemic levels and the amount generated in 2016/2017 despite an estimated 1.3 billion pound loss in broadcast and matchday revenues during seasons 2019/2020 and 2020/2021.

The economic contribution of the League is present throughout the United Kingdom as each of the nine major regions was represented by at least one Premier League club. As much as 72% of economic activity in the period 2019/2020 is outside of London. In the same period, Premiership football clubs created as many as 21,000 jobs and generated 2.1 billion dollars of gross added value in the NW of England and in London itself (URL 5).

The Premier League, therefore, stands financially incomparably much better in juxtaposition to other English leagues such as the Championship, League 1 and League 2. The data for the 2018/2019 and 2019/2020 season respectively show their financial state. While the Championship generated 839 million pounds in the 2018/2019 season, the revenue dropped to 813 million in the following season. League 1 achieved significantly less revenues, only 198 million pounds in 2018/2019 and 166 million pounds in the 2019/2020 season. League 2 had an even lower income. League 2 had an income of 96 million in the first season, only to have a profit of 98 million pounds in the following season (URL 11). These data prove that the financial supremacy of the Premier League is unquestionable.

CORPORATIONS AND SPONSORS AS PROMOTERS AND BEARERS OF FOOTBALL GLOBALIZATION

European football is the most popular sport globally, attracting large numbers of fans to stadiums or in front of the TV. Therefore, as already established, football has recently been seen as a lucrative business. Every football club needs the financial resources it uses to develop the club - money is required to sign

nogometni klub ima potrebu za financijskim sredstvima kojima se koristi za razvoj kluba – novac je potreban za dovođenje novih i boljih igrača, trenera, ulaganje u infrastrukturu i slično. S obzirom na to, nogometnim klubovima je u interesu steći što veće prihode od prijenosa utakmica, sudjelovanja u natjecanjima, prodaje ulaznica i robe. Navedeni načini zarade ostvaruju visoku dobit, međutim klubovima je najvažnije privući najveće sponzore koji im omogućuju stvaranje dodatnih prihoda. Pitanje sportskih sponzora i njihove učinkovitosti počelo se istraživati već 1990-ih. Prema Jensenu (2015.), sponzorstvo je obostrano korisna suradnja dviju ili više tvrtki u kojoj svaka tvrtka ima svoje komercijalne ciljeve. Svaki nogometni klub ima nekoliko sponzora: sponzor opreme, sponzor dresa i mnoštvo manjih sponzora (NAIDENOVA I DR., 2016.). Sponzorstvo je u ovome slučaju oblik razmjene usluga pri čemu obje strane pokušavaju ostvariti svoje vlastite ciljeve, a to su prihod i prilika za reklamno oglašavanje. Mnogobrojne su prednosti sponzoriranja nogometnih klubova koje uključuju prevladavanje kulturnih barijera, uspostavljanje odnosa s medijskim korporacijama, uključivanje u zajednicu, povećanje svijesti o brendu koji promoviraju, prepoznatljivost i stvaranje pozitivne slike o brendu, širenje na nova tržišta, povećavanje prodaje kroz vjernost kluba, zapošljavanje osoblja itd. Tako je i sa sponzoriranjem klubova Premiershipa. No i dalje se kao primarni cilj sponzorstva ističe povećanje svijesti o postojanosti tvrtke te mogućnost privlačenja novih dioničara, iz čega se može zaključiti kako je glavni razlog sponzorstva isključivo financijski. Sponzori plaćaju sportskim klubovima ili za sportske događaje, promociju njihovih proizvoda i usluga te očekuju povrat svojih ulaganja. Zbog toga svaki nogometni klub potpisuje ugovore s različitim sponzorima u vrijednosti više milijuna funti (URL 6). Većina takvih sponzorskih ugovora sklopljena je s lokalnim i internacionalnim tvrtkama te im je glavno obilježje obostrano partnerstvo između kluba i sponzora od kojeg obje strane imaju koristi (NAIDENOVA I DR., 2016.). Također sponzori se često koriste najvećim klupskim zvijezdama za reklamiranje njihovih proizvoda kako bi potaknuli mase na kupnju proizvoda.

Korist od sponzorstva imaju ponajprije nogometni klubovi. Na stranicama URL 3 iznosi se podatak kako se zbog sponzorstva aviokompanija *Eti-had* i *Fly Emirates* iz Ujedinjenih Arapskih Emirata

new and better players and coaches and invest in infrastructure. Given this, it is in the interest of football clubs to earn as much revenue as possible from broadcasting matches, participating in competitions, and selling tickets and goods. All of the above ways of earning money make high profits, but the most important thing for clubs is to attract the biggest sponsors that allow them to generate an additional income. The issue of sports sponsors and their effectiveness began to be explored as early as the 1990s. According to Jensen (2015), sponsorship can be defined as mutually beneficial cooperation between two or more companies in which each company has its own commercial goals. Each football club uses several sponsors: a sponsor of equipment, a sponsor of a jersey and a multitude of smaller sponsors (NAIDENOVA ET AL., 2016).

Sponsorship in this case is a form of exchange of services between the sponsor and the football club in which the sponsor has invested, where both parties are trying to achieve their own goals, which are income and opportunity for advertising. There are many benefits to sponsoring football clubs that include overcoming cultural barriers, building relationships with media corporations, engaging in the community, raising awareness of the brand they promote, recognizing and creating a positive brand image, expanding into new markets, increasing sales through club loyalty, hiring staff, etc. Accordingly, the benefits of sponsoring a football club, in this case of Premiership clubs, are numerous. However, the primary goal of sponsorship is still to increase awareness of the company's sustainability and the possibility of attracting new shareholders. It can be concluded that the main reason for sponsorship is purely financial.

Sponsors pay sports clubs or sporting events to promote their products and services and expect a return on their investment. That's why every football club signs contracts with different sponsors worth millions of pounds (URL 6). Most such sponsorship agreements have been concluded with local and international companies, and their main feature is the partnership between the club and the sponsor from which both parties benefit (NAIDENOVA ET AL., 2016). In addition, sponsors often use the biggest club stars for advertising their products to encourage masses of people to buy the product.

Football clubs also benefit from sponsorship. The

među populacijom povećala zainteresiranost za nogomet, točnije za Premiership. Arsenal je 2005. godine s Emiratesom ostvario sponzorstvo za stadion i dresove u vrijednosti 100 milijuna funti. Kako se zbog prijenosa utakmica povećao udio globalne publike, prihodi od prodaje dresova su se povećali sa 100 milijuna funti u sezoni 2010./2011., na 226 milijuna funti u sezoni 2016./2017. Prodajom dresova i različitih proizvoda povezanih s klubom tzv. *merchandising*, klubovi i dalje bilježe velike financijske prihode (VAMPLEW, 2017.). U skladu s navedenim, može se zaključiti kako je nogomet plodno tlo za sponzorstvo s obzirom na to da ima masovnu međunarodnu publiku, snažan utjecaj te je prisutan u svim dijelovima društva i ekonomije (Tab. 4.). Sponzorstvo ima sve veću ulogu pri ulasku na inozemna tržišta i omogućuje bolju prepoznatljivost sadržaja koji reklamira, kao i same korporacije. Zbog toga se sponzori mogu smatrati svojevrsnim „alatom“ koji oblikuje i promovira sliku o nogometnom klubu na razvijenim i nerazvijenim tržištima (URL 3).

U novije vrijeme u kojem je sport obilježen velikom količinom novca i kretanjima kapitala, sponzorstva multinacionalnih tvrtki postaje značajnije nego prije. Posljednjih godina svjedoci smo sklapanja višemilijunskih ugovora između multinacionalnih tvrtki i nogometnih klubova. Za razliku od današnjih suradnji, suradnje iz prošlosti uglavnom su temeljene na reklamama za dresove pa su tako primjerice imena multinacionalnih tvrtki na cijeloj opremi nogometaša nekog kluba, njihovim proizvodima koje kasnije plasiraju na tržište, a sve je češća i pojava prodaje imena stadiona multinacionalnim tvrtkama. U ovom slučaju multinacionalne tvrtke uzimaju nogometne klubove, igrače i njihov stožer za promociju svojih proizvoda: sponzorski ugovori s dobavljačima sportske opreme (npr. Nike, Adidas, Puma), ugovori o prijevozu s automobilskim ili zrakoplovnim tvrtkama (npr. Audi, Fly Emirates, Etihad, Chevrolet) te ugovori s komunikacijskim i elektroničkim tvrtkama (npr. Samsung, Vodaphone, Phillips), što donosi obostrane prihode kako nogometnim klubovima tako i navedenim tvrtkama.

Svaki sponzor ima svoju ulogu te je izrazito važan samo za određeno područje. Primjeri za to su: Nike kao glavni sponzor za sve lopte u Premiershi-

URL 3 states that due to the sponsorship of the airlines Etihad and Fly Emirates from the United Arab Emirates, the interest in football, more precisely the Premiership, has increased. In 2005, Arsenal signed a sponsorship deal with the Emirates worth £100 million related to the stadium and jerseys. As the share of the global audience increased due to the broadcast, the revenue from the sale of jerseys increased from £100 million in the 2010/2011 season to £226 million in the 2016/2017 season. By selling jerseys and various products related to the club, the so-called merchandising, clubs continue to record high financial revenues (VAMPLEW, 2017). All the above shows that football is a fertile ground for sponsorship as it has a massive international audience and strong influence and is present in all parts of society. Sponsorship has an increasing role in entering foreign markets and enables better recognition of the content it advertises and corporations themselves. Therefore, sponsors can be considered a kind of ‘tool’ that shapes and promotes the image of the football club in developed and underdeveloped markets (URL 3) (Tab. 4).

In recent times in which sport is marked by large amounts of money and capital movements, the sponsorship of multinational companies is becoming more significant than before. In recent years, we have witnessed the conclusion of multimillion-dollar contracts between multinational companies and football clubs. Unlike today, collaborations from the past are primarily based on jersey ads for example, the names of multinational companies are present on all equipment of a club's footballers, their products that are later marketed, and the sale of stadium names to multinationals is becoming more common as well. In this case, multinational companies use football clubs, players, and their headquarters to promote their products: sponsorship agreements with suppliers of sports equipment (Nike, Adidas, Puma ...), transportation agreements with automobile or airline companies (Audi, Fly Emirates, Etihad or Chevrolet for example) and contracts with communications and electronics companies (Samsung, Vodaphone, Phillips ...), which brings mutual revenue to both football clubs and multinational companies.

Each sponsor has a role and is extremely important only for a specific area. Examples are: Nike as the primary sponsor for all footballs in the Premiership, Coca Cola as the primary sponsor for beverages,

TABLICA 4. Brendovi koji mogu imati koristi od sponzorstva u Premier ligi
TABLE 4 Brands that can benefit from Premier League sponsorship

Potrošačko ponašanje / Consumer behavior	Rezultat / Result	Preporučena kategorija / Recommended category
Kupnja sportske opreme od trgovaca na malo /Purchase of sporting goods from a retailer	91	Sportska oprema i trgovci na malo / Sporting goods and retailers
Kupnja sportskih pića / Purchase of a sport drink	90	Sportska pića / Sport drinks
Kupnja odjeće visokih performansi / Purchase of high-performance apparel	82	Odjeća visokih performansi / High-performance apparel
Namjera konzultiranja s investicijskim savjetnikom / Intention to consult an investment advisor	78	Investicijske/financijske institucije / Investments/financial institutions
Kupnja pametnih zvučnika / Purchase of a smart speaker	76	Pametni zvučnici / Smart speakers
Kupnja piva /Purchase of beer	76	Pivo / Beer
Odigrane videoigrice / Played video games	76	Videoigre / Video games
Posjet teretanama / Visited gym	75	Teretane / Gym
Kupnja slušalice / Purchased headphones	74	Slušalice / Headphones
Namjera za prijave za dobivanje kreditne kartice / Intention to apply for a credit card	74	Kreditne kartice / Credit cards
Kupnja energetskih napitaka / Purchase of an energy drink	73	Energetska pića / Energy drinks
Kupnja potrošačke elektronike / Purchase of a consumer electronic device	72	Potrošačka elektronika / Consumer electronics
Namjera leasinga ili kupnje vozila / Intention to purchase or lease a vehicle	72	Automobili / Automotive
Kupnja kućanskih aparata / Purchase of a home appliance	71	Kućni uređaji / Home appliances
Naručivanje hrane dostavom / Ordering food from a delivery service	71	Usluge dostave hrane / Food delivery services

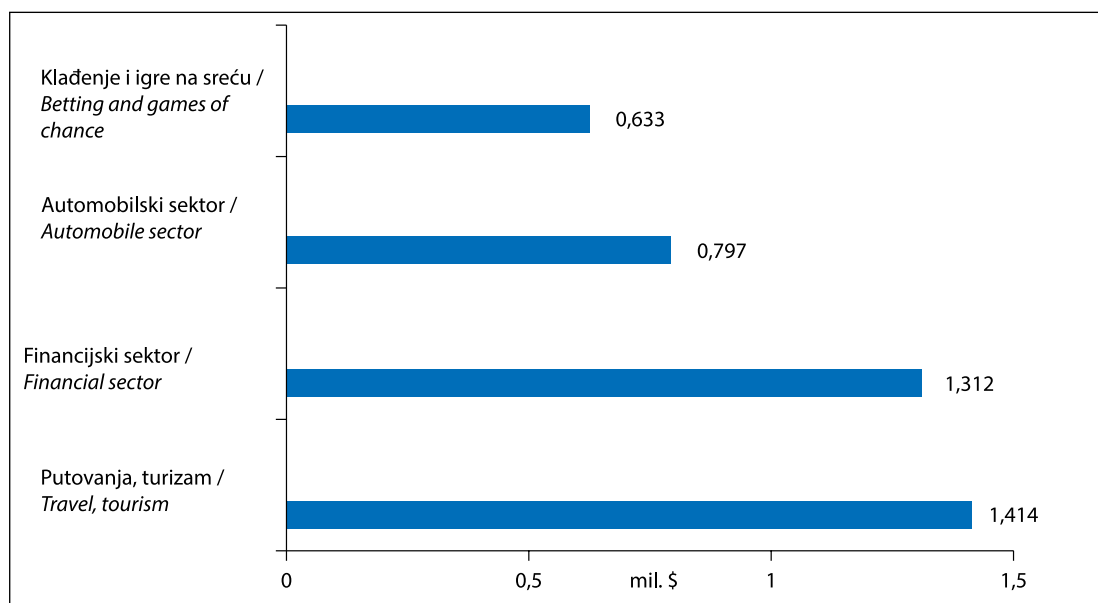
Izvor / Source: URL 7

pu, Coca Cola kao glavni sponzor za napitke, Barclays kao glavni sponzor za financijska poslovanja, Budweiser kao glavni sponzor za pivo i slično (URL 8). Prošle sezone opremu (engl. *kit*) klubova Premiershipa sponzorira sedam različitih brendova, što je u odnosu na prethodnu sezonu jedan brend manje. Adidas je glavni sponzor opreme u čak sedam klubova⁴, a prate ga Nike i Puma. Kao sponzori opreme prisutni su i brendovi Umbro, Kappa i Hummel. Zbog svoje vidljivosti i prisutnosti sponzori na dresovima nogometnih klubova privlače najviše interesa. U posljednjih pet godina u Premiershipu, multinacionalne tvrtke s područja turizma, putovanja i smještaja te automobilske industrije poduzele su značajne korake i uložile veliku svotu novca kako bi bile na dresovima mnogih klubova (Sl. 1.). Na taj

⁴ Adidas je glavni sponzor opreme sedam klubova Premiershipa: Arsenal, Leicester City, Manchester United, Sheffield United, Wolverhampton United, Fulham i Leeds United.

Barclays as the main sponsor for financial operations, Budweiser as the primary sponsor for beer, and similar (URL 8). This season, the equipment (or kit) of Premiership clubs is sponsored by seven different brands, one brand less than the previous season. Adidas is the main sponsor of equipment in seven clubs,⁴ followed by Nike and Puma. The brands Umbro, Kappa, and Hummel are also sponsoring the equipment. Due to their visibility and presence, sponsors of the jerseys of football clubs attract most interest. In the last five years in the Premiership, multinational companies in the tourism, travel, and accommodation, and automotive industries have taken significant steps and invested a large sum of money in being present on the jerseys of many clubs (Fig. 1). In this way, they took over the sponsorship of leading finan-

⁴ Adidas is the main equipment sponsor for 7 Premiership clubs: Arsenal, Leicester City, Manchester United, Sheffield United, Wolverhampton United, Fulham and Leeds United.

SLIKA 1. Ukupna ulaganja sponzora za dresove u top šest europskih liga u razdoblju od 2008. do 2017. godine
 FIGURE 1 Total investments of shirt sponsors in the top six European leagues in the period from 2008 to 2017

Izvor / Source: URL 3

su način preuzele sponzorstvo od do tada vodećih financijskih djelatnosti (URL 4).

U sezoni 2020./2021. situacija je nešto drugačija s obzirom na to da prevladavaju sponzori iz područja kockanja i igara na sreću čije tvrtke također imaju velike prihode. Važno je spomenuti kako dva od tri moguća kluba⁵ promovirana u Premiership također na dresovima imaju sponzore iz spomenute djelatnosti te se zbog toga njihov udio znatno povećao. Što se tiče sponzora na rukavima dresova, iako je klubovima ponuđena ta mogućnost, u prošloj sezoni nisu svi imali sponzora na rukavima. U pitanju su samo tri kluba (Everton, Fulham i Tottenham Hotspur) dok ostali klubovi imaju sponzore iz različitih gospodarskih djelatnosti. Burnley i Sheffield United jedina su dva kluba koja imaju iste sponzore i na dresovima i na rukavima. U ovom slučaju to su *LoveBet* za Burnley i *USG* za Sheffield United. Kod ostalih klubova situacija je raznolika, a sponzori su od turizma do automobilske industrije, financija i slično (URL 6). Iz navedenih podataka može se zaključiti kako zastupljenost pojedinih sponzora ovisi o nogometnim klubovima koji igraju u trenutačnoj sezoni Premiershipa (Tab. 5.).

Osim SAD-a, najprisutniji sponzori dolaze iz bliskoistočnih država te su uglavnom vezani uz avio-

cial activities at the time (URL 4).

The situation is somewhat different for the 2020/2021 season, as the sector of lottery games and gambling sponsors, whose companies also have high revenues, predominate. It is important to mention that two of the three possible clubs⁵ promoted to the Premiership also have sponsors from the already mentioned sectors on their jerseys, which is why their share has increased significantly.

As for the sponsors on the sleeves of the jerseys, although they were offered that option, not all clubs had sponsors on the sleeves last season. There are only three clubs in question (Everton, Fulham, and Tottenham Hotspur), while the other clubs have sponsors from different economic sectors. Burnley and Sheffield United are the only two clubs with the same sponsors on both jerseys and sleeves. In this case, it is *LoveBet* for Burnley and *USG* for Sheffield United. In other clubs, the situation is diverse, and there are sponsors from tourism to the automotive industry, finance, and the like (URL 6). It can be concluded from the data above that the representation of individual sponsors depends on the football clubs that play in the current season of the Premiership (Tab. 5).

Apart from the USA, the most present sponsors arrive from the Middle East and are mainly related to

⁵ U sezonu 2020./2021. promovirani su klubovi: Fulham, Leeds United i West Bromwich Albion od kojih Fulham i Leeds United na svojim dresovima imaju sponzora iz područja igara na sreću i kockanje.

⁵ In the season 2020/2021 clubs which were promoted are: Fulham, Leeds United and West Bromwich Albion of which Fulham and Leeds United have sponsors from the gambling and lottery games on their jerseys.

TABLICA 5. Sponzorski ugovori u Premiership u sezoni 2020./2021.

TABLE 5 Sponsorship contracts in the Premiership in the 2020/2021 season

Nogometni klub / Football club	Oprema / Equipment		Glavni sponzor / Main sponsor		Sponzori na rukavu / „Sleeve“ sponsors	
	Ime tvrtke / Name of the company	Godišnji iznos (mil. USD) / Annual amount (million USD)	Ime tvrtke / Name of the company	Godišnji iznos (mil. USD) / Annual amount (million USD)	Ime tvrtke / Name of the company	Godišnji iznos (mil. USD) / Annual amount (million USD)
Arsenal	Adidas	60,85	Emirates	42,93	Rwanda Tourist Board	12,87
Aston Villa	Kappa	3,72	Cazoo	7,2	LT	-
Brighton & Hove Albion	Nike	1,86	American Express	10,01	SnickersUK.com	-
Burnley	Umbro	1,86	LoveBet	9	LoveBet	Uključeno u glavno sponzorstvo / Included in main sponsorship
Chelsea	Nike	71,87	Three	52	nepoznato / unknown	-
Crystal Palace	Puma	4,97	W88	8,3	Iqoniq	-
Everton	Hummel	13,2	Cazoo	13,2	nepoznato / unknown	-
Fulham	Adidas	nepoznato unknown	BetVictor	3,8	nepoznato / unknown	-
Leeds United	Adidas	nepoznato unknown	SBOTOP	7,8	JD	-
Leicester City	Adidas	3,8	Tourism Authority of Thailand King Power	5,3	ThaiBet	0,735
Liverpool	Nike	48,24	Standard Chartered	41,48	nepoznato / unknown	-
Manchester City	Puma	84,28	Etihad Airways	51,8	Nexen Tire	12,7
Manchester United	Adidas	97,2	Chevrolet	82	Kohler	13
Newcastle United	Puma	8,4	Fun88	8,4	ICM Capital	-
Sheffield United	Adidas	0,932	Union Standard Group	4,3	Union Standard Group	Uključeno u glavno sponzorstvo / Included in main sponsorship
Southampton	Under Armour	1,5	Sportsbet.io	5,1	Virgin Media	0,52
Tottenham Hotspur	Nike	39,8	AIA	51,75	nepoznato / unknown	-
West Bromwich Albion	Puma	-	Ideal Boilers	3,8	nepoznato / unknown	-
West Ham United	Umbro	6,21	Betway	12,3	Scope Markets	1,9
Wolverhampton Wanderers	Adidas	3,72	ManBetX	9,8	Aeroset	-

Izvor / Source: URL 6

kompanije, turizam i naftu s obzirom na to da je njihovo gospodarstvo brzorastuće i trenutano ostvaruje velike prihode.

ODNOS PREMIERSHIPA PREMA NAVIJAČIMA

Kao što se mijenjala Premier liga, pa i nogomet u cijelosti, mijenjala se struktura i identitet navijača te su oni od lokalnih postali globalni fanovi. Iako i dalje lokalni navijači čine većinu navijačke publike na stadionima, sve se više povećava i udio stranih navijača. Takva pojava rezultat je ponajprije velike dostupnosti utakmica Premiershipa diljem svijeta kao i brojnih medijskih i reklamnih oglašavanja. Tu je, dakako, dostupnost televizije koja je u današnje vrijeme, veća nego ikad omogućila da sport i nogomet postanu globalni. Osim što je rast broja prijenosa utakmica dao većini ljudi mogućnost gledanja svojega najdražeg kluba i njegovih utakmica, ovakav potez se pokazao isplativ najviše engleskim klubovima koji su dobili na većoj popularnosti. Engleski Premiership na neki je način potaknuo promjene u europskom nogometu. Ubrzo nakon prodaje televizijskih prava na utakmice Premiershipa i ostale europske nogometne lige odlučuju se na prodaju televizijskih prava na vlastite utakmice (ŠPEHAR, LONČAR, 2021.).

Iz Tablice 6. vidljivo je koliki je ostvareni porast prihoda od TV prijenosa prateći razdoblje 1992. – 1997. sve do 2016. – 2019. Očito je da je najveći skok prihoda zabilježen zadnjih deset godina, a od početka praćenja povećao se čak za 27 puta. Time je uloga TV prijenosa, kao i zarade, neosporna u stvaranju globalnog identiteta Premiershipa.

Osim preko TV-a, poseban način na koji se može tumačiti velika privlačnost pojedinih klubova ili liga među stranim navijačima je i njihovo predstavljanje kroz brendiranje kluba odnosno njihovih pojedinih igrača čime navijači postaju dio nogometnog spektakla. U svojem istraživanju, Bodet i dr., (2020.) ističu čimbenike za formiranje nogometne baze kineskih navijača od kojih su najvažniji: organizacijski, demografski (dob, spol, obrazovanje) i individualni (odanost brendu i razina lojalnosti). Ovdje je važno istaknuti i nekoliko teorija kojima potkrepljuju svo-

airlines, tourism, and oil. Their economy is fast-growing and currently generates high revenues.

THE RELATIONSHIP OF THE PREMIERSHIP WITH FANS

Just as the Premier League itself changed, and so did football, the structure and identity of the fans changed too, and they went from being local to becoming global fans. Although local fans still make up the majority of fans in stadiums, the share of foreign fans is increasing. This phenomenon is primarily the result of the great availability of Premiership matches around the world as well as numerous media and advertising campaigns. There is, of course, the availability of television, which nowadays, more than ever, has enabled sports and football to become global. In addition to the increase in the number of broadcasts of matches, most people have the opportunity to watch their favorite club and its matches, which proved to be profitable mostly for English clubs, which all profited from greater popularity. In a way, the English Premiership has fueled changes in European football. Shortly after the sale of television rights to Premiership matches and other European football leagues, they decided to sell TV rights to their own matches (ŠPEHAR, LONČAR, 2021).

Table 6 shows the increase in revenue from TV broadcasts from the 1992-1997 until the 2016-2019 period. It is obvious that the largest leap in income was recorded in the last ten years, and since the beginning of monitoring it has increased as much as 27-fold. Thus, the role of TV transmission, as well as earnings, is undeniable in creating the global identity of the Premiership.

Apart from TV, a special way to interpret the great appeal of certain clubs or leagues among foreign fans is their presentation through the branding of the club or their individual players, which makes the fans part of the football spectacle. In their research, the authors Bodet and others (2020) point out the factors that are most important for the formation of the Chinese football fan base, of which the most important are: organizational, demographic (age, gender, education) and individual (brand loyalty and level of loyalty). At this point it is important to highlight several theories that support their research:

TABLICA 6. *Povećanje prihoda Premeirshipa od televizijskih prijenosa*
TABLE 6 *Increase in Premiership income from television broadcasts*

Razdoblje / Period	Ostvaren prihod (mil. funti) / Realized revenue (million pounds)
1992. – 1997.	191
1997. – 2001.	670
2001. – 2004.	1.2
2004. – 2007.	1.024
2007. – 2010.	1.706
2010. – 2013.	1.773
2013. – 2016.	3.018
2016. – 2019.	5.136

Izvor / Source: Lee Ludvigsen, 2017.

je istraživanje.

Točke privlačnosti brenda izazvane organizacijom. Čimbenici izazvani organizacijom su elementi izravno proizvedeni i kontrolirani od organizacije. Iako menadžment ne može kontrolirati sportske rezultate, može mnoge sportske značajke, poput stila igre ili sastav tima. Ova kategorija uključuje točke kao što su igrači, trener i momčad, ali se proteže daleko izvan ovih triju elemenata. Niz studija (npr. HONG I DR., 2005.; RICHELIEU, DESBORDES, 2009.) naglašava važnost nacionalnosti igrača (BODET I DR. 2020). Konkretno, s obzirom na kineske navijače, Bodet i dr. (2020) otkrili su da je niz kineskih navijača podržavao klub zbog jedne od njegovih zvijezda, a neki su izjavili da bi promijenili svoju vjernost da ovaj igrač prijeđe u drugi klub. Važan čimbenik privlačnosti je i povezanost s poviješću i postignuća kluba, karizmatičan trener te vrijednosti koje promiče klub.

Točke privlačnosti brenda izazvane tržištem i okolinom. Čimbenici koji utječu na privlačnost nekoj organizaciji, a to može biti veliki utjecaj obitelji, prijatelja ili vršnjaka. Među ove čimbenike pripadaju i različite web stranice, TV prijenosi utakmica, ali i lokalne zajednice.

Točke privlačnosti brenda izazvane iskustvom. Posjećivanje utakmica tijekom predsezonskih turneja i prijateljskih turnira održanih na stranim tržištima također je identificirano kao ključni element uspjeha klupskih marki u inozemstvu. Ovisno o državi prebivališta, navijači također mogu prisustvovati utakmicama kluba na domaćem stadionu.

Prema drugom istraživanju koje su proveli Hinson i dr. (2020.), prvi element brendiranja je reputacija momčadi na terenu i nastupi u natjecanjima povezanima s nogometom poput Lige prvaka i

Brand attraction points induced by the organization. Organization-induced factors are elements directly produced and controlled by the organization. Although management cannot control sports results, it can control many sports features, such as the style of play or team composition. This category includes points such as players, coach and team, but extends far beyond these three elements. A few studies (HONG ET AL., 2005; RICHELIEU, DESBORDES, 2009) have emphasized the importance of player nationality (BODET ET AL. 2020). Specifically, with regard to Chinese fans, Bodet et al. (2020) found that a number of Chinese fans supported a club because of one of its stars, and some also stated that they would change their allegiance if this player moved to another club. An important attractive factor is the connection with the history and achievements of the club, the charismatic coach and the values promoted by the club.

Brand attraction points induced by market and environment. Factors that influence the attractiveness of an organization, which can be a great influence of family, friends or peers. Various websites, TV broadcasts of matches, and local communities are also included in this attraction factor.

Experience-driven brand attraction points. Attendance at matches during pre-season tours and friendlies held in foreign markets was also identified as a key element in the success of club brands abroad. Depending on the country of residence, fans can also attend the club's matches at the home stadium.

According to another research conducted by Hinson et al. (2020), the first element of branding is the team's reputation on the field and performances in football-related competitions such as the Champions League and World Cups. In this way, the internation-

svjetskih prvenstava. Na taj se način događa internacionalizacija i brendiranje talentiranih nogometaša, koji kasnije postaju ikone, a time i brendovi. David Beckham i Zinedine Zidane jasna su ilustracija kako profesionalni nogometni klubovi podižu vrijednost svoje marke (brenda) na međunarodnu razinu, zahvaljujući popularnosti svojih igrača. Druga strategija je novačenje međunarodnih igrača zbog njihovih marketinških profila. Ova strategija bila je posebno uspješna s azijskim igračima poput JiSung Parka u Manchester Unitedu, čiji su navijači pratili njegovu karijeru na prelasku iz azijske u Premier ligu. Ova strategija ima ograničenja za tržišta koja imaju manje ili nijednog profesionalnog nogometaša visokog profila. Korištenjem ovih osnovnih elementa, neki su klubovi razvili inozemni *merchandising* i uspostavili međunarodna prodajna mjesta ili partnerstva za distribuciju svojih proizvoda. Osim toga, oni organiziraju izlete na takva tržišta, poput jugoistočne Azije ili Sjeverne Amerike, razvijaju klupske web stranice na stranim jezicima i osnivaju lokalne nogometne škole ili akademije. Takvi trendovi povećali su pretplatu na međunarodne kanale koji uživo prenose nogomet u raznim državama diljem svijeta. U velikoj mjeri, u nekim državama podrška za strane lige daleko nadmašuje podršku lokalnih liga. Klubovima u lokalnim ligama općenito nedostaje vrijednost robne marke i privlačnost visoko globalno plasiranih europskih klubova. Također, navedeni autori kroz sljedeće teorije nastoje objasniti zašto strani navijači kroz određene brendove podupiru odabrani inozemni nogometni klub.

Koncept engl. *country of origin* (COO) definiran je kao „informacija o tome gdje je proizvod napravljen“. Potrošači upotrebljavaju COO kao vanjski znak, posebno u evaluaciji novih proizvoda. COO je naveden kao znak kvalitete za pouzdanost, sigurnost i trajnost, smanjujući percipirane rizike kupnje. Njegova relevantnost kao znak kvalitete posebno je u porastu u situacijama kupnje u kojima nedostaje drugih informacija. Za proizvode čije marke nisu toliko popularne, COO može djelovati kao brend, stvarajući tako priliku marketinškim stručnjacima da pozicioniraju svoje proizvode s minimalnim troškovima, povezanim s promocijom i brendiranjem. Za već popularne proizvode, podrijetlo je manje važno.

alization and branding of talented football players, who later become icons and thus brands, takes place. David Beckham and Zinedine Zidane are a clear illustration of how professional football clubs raise the value of their brand to the international level, thanks to the popularity of their players. Another strategy is to recruit international players because of their marketing profiles. This strategy has been particularly successful with Asian players such as JiSung Park at Manchester United, whose fans have followed his career as he moved from Asia to the Premier League. This strategy has limitations for markets that have few or no high-profile professional soccer players. Using these basic elements, some clubs have developed overseas merchandising and established international outlets or partnerships to distribute their products. In addition, they organize trips to such markets as Southeast Asia or North America, develop club websites in foreign languages and establish local football schools or academies. Such trends have increased subscriptions to international channels that broadcast live football in various countries around the world. To a large extent, in some states, support for foreign leagues far exceeds that of local leagues. Clubs in local leagues generally lack the brand value and appeal of highly globally positioned European clubs. Moreover, through the following theories, the mentioned authors try to explain why foreign fans support a selected football club through certain brands:

Country of origin (COO) concept is defined as ‘information about where the product was made’. Consumers use COO as an external cue, especially in evaluating new products. COO is listed as a quality mark for reliability, safety and durability, reducing the perceived risks of purchase. Its relevance as a sign of quality is especially increasing in purchase situations where other information is lacking. For products whose brands are not so popular, the COO can act as the brand itself, thus creating an opportunity for marketers to position their products with minimal costs associated with promotion and branding. For products that are already popular, the origin is less important.

Signaling theory has been adopted in marketing to study the signaling of companies to consumers as well as the signaling between companies. Advertisements, prices, warranties, policies, and the brand itself are examples of signals that can influence a customer’s positive or negative pre-purchase decision.

Teorija signalizacije usvojena je u marketingu za proučavanje signalizacije tvrtki potrošačima kao i signalizacija između poduzeća. Oglasi, cijene, jamstva, politike i sâm brend primjeri su signala koji mogu utjecati na pozitivnu ili negativnu odluku kupca prije kupnje. Izgradnja i postizanje međunarodne vrijednosti marke zahtijeva kontinuirana i značajna ulaganja u izgradnju brenda kao što su oglašavanje i inovacije. Na primjer, ulaganja u oglašavanje mogu pozitivno utjecati na “brend svijest” i “imidž marke”, dok se inovacija može koristiti za poboljšanje percipirane kvalitete.

NOGOMETNI LOKALNI I GLOBALNI IDENTITET

„Sport kao totalna i specifična društvena pojava rezultat je razvojnog industrijskog društva 20. stoljeća i njihovih sastavnica. Industrijsko je društvo razdijelilo radno i slobodno vrijeme, mjesto rada i mjesto stanovanja. Do kraja 19. stoljeća sport je bio oaza za višu klasu, kao izrazito klasni i statusni simbol elitnog bavljenja igrama. Tek u 20. stoljeću, zahvaljujući skraćanju radnog vremena, porastu društvenog standarda, općoj demokratizaciji života te nastanku i jačanju srednje klase, sport gubi primarno elitno obilježje. Posredstvom općeg omasovljenja, shvaćenog dvoznačno kao dolazak masa na povijesnu scenu, ali i kao najave drukčijeg klasnog aranžiranja u industrijskim društvima, te zahvaljujući općoj demokratizaciji mnogih područja života, sport postaje totalnom društvenom pojavom“ (ŽUGIĆ, DELIJA, 1997.).

Sport je danas dio identiteta pojedinaca, lokalnih zajednica, ali i širega globalnog identiteta. Identitet je skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest ili onim što jest. Globalizacija mijenja način na koji ljudi razmišljaju o tome tko su i kamo pripadaju. Postoji mnogo načina na koje bismo mogli definirati globalni identitet, na primjer u smislu društvene kategorizacije i društvenog identiteta (koji proizlazi iz temeljne razlike između “nas” i “njih”), procesa individualne mobilnosti i društvenih promjena, uloge normi i funkcije društvene identifikacije. Globalni identitet može se odražavati u malim skupinama kao i u velikim društvenim kategorijama (REESE I DR., 2019.). Najlakše ga je definirati kao proces ujedinjenja različitih normi koje postaju ka-

Building and achieving international brand value requires continuous and significant investments in brand building such as advertising and innovation. For example, investment in advertising can positively influence brand awareness and brand image while innovation can be used to improve perceived quality.

LOCAL AND GLOBAL IDENTITY OF FOOTBALL

‘Sport as a total and specific social phenomenon results from a developing industrial society of the 20th century and their components. The industrial society divided working and leisure time, place of work, and place of residence. Until the end of the 19th century, the sport was an oasis for the upper class, as a distinctly class and status symbol of elite gambling. It was only in the 20th century, thanks to the shortening of working hours, the rise of social standards, the general democratization of life, and the emergence and strengthening of the middle class, that sport lost its primary elite character. Through general popularization, understood ambiguously as the arrival of the masses on the historical scene but also as an announcement of a different class arrangement in industrial societies, and thanks to the general democratization of many areas of life, sport becomes a total social phenomenon’ (ŽUGIĆ, DELIJA, 1997).

Today, sport is part of the identity of individuals and local communities, but also of a broader global identity. Identity is a set of characteristics that make a person who they are or what they are. The globalization process changes the way people think of who and what they are and where they belong. There are many ways we could define a global identity, for example in terms of social categorization and social identity (arising from the fundamental distinction between, ‘us’ and ‘them’), processes of individual mobility and social change, the role of norms, and the functions of social identification. Global identity can be reflected in small groups as well as in large social categories (REESE ET AL., 2019). The easiest way to define it would be as a process of unification of different norms which become a distinctive feature for most people in the world.

In the case of football, we refer to the local and global identity of a football league composed of a certain number of clubs. Given this, clubs are the bearers of

rakteristično obilježje većine ljudi na svijetu.

U ovome slučaju, u nogometu govorimo o lokalnom i globalnom identitetu nogometne lige sastavljene od određenog broja klubova. S obzirom na to, klubovi su nositelji identiteta lige. Identitet kluba određen je kroz nekoliko komponenata, a to su redom: navijači, tradicija, stadion, mjesto nastanka, vlasništvo, stil igre. Iako su u svojem začetku nogometni klubovi imali isključivo lokalni karakter, pojavom tehnologije u novije vrijeme, klubovi dobivaju odlike globalnog identiteta jer postaju dostupni velikom broju ljudi. Privlačnost nogometa Premier lige navijačima u Ujedinjenom Kraljevstvu i diljem svijeta očita je iz podatka koji pokazuje da je kumulativna globalna publika u sezoni 2019./2020. iznosila 3,2 milijarde gledatelja, što je dvostruko više od UEFA Lige prvaka. Prije pandemije COVID-a, stadioni klubova Lige bili su popunjeni s rekordnih 97,8 %, ali s druge strane Liga je nastavila i povećala ulaganja u zajednice na nacionalnoj i lokalnoj razini kao i nogomet na svim razinama (URL 5).

U Premiership se, unatoč globaliziranosti, i dalje mogu prepoznati neka obilježja lokalnog identiteta. Nogometni klubovi zadržali su ključne veze s lokalnim prostorom kroz nekoliko segmenata, a to su: ime kluba, njegovo sjedište, domaći stadion, brendiranje kluba i lokalna podrška navijača (GIULIANOTTI, ROBERSTON, 2004.). Zbog takve situacije postavlja se pitanje prednosti lokalnog, ali i globalnog identiteta te mogućnost njihova zajedničkog „suživota“.

U engleskom nogometu lokalni je identitet uglavnom vezan uz radnički sloj društva koji je osnovao većinu današnjih klubova Premiershipa. Kako su radni uvjeti u gradovima i tvornicama u drugoj polovici 19. stoljeća postali lakši, povećavala se zainteresiranost za nogometom među radnicima (BALE, 1978.). Npr., 1990-ih čak je 48 % navijačke baze Aston Ville činila radnička klasa (NAURIGHT, RAMFJORD, 2010.). Ova veza između nogometa i lokalnih zajednica snažna je jer su prve klubove osnivale institucije lokalne zajednice poput crkvi, pubova i tvornica i sl., ne bi li se lokalna zajednica bolje povezala (SONDAAL, 2013.).

Klubovi koji su nekada imali snažno izražen lokalni identitet, postupno su ga pod utjecajem globalizacije počeli gubiti. Tako primjerice Arsenal ili West Ham, klubovi koje su osnovali radnici u tvornici oružja ili radnici željezara, polako gube svoj identitet. Danas ih s lokalnim identitetom povezuju na-

the League's identity. The identity of the club is determined through several components, namely: fans, tradition, stadium, place of origin, ownership, style of play. Although in their beginnings football clubs had an exclusively local character, with the emergence of technology in recent decades, clubs are gaining the features of global identity as they become accessible to a large number of people. The appeal of Premier League football to fans in the UK and around the world is evident as a report shows there was a cumulative global audience of 3.2 billion in 2019/2020, double that of the UEFA Champions League. Prior to COVID disruption, stadiums were a record 97.8% full across the League. However, on the other hand, the League also continued and increased investment into communities nationally and locally, and football at all levels (URL 5).

Some features of local identity can still be recognized in the Premiership, despite globalization. Football clubs have maintained key links with the local space through several segments, namely: club name, its headquarters, home stadium, club branding and local fan support (GIULIANOTTI, ROBERSTON, 2004). Due to such a situation, the question of the advantages of local and global identity and the possibility of their 'coexistence' arises.

In English football, local identity is largely tied to the working class of society that founded most of today's Premiership clubs. As working conditions in cities and factories became easier in the second half of the 19th century, interest in football among workers increased (BALE, 1978). E.g., in the 1990s, as much as 48% of Aston Villa's fan base was working class (NAURIGHT, RAMFJORD, 2010). This connection between football and local communities is strong because the first clubs were established by local community institutions such as churches, pubs, factories etc., in order to connect the local community better (SONDAAL, 2013).

Clubs that once had a strong local identity have gradually begun to lose it under the influence of globalization. For example, Arsenal or West Ham, clubs founded by members of the arms factory or ironworks workers, are slowly losing their identity. Today, they are associated with the local identity by the nicknames The Gunners and The Hammers and the location of the stadium. As these are 19th century clubs, new stadiums have been built which are still located in the same parts of London. Thus, in 2006, Arsenal re-

dimci Topnici i Čekićari te lokacija stadiona. Kako je riječ o klubovima iz 19. stoljeća, u međuvremenu je došlo do izgradnje novih stadiona koji su i dalje smješteni u istim dijelovima Londona. Tako je Arsenal 2006. godine zamijenio svoj dotadašnji *Highbury's Emiratesom* koji nosi ime po njihovu najvažnijem sponzoru *Fly Emiratesu* i koji je financirao projekt izgradnje. West Ham je svoj stadion *Boleyn Ground* zamijenio *London Stadiumom* koji je izgrađen za potrebe Olimpijskih igara u Londonu 2016. godine. Lokalni identitet u ovome slučaju ostao je vezan uz dio grada u kojem je klub nastao.

Iako globalizacijski procesi donose sa sobom i negativne strane poput povećanja cijena ulaznica za utakmice koje postaju preskupe za lokalne navijače, može se zaključiti kako globalizacija sa sobom nosi veće financijske prihode klubova i lige. Veliki financijski prihodi dijelom su omogućili razvoj lokalnih obrta i službi u koje ulaže Premiership. Na neki način u Premiershipu vidljiva je dobra povezanost lokalnog i globalnog identiteta koji u velikoj mjeri utječu jedan na drugog, te u isto vrijeme ne mogu funkcionirati jedan bez drugog. Lokalni identitet daje obilježja nogometnom klubu i bez njega se klubovi ne bi razlikovali jedan od drugog. Iako je identitet kluba postao određenim dijelom žrtva kulturne homogenizacije, lokalni identitet ostao je glavni čimbenik privlačnosti za navijače diljem svijeta koji žele biti njegov dio (KENNEDY, KENNEDY, 2012.). Tome svjedoči i citat poznatog nizozemskog nogometaša Denisa Bergkampa (n.d.) koji je dio svoje karijere proveo u Arsenalu: „Kada počinješ navijati za neki nogometni klub, ne navijaš za njega zbog trofeja, igrača ili povijesti. Počneš navijati za njega jer pronađeš sebe negdje tamo, pronađeš mjesto kojemu pripadaš.” Iako prostorno ne pripadaju takvom mjestu, mnogi navijači žele osjetiti dio lokalnog identiteta određenoga nogometnoga kluba. Takva pojava govori o važnosti lokalnog identiteta koji treba čuvati.

ZAKLJUČAK

Globalizacijski procesi nemaju određene granice i smjer pa su svojim međudjelovanjem doveli do stvaranja globalnog identiteta nogometa, u ovom slučaju klubova iz engleskog Premiershipa. Na širenje globalnog identiteta Premiershipa utjecali su uglavnom

placed their former Highbury with Emirates, named after their most important sponsor, Fly Emirates, which financed the construction project. West Ham replaced its Boleyn Ground with London Stadium, which was built for the 2016 London Olympics. The local identity in this case remained tied to the part of the city where the club originated.

Although globalization processes bring with them their downsides, such as increased ticket prices for matches that are becoming too expensive for local fans, it can be concluded that globalization has resulted in higher financial income for clubs and leagues. High revenues have partly enabled the development of local crafts and services in which the Premiership invests. In a way, the Premiership shows a good connection between local and global identities that greatly influence each other and at the same time cannot function without each other. Local identity gives characteristics to a football club, and without it, the clubs would not be different. Although the club's identity has become a part of victim of cultural homogenization, local identity has remained a major factor of attraction for fans around the world who want to be a part of it (KENNEDY KENNEDY, 2012). This is evidenced by a quote from the famous Dutch footballer Denis Bergkamp (n.d.), who spent part of his career at Arsenal: *When you start supporting a football club, you do not support it because of the trophies, or a player, or history. You support it because you found yourself somewhere there, found a place where you belong.* Although they do not belong to such a place, many fans want to feel a part of the local identity of a certain football club. Such a phenomenon speaks about the importance of preserving the local identity.

CONCLUSION

Globalization processes have no definite boundaries and direction, so their interaction has led to the creation of a global identity of football, and in this case, clubs from the English Premiership. The spread of the global identity of the Premiership has been influenced by various economic factors, as well as others. As a result, the Premiership has become more accessible to more viewers but also more attractive to sponsors. Thus, in the last few decades, it has attracted some of

ekonomski, ali i neki drugi čimbenici. Posljedično, Premiership je postao dostupniji većem broju gledatelja, ali i privlačniji sponzorima. Tako je posljednjih nekoliko desetljeća privukao neke od najbogatijih svjetskih sponzora što je dovelo do povećane financijske snage i atraktivnosti lige. Utjecaj globalizacije vidljiv je i u drugim aspektima poput udjela inozemnog vlasništva i stranih nogometaša koji su čak i više zastupljeni nego domaći igrači.

Međutim, zbog Brexita, ali i pada vrijednosti britanske funte i zakonskih restrikcija vezanih uz transfere nogometaša, klubovi su primorani ulagati više novca za nogometaše iz EU-a, posljedica čega može biti smanjenje novčanih prihoda. Kao bitna stavka nameće se i povećanje udjela domaćih nogometaša što može dovesti do smanjenja atraktivnosti i globaliziranosti lige, a time i financijskih prihoda.

Premiership svoju vodeću ulogu u Europi pokazuje kroz ekonomsku dominaciju, odnosno vrijednost klubova i igrača u odnosu na ostale europske klubove i igrače drugih nogometnih liga. Treba istaknuti prednosti Premiershipa prema financijskim prihodima od najvećih i najbogatijih sponzora, reklama te zastupljenosti stranih vlasnika u vlasničkoj strukturi klubova. Upravo se na području ekonomije ogleda globalna popularnost i atraktivnost lige, jer u protivnom sponzori ne bi ulagali u ligu koja nije dovoljno atraktivna i globalno prisutna. Stvaranjem globalne kulture klubova i povećanjem navijačkih baza u svijetu dokazuje se i globaliziranost lige.

Iako Premiership i dalje dijelom ima lokalni identitet lige, on je globaliziran, a razlozi za to su mnogobrojni. Ponajprije, prisutan je velik broj inozemnih nogometaša i vlasnika klubova kojima lokalni identitet nema preveliko značenje. Nogomet je danas postao *business* u punom smislu riječi, u kojem je glavna svrha ostvariti što viši prihod. Također, sponzori velikih i značajnih klubova uglavnom su najbogatije svjetske tvrtke, dok su lokalne tvrtke uglavnom vezane uz manje i siromašnije klubove. Iako na utakmicama klubova Premiershipa i dalje možemo vidjeti domaće navijače, na stadionima je sve veći broj stranih navijača. Zbog navedenih razloga, može se zaključiti kako Premiership poprima obilježja globalne lige s i dalje prisutnim lokalnim obilježjima, ali njih je sve manje. Lokalni, prepoznatljivi identitet, koji se donekle zadržao, u ovom se slučaju uglavnom veže za mjesto i tradicionalnu navijačku bazu.

the world's wealthiest sponsors, which has led to the increased financial strength and the attractiveness of the League. The impact of globalization is also visible in other aspects, such as the share of foreign ownership and foreign footballers, who are even more represented than domestic players.

However, due to the Brexit and fall in the value of the British pound and legal restrictions related to transfers of footballers, clubs will be forced to invest more money for footballers from the EU, which may result in a reduction in cash income. In addition, an important item is an increase in the share of domestic footballers, which can lead to a decrease in the attractiveness and globalization of the League and thus financial income.

The Premiership shows its leading role in Europe through economic dominance, i.e. the value of clubs and players compared to other European clubs and players in other football leagues. The advantages of the Premiership in terms of income from the largest and richest sponsors, advertisements, and the representation of foreign owners in the ownership structure of clubs should be emphasized. It is in the field of economics that the global popularity and attractiveness of the League are reflected because otherwise, sponsors would not invest in a league that is not attractive and globally present enough. Moreover, by creating a global culture of clubs and increasing the fan base in the world, the globalization of the League is proven.

Although the Premiership still has part of the local identity of the League, this identity has become globalized, and the reasons for this are many. First, there is a large number of foreign footballers and club owners for whom local identity is not very important. Today, football has become a 'business' in which the main purpose is to achieve the highest possible income. Apart from that, large and significant sponsorship clubs attract mostly the world's richest companies, while local companies are mostly tied to smaller and poorer clubs. Although we can still see local fans at Premiership club matches, there are more and more foreign fans at the stadiums. For the reasons listed above, it can be concluded that the Premiership is taking on the characteristics of a global league with the local characteristics still present, but there are fewer and fewer of them. The local, recognizable identity, which partly remained, in this case, is mostly tied to the place and the traditional fan base.

IZVORI I LITERATURA / SOURCES AND BIBLIOGRAPHY

- AKERLOF, G., KRANTON, R. (2000): Economics and Identity, *Quarterly Journal of Economics*, 150 (3), 715-753. DOI: 10.1162/003355300554881.
- BAJO, A., PRIMORAC, M. (2016): Poslovanje nogometnih klubova u Hrvatskoj, *FISCUS, Institut za javne financije*, 1, DOI: 103326/hfiscus.2016.1.
- BALE, J. R. (1978): Geographical Diffusion and the Adoption of Professionalism in Football in England and Wales, *Geography*, 63 (3), 188-197.
- BALE, J. R. (1981): Geography, Sports and Geographical Education, *Geography*, 66 (2), 104-115.
- BALE, J. R. (2008): *Sports Geography*, Routledge, Abington, pp. 208.
- BARTOLUCI, M., ŠKORIĆ, S. (2008): Ekonomski aspekti velikih sportskih priredbi, primjer Europskog nogometnog prvenstva, *Računovodstvo i financije*, 182-187.
- BITI, O. (2008): Lokalno i globalno u suvremenom, *Narodna umjetnost*, 45 (1), 183-197, DOI: 10.15176/0547-2504
- BODET, G., GENG, H., CHANAVAT, N., WANG, C. (2020): Sport brands' attraction factors and international fan, *Sports, Business and Management: An International Journal*, 10 (2), 147-167. DOI: 10.1108/SBM-12-2018-0107.
- BUDIMIR, M. (2010): Utjecaj posljedica globalizacije i razvitka informacijsko-komunikacijskih tehnologija na novi svjetski poredak, *Praktični menadžment*, 1 (1), 42-46.
- BULLOUGH S., MOORE, R., GOLDSMITH, S., EDMONDSON, L. (2016): Player migration and opportunity: examining the efficacy of the UEFA home-grown rule in six European football leagues, *International Journal of Sports Science & Coaching*, 11 (5), 662-672, DOI: 10.1177/1747954116667104
- GIULIANOTTI, R., ROBERTSON, R. (2004): The globalization of football: a study in the glocalization of the 'serious life', *The British Journal of Sociology*, 55 (4), 545-563, DOI: 10.1111/j.1468-4446.2004.00037.x
- GIULIANOTTI, R., ROBERTSON, R. (2009): *Globalization and Football*, SAGE Publications Ltd, London.
- HINSON, R. E., OSABUTEY, E., KOSIBA, J. P., ASIEDU, F. (2020): Internationalisation and branding strategy. A case of the English Premier League's success in an emerging market, *An International Journal*, 23 (4), 747-766.
- JENSEN, J. A. (2015): *The Path to Global Sport Sponsorship Success: An Event History Analysis Modeling Approach*, Doctoral dissertation, The Ohio State University, Columbus, pp. 211
- KENNEDY, P., KENNEDY, D. (2012): Football supporters and the commercialisation of football: comparative responses across Europe, *Soccer & Society*, 13, 327-340. DOI: 10.1080/14660970.2012.655503.
- LEE LUDVIGSEN, J. A. (2017): 'Foreign ownerships' in the Premier League: examining local Liverpool fans' perceptions of Fenway Sports Group, *Soccer & Society*, 1-24, DOI: 10.1080/14660970.2017.1370582
- LEE LUDVIGSEN, J. A. (2019): The Premier League-globalization nexus: notes on current trends, pressing issues and inter-linked "-ization" processes, *Managing Sport and Leisure*, 25, 37-51, DOI: 10.1080/23750472.2019.1657784
- LONČAR, J., ŠPEHAR, E. (2021): Globalizacija sporta na primjeru pet najpopularnijih europskih nogometnih liga s naglaskom na Premiership – geografski osvrt, *Društvene i humanističke studije*, 3 (16), 611-634. DOI: 10.51558/2490-3647.2021.6.3.611.
- MAGUIRE, J. (2008): Sport and Globalization. Sport in Society, Cultures, Commerce, Media, Politics, *The international Platform on Sport and Development*, 11 (4), 443-458.
- MAGUIRE, J., PEARTON, R. (2010): The impact of elite labour migration on the identification, selection and development of European soccer players, *Journal of Sports Sciences*, 18, 759-769. DOI: 10.1080/02640410050120131
- MANOL, A. E. (2018): Brand capabilities in English Premier League clubs, *European Sport Management Quarterly*, 20, 30-46, DOI: 10.1080/16184742.2019.1693607
- MILWARD, P. (2012): New football directors in the twenty-first century: profit and revenue in the English Premier League's transnational age, *Leisure Studies*, 32, 399-414. DOI: 10.1080/02614367.2012.673130
- NAIDENOVA, I., PARSHAKOV, P., CHMYKHOV, A. (2016): Does football sponsorship improve company performance?, *European Sport Management Quarterly*, 16, 129-147, DOI: 10.1080/16184742.2015.1124900
- NAURIGHT, J., RAMFJORD, J. (2010): Who owns England's game? American professional sporting influences and

- foreign ownership in the Premier League, *Soccer & Society*, 11, 428-441. DOI: 10.1080/14660971003780321
- PARNELL, D., ROOKWOOD, J., BOND, A., WIDDOP, P. LEE LUDVIGSEN, A. J. (2022): It's a whole new ball game: thirty years of the English Premier League, *Soccer & Society*, 23, 4-5, DOI: 10.1080/14660970.2022.2059853
- PERASOVIĆ, B., BARTOLUCCI, S. (2007): Sociologija sporta u hrvatskom kontekstu, *Sociologija i prostor*, 175 (1), 105-119.
- REESE, G., ROSENMAN, A., CAMERON, J. E. (2019): The Interplay Between Social Identities and Globalization, in: *The Psychology of Globalization - Identity, Ideology, and Action*, Eds.: G. Reese, A. Rosenmann, J. E. Cameron, Elsevier, 71-99, DOI: 10.1016/B978-0-12-812109-2.00004-5
- SONDAAL, T. (2013): Football's globalizati on or globalization? The lessons of Liverpool Football Club's evolution in the Premier League era, *Soccer & Society*, 14, 485-501, DOI: 10.1080/14660970.2013.810432
- STOREY, D. (2011): Football, place and migration: foreign footballers in the FA Premier League, *Geography*, 96, 86-94.
- ŠKARO, D., STIPETIĆ, V. (2016): *Sport u vremenu globalizacije*, Efectus studij financije i pravo, Zagreb, pp. 227.
- ŠPEHAR, E., LONČAR, J. (2021): Transformacija engleskog nogometa u okviru globalizacije, *Geografski horizont*, 1/21, 7-21.
- ŠTERC, S. (2015): *Geografski i demogeografski identitet*, Prirodoslovno-matematički fakultet, Sveučilište u Zagrebu, pp. 197.
- TAYLOR, M. (2007): Global Players? Football Migration and Globalization, c. 1930-2000, *Historical Social Research*, 31 (1), 7-30. DOI: 10.12759/hsr.31.2006.1.7-30
- URL 1, *Football Analytics. The CIES Football Observatory 2017/18 season*, https://football-observatory.com/IMG/pdf/cies_football_analytics_2018.pdf, 13. 11. 2020.
- URL 2, *The European Elite, 2019. Football Clubs' Valuation*, Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG), https://www.footballbenchmark.com/documents/files/public/KPMG%20The%20European%20Elite%202019%20Under%20Embargo%20unt%2000_01%20CET%2028th%20May%202019.pdf, 25. 11. 2020.
- URL 3, *World Football, 2018*, Nielsen sport, https://niensports.com/wp-content/uploads/2014/12/Nielsen_World-Football-2018-6.11.18.pdf, 16. 11. 2020.
- URL 4, *Ey Report, Economic benefits of Premier League confirmed by report*, Premier League, <https://www.premier-league.com/news/2434933/?sf252832762=1&sf252825907=1>, 1. 1. 2022.
- URL 5, *Overview of 2020/21 Champions League Sponsors*, Score and change, <https://www.scoreandchange.com/>, 24. 10. 2020.
- URL 6, *Premier league 2020/2021 club guide: Every club, every sponsor, all the major TC deals*, Sportsmedia, <https://www.sportspromedia.com/>, 20. 1. 2020.
- URL 7, *Premier league 2021/2022. commercial guide*, Sportsmedia, <https://www.sportspromedia.com/analysis/premier-league-2021-22-guide-club-sponsor-tv-rights-deals/>, 28. 4. 2022.
- URL 8, *Football Finance 100. 2019 Edition*, Soccerex, http://mysoccerex.com/Soccerex_Football_Finance_100_2019_Edition.pdf, 13. 11. 2020.
- URL 9, *Most valuable players 2020*, Transfermarkt, <https://www.transfermarkt.com/>, 24. 10. 2020.
- URL 10, Southampton takeover: Who owns our Premier League football clubs?, Sky Sports, <https://news.sky.com/story/southampton-takeover-who-owns-our-premier-league-football-clubs-12427967> (5. 1. 2022.), 23. 8. 2022.
- URL 11. Annual Review of Football Finance 2020, World in motion, Deloitte, <https://www2.deloitte.com/fi/fi/pages/about-deloitte/articles/annual-review-of-football-finance-2020.html>, 23.8.2022.
- VAMPLEW, W. (2017): Creating the English Premier Football League: A Brief Economic History with Some Possible Lessons for Asian Soccer, *The International Journal of the History of Sport*, 34 (17-18), 1807-1818, DOI: 10.1080/09523367.2017.1343816
- WILLIAMS, J., HOPKINS, S. (2011): 'Over here': 'Americanization' and the new politics of football club ownership – the case of Liverpool FC, *Sport in Society*, 14, 160-174, DOI: 10.1080/17430437.2011.546517
- ŽUGIĆ, Z., DELIJA K. (1997): Sociologija športa kao multiparadigmatska znanost: između scijentizma i novih spoznaja, *Revija za sociologiju*, 28 (1-2), 83-92.

Bibliografija Ive Rubića – u spomen na 125. godišnjicu rođenja

Vlastimir Đokić

samostalni izdavač, Vlajkovićeve 11, 11000 Beograd, Srbija

Nizu pojedinaca za koje se bez dvojbe može reći da su svojim radom i zamislama obilježili razvitak hrvatske geografske znanosti u 20. stoljeću pripada i prof. dr. Ivo Rubić od čijeg rođenja je prošlo 125 godina. Kao jednom od uzora hrvatske geografije, o njemu je pisano u raznim prigodama¹, a ovoga se puta, uz potpuniju bibliografiju, ukratko evocira njegov životni put.

Rodio se 15. siječnja 1897. godine u Sumartinu na otoku Braču u činovničkoj obitelji. U djetinjstvu, zbog očeve službe, višeputno je mijenjao mjesto boravka i školovanja, a očevo rodno mjesto Katune na rijeci Cetini smatrao je svojim zavičajem. Osnovnu školu završio je u Sumartinu, a klasičnu gimnaziju u Splitu. Od 1916. do 1919. pohađao je katoličku teologiju u Zadru, a zatim je studirao geografiju i povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te u Beču i u Ljubljani gdje je i diplomirao 1923. godine. Kraće vrijeme bio je asistent na Geografskom institutu Univerze v Ljubljani, a potom je, od 1924. do 1941., bio profesor Državne ženske realne gimnazije u Splitu.

U ljubljanskom razdoblju profesor Rubić bio je jedan od osnivača Geografskog društva u Ljubljani (kasnije, Geografskog društva Slovenije) i njegov prvi predsjednik kao i pokretač društvenoga glasila *Geografski vestnik*. U najduljem, splitskom razdoblju života, bio je revni suradnik Jadranske straže i jedan od njezinih glavnih nosilaca djelatnosti i glavni tajnik. Njegovom zamisli i velikim zalaganjem u Splitu je osnovan Pomorski muzej.

Tijekom Drugoga svjetskog rata, silom prilika radio je daleko od zavičaja, u gimnaziji u Slavanskom Brodu i u Učiteljskoj školi u Križevcima. Zatim je, 1945. i 1946. bio stalni član povjerenstva za razgraničenje pri Predsjedništvu vlade NR Hrvatske za obradu problema jugoslavensko–talijanske granice i pripremu elaborata za Mirovnu konferenciju u Parizu.

Kao istaknuti geograf izabran je 1946. za izvanrednog profesora na Prirodoslovno–matematičkom fakultetu u Zagrebu koji je te godine izdvojen iz sastava Filozofskog fakulteta, a 1953. godine stekao je zvanje redovitoga profesora. U svojem zagrebačkom, sveučilišnom razdoblju Rubić se posvetio radu Geografskog zavoda i Geografskog društva Hrvatske kojemu je bio jedan od obnovitelja–osnivača i prvi potpredsjednik. Kroz Društvo snažno se angažirao na stručnom uzdizanju geografa, sa zanosom radeći na prosvjećivanju i populariziranju znanosti. Važna je njegova uloga u osnivanju Jadranskog instituta JAZU i u pokretanju Pomorske enciklopedije Leksikografskog zavoda u Zagrebu.

Potkraj 1950-ih, Rubić se zbog bolesti povukao u Rogač kod Grohota na Šolti, gdje je u travnju 1961. preminuo.

O znanstvenom profilu i radu prof. Rubića, iz brojnih objavljenih osvrti i prikaza, ovdje se ističe nekoliko važnijih crta.

U Rubićevu znanstvenom radu, premda je istinski bio zagovornik jedinstvene, kompleksne geografije, prevladavaju antropogeografija, regionalna geografija i geografija naselja ili urbana geografija. U prvom

¹ Neki su od napisa: J. Roglič, Život i rad prof. dra Ive Rubića, *Geografski glasnik*, 23, 1961., 5–9; B. Pleše, Bibliografija radova prof. dra Ive Rubića, *ibid.*, 10–18; V. Rogić, Dr. Ivo Rubić: 1897–1961., *Geografski horizont*, 7 (1–2), 1961., 1–2; B. Gušić, Prof. dr. Ivo Rubić (1897–1961), *Naše planine*, 13 (7–8), 1961., 185–186; S. Ilešić, Ob grobu profesorja Iva Rubića (1897–1961), *Geografski vestnik*, 33, 1961., 197–199; Mih. M. Kostić, Dr. Ivo Rubić (1897–1961), *Glasnik Srpskog geografskog društva*, 42 (1), 1962., 91–92; B. Gušić, Prof. dr. Ivo Rubić (1897–1961), *Zbornik za narodni život i običaje* 42, 1964., 765–768; N. Stražičić, Jadran u djelima dr. Iva Rubića, *Riječka revija*, 10 (2), 1961., 100–102; D. Feletar, Ivo Rubić (1897–1961), *Geografski horizont* 35 (1–4), 1988., 1; D. Orešić, Prof. dr. Ivo Rubić (1897–1961), *Acta Geographica Croatica*, 32, 1997., 187–188; J. Faričić, Četrdeset godina od smrti, Ivo Rubić, *Geoadria*, 6, 2001., 176; D. Magaš, Kratak prikaz razvoja hrvatske geografije, Portal *Geografija.hr* (2006.); J. Faričić, Proslov, u: Ivo Rubić, *Naši otoci na Jadranu*, Matica hrvatska, Zadar, 2017., V–X. Najobuhvatniji prikaz djelatnosti prof. Rubića nalazi se u: D. Magaš, A. Blaće, I. Crljenko, *Velika geografija Hrvatske*, knj. 7: *Razvoj i značenje hrvatske geografije*, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju; Školska knjiga d.o.o., Zadar – Zagreb, 2020., 138–140, 142, 145, 147, 148, 154, 155, 158, 159, 168, 175, 176, 210, 215, 487, 492, 560.

polju istraživanja važniji su primjeri njegovi kongresni podnesak „Pogledi na suvremenu antropogeografiju” (1952.), knjiga *Zemlja i čovjek. Osnovi antropogeografije* (1956.), studija „Antropogeografske funkcije otoka u istočnom Jadranu“ (1939.), monografija *Podrijetlo stanovništva otoka Šolte* (1960.) i više radova iz antropogeografske problematike zadarskog arhipelaga (1954.–1958.).

Razmatranje problema regije načelno je izložio u kongresnom podnesku „Problem regije u modernoj geografiji“ (1956.), a integrativni (fizičko-geografski i antropogeografski) metodološki pristup problemu regije primijenio je u radu „Međe Mediterana na istočnoj obali Jadrana“ (1957.). Poslije dvije godine sredozemnu regiju u cijelosti je obradio u maloj monografiji *Evropsko-azijsko-afrički Mediteran*, jedinstvenoj te vrste u hrvatskoj literaturi. U istom sklopu Rubičevih radova iz regionalne geografije najvažnija sastavnica bila su istraživanja jadranskih otoka kao cjeline. Vrhunac su monografija *Naši otoci na Jadranu* (u konačnoj inačici iz 1952.), studije splitske i zadarske gradske regije (nastajale kroz dulje vrijeme), Slavenskog i Bosanskog Broda (1953.) te naposljetku otoka Šolte.

U proučavanju geografije naselja ili geografije gradova ističu se Rubičevi radovi „Geografsko određivanje okolice grada“ (1950.), „Utjecaj pomorskih i kopnenih faktora na razvoj grada Dubrovnika“ (1952.), „Planimetrijska i altimetrijska razdioba naselja i stanovništva srednje Dalmacije“ (1957.) i komparativni poleogeografski prikaz „Zadar – Split – Dubrovnik“ (1961.). Budući da se u svim radovima prožimaju, što je za Rubića svojstveno, elementi fizičke geografije, antropogeografije, regionalne geografije, demogeografije, historijske geografije, gore navedenu raščlambu treba shvatiti uvjetno.

Može se ustvrditi da je prof. Rubić, kao malo koji drugi hrvatski geograf, cijeli život djelovao na dva kolosijeka. Uz to što je, premda u mjeri koja je nadmašivala njegove snage u danim uvjetima života, proučavao i stalno širio opseg istraživanja, on je i živom riječju, predavanjima ne samo za gimnazijalce i studente nego i za široku publiku, stalno uzdizao i proširivao geografsku kulturu u sredinama u kojima je djelovao, pokretao inicijative, zasnivao ustanove ... I u ovom drugom, ništa manje nego u prvom, veličina je životnog djela profesora Ive Rubića.

***

Prvu (i jedinu) objavljenu bibliografiju prof. Rubića izradio je Branko Pleše 1961. godine. Ona je poslužila kao dragocjena osnova ove bibliografije. Uvažavajući Plešeov predani bibliografski rad, ne samo kad je riječ o djelu prof. Rubića nego i drugih u tada bitno manje povoljnim uvjetima, ovdje su, u najvećoj mjeri, koliko se moglo doprijeti do brojnih raznovrsnih izdanja, obavljene provjere, ispravci (prema potrebi) i dopune bibliografskih jedinica, a mjestimično su dodane i nužne anotacije. No najveća razlika između Plešeove i ove bibliografije je u predstavljanju radova. U prvoj su oni navedeni kronološki i bez razvrstavanja, a u ovoj su razvrstani prema vrsti i tematici u deset skupina te su u okviru svake skupine kronološki uređeni. Ovako priređena bibliografija danas zasigurno može poslužiti boljem i lakšem sagledavanju i Rubićeva znanstvenog zanimanja, i njegova znanstvenog razvoja, a podjednako i njegova pedagoškog i promicateljskog rada u koje je ulagao velik dio svojih intelektualnih snaga.

U bibliografiji, osim kod većih studija, nisu posebno prikazani separadni otisci članaka; ujedno, nisu prikazani ponovno tiskani članci u *Pomorskoj enciklopediji* i *Enciklopediji Jugoslavije*.

POPIS PERIODIČKIH PUBLIKACIJA

Znanstvena i stručna periodika

Brački zbornik - Split
Bulletin de l'Académie serbe des sciences – Beograd
Geografski horizont – Zagreb
Geografski pregled – Sarajevo
Geografski vestnik – Ljubljana
Geographischer Anzeiger – Gotha
Glasnik Geografskog društva – Beograd
Hrvatski geografski glasnik (od 1949. Geografski glasnik) – Zagreb
Hrvatski planinar – Zagreb (v. i Naše planine)
Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti – Zagreb
Merian. Das Monatsheft der Städte und Landschaften – Hamburg
Mogućnosti – Split
Naše planine – Zagreb (v. i Hrvatski planinar)
Nova Evropa – Zagreb
Petermanns Mitteilungen – Gotha
Poljički zbornik – Split
Radovi Instituta JAZU u Zadru
Srpski etnografski zbornik – Beograd
Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku (VjAHD) – Split
Zadarska revija – Zadar
Zbornik za narodni život i običaje – Zagreb

Ostala periodika

Čuvar Jadrana – Split
Dom i svijet – Zagreb
Hrvatski glasnik – Split
Istra – Zagreb
Jadran – Split
Jadranska straža – Split
Jadranski dnevnik – Split
Jugoslovenska reč – Zagreb
Jugoslovenski mornar – Split
Kalendar SPKD Prosvjeta – Sarajevo
Mornarsko–ribarski kalendar. Ilustrirani mornarski kalendar Jadranske straže – Split
Morsko ribarstvo – Zagreb
Narodna straža – Šibenik
Narodno sveučilište – Zagreb
Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže – Split
Novi list – Sušak
Novi Sad – Novi Sad
Novo doba – Split
Novosti – Zagreb
Obzor – Zagreb

Podmladak Jadranske straže – Split
 Politika – Beograd
 Pučka prosvjeta – Split
 Ribarski kalendar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže – Split
 Slobodna Dalmacija – Split
 Slobodna tribuna – Zagreb
 Težacke novine – Split
 Vjesnik – Zagreb

I. Knjige

1. Naši otoci na Jadranu, Split 1926., 44 str., 1 zemljop. karta. (Biblioteka Jadranske straže, god. I, sv. 1.)
 * Ovo je drugo izdanje ovog rada. Prvo je objavljeno u Almanahu Jadranske straže za 1926. god. Usp. br. 20.
- Naši otoci na Jadranu. III izdanje. Biblioteka Jadranske straže, sv. 1, Split, 1927., 51 str., 1 zemljop. karta.
- Naši otoci na Jadranu. IV izdanje. Biblioteka Jadranske straže, sv. 1, Split, 1928., 49 str.
- Naši otoci na Jadranu, Split, 1952., 167 str. s ilustr. + 1 zemljop. karta
 * Izdanje Odbora za proslavu desetgodišnjice mornarice (1942–1952). Predgovor / Grga Novak, 5–9.
- Naši otoci na Jadranu, Zadar: Ogranak Matice hrvatske, 2017., 207 str., ilustr.
 * Pretisak petog izdanja iz 1952. god. Proslov / Josip Faričić, V–X. Završna riječ / Majda Rubić, 167–171.
2. Naša međa prema Italiji, Biblioteka Pokrajinskog odbora Jugoslavenske Matice, 4, Split, 1926., 48 str., ilustr.
3. Talijani na primorju Kraljevine Jugoslavije, Jugoslavenski informacijski bureau, Split, 1930., 57 str., graf. prikazi, tabele.
 Les Italiens sur le littoral du Royaume de Yougoslavie. Edition du Bureau Yougoslave d'informations pour l'étranger, Split, 1931., 63 str., graf. prikazi, tabele.
4. Split i njegova okolica, Biblioteka Jadranske straže, god. V, sv. 6, Split, 1930., 36 str. + 1 sl.
 Split und Umgebung, Biblioteka Jadranske straže, god. V, sv. 7, Split, 1930., 50 str.
 Split i okolica, Biblioteka Jadranske straže, kolo 8, Split, 1934., 62 str.
5. Nova Njemačka, Hrvatska štamparija Gradske štedionice, Split, 1931., 246 str.
6. Slavonski i Bosanski Brod, Slavonski Brod: Gradski narodni odbor, 1953., 110 str. /s kartama, grafikona i 36 tab. sa sl./
 * Pretisak iz Zbornika za narodni život i običaje, knj. 36, 1953. Usp. br. 59.
7. Geografija svijeta, knjiga I. Kroz probleme opće geografije. Evropa – geografska cjelina. Zapadna, Sjeverna i Centralna Evropa. Urednici Rude Petrović i Ivo Rubić, Seljačka sloga, Zagreb, 1954., 432 str., zemljop. karte, ilustr.
 * 2. izdanje, Zagreb: Sloga, 1957.
8. Zemlja i čovjek. Osnovi antropogeografije, IBI, Popularno-naučna biblioteka, 6–7, Zagreb, 1956., 158 str., ilustr.
9. Evropsko–azijsko–afrički Mediteran. Kratka geografska studija, Geografska biblioteka, sv. 2, Školska knjiga, Zagreb, 1959., 142 str., ilustr.
10. Podrijetlo stanovništva otoka Šolte, Srpska akademija nauka, Beograd, 1960., 162 str., zemljop. karte, dijagrami, tabele, slike.
 * Poseban otisak iz Srpski etnografski zbornik, knj. LXXIV. Naselja i poreklo stanovništva, knj. 36.
11. (s Božom Jakovljevićem), Buzet i njegov kraj (Buzeština), Narodno sveučilište „Antun Vivoda“, Zagreb–Buzet, 1961., 77 str., ilustr.
 * Tiskano kao rukopis.

II. Brošure u svrhu popularizacije pomorstva

12. Po zapadnom Mediteranu. Vodič kroz luke Jadranskog i Sredozemnog mora, Biblioteka Jadranske straže, Split, 1933., 56 str.

* Popularni opis primorskih predela i gradova koje je obišla ekspedicija Jadranske straže s parobrodom „Kraljica Marija“ tokom ljeta 1933. Usp. br. 242.

13. Po istočnom Mediteranu, Biblioteka Jadranske straže, Split, 1934., 56 str.

* Usp. br. 245.

III. Poglavlja u knjigama

1952.

14. Što nam sve pruža naše more, u: Jugoslovenski Jadran, Odbor za proslavu desetgodišnjice mornarice, Split, 1952., 205–214.

1955.

15. Jugoistočna i Južna Evropa, u: Geografija svijeta, knjiga II. Urednici Rude Petrović i Ivo Rubić, Seljačka sloga, Zagreb, 1955., 5–141, ilustr.

* 2. izdanje, Sloga, Zagreb, 1957.

1956.

16. Polarni krajevi, u: Geografija svijeta, knjiga IV. Urednici Rude Petrović i Ivo Rubić, Seljačka sloga, Zagreb, 1956., str. 403–415, ilustr.

* 2. izdanje, Sloga, Zagreb, 1958.

1957.

17. Značenje regije Splita i regije Ploča za zapadnu i srednju Bosnu, u: Željeznička veza srednje Bosne s morem (Materijali – dokumentacija – prijedlozi), Trgovinska komora, Split, 1957., 192–209.

1964.

18. Neki problemi geografije Zadra i njegove regije, u: Zadar: geografija, ekonomija, saobraćaj, povijest, kultura, Zadar Zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 1964., 9–22.

IV. Studije i članci u stručnim publikacijama

1925.

19. Dužina obale, broj otoka i luka države S.H.S., Geografski vestnik, 1/1925., 1, 52–55.

1926.

20. O našim primorskim otocima (Geografski prikaz), Almanah Jadranska straža za 1926. god., Beograd, 1926., 305–332.

1927.

21. Padaline u Splitu, Geografski vestnik 2/1 i 2/2–3, 1926. [1927.], 17–22 i 72–81.

22. O imenu otoka Šolte, Glasnik Geografskog društva, 13, 1927., 221–223.

1928.

23. Obala Šolte. Morfološki prikaz, Geografski vestnik, 3/1927. [1928.], 1–4, 28–53.

24. Nešto o imenima obale Šolte, VjAHD, 48, 1926.–1927. (1928.), 60–65.

1929.

25. Djelovanje mora na obalni rub, Almanah Jadranske straže za 1928–1929. god., Ljubljana, 1929., 463–480.

26. Naselja u primorju Poljica, Šišićev zbornik, Zagreb, 1929., 155–166.

27. Ispaša na Biokovi, Hrvatski geografski glasnik, 1, 1929., 47–76.

1930.

28. Gravitacija susjednih žitelja Splitu, Hrvatski geografski glasnik, 2, 1930., 109–152.

29. Split i okolina, u: Opis puta III kongresa slovenskih geografa i etnografa u Kraljevini Jugoslaviji 1930. Uredio u ime Pripremnog odbora Pavle Vujević. Drugi deo: Sarajevo–Zagreb, Beograd, 1930., 94–106.

30. Split et ses environs. Aperçu historique et géographique, in Livret–Guide du III Congrès de Géographes et ethnographes slaves dans le Royaume de Yougoslavie 1930. Rédigé au nom du Comité d'Organisation par Pavle Vujević. Deuxième partie: Sarajevo – Zagreb, Beograd, 1930., 110–123.

31. Geografski nacrt Hvara. Istorijsko–geografski prikaz, u: Opis puta III kongresa slovenskih geografa i etnografa u Kraljevini Jugoslaviji 1930. Uredio u ime Pripremnog odbora Pavle Vujević. Drugi deo: Sarajevo–Zagreb, Beograd, 1930., 91–92.

32. Esquisse géographique de l'île de Hvar, in Livret–Guide du III Congrès de Géographes et ethnographes slaves dans le Royaume de Yougoslavie 1930. Rédigé au nom du Comité d'Organisation par Pavle Vujević. Deuxième partie: Sarajevo–Zagreb, Beograd, 1930., 107–108.

1931.

33. Die Italiener an der Küste des südslawischen Königreichs, Petermanns Mitteilungen, 77. Jhrg., Gotha 1931., 188–189.

* Izvod iz rada br. 3.

34. Prilozi hidrografiji otoka Šolte, Hrvatski geografski glasnik, 3, 1931., 224–226.

1932.

35. Einflüsse der geographischen Lage auf die Geschichte des jugoslawischen Küstenlandes, Geographischer Anzeiger, Bd. XXXIII, Heft 9, Gotha, 1932., 257–263.

36. Pomicanje naselja na Šolti, VjAHD, 50, 1928./1929. [1932.], 330–338.

* O nastajanju i nestajanju naselja na Šolti kroz stoljeća.

1937.

37. Mali oblici na obalnom reljefu istočnog Jadrana, Geografski vestnik, 12–13/1936.–1937., 3–53.

1938.

38. Gravitacija Jugoslavije k susjednim morima, Geografski vestnik XIV/1938., 1–4, 17–22.

39. Jadran u narodnom gospodarstvu Jugoslavije, Sbornik na IV kongres na slavjanskite geografi i etnografi vo Sofija 1936 (Sofija, 1938), 200–217.

1939.

40. Gravitacijske zone važnijih luka na istočnoj obali Jadrana, Hrvatski geografski glasnik, 8–9–10, (Spomenica u čast prof. Artura Gavazzija prigodom njegove 75-godišnjice života), Zagreb, 1939., 202–232.

41. Antropogeografske funkcije otoka u istočnom Jadranu, Glasnik Geografskog društva, 25, 1939., 1–10.

42. Podmorski mlinovi, Geografski vestnik XV/1939., 1–4, 54–58.

43. Odnos Splita i Šolte, Glasnik Primorske banovine, 10, 1939., 170–176.

* Pisac prikazuje morfologiju, klimu, hidrografiju, floru i faunu te cikluse u kulturnom razvoju Šolte posebice s obzirom na odnose sa Splitom.

1940.

44. Površina otoka Brača, dužina njegove obale, apsolutna visina i gustoća stanovništva, Brački zbornik 1, Split, 1940., 71–73.

1943.

45. Geografski položaj Broda i njegovo značenje, u: Prilozi za upoznavanje Broda i okolice, 1, Slavonski Brod, 1943., 6–11.

1949.

46. Kroz povijest Istre. Romani u zapadnim gradovima. Slaveni izvan gradova. Karakteristike feudalizma u Istri. Gradske komune, feudalizam i slavenske župe, Istarski zbornik, Zagreb, 1949., 29–32.

47. Geografsko istraživanje otoka Šolte, Ljetopis JAZU za god. 1946.–1948., knj. 55, 1949., 169–174.

48. Glavsevmorput, Jugoslovenski mornar, 8, 1949., 368–370.

1950.

49. Geografsko određivanje okolice grada, Geografski glasnik, 11–12, 1949.–1950., 46–60.

50. Zapadna Istra i Pula, Prvi kongres geografa Jugoslavije. Rijeka–Pula–Gorica, 3–8. 10. 1949., Zagreb, 1950., 57–68.

51. Najnovija istraživanja Antarktike, Geografski glasnik, 11–12, 1949.–1950., 240–241.

* O američkim najnovijim istraživanjima Antarktike, osobito Byrdove ekspedicije.

52. Svjetska tonaža trgovačke mornarice, *ibid.*, 241–242.

* Tabelarni prikaz tonaže trgovačkih mornarica pojedinih država u razdoblju lipanj 1914. – lipanj 1949., u bruto registarskim tonama.

53. Oluja nad srednjom Dalmacijom i poplava Šoltanskog polja (rujan 1948.), *ibid.*, 149–152.

1952.

54. Pogledi na suvremenu antropogeografiju, II Kongres na geografite od FNRJ. Skopje–Ohrid–Lazaropole. 21–29. 9. 1951., Skopje 1952., 89–104.

55. Utjecaj pomorskih i kopnenih faktora na razvoj grada Dubrovnika, u: Dubrovačko pomorstvo. U spomen 100 godina Nautičke škole u Dubrovniku 1852–1952., Dubrovnik 1952., 309–322.

* Izdao Odbor za proslavu stogodišnjice Nautičke škole u Dubrovniku.

56. Suša na našem Primorju, Geografski glasnik, 13, 1951., [1952.], 67–69.

57. Sa Božavske Kapele (Analiza jednog horizonta), Naše planine, 1–2, 1952., 29–36.

* Božava na Dugom otoku.

58. Izotelne karte Zagreba i okolice, Geografski glasnik, 13, 1951., [1952.], 117–124.

1953.

59. Slavonski i Bosanski Brod, Zbornik za narodni život i običaje 36, 1953., 5–110 /s kartama, grafikoni-
ma/ + 36 sl.

* Tiskano i kao posebno izdanje. Usp. br. 6.

1954.

60. Abrazija, Pomorska enciklopedija 1, Zagreb 1954., 11.

61. Antarktičke vode, *ibid.*, 158–160. (Suautor O. Oppitz)

62. Antarktika, *ibid.*, 160–162.

63. Bakarski zaljev, *ibid.*, 355–356.
 64. Biograd na moru, *ibid.*, 473.
 65. Biševski kanal, *ibid.*, 481.
 66. Božava, *ibid.*, 550–551.
 67. Bugarska, *Pomorska enciklopedija 2*, Zagreb 1954., 126–128.
 68. Cetina, *ibid.*, 368.
 69. Čiovo, *ibid.*, 370.
 70. Divulje, *ibid.*, 456–457.
 71. Drvenička vrata, *ibid.*, 519.
 72. Drvenički kanal, *ibid.*, 519–520.
 73. Drvenik Mali, *ibid.*, 521.
 74. Drvenik Veliki, *ibid.*, 521.
 75. (s Antom Irićem), Uvod, u: *Granice morskih predjela uz istočnu obalu Jadranskog mora* [Kartografska građa], Hidrografski institut Jugoslovenske ratne mornarice, Split, 1954., 5–8.
 76. Antropogeografsko istraživanje triju otočića u zadarskom arhipelagu: Zverinca, Sestrinja i Rivnja u 1952. god., *Ljetopis JAZU*, 59/1951.–1952., 1954., 110–112.

1955.

77. Otok Zverinac, *Radovi Instituta JAZU u Zadru 2*, 1955., 171–191.
 78. Aržano, *Enciklopedija Jugoslavije 1*, Zagreb, 1955., 218.
 79. Atlagić-kula, *ibid.*, 230.
 80. Badija, *ibid.*, 280.
 81. Benkovac, *ibid.*, 441.
 82. Biograd (na moru), *ibid.*, 569.
 83. Biskupija, *ibid.*, 583.
 84. Biševo, *ibid.*, 586.
 85. Blato na Cetini, *ibid.*, 621.
 86. Bokanjačko blato, *ibid.*, 660.

1956.

87. Problem regije u modernoj geografiji, u: *Izveštaj o radu IV. kongresa geografa FNR Jugoslavije održanog u Beogradu i NR Srbiji od 28. IX. – 5. X.1955.*, Beograd, 1956., 189–203.
 88. Karakteristika ekonomskih odnosa Zadra i njegove regije, *Zadarska revija*, 5, 1956., 161–169.
 89. Brački kanal, *Enciklopedija Jugoslavije 2*, Zagreb, 1956., 175.
 90. Brnaze, *ibid.*, 226.
 91. Brusnik, *ibid.*, 243.
 92. Bukovica, *ibid.*, 297.
 93. Butišnica, *ibid.*, 313.
 94. Čiovo, *ibid.*, 599–600.
 95. Dicmo, *ibid.*, 698.
 96. Famagusta, *Pomorska enciklopedija 3*, Zagreb, 1956., 29.
 97. Fažanski kanal, *ibid.*, 33.
 98. Filipjakov, *ibid.*, 52.
 99. Gavazzi Artur, *ibid.*, 142.
 100. Hvar (grad i luka), *ibid.*, 377–378.
 101. Hvar (otok), *ibid.*, 380–382.
 102. Hvarski kanal, *ibid.*, 385.
 103. Ilovik, *ibid.*, 396.

104. Jabuka, *ibid.*, 521.

105. Jadransko more, *ibid.*, 522–523.

106. Jadransko more i kartografija, *ibid.*, 579–580.

1957.

107. Međe Mediterana na istočnoj obali Jadrana, *Geografski pregled*, 1, 1957., 136–148.

108. Jugoslavija, *Pomorska enciklopedija* 4, Zagreb, 1957., 1–18.

109. Planimetrijska i altimetrijska razdioba naselja i stanovništva srednje Dalmacije, *Krš Jugoslavije* 1, 1957., 63–107, 1 zemljop. karta.

110. Iz antropogeografske problematike zadarskog arhipelaga, *Ljetopis JAZU*, knj. 62, 1957., 430–440.

111. Les origines des habitants de Šolta, *Bulletin de l'Académie serbe des sciences*, tome XIX. Nouvelle série. Section des sciences sociales, N° 5, Beograd, 1957., 45–53.

* Sažetak rada br. 10.

1958.

112. Božava i Dragove (Prilog poznavanju antropogeografskih problema dvaju sela na Dugom otoku), *Ljetopis JAZU* 65, 1958., 361–366.

113. Drniš, *Enciklopedija Jugoslavije* 3, Zagreb, 1958., 95.

114. Drvenik Mali (Ploča), *ibid.*, 108.

115. Drvenik Veli, *ibid.*, 108.

116. Dugi Rat, *ibid.*, 162.

1959.

117. Primijenjena geografija, *Zbornik radova V. kongresa geografa FNRJ održanog u Crnoj Gori*, od 8.–16. IX. 1958., Cetinje, 1959., 247–263.

118. Otok Rivanj (Regionalno-geografska studija), *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 4–5, 1958.–1959., 1959., 117–141.

1960.

119. *Geographie*, u: Merian. *Das Monatsheft der Städte und Landschaften*, 13. Jhrg., Heft 11, Thema: Dalmatien, Hamburg, 1960., S. 95–105.

120. Značenje previje Klisa za Split, *Geografski vestnik*, 32 (Melikov zbornik), 1960., 201–212.

121. Podrijetlo stanovništva otoka Šolte, u: *Srpski etnografski zbornik*, knj. 74. *Naselja i poreklo stanovništva*, knj. 36, Beograd, 1960., 1–162 + 3 sl.

* Tiskano i kao posebno izdanje. Usp. br. 10.

1961.

122. Zadar – Split – Dubrovnik (Usporedni poleogeografski prikaz), *Geografski horizont*, 1–2, 1961., 3–29.

* Pretiskano u *Geografski horizont*, 1–2, 2005., 17–39.

1965.

123. The origin of the population of Šolta, *Bulletin de l'Académie serbe des sciences*, tome XXXIV. Section des sciences sociales. Nouvelle série, N° 9, Beograd, 1965., 7–15.

* Sažetak rada br. 10.

1968.

124. Poljica, *Poljički zbornik* 1, Zagreb, 1968., 7–30.

V. Članci s geografskom tematikom u popularnim publikacijama

1924.

125. Gospodarska važnost političkih međa Jugoslavije, *Novo doba*, 186, 1924., 3.
 126. Zapadna politička i gospodarska međa Jugoslavije, *Novo doba*, 187, 1924., 3.

1925.

127. Dužina obale, broj ostrva i luka Kraljevine S.H.S., *Jadranska straža*, 8, 1925., 212.
 * Usp. br. 19.

1926.

128. O valovima, *Jadranska straža*, 10, 1926., 230–234.
 129. Osnovi našeg pomorstva, *Jadranska straža*, 4, 1926., 72–73.

1927.

130. Biokovo, *Hrvatski planinar*, 2–3, 1927., 34–39.
 131. Djelovanje vode na zemlju, *Novo doba*, 12, 1927., 4.
 * Predavanje u splitskom Pučkom sveučilištu.
 132. Firule, *Jadranska straža*, 5, 1927., 141–145.
 * Izašlo i kao brošura, *Firule. Balneološka studija u nakladi društva „Firule“*, Split, 1927., 28 str.

1928.

133. Naša Zemlja je okrugla, *Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže*, I, Split, 1928., 37–39.
 134. More – njiva koja nas spaja sa svetom, *ibid.*, 40–43.
 135. Martinšćica, *Jadranska straža*, 10, 1928., 305–308.

1929.

136. Orijentacija na zemlji, *Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže*, II, Split, 1929., 45–49.
 137. Naši zapadni krajevi, *Jadranska straža*, 12, 1929., 332–335.
 * Pisac razmatra Rapalskim ugovorom utvrđenu zapadnu granicu Kraljevine S.H.S. i raspravlja je li prirodna i etnička s obzirom na Goricu, Trst, Istru, Rijeku i Zadar.
 138. Dinara i Dinarci, *Jadranska straža*, 11, 1929., 308–310.
 139. Razvoj Splita u zadnjem deceniju, *Novo doba*, 312, 1929., 17.
 140. Palagruža, *Jadranska straža*, 1929., 4, 103–105; 5, 128–132.

1930.

141. Oblik i gibanje Zemlje, *Ribarski kalendar. Ilustrovani kalendar i priručnik Jadranske straže*, I, Split, 1930., 24–25.
 142. Naše primorske planine, *Pučka prosvjeta*, 2, 1930., 30.
 143. Koliko ima Talijana na jugoslovenskoj obali, *Jadranska straža*, 5, 1930., 116–119.
 * Odlomak iz rada br. 3.
 144. Koliko ima Talijana na jugoslovenskoj obali, *Slobodna tribuna*, 10, 1930., 5.
 * Pretiskano iz čas. *Jadranska straža*.
 145. Obrisi Raba, *Nova Evropa*, knj. XXI, 6, 1930., 389–394. (Potpisano: Dr. Ivo R. Markov.)
 146. Pred Drvenikom, *Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže*, III, Split, 1930., 64–68.
 * Opis otokâ oko Drvenika i Šolte.

1931.

147. Orijentacija po danu i po noći, Ribarski kalendar, II, 1931., 33–35.
148. More kao geopolitički faktor, Jadranska straža, 5, 1931., 117–119.
149. Borba između ideja „Mare nostrum“ i „Mare liberum“, Jadranska straža, 6, 1931., 145–147.
150. Iz knjige o Talijanima u Dalmaciji, Slobodna tribuna, 912, 1931., 5.
* Poglavlje iz rada br. 3.
151. Jugoslovenstvo Splita. Talijani na našoj obali po absolutnom i relativnom broju, Zastava, 3/1931., 77, 1.
* Odlomak iz rada br. 3.
152. Pogledi sa Sv. Mihovila na otoku Ugljanu, Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže, IV, 1931., 34–38.
153. Austrijski Flottenverein, Jadranska straža, 2, 1931., 32–34.
154. Osvrt na naučno ispitivanje Jadrana sa strane Austrijanaca i potreba da se produži taj rad, Jadranska straža, 1, 1931., 15–17.
155. Osnovi čehoslovačke orijentacije prema Jadranu, Jadranska straža, 4, 1931., 88–90.

1932.

156. Morski valovi, Ribarski kalendar, III, 1932., 60–63.
157. Naše more, Kalendar SPKD Prosvjeta, Sarajevo 1932., 75–79.
158. Jugoslovenstvo Dalmacije. Uticaji geografskog smještaja na istoriju jugoslovenskog primorja, Jugoslovenska reč, 1, 1932., 11, 1–2.
* Izvadak iz rasprave objavljene u Geographischer Anzeiger, 33 Heft 9, Gotha, 1932.
159. Talijani na obali Kraljevine Jugoslavije, Istra, IV (8), 1932., 4.
* Izvadak iz rada br. 3.
160. Prilozi k upoznavanju krize Japana, Novo doba, 72, 1932., 43.

1933.

161. Problem Mediterana u historiji i sadašnjici, Jadranska straža, 8, 1933., 322–324.
162. Problem Mediterana u historiji i sadašnjici, Novo doba, 89, 1933., 21.
163. Lemurija – propalo kopno, Jadranska straža, 12, 1933., 499. (Potpisano: I. R.)

1934.

164. Tipovi kuća na našem Primorju s osobitim obzirom na dvor, Jadranski dnevnik, 236, 1934., 11–12.
165. Rt Ploča, Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže, VII, Split, 1934., 49–53.
* Geografski i historijski položaj poluotoka Ploča.

1935.

167. Posljedice migracija našeg naroda u našem Primorju, Jadranski dnevnik, 94 (Uskršnji prilog), 1935., 18.
168. Poleogeografski problemi Splita, Jadranski dnevnik, 239, 1935., 9.
* Tri poglavlja iz predavanja na III. kongresu geografa Kraljevine Jugoslavije.
169. Abesinija, Jadranski dnevnik, 82, 1935., 9–10.
* Pregled geografije, klime, historije i etnologije Abesinije te kolonijalne polit. vel. sila prema toj zemlji sve do italijanskog osvajanja 1935.

1936.

170. Međe našeg Primorja, Jadranski dnevnik, 300 (Božićni prilog), 1936., 11.
171. Jadran u narodnom gospodarstvu Jugoslavije, Jadranska straža, 1936., 11, 445–450; 12, 488–489.
* Usp. br. 39.

1937.

172. Jadran u narodnom gospodarstvu Jugoslavije, *Jadranska straža*, 1937., 1, 13–15; 2, 58–60.

* Usp. br. 39.

173. Zanimljive geografske vijesti, *Jadranski dnevnik*, 81, 1937., 3. (Potpisano: I. R.)

Sadržaj: Pećine na otoku Lastovu – Umjetne planine u Mezopotamiji – Rasa koja umire [Andamanci].

1938.

174. Mali oblici na našoj obali, *Jadranska straža*, 1938., 5, 188–189; 6, 234–235; 7, 276–277; 8–9, 368–369; 11, 468–469; 12, 512–513.

* Usp. br. 37.

175. Kod Splitskih Vrata, *Naš mornar*. Ilustrovani mornarski kalendar *Jadranske straže*, XI, Split, 1938., 79–83.176. Na Krojicino..., *Jadranska straža*, 1, 1938., 10–12.

* O otoku Sv. Andrija.

1939.

177. Banovina Hrvatska, *Dom i svijet*, 1, 1939., 1–2.178. Gospodarski karakter splitske luke, *Jadranska straža*, 9, 1939., 354–357.

1940.

179. Najveći svjetionik na Jadranu, *Dom i svijet*, 3, 1940., 11.

* Dugi otok.

1949.

180. Sa Vošca (1421 m), *Naše planine*, 3–4, 1949., 65–72.

1950.

181. Naša morska obala, *Ribarski godišnjak*, 1950., 203–210.

1951.

182. Još neispitana bogatstva I, *Jugoslovenski mornar*, 4, 1951., 91–93.183. Još neotkrivena bogatstva, *Jugoslovenski mornar*, 6, 1951., 134–135.

* O značenju Antarktike za čovječanstvo.

184. Atlantropa?, *Jugoslovenski mornar*, 7, 1951., 156–157.185. Otočići na Gargansko-pelješkom pragu, *Čuvar Jadrana*, 172, 1951. (20. prosinca 1951.).

1952.

186. Zadar. Stanovništvo grada, *Jugoslovenski mornar*, 10, 1952., 276–278.187. Kornati, *Morsko ribarstvo*, 7–8, 1952., 131–132.188. Susak – otok zanimljivih pojava, *Jugoslovenski mornar*, 1, 1952., 20–21.

1953.

189. Đeran, *Jugoslovenski mornar*, 12, 1953., 321.

1956.

190. Maslinica – jedan od jadranskih bisera, *Slobodna Dalmacija*, 3507, 1956., 4.

1957.

191. Zemlja – hraniteljica čovječanstva, Narodno sveučilište, 9–10, 1957., 684–691.

192. Po Istri, Narodno sveučilište, 5–6, 1957., 387–390.

VI. Članci s kulturnopovijesnom tematikom u popularnim publikacijama

1924.

193. Preobražaj hrvatske kneževine u kraljevinu, Novo doba, 299, 1924., 26.

* Pokušaj tumačenja važnog povijesnog događaja s geopolitičkog motrišta.

1925.

194. Manastirine. Starokršćansko groblje u Solinu, Jadran, 54, Božićni prilog, 1925., 2.

195. Postanak Hrvatskog Kraljevstva, Pučka prosvjeta, 8, 1925., 122–123.

196. Značenje 1000-godišnjice hrvatskog kraljevstva, Novo doba, 153, 1925., 1.

197. Naš Jadran nekoć i sada, Pučka prosvjeta, 2, 1925., 42–44.

198. Za obljetnicu Ivana Lučića, Novo doba, 1925., 227, 2; 228, 2.

* O životu i radu Ivana Lučića historika Dalmacije iz 17. st.

1926.

199. Jugoslavenska misao kod historičara, Pučka prosvjeta, 1, 1926., 5–6.

200. Hrvatska akademija nauka u Splitu, Jadran, 53 (Božićni prilog), 1926., 5.

* O „Hrvatskoj akademiji u Splitu”, osnovanoj potkraj 17. st.

1927.

201. Narodni trg u Splitu kroz historiju, Novo doba, 297, 1927., 13.

202. Dvorac Martinis Marchi na Šolti, Novo doba, 89, 1927., 21–22.

1931.

203. Klis najznatnija starohrvatska, turska i mletačka tvrđava u srednjoj Dalmaciji, Kalendar SPKD Prosvjeta, Sarajevo 1931., 51–57.

1932.

204. Atlantida, utonuli otok u priči i nauci, Jadranska straža, 1, 1932., 13–17.

205. Poviješću duž šoltanske obale, Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže, V, Split, 1932., 45–49.

* Opis otoka Šolte s geografskog i povijesnog gledišta. Tiskano i kao posebna brošura: Poviješću duž šoltanske obale, Split, 1931., 5 str. (nepag.)

206. Funkcija Šolte u historiji Splita, Novo doba, 6 (Prilog), 1932., 2.

* Usp. br. 43.

1934.

207. Kako su Šoltani otkupili svoj otok od splitske općine, Jadranski dnevnik, 10 (Božićni prilog), 1934., 11–12.

208. Interesantan nalaz u K.[aštel] Sućurcu, Jadranski dnevnik, 2, 1934., 2. (potpisano: Dir.)

* O nalazu matrikule bratovštine Blažene divice Marije u Hladih iz god. 1515.

209. Divulje s Janusovom glavom, Jadranski dnevnik, 38, 1934., 9.

210. 100-godišnjica rođenja Natka Nodila, Jadranski dnevnik, 137, 1934., 3.

211. Msgr. Don Frane Bulić, Jadranski dnevnik, 112, 1934., 1–2 /sa sl. F. Bulića/ (nekrolog).

1935.

122. Omiš i njegove utvrde, *Jadranski dnevnik*, 320 (Božićni prilog), 1935., 29–30.

1936.

123. Junačke borbe Bokelja sa gusarima u XIX vijeku, *Jadranski dnevnik*, 86 (Uskršnji prilog), 1936., 17.
* Pisac prenosi sadržaj jednog od dvaju dosad nepubliciranih dokumenata o borbama Bokelja protiv gusara u Sredozemnom moru, koji se čuvaju u pomorskom muzeju Jadranske straže u Splitu.

1937.

124. Brodogradnja na našoj obali kroz vjekove, *Jadranska straža*, 12, 1937., 484–487. (Potpisano: R. I.)

125. Iz okolice „Hrvatske Troje“, *Jadranski dnevnik*, 294, 1937., 9.

126. Hrvatska Troja, *Jadranski dnevnik*, 299, 1937., 19.

* O Bribiru.

127. Tri Nehaja, Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže, X, Split, 1937., 80–86.

* O historijatu i geografskom smještaju Nehaja kod Senja, Nehaja kod Kaštel Štafilića i Haj Nehaja kod Sutomora.

128. Značaj pomorske bitke kod Makarske, *Jadranski dnevnik*, 73, 1937., 13.

1938.

129. Važnost župskih matica za nauku, *Jadranski dnevnik*, 107, 1938., 10.

1939.

120. Tri Šolte, *Hrvatski glasnik*, 229, 1939., 30.

* Rasprava o postanku imena Šolte.

121. Otkriće novog dokumenta o Šolti, *Hrvatski glasnik*, 84, 1939., 23.

122. Rt Biskupa, Naš mornar. Ilustrovani mornarski kalendar Jadranske straže, XII, Split, 1939., 103–104.

* O historijatu Rta Biskupa (kod o. Hvara)

1941.

123. Postanak Maslinice ribarskog sela na Šolti, *Mornarsko-ribarski kalendar. Ilustrirani kalendar Jadranske straže*, Split, 1941., 86–89.

* Prema spisima mletačkih državnih vlasti iz 1703. god.

1955.

124. O porijeklu Marca Pola, *Mogućnosti*, 4, 1955., 312–315.

1956.

125. Opsada Splita 1657. i utvrđivanje Grippa, *Slobodna Dalmacija*, 3427, 1956., 3.

126. Postanak omiške Rogoznice, *Slobodna Dalmacija*, 3445, 1956., 4.

VII. Putopisna i planinarska publicistika

127. Makarska u jeku ljetovanja, *Novo doba*, 166, 1927., 2. (Potpisano: Dir.)

128. Impresije iz Biograda na moru, *Novo doba*, 182, 1927., 2. (Potpisano: Dir.)

129. Do Jankolovice i Vrane, *Novo doba*, 187, 1927., 2. (Potpisano: Dir.)

130. U najzapadnijem mjestu naše domovine. (Rateče – Planica), *Novo doba*, 195, 1927., 2 + 7. (Potpisano: Dir.)

131. Od Supetra preko Nerežišća i Blaca do Bola. Sa ekskursije H.P.D. „Mosor“, *Novo doba*, 118, 1928.,

2. (Potpisano: Dir.)

232. Lijepi Rab. Ekскурzija sa članovima pomorskog kursa Jadranske straže, *Novo doba*, 179, 1928., 2. (Potpisano: Dir.)

233. Impresije iz Austrije, *Novo doba*, 265, 1930., Prilog, 2.

234. Životni problemi nove Njemačke. Berlin sredinom decembra 1930., *Novo doba*, 296, 1930., 28.

* Pretiskano u br. 5.

235. Božićni blagdani u Berlinu, *Novo doba*, 7, 1931., Prilog, 2.

* Pretiskano u br. 5.

236. Utisci iz velikog Berlina, *Novo doba*, 25, 1931., Prilog, 5.

* Pretiskano u br. 5.

237. Njemačka i more, *Jadranska straža*, 9, 1931., 230–236.

* Pretiskano u br. 5.

238. Nova Njemačka u svijetlu brojeva, *Novo doba*, 49, 1931., 2–3.

* Pretiskano u br. 5.

239. Obrisu nove njemačke umjetnosti, *Novo doba*, 79, 1931., 35–37.

* Pretiskano u br. 5.

240. Ekскурzija na Orjen (1895 m), *Novo doba*, 205, 1932., Prilog, 2.

241. Izlet na Orjen (1895 m), *Hrvatski planinar*, 5, 1933., 139–143.

242. Putovanje Jadranske straže, *Jadranska straža*, 1933., 5, 184–186; 6, 223–228.

* Opis putovanja brodom „Kraljica Marija“ od 15. juna do 4. jula. Usp. br. 12.

243. Kad mirno more govori, *Podmladak Jadranske straže*, 1, 1933.–34., 11–12.

244. Srebrnastom cestom mora, *ibid.*, 4, 65–66.

245. Novo putovanje Jadranske straže po Sredozemnom moru, *Jadranska straža*, 1934., 2, 64–65; 3, 103–106; 4, 143–145; 5, 185–188; 6, 223–228.

* Propagandističko putovanje Jadranske straže na Bliski istok od 8. do 24. juna 1934. Usp. br. 13.

246. Novo putovanje Jadranske straže, Grčka i Egipat, 30 juna – 16 jula 1935 [I], *Jadranska straža*, 4, 1935., 137–140. (Potpisano: R. I.)

247. Po Bugarskoj. Impresije prilikom IV kongresa sveslavenskih geografa i etnografa, *Jadranski dnevnik*, 1936., 219, 9–10; 225, 10; 231, 9–10; 237, 10; 243, 11; 249, 9; 255, 10.

* Opis putovanja po Bugarskoj upriličenog povodom sudjelovanja na IV. kongresu slavenskih geografa i etnografa, prožet geografskim opservacijama i povijesnim reminiscencijama.

248. Od Splita do Durmitora, *Hrvatski planinar*, 1939., 5, 146–152; 7–8, 214–223; 9, 277–288.

* Opis putovanja s grupom prijatelja, prožet geografskim opservacijama i povijesnim reminiscencijama.

249. Splitski argonauti kroz sjeverodalmatinski arhipelag, *Jadranska straža*, 1940., 6, 235–237; 7, 282–284; 8, 325–327; 9, 369–372; 10, 411–412; 11, 451–452; 12, 496, 516–518. (Potpisano: Argonaut–Talasofil.)

* Opis putovanja s grupom prijatelja po sjevernodalmat. otocima prožet geografskim opservacijama i povijesnim reminiscencijama. Objavljeno i kao posebno izdanje *Splitski argonauti kroz sjeverodalmatinski arhipelag*, Split, 1940., 19 str.

VIII. Eseji

250. Harmonija klasa, *Jadran*, 105, 1920., 3.

251. Metafizika masa, *Jadran*, 169, 1920., 2.

252. Iz duše proleterca, *Narodna straža*, 15, 1921., 2.

253. Postanak kapitalizma, *Narodna straža*, 23, 1921., 2–3.

254. Težačko pitanje u starom Rimu, *Težačke novine*, 31, 1921., 1–2.

255. Le Play, *Jadran*, 2, 1921., 2.

* O Pierre Guillaume Frédéric Le Playu.

256. Iz duše naših gradova..., Narodna straža, 27, 1924., 2.
 257. Budućnost zapadne Evrope, Jadran, 44 (Božićni prilog), 1924., 7–8.
 258. More budućnosti, Jadranska straža, 4, 1927., 111–113.
 259. Osnova naše pomorske ideologije. Predavanje g. dr. Ive Rubića, Politika, 7449, 1929., 6.

IX. Varia

260. Iz zadarskih tamnica, Jadran, 63, 1919., 2–3.
 261. Za najbjedniji stališ, Jadran, 78, 1919., 1.
 * O potrebi organiziranja umirovljenika, financa, žandara, poštara i željezničara.
 262. Novinarska politička škola, Jadran, 166, 1920., 2.
 * O novinarsko političkoj školi koja bi trebalo da se otvori u Zagrebu.
 263. I. slavenski kongres geografa i etnografa u Pragu (4.–8. VI. 1924), Narodna straža, 22, 1924., 2.
 264. Budući Split. Osvrt na internacionalnu izložbu regulacionog plana Splita. Po predavanju gosp. inž. Senjanovića i vlastitim opažanjima, Novo doba, 253, 1924., 3. (Potpisano: dr. I. R.)
 265. Milan Tolić, Jadran, 41, 1924., 2–3. (Potpisano: Dir.)
 266. Za pomorski muzej u Splitu, Novi list, 255, 1925., 3.
 267. Za pomorski muzej u Splitu, Novo doba, 262, 1925., 3.
 * O osnivanju Pomorskog muzeja u Splitu na inicijativu Jadranske straže.
 268. Za pomorski muzej u Splitu, Obzor, 289, 1925., 5.
 269. Za pučko sveučilište, Novo doba, 1925., 93, 2–3; 94, 2–3.
 * Pisac široko izlaže razloge za osnivanje Pučkog sveučilišta u Splitu.
 270. Petar Bibić, Jadran, 3, 1925., 2. (Potpisano: Dir.)
 271. Pomorski kurs Jadranske straže u Splitu, Jadranska straža, 9, 1926., 211–214.
 272. O pomorskom muzeju „Jadranske straže“, Almanah Jadranska straža za 1927. god., Beograd, 1927., 624–630.
 273. Sinkronistički telurium Diega Aržića. Važan izum našeg sugrađanina, Novo doba, 229, 1927., 12 /sa slikom D. A. i njegovog izuma/. (Potpisano: Dir.)
 * Izum splitskog iseljenika u SAD koji pokazuje ekliptiku, rotaciju i revoluciju Zemlje.
 274. „Od Balkana do Montblanka“. 40-godišnji jubilej Nikole Andrića, Novo doba, 42, 1927., 2. (Potpisano: Dir.)
 * Prikaz knjige uspomena s putovanja N. Andrića književnika i dramaturga, objavljene u izdanju Zabavne biblioteke povodom životnog jubileja.
 275. II. pomorsko-propagandistički kurs Jadranske straže u Splitu, Jadranska straža, 9, 1927., 272–274.
 276. Plastika A. Augustinčića. Skulptorska izložba u Galića salonu, Novo doba, 43, 1927., 3. (Potpisano: Dir.)
 277. Izložba prof. Fr.[anja] Kopača, Novo doba, 74, 1927., 2. (Potpisano: Dir.)
 * U splitskom Galića salonu.
 278. Izložba I. Mirkovića, Novo doba, 131, 1927., 2. (Potpisano: Dir.)
 279. U ateljeu Fr. [anja] Kopača, Novo doba, 80, 1928., 5. (Potpisano: Dir.)
 280. Pomorski muzej u Splitu. Prva institucija svoje vrsti u našoj domovini, Novosti, 355, 1928., 66.
 281. Vučetićev Pariz, Novo doba, 64, 1929., 2.
 * Prikaz zbirke pjesama Mate Vučetića na francuskom jeziku.
 282. O izložbi Fran[j]a Kopača, Novo doba, 164, 1929., 2.
 * U splitskom Galića salonu.
 283. IV. Pomorsko-propagandistički kurs, Jadranska straža, 9, 1929., 254–257.
 284. Konture Jandova karaktera, Jadranska straža, 7, 1930., 173–174.
 * Povodom smrti Ive Lahmana.

285. Luka Karaman, *Novo doba*, 8, 1930., 4. (nekrolog) (Potpisano: Dir.)
286. Peti pomorsko-propagandistički kurs, *Jadranska straža*, 10, 1930., 279–281.
287. *Jadranska straža i njena svrha*, *Jadranska straža*, 2, 1932., 45–48.
288. *Jadranska straža i njena svrha*, *Novi Sad*, 9, 1932., 3–4.
289. *Jadranska straža kroz 10 godina*, *Spomenica prigodom desetgodišnjice udruženja Jadranska straža*, Split, 1932., 13–93.
- * Tiskano i kao posebna brošura: *Jadranska straža kroz deset godina (1922–1932)*, Beograd, 1932., 68 str.
290. *Naša desetgodišnjica*, *Jadranska straža*, 4, 1932., 115–118.
- * Izvod iz govora na proslavi 10-godišnjice osnivanja *Jadranske straže*, održanog 21. veljače u Splitu.
291. *Impresije i refleksije sa kongresa Jadranske straže u Splitu*, *Jadranska straža*, 12, 1932., 453–455.
292. *Pomorski muzej Jadranske straže*, *Jadranska straža*, 9, 1934., 359–362.
293. Grga Novak. *Uz 50-god. rođenja*, *Jadranski dnevnik*, 79, 1938., 3.
294. *Pomorski muzej Jadranske straže u Splitu*, *Glasnik Primorske banovine*, 1, 15–16, 1938., 163–166.
295. *Hidrografski institut mornarice*, *Geografski vestnik*, 14/1938., 1–4, 144–145.
296. Prof. U. Girometta kao speleolog, *Hrvatski planinar*, 35 (6), 1939., 179–183.
297. *Osamdeset godina života prof. dra M. Šenoa*, *Geografski glasnik*, 11–12, 1949.–1950., 219–220.
298. *Geografski institut Prirodoslovno-matematičkog fakulteta*, *ibid.*, 221.
- * O sjedinjenju prijašnjeg *Geografskog instituta* (osnovao prof. M. Šenoa 1926.) i *Zavoda za fizičku geografiju* (osnovao prof. A. Gavazzi 1927.) u jedinstven *Geografski institut* te prvim godinama njegova rada.
299. *Kartografski odjel „Učila“*, Zagreb, *ibid.*, 222–223.
- * O djelatnosti novoosnovanog odjela „Učila“ (pri *Nakladnom zavodu Hrvatske*) na izradi *geografskih karata* i drugih *nastavnih pomagala* tijekom prve četiri godine djelovanja.
300. Ivo Juras (nekrolog), *ibid.*, 245–246.
301. *Rusi pomažu gusarsko ratovanje nacista*, *Jugoslavenski mornar*, 6, 1952., 159–160.
- * O prolazu *njemačke krstarice* u *Pacifik sjevernim putem*.
302. *Vojislav Radovanović (1894–1957)*, *Geografski glasnik*, 19, 1958., 248–249.

X. Prikazi, kritike i bilješke o knjigama

303. *Jedna talijanska knjiga*, *Narodna straža*, 36, 1924., 2. (Potpisano: *Stražar s Jadrana*)
- * O knjizi: *Colonnello G. B. Foschini: La Dalmazia – Zara 157 Fanteria*, 1924.
304. *Hvar*. (Napisao dr. Grgo Novak, Beograd, 1924.), *Novo doba*, 246, 1924., 2; 247, 2–3.
305. *Jovan Ilić: Die Bogomilen in ihrer geschichtlichen Entwicklung*. (Berner Dissertation). *Srijemski Karlovci* 1923., *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 46, 1923. [1924.], 122–124.
306. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (knjiga un. prof. Ferda Šišića, Zagreb, 1925.), *Novo doba*, 246, 1925., 2.
307. *Naša trgovačka mornarica* [stanje 1924. god., Split, 1925], *Geografski vestnik*, 1 (2), 1925., 141–142.
- * *Pisac prikazuje statističke podatke Ministarstva saobraćaja* (Direkcije *Pomorskog odsjeka* u Splitu, 1925.) i ispravlja neke krivo izračunate zbrojeve.
308. *Giotto Dainelli: Fiume e Dalmazia* (Zbirka: *La Patria, geografia d'Italia*, 18, Torino, 1925.), *ibid.*, 142–145.
309. „*Znanstvena*“ knjiga G. Dainella o *Rijeci i Dalmaciji*, *Jadranska straža*, 6, 1926., 129–131.
310. *Otok Rab* (napisao fra Vl. Brusić, vlastita naklada, g. 1926), *Novo doba*, 132, 1926., 2–3.
311. *Sa prve izložbe fotografija u našoj državi*, *Novo doba*, 173, 1926., 2–3. (Potpisano: Dir.)
312. *Filip Lukas: Geografska osnovica hrvatskog naroda*. *Zbornik Matice hrvatske o tisućoj godišnjici hrvatskog kraljevstva*, Zagreb, 1925., 19–93, *Geografski vestnik*, 2 (1), 1926. [1927.], 49–50.
313. *Splitski almanah i adresar za godinu 1925.*, *ibid.*, 50.
314. *Trgovačka mornarica Kraljevine SHS*. *Stanje koncem 1925.*, Split, 1926., *Geografski vestnik*, 2 (2–3),

1926. [1927.], 120.
315. Ivo Stjepčević: Vođa po Kotoru, Kotor, 1926., *ibid.*, 126.
316. Starohrvatska prosvjeta. Izdanje Hrv. starinarskog društva, 1–2, *Novo doba*, 76, 1927., 2. (Potpisano: Dir.)
317. Manfred Schneider: Durch Dalmatien bis zu den Schwarzen Bergen, Stuttgart, 1929., *Geografski vestnik*, 5–6 (1–4), 1929.–1930. [1930.], 210–211.
318. K. Baedeker: Dalmatien und die Adria, Leipzig, 1929., *ibid.*, 211.
319. A. Steinitzer: Dalmatien, das kroatische und montenegrinische Küstenland. (Monographien zur Erdkunde, 42. Bd.), Leipzig, 1930., *ibid.*, 211.
320. Grga Novak: Naše more (drugo izdanje), Zagreb, 1932., *Jadranska straža*, 11, 1932., 424.
321. Frano Ivanišević: Narodni preporod u Dalmaciji, *Novo doba*, 267, 1932., 4.
322. Knjiga o jadranskom pitanju, *Jadranska straža*, 10, 1933., 415–416.
- * Prikaz knjige J. März, „Die Adria-Frage“, Kurt Vowinkel Verlag, Berlin–Grünwald, 1933.
323. Važna knjiga o jadranskom pitanju, *Jadranski dnevnik*, 4, 1934., 3.
- * Prikaz knjige J. Märza.
324. Dr. Zvonimir Dugački: Problemi ekonomske geografije, Zagreb, 1933., 85, *Geografski vestnik*, 10 (1–4), 1934., 213–215.
325. Franz Braun – A. Hillen Ziegfeld: Geopolitischer Geschichtsatlas. II. izd., Dresden 1934., *ibid.*, 217–218.
326. Das Königreich Südslawien (izdala Münchenska akademija nauka), *Jadranski dnevnik*, 150, 1935., 3. (Potpisano: R.)
327. Geografski elementi u Vojnovićevoj Historiji Dalmacije, *Jadranski dnevnik*, 150, 1935., 9–10.
328. R. Mayer: Von den Küsten- und Inselstädten Dalmatiens (ihre Lage und deren Wirkungen), *Mitteilungen d. Geogr. Gesellschaft in Wien*, 1935., H. 5–8, *Geografski vestnik*, 12–13/1936.–37., 236–237.
329. Život – doživljaj, *Jadranski dnevnik*, 218, 1937., 11. (Potpisano: Dir.)
- * Osvrt na disertaciju Marije Bride „Život – doživljaj“.
330. Nikola Žic: Istra. I. dio: Zemlja; II. dio: Čovjek, Zagreb, 1936. i 1937., *Jadranska straža*, 8–9, 1938., 401–402.
331. Nikola Žic: Istra I. dio: Zemlja; II. dio: Čovjek, Zagreb, 1936. i 1937., *Geografski vestnik*, 15 (1–4), 1939., 146–147.
332. Agatino D'Arrigo: Ricerche sul regime dei litorali nel Mediterraneo. (Consiglio nazionale delle ricerche – Comitato per la geografia.) Roma, Stabilimento tipografico „Aternum“, 1936., *ibid.*, 154–155.
333. Mladen Lorković: Narod i zemlja Hrvata, Zagreb, 1939., *Geografski vestnik*, 16 (1–4), 1940., 148–149.
334. Faucher, D.: Géographie agraire. Types et cultures. (Géographie économique et sociale publiée sous la direction de A. Cholley, Paris, 1949), *Geografski glasnik*, 11–12, 1949.–1950., 174–176.
335. Hettner, A.: Allgemeine Geographie des Menschen. I. Bd. Stuttgart, 1947., *ibid.*, 176–177.
336. Král, J.: Zeměpis člověka II izd. (Díl první: Člověk a zeměpisné prostředí, str. 320; díl druhý: Člověk jako zeměpisný činitel, str. 362), V Praze, 1946., *ibid.*, 177.
337. Lefèvre, M. A.: Principes et problèmes de géographie humaine, Bruxelles, 1945., *ibid.*, 177.
338. Migliorini, E.: La terra e gli uomini (Napoli 1947); La terra e le sue risorse (Napoli, 1946), *ibid.*, 179.
339. Miller, A.: Climatology. Šesto izdanje. (Methuen et Co., London, 1949), *ibid.*, 179.
340. Migliorini, E.: La piana del Sele (Memorie di geografia economica, vol. I), Napoli, 1949., *ibid.*, 209.
341. Brunhes J.: La géographie humaine. (Édition abrégée), Paris, 1947., *Geografski glasnik*, 13, 1951., [1952], 141–142.
342. Fielden, Cl. J. – Dachenwald G. G.: Economic Geography, II. izd., New York, 1950., *ibid.*, 143–144.
343. Gutersohn, H.: Landschaften der Schweiz. Forschungen und Leben, Zürich, 1950., *ibid.*, 146.
344. Huntington, E.: Principles of human Geography, New York–London, 1951., *ibid.*, 147–148.

345. James, E.: A Geography of Man, New York–London, 1949., *ibid.*, 148–149.
346. Taylor, G.: Urban Geography, London, 1949., *ibid.*, 151.
347. Melik, A.: Planine v Julijskih Alpah, Ljubljana, 1950., *ibid.*, 160–161.
348. Candida, L.: Il porto di Venezia. (Memorie di geografia economica, vol. II), Napoli, 1950., *ibid.*, 165.
349. Povodom knjige I. „Geografije svijeta“, Vjesnik, 1954., 2976 (26. rujna 1954.)
* Odgovor Vladimiru Blaškoviću.
350. Blanc, A., La Croatie occidentale, Paris, 1957., Geografski glasnik, 19, 1956.–1957., (1957), 197–202.
351. Diken, S. N.: Economic Geography, Boston 1955., Geografski pregled, 1, 1957., 180.
352. Nice, B.: Geografia e pianificazione territoriale. (Memorie di geografia economica, vol. 9), Napoli 1953., *ibid.*, 180.
353. Ortolani, Mario: La pianura ferrarese. (Memorie di geografia economica, vol. XV), Napoli, 1956., *ibid.*, 181–182.
354. Peljar po Jadranu. I. dio – Istočna obala. Hidrografski institut Jugoslovenske ratne mornarice, Split, 1954., *ibid.*, 185.
355. Granice morskih predjela uz istočnu obalu Jadranskog mora. Izdao: Hidrografski institut Jugoslovenske ratne mornarice, Split, 1954., *ibid.*, 185–186.
356. Razvedenost obale i otoka Jugoslavije. Izdanje: Hidrografski institut Jugoslovenske ratne mornarice, Split, 1955., *ibid.*, 186.

XI. Urednički rad

1. Geografski vestnik, god. 1/1925. – god. 2/1926.
  2. Zbornik za narodni život i običaje: knj. 34 (1950.) i 36 (1953.).
  3. (s prof. Rudom Petrovićem) Geografija svijeta, knj. I–IV, Seljačka sloga, Zagreb, 1954.–1956., 1697 str.
- * Drugo izdanje, Geografija svijeta, knj. I–IV, Sloga, Zagreb, 1957.–1958.

XII. Radovi u rukopisu

“Križevci” (rukopis monografije, u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici, Zagreb)

KRONIKA ODJELA ZA GEOGRAFIJU SVEUČILIŠTA U ZADRU 2021./2022.

ODVIJANJE NASTAVE U AKADEMskoj GODINI 2021./2022.

U dvadeset osmoj akademskoj godini ostvarivanja dvopredmetnoga studija geografije, u kombinaciji s drugim predmetom: povijest, sociologija, strani jezik, etnologija i antropologija, filozofija i dr., od osnivanja akademske godine 1994./1995. te u šesnaestoj godini ostvarivanja jednopredmetnoga studija primijenjene geografije od akademske godine 2005./2006. Odjel za geografiju Sveučilišta u Zadru uspješno je proveo planirani program rada na preddiplomskoj i diplomskoj razini studija. Od akademske godine 2010./2011., u suradnji s Odjelom za povijest Sveučilišta u Zadru, ostvaren je i poslijediplomski znanstveni studij *Jadran – poveznica među kontinentima* koji je uspješno nastavljen i u akademskoj godini 2021./2022.

Na Odjelu za geografiju zaposlena su dvadeset i tri stalna djelatnika u različitim znanstveno-nastavnim zvanjima: četiri redovita profesora, deset izvanrednih profesora, tri docenta, dva poslijedoktoranda i četiri asistenta. Odjel je imao i tri vanjska suradnika u zvanjima izvanrednog profesora, docenta i naslovnog asistenta. Pročelnica Odjela za geografiju Sveučilišta u Zadru bila je izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević, zamjenica pročelnice izv. prof. dr. sc. Anica Čuka. Prof. dr. sc. Josip Faričić od 2015. godine obavlja dužnost prorektora za strategiju razvoja i izdavaštvo Sveučilišta u Zadru. Izv. prof. dr. sc. Lena Mirošević bila je članica Senata Sveučilišta u Zadru.

U uredu Odjela za geografiju djeluje tajništvo Odjela za geografiju. Tajnica je Ana Ažić-Potočnjak, dipl. turistički komunikolog.

Nastavni plan i program dodiplomskog i preddiplomskog studija ostvaren je prema sljedećem rasporedu:

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno- -nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
A) PREDDIPLOMSKI STUDIJ			
1. GODINA STUDIJA, 1. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Uvod u geografiju	3P+1V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Blaće
Matematička geografija	2P+1V (45)	red. prof. poslijedoktorand	dr. sc. J. Faričić dr. sc. T. Marelić
Osnove geologije I.	3P+1V (60)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Hidrogeografija I.	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Geoinformatika	1P+2V (45)	red. prof. poslijedoktorand	dr. sc. J. Faričić dr. sc. T. Marelić
Uvod u znanstveno-istraživački rad	2P (30)	izv. prof. poslijedoktorand	dr. sc. V. Graovac Matassi dr. sc. T. Marelić
Multimedijaska geografija	1P+2V (45)	doc. asistent	dr. sc. D. Radoš M. Čagalj, mag. geogr.
1. GODINA STUDIJA, 2. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Kartografija I.	2P+1S (45)	red. prof. poslijedoktorand	dr. sc. J. Faričić dr. sc. T. Marelić
Osnove geologije II.	3P+1V (60)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Hidrogeografija II.	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Grafičke metode u geografiji	3V (45)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Kvantitativne metode u geografiji I.	2P+2V (60)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno-nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
Biogeografija s ekologijom	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. K. Žganec
Uvod u ekonomsku geografiju	2P+1S (45)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Terenska nastava I.	30 sati semestralno	red. prof. izv. prof.	dr. sc. M. Surić dr. sc. A. Blaće
1. GODINA STUDIJA, 1. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE			
Uvod u geografiju	3P (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Blaće
Matematička geografija	2P+1V (45)	red. prof. poslijedoktorand	dr. sc. J. Faričić dr. sc. T. Marelić
Osnove geologije I.	3P+1V (60)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Hidrogeografija I.	2P (30)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Uvod u znanstveno-istraživački rad	2P (30)	izv. prof. poslijedoktorand	dr. sc. V. Graovac Matassi dr. sc. T. Marelić
1. GODINA STUDIJA, 2. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE			
Kartografija I.	2P (30)	red. prof.	dr. sc. J. Faričić
Osnove geologije II.	3P+1V (60)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
Hidrogeografija II.	2P (30)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Grafičke metode u geografiji	2V (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Kvantitativne metode u geografiji I.	2P+2V (60)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
Uvod u ekonomsku geografiju	2P (30)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Terenska nastava I.	30 sati	red. prof. izv. prof.	dr. sc. M. Surić dr. sc. A. Blaće
2. GODINA STUDIJA, 3. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Klimatologija I.	2P+1V (45)	izv. prof. doc.	dr. sc. R. Lončarić dr. sc. D. Radoš
Kartografija II.	2P+1V (45)	red. prof. poslijedoktorand	dr. sc. J. Faričić dr. sc. T. Marelić
Demografija I.	2P+1S+1V (60)	izv. prof. doc.	dr. sc. V. Graovac Matassi dr. sc. S. Šiljeg
Geomorfologija I.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Kvantitativne metode u geografiji II.	2P+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Blaće
Regionalna geografija Australije, Oceanije i Antarktike	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Regionalna geografija Azije s Rusijom	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. D. Radoš
Regionalna geografija Angloamerike	3P (45)	red. prof. poslijedoktorand	dr. sc. Ž. Šiljković dr. sc. T. Marelić
Kulturalna geografija	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević
2. GODINA STUDIJA, 4. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Klimatologija II.	2P+1V (45)	izv. prof. doc.	dr. sc. R. Lončarić dr. sc. D. Radoš
Demografija II.	2P+1S+1V (60)	izv. prof. doc.	dr. sc. V. Graovac Matassi dr. sc. S. Šiljeg
Geomorfologija II.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Agrarna i ruralna geografija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Geografski informacijski sustavi I.	1P+2V (45)	izv. prof. poslijedoktorand	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. F. Domazetović
Industrijska geografija	2P+1S (45)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno-nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
Terenska nastava II.	40 sati	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Regionalna geografija Afrike	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Geografija religija	1P+2S (45)	red. prof. asistent	dr. sc. J. Faričić M. Čagalj, mag. geogr.
2. GODINA STUDIJA, 3. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE			
Klimatologija I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Kartografija II.	2P+1V (45)	red. prof. poslijedoktorand	dr. sc. J. Faričić dr. s. T. Marelić
Demografija I.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Geomorfologija I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Regionalna geografija Australije, Oceanije i Antarktike	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Regionalna geografija Azije s Rusijom	2P (30)	doc.	dr. sc. D. Radoš
Kvantitativne metode u geografiji II.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Blaće
Regionalna geografija Angloamerike	2P (30)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Kulturalna geografija	2P	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević
2. GODINA STUDIJA, 4. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE			
Klimatologija II.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Demografija II.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Geomorfologija II.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Regionalna geografija Afrike	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Terenska nastava II.	40 sati	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Agrarna i ruralna geografija	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Geografski informacijski sustavi I.	1P+2V (45)	doc.	dr. sc. D. Radoš
Industrijska geografija	2P (30)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Geografija religija	1P+1S (30)	red. prof. asistent	dr. sc. J. Faričić M. Čagalj, mag. geogr.
3. GODINA STUDIJA, 5. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Uvod u političku geografiju	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Urbana geografija I.	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
Regionalna geografija Hrvatske I.	2P+1S (45)	doc. asistent	dr. sc. D. Radoš M. Čagalj, mag. geogr.
Regionalna geografija Latinske Amerike	2P+1S (45)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković
Regionalna geografija Europe	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. B. Vukosav
Turistička geografija	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka
Historijska geografija	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević
Hrvatsko iseljeništvo	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Pedogeografija	1P+2V (45)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Geografski informacijski sustavi II.	2P+2V (60)	doc.	dr. sc. I. Marić
3. GODINA STUDIJA, 6. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE			
Prometna geografija	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Urbana geografija II.	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević
Pomorska geografija	2P+1S (45)	izv. prof. poslijedoktorand	dr. sc. R. Lončarić dr. sc. T. Marelić

Predmet	Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno-nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi	
Regionalna geografija Hrvatske II.	2P+1S (45)	doc. asistent	dr. sc. B. Vukosav M. Čagalj, mag. geogr.	
Svjetski geopolitički sustavi	2P+1S (45)	doc. izv. prof.	dr. sc. B. Vukosav dr. sc. A. Blaće	
Geografija prirodnih prijetnji	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar	
Medicinska geografija	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar	
Kartografija i vizualizacija	1P+2V (45)	izv. prof. poslijedoktorand	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. F. Domazetović	
Terenska nastava III.	40 sati	red. prof.	dr. sc. D. Perica	
3. GODINA STUDIJA, 5. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Uvod u političku geografiju	2P (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav	
Urbana geografija I.	2P (30)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg	
Regionalna geografija Hrvatske I.	2P (30)	doc.	dr. sc. D. Radoš	
Regionalna geografija Latinske Amerike	2P (30)	red. prof.	dr. sc. Ž. Šiljković	
Regionalna geografija Europe	2P (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav	
Turistička geografija	2P (30)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka	
Historijska geografija	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević	
Hrvatsko iseljeništvo	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka	
3. GODINA STUDIJA, 6. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Prometna geografija	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo	
Urbana geografija II.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević	
Regionalna geografija Hrvatske II.	2P (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav	
Svjetski geopolitički sustavi	2P (30)	doc.	dr. sc. B. Vukosav	
Pomorska geografija	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić	
Geografija prirodnih prijetnji	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar	
Medicinska geografija	1P+2S (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar	
Kartografija i vizualizacija	1P+2V (45)	izv. prof. poslijedoktorand	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. F. Domazetović	
Terenska nastava III.	40 sati	red. prof.	dr. sc. D. Perica	
B) DIPLOMSKI STUDIJ				
1. GODINA STUDIJA, 1. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE				
Geografsko modeliranje prostora	Modeliranje prostornih podataka u GIS-u I.	2P+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
	Geografska analiza krajolika	1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Blaće
	Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	2P+1S (45)	izv. prof. doc.	dr. sc. V. Graovac Matassi dr. sc. I. Marić
	Osnove oceanologije	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
	Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Turistički prostorni resursi Hrvatske	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka
	Metodika nastave geografije I.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geoekologija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
	Geografija hrvatskih otoka	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
	Geoprostorne tehnologije u upravljanju okolišem	1P+1S+1V (45)	doc.	dr. sc. Ivan Marić

Predmet		Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno-nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	2P+1S (45)	izv. prof. doc.	dr. sc. V. Graovac Matassi dr. sc. I. Marić
	Geografija hrvatskih otoka	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
	Geoekologija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
	Osnove oceanologije	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
	Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji I.	2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Turistički prostorni resursi Hrvatske	2P+1S (45)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka
	Geografska analiza krajolika	1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Blaće
	Modeliranje prostornih podataka u GIS-u I.	2P+2V (60)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
	Metodika nastave geografije I.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geoprostorne tehnologije u upravljanju okolišem	1P+1S+1V (45)	doc.	dr. sc. Ivan Marić
1. GODINA STUDIJA, 2. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE				
Geografsko modeliranje prostora	Geografski aspekti regionalizacije i prostornog planiranja	2P+1S (45)	izv. prof. asistent doc.	dr. sc. A. Šiljeg S. Gverić, prof. dr. sc. I. Marić
	Prostorne analize u GIS-u	2P+1S+2V (75)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
	Daljinska istraživanja	2P+2V (60)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. I. Marić
	Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji II.	2S (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Geografija krša	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
	Geografija Jadrana	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
	Demografski prostorni resursi	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Metodika nastave geografije II.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Terenska nastava	40 sati	izv. prof. izv. prof.	dr. sc. A. Čuka dr. sc. A. Šiljeg
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	Geografija Jadrana	2P+1S (45)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
	Geografski aspekti regionalizacije i prostornog planiranja	2P+1S (45)	izv. prof. asistent doc.	dr. sc. A. Šiljeg S. Gverić, prof. dr. sc. I. Marić
	Geografija krša	2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
	Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji II.	2S (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Daljinska istraživanja	2P+2V (60)	doc.	dr. sc. I. Marić
	Prostorne analize u GIS-u	2P+1S+2V (75)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
	Demografski prostorni resursi	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
	Metodika nastave geografije II.	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Terenska nastava	40 sati	izv. prof. izv. prof.	dr. sc. A. Čuka dr. sc. A. Šiljeg

Predmet		Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno-nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
1. GODINA STUDIJA, 1. SEMESTAR – DVOPIREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Metodika nastave geografije I.		2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji I.		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Geoekologija		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Turistički prostorni resursi Hrvatske		2P (30)	doc.	dr. sc. J. Brkić-Vejmelka
Geografija hrvatskih otoka		1P+1S (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
Modeliranje prostornih podataka u GIS-u I.		1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
Geografska analiza krajolika		1P+1V (30)	izv. prof.	dr. sc. A. Blaće
Osnove oceanologije		2P+1V (45)	red. prof.	dr. sc. M. Surić
1. GODINA STUDIJA, 2. SEMESTAR – DVOPIREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Metodika nastave geografije II.		2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Metodologija znanstveno-istraživačkog rada u geografiji II.		2S (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Geografija Jadrana		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. R. Lončarić
Geografski aspekti regionalizacije i prostornog planiranja		2P (30)	izv. prof. asistent	dr. sc. A. Šiljeg S. Gverić, prof.
Geografija krša		2P (30)	red. prof.	dr. sc. D. Perica
Prostorne analize u GIS-u		1P+2V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Šiljeg
Daljinska istraživanja		1P+2V (45)	doc.	dr. sc. I. Marić
Demografski prostorni resursi		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. V. Graovac Matassi
Terenska nastava		40 sati	izv. prof.	dr. sc. A. Čuka
2. GODINA STUDIJA, 3. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE				
Geografsko modeliranje prostora	Prirodno-geografski aspekti promjena u okolišu	2P+1S+1V (60)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
	Modeliranje prostornih podataka u GIS-u II.	2P+2V (60)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. S. Šiljeg
	Stručna praksa	3V (45)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
	Diplomski seminar	2S (30)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Blaće dr. sc. S. Šiljeg
	Upravljanje prostorom i smanjenje rizika od katastrofa	2P+2S (60)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
	Primijenjena geoekologija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
	Metodika nastave geografije III.	3V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geografske izvannastavne i izvanškolske aktivnosti	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geografski pristup vrednovanju kulturne baštine	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević

Predmet		Broj sati tjedno (ukupno)	Znanstveno-nastavni stupanj	Nastavnici i suradnici u nastavi
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	Primijenjena geoekologija	2P+1V (45)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
	Geografski pristup vrednovanju kulturne baštine	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević
	Prirodno-geografski aspekti promjena u okolišu	2P+1S+1V (60)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
	Modeliranje prostornih podataka u GIS-u II.	2P+2V (60)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. S. Šiljeg
	Stručna praksa	3V (45)	doc.	dr. sc. S. Šiljeg
	Diplomski seminar	2S (30)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Blaće dr. sc. S. Šiljeg
	Upravljanje prostorom i smanjenje rizika od katastrofa	2P+2S (60)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
	Metodika nastave geografije III.	3V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
	Geografske izvannastavne i izvanškolske aktivnosti	1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
2. GODINA STUDIJA, 4. SEMESTAR – JEDNOPREDMETNI STUDIJ PRIMIJENJENE GEOGRAFIJE				
Geografsko modeliranje prostora	Diplomski rad	10V (150)		mentor
Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima	Diplomski rad	10V (150)		mentor
2. GODINA STUDIJA, 3. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Metodika nastave geografije III.		3V (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Geografske izvannastavne i izvanškolske aktivnosti		1P+2S (45)	izv. prof.	dr. sc. A. Pejdo
Diplomski seminar		2S (30)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Blaće dr. sc. S. Šiljeg
Prirodno-geografski aspekti promjena u okolišu		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
Upravljanje prostorom i smanjenje rizika od katastrofa		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. N. Lončar
Primijenjena geoekologija		2P (30)	izv. prof.	dr. sc. M. Mamut
Geografski pristup vrednovanju kulturne baštine		1P+1S (30)	izv. prof.	dr. sc. L. Mirošević
Modeliranje prostornih podataka u GIS-u II.		1P+2V (30)	izv. prof. doc.	dr. sc. A. Šiljeg dr. sc. S. Šiljeg
2. GODINA STUDIJA, 4. SEMESTAR – DVOPREDMETNI NASTAVNIČKI STUDIJ GEOGRAFIJE				
Diplomski rad		5V (75)		mentor

TERENSKA NASTAVA

Prva godina preddiplomskog studija geografije

Terenska nastava za studente prve godine preddiplomskoga jednopredmetnog i dvopredmetnog studija geografije provedena je u tri jednodnevna dijela u travnju i svibnju 2022. Voditelji terenske nastave bili su prof. dr. sc. Maša Surić (treći dan) i izv. prof. dr. sc. Ante Blaće (prvi i drugi dan), a suvoditelji izv. prof. dr. sc. Robert Lončarić (treći dan) i dr. sc. Tome Marelić (prvi i drugi dan).

Terenska nastava prvog dana, 21. travnja 2022., održana je na području Splita i Šibenika. Na putu autocestom iz Zadra prema Splitu, na odmorištu Krka, studentima su ukratko objašnjene prirodnogeografske značajke Sjevernodalmatinske krške zaravni i rijeke Krke te suvremeni gospodarski razvoj grada Skradina. U Splitu je organiziran posjet Hrvatskom hidrografskom institutu, ustanovi koja, među ostalim, prikuplja, obrađuje i vizualizira prostorne podatke relevantne za pomorsku kartografiju. U organizaciji djelatnika instituta studenti su se upoznali s radom Hidrografskog, Oceanografskog i Kartografskog odjela, razgledali muzejski postav instituta i dobili uvid u povijesni razvitak hidrografije i pomorske kartografije. Studenti su potom razgledali povijesnu jezgru Splita, a održana su im predavanja o suvremenom razvoju toga najvećeg urbanog središta na hrvatskoj obali kao i geografskim značajkama Trogira i Kaštela. Putovanje u Šibenik nastavljeno je Jadranskom turističkom cestom. Ujedno su studenti dobili informacije o turističkom razvoju šibenskog, tj. primoštensko-rogozničkog priobalja. Posjećena je stara jezgra Šibenika i katedrala sv. Jakova pod zaštitom UNESCO-a i objašnjen je historijsko-geografski razvoj Krešimirova grada. Dolaskom u Zadar u večernjim satima terenska nastava prvog dana je završena.

Drugi dio terenske nastave održan je na otoku Ugljanu 25. travnja 2022. Nakon dolaska u Preko studenti su na profilu od Preka do utvrde svetog Mihovila mogli upoznati prirodnogeografska obilježja i društveno-gospodarske značajke razvoja otoka Ugljana. Održana su izlaganja o geomorfološkim značajkama i procesima, klimatskim i vegetacijskim obilježjima, specifičnostima otočne hidrografije te o različitim oblicima vrednovanja prirodnih resursa. Posebno su razmotreni elementi otočnoga krajolika i promjene otočnoga okoliša kao posljedica prirodnih i antropogenih procesa. U krajoliku su studenti uočili brojne otiske depopulacije, deagrarizacije i istodobne tercijarizacije, tj. razvitka uslužnih djelatnosti koncentriranih uz uski obalni rub.

Treći dio terenske nastave održan je 4. svibnja 2022. na otoku Pagu. U jutarnjim satima prvo zaustavljanje na putu bilo je na Paškom mostu na kojemu su studentima izložene osnovne geološke i geomorfološke značajke širega sjevernodalmatinskog područja, odnosno evolucija okoliša od formiranja Jadranske karbonatne platforme do današnjih dana. Studenti su upoznati i s osnovnim klimatskim obilježjima Paga s posebnim naglaskom na buru, njezin nastanak i utjecaj na prirodna i društveno-gospodarska obilježja Paga. Studentima su predstavljene i osnovne geografske značajke otoka Paga, posebice važnost zemljopisnog položaja Paga u širem geoprometnom kontekstu uz istaknutu funkciju prometnog povezivanja sjevera i juga Hrvatske u Domovinskom ratu.

Tijekom vožnje prema Velom blatu, studenti su višekratno upućivani na različitost krajolika uvjetovanu izmjenom geoloških jedinica različitih petroloških i hidrogeoloških svojstava, posebice vapnenačkih i flišnih zona koje su imale i imaju veliku važnost u gospodarskoj valorizaciji otoka jer su vapnenačke zone tradicionalno bile iskorištavane za uzgoj ovaca. U flišnim se zonama uzgajala različita poljoprivredna kultura, a morem potopljena flišna zona jugoistočno od naselja Pag koristi se do današnjih dana za proizvodnju soli (evaporacijski bazeni). Studentima je ponovno istaknuta važnost vjetra za Pag, ovoga puta kroz priču o vjetroelektrani Ravne 1, prvoj takve vrste u Republici Hrvatskoj. Na prijelaznoj zoni između starijih rudistnih i mlađih foraminiferskih vapnenaca studenti su sami tražili fosile rudista i foraminifera.

Uz stručno vodstvo djelatnika Javne ustanove za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode na području Zadarske županije – Natura Jadera studenti su upoznati s važnošću Velog blata kao ornitološkog rezervata s desecima vrsta ptica, a koje postaje sve važnije i u turističkoj ponudi otoka kroz promatranje ptica (tzv. *birdwatching*) u čemu su se studenti i sami okušali.

Od Velog blata nastavljena je vožnja prema naselju Pag, uz Novalju, središnjem naselju čitavog otoka. U gradu Pagu održano je kraće predavanje o promjenama položaja i funkcija glavnog naselja na otoku od antičke Cisse, preko starog Paga do novog naselja koje je planski izgrađeno polovicom 15. stoljeća. U Muzeju soli voditelj Mate Donadić iscrpno je prezentirao tradicionalni način proizvodnje soli. Uz naglasak na važnost soli za ljudski organizam govorio je o važnosti solarstva za paško gospodarstvo i svakodnevni život uopće. Slijedio je uspon na najviši vrh otoka, Sv. Vid (348 m). S vrha su studenti dobili jasan pregled na položaj i pružanje osnovnih morfoloških struktura otoka Paga, a uz razmjerno dobru vidljivost, vidjeli su i prijelazni položaj otoka Paga između kvarnerskog i sjevernodalmatinskog arhipelaga.

Obilazak otoka nastavljen je prema Novalji – primjeru intenzivne turističke valorizacije priobalja, te Lunu i poznatim tisućljetnim luskim maslinicima gdje je održano predavanje o naseljavanju sjevernog dijela otoka kao i vjekovnoj administrativnoj podvojenosti otoka jer je sjeverni dio oko Luna naseljen stanovništvom sa susjednog Raba bio i pod rapskom upravom. Ta dvojnost administrativne podjele otoka opstala je do današnjih dana kroz ustroj županija jer se sjeverozapadni dio otoka nalazi u Ličko-senjskoj, a jugoistočni u Zadarskoj županiji. Povratak u Zadar uslijedio je u ranim večernjim satima.

Druga godina preddiplomskog studija geografije

Terenska nastava studenata druge godine preddiplomskog studija geografije održana je 2. i 3. svibnja 2022. na području Dalmacije i Like. U izvođenju terenske nastave sudjelovalo je dvadesetak studenata pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Vere Graovac Matassi i asistenta Mislava Stjepana Čaglja, mag. geogr. Svrha nastave bila je upoznati se s prirodno-geografskim i društveno-geografskim značajkama spomenutih regija Hrvatske.

Uz predavanja voditeljice i suvoditelja, za vrijeme terenske nastave studenti su izlagali vlastite seminarske radove. Prvi dan terenske nastave započeo je vožnjom od Zadra prema Kninu kroz Ravne kotare i Bukovicu. Voditelji su ukazali studentima na značaj agrarne valorizacije Ravnih kotara te su spomenuli najveći stočni sajam u Hrvatskoj koji se održava svakog desetog dana u mjesecu na području Benkovačkog sela. Prolazeći kroz centar Benkovca spomenuto je značenje kaštela Benković podno kojega se razvio Benkovac. Nakon Ravnih kotara put je nastavljen kroz bukovački kraj te kroz Kistanje, koje je danas najmnogoljudnije naselje Bukovice. Bilo je govora o Janjevcima – Hrvatima s Kosova koji su 90-ih godina prošlog stoljeća protjerani s Kosova pa su se mahom nastanili u Kistanjama. Pokraj vodotornja Kostelovača voditelji su objasnili svrhu izgradnje vodotornja. Put prema Kninu vodio je preko sela Ivoševci u kojemu se nalaze ostaci rimskog logora Burnuma i poznati slap Manojlovac na rijeci Krki koji je posjetio i car Franjo Josip II. Prvo stajalište bio je kraljevski grad Knin i rječica Krčić s uređenom šetnicom uz najveći slap Topoljski buk ispod kojeg izvire rijeka Krka. Iznad šetnice vidi se 15 km duga makadamska cesta uz rječicu Krčić, koju je dao izgraditi car Napoleon prije nešto više od dvjesto godina.

Put je nastavljen državnom cestom D1 do izvora rijeke Cetine, zasigurno jednog od najfotografiranijih motiva u Hrvatskoj, pa uz umjetno Peručko jezero, a u daljini se vidi Dinara koja je 2021. godine proglašena parkom prirode. Na putu u Imotski, prošavši kroz Trilj, studenti su vidjeli ruševine nekadašnje tvornice plastične mase Cetinka i brojne stečke uz samu cestu. Riječ je o srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima koji se nalaze na UNESCO-vu popisu svjetske baštine.

Na autobusnom kolodvoru u Imotskom studentima je pokazan tzv. „Zida plača“. Riječ je o projektu konceptualnog umjetnika Imočanina Tonija Rebića koji na zidu zapisuje imena svih osoba koje su u posljednjih nekoliko godina napustile Imotski otišavši na rad u inozemstvo. Studenti su posjetili krške fenomene Modro i Crveno jezero te se uspeli na utvrdu Topanu odakle se pruža pogled na Modro jezero, ali i arhitektonski zanimljiv stadion Gospin Dolac. Slobodno vrijeme iskorišteno je za razgled centra Imotskoga i glavnoga gradskog trga na kojem se nalazi kip posvećen pjesniku Tinu Ujeviću. Put do Makarske, zadnjeg odredišta prvog dana, vodi kroz tunel sv. Ilija. Riječ je o četvrtom najdužem tunelu u Hrvatskoj koji je probijen kroz planinu Biokovo.

Drugi dan terenske nastave počeo je putem iz Zadra prema Plitvičkim jezerima. Brodom na električni pogon studenti su obišli glavne atrakcije Plitvičkih jezera. Naglašen je problem pretjeranog broja posjetitelja u špici turističke sezone, kao i divlje gradnje s kojom se nacionalni park suočava u posljednje vrijeme. Put je nastavljen prema Smiljanu, rodnom mjestu izumitelja Nikole Tesle, gdje se nalazi memorijalni centar. Voditelji memorijalnog centra održali su kratko izlaganje i prezentaciju Teslinih izuma. Preko prijevoja Baške oštarije nastavilo se u Karlobag. Zaustavljanje je bilo uz kubus – spomenik gradnji ceste Karlobag – Gospić preko Velebita. Riječ je o kocki na četiri kugle na Oštarijskom sedlu ili Starim vratima, na 927 m nadmorske visine s kojeg se pruža pogled na Karlobag, otok Pag i cijeli Velebitski kanal. Naselje Baške Oštarije razvilo se sredinom 18. stoljeću kad je na tom mjestu otvorena gostionica (mletački ostaria) za putnike, a uzlet je doživjelo izgradnjom cesta između Gospića i Karlobaga u 19. stoljeću. Spomenutim zavojitim cestama nastavljen je put prema Karlobagu gdje su studenti prošli kraj crkve sv. Karla čiji je dio uklonjen pri izgradnji Jadranske magistrale 60-ih godina prošlog stoljeća kako bi se skratio cestovni zavoj. Panoramska vožnja nastavljena je zavojitom Jadranskom magistralom (D8) prema Zadru.

Treća godina preddiplomskog studija geografije

Od 3. do 5. svibnja 2022. godine održana je terenska nastava studenata treće godine preddiplomskog studija geografije pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Nine Lončar i suvoditeljstvom dr. sc. Frana Domazetovića. Terenska nastava odvijala se na području Velebita i otoka Krka u trajanju od tri dana, tijekom kojih su posjećeni dolina rijeke Like, Kosinj, Krasno i NP Velebit, Mirevo i Tuderevo, špilja Biserujku na Krku, Jurandvor, Vrbnik, Baška, Malinska i Baške Oštarije. Smještaj je bio organiziran u hotelu u Malinskoj, a prijevoz autobusom. Cilj terenske nastave bio je upoznavanje studenata s prirodnim i društvenim značajkama i specifičnostima Velebita, Velebitskog kanala i kvarnerskih otoka. Specifični ciljevi pojedinog dana bili su: oblici valorizacije i vrednovanja prostora, geomorfološko kartiranje i upotreba geoprostornih tehnologija u čemu su studenti aktivno sudjelovali. Upotrebom ručnog lasera GeoSLAM ZEB Revo koji je studentima na korištenje ustupio PP Velebit, izrađeni su modeli dijelova obale na području Baške i 3D model špilje Biserujke.

Prva godina diplomskog studija geografije – modul Geografsko modeliranje prostora

Terenska nastava prve godine diplomskog studija smjer Geografsko modeliranje prostora održavala se dva dana na području Martinske i otoka Paga. Voditelj terenske nastave bio je izv. prof. dr. sc. Ante Šiljeg, a suvoditelj doc. dr. sc. Ivan Marić.

Prvi dan terenske nastave održan je 16. svibnja 2022. na području postaje Martinska (Institut Ruđer Bošković) u blizini kanala Sv. Ante (Šibenik). Ispitana je primjenjivost podvodne bespilotne ronilice (ROV) Chasing M2 i višesnopnog dubinomjera (MBES) WASSP S3 u kartiranju, odnosno detekciji i kvantifikaciji, morskog otpada. Utvrđeno je da se ROV Chasing M2 može učinkovito primjenjivati u inicijalnoj detekciji otpada u plitkim vodama. Međutim, u slučaju nekorištenja sustava podvodne navigacije ROV-a i pomoćnih mjerenih skala, ROV ima ograničene mogućnosti u kvantifikaciji otpada na morskom dnu. Navedeno je potvrđeno usporedbom morfometrijskih parametara gume izvedenih iz 3D modela ručnim 3D skenerom Artec Eva. Prema dobivenim rezultatima, višesnopni dubinomjer WASSP S3 i senzor povratnog raspršenja (engl. *backscatter*) nisu primjenjivi u identifikaciji mikro i mezo otpada na morskom dnu na dubinama do 10 m. Utvrđeno je da minimalna jedinica kartiranja, odnosno najmanji detektiran objekt morskog otpada, koji WASSP S3 na dubini do 10 m može detektirati, ima površinu 100 cm × 100 cm, s visinom od oko 40 cm. Nadalje, intervalna MBES mjerenja utvrdila su da WASSP S3 ima centimetarsku pouzdanost mjerenja (> 10 cm) pri različitim brzinama plovidbe. Rezultati su pomogli oblikovanju smjernica za primjenu MBES-a i ROV-a u detekciji otpada na morskom dnu. Studenti prve godine diplomskog

studija imali su priliku sudjelovati u cjelokupnom procesu prikupljanja prostornih podataka te naučiti rukovati geoprostornim tehnologijama kojima raspolaže Laboratorij za geoprostorne analize (GAL).

Drugi dan terenske nastave održan je na otoku Pagu (naselje Pag) 17. svibnja 2022. Svrha terenske nastave bila je demonstracija rada aktivnih laserskih senzora. GeoSLAM ZEB-Go mobilnim sustavom, koji omogućuje pozicioniranje u otvorenim i zatvorenim prostorima potpuno neovisno o GPS tehnologiji, snimljen je kip solara u naselju Pag. Studenti su se teorijski i praktično upoznali s radom GeoSLAM tehnologije. Nadalje, isti kip snimljen je TLS-om (terestrički laserski skener) Faro Focus M70 koji omogućuje prikupljanje gustih oblaka točaka kompleksnih objekata do udaljenosti od 70 m. Studenti su se teorijski i praktično upoznali s radom TLS sustava te su na primjeru snimanog objekta naučili postavljati sfere za povezivanje oblaka točaka i odabrati primjerenu rezoluciju snimanja. Izlazni rezultat snimanja sastojao se od nekoliko milijuna točaka. Nadalje, zračnim laserom sustava i UAV fotogrametrijom prikupljeni su prostorni podaci na arheološkom lokalitetu u mjestu Košljun koji su omogućili detaljan uvid u prostornu distribuciju arheoloških nalaza. Studenti su imali priliku upravljati bespilotnom letjelicom Matrice 210 RTK te stekli vrijedno iskustvo rukovanja geoprostornim tehnologijama što će im pomoći u razumijevanju procesa prikupljanja podataka vrlo visoke kvalitete.

Prva godina diplomskog studija geografije – modul Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima i dvopredmetni studij

U razdoblju od 2. do 4. svibnja 2022. godine održana je terenska nastava studenata prve godine diplomskog studija geografije (jednopedmetni – modul Geografski aspekti upravljanja obalnim područjima i dvopedmetni) na području Istre. Na nastavi je sudjelovao 21 student pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Ane Pejdo i suvoditeljstvom izv. prof. dr. sc. Ante Blaće. Svrha terena bila je upoznati studente s prirodno-geografskim i društveno-gospodarskim značajkama Istre koji su vidljivi u zasebnom historijsko-geografskom razvoju i kulturološkim specifičnostima najvećeg hrvatskog poluotoka.

Prvi dan (2. svibnja) započeo je u 7.30 polaskom iz Zadra autocestom preko Ravnih kotara i Like s prvim zaustavljanjem na vrelu Gacke gdje je studente i profesore dočekaio vlasnik mlinice Jure Kolanović. Studentima je približio način rada u mlinici, upoznao ih s poviješću svoje obitelji i kraja u kojem žive te kako se danas nose s turističkim razvojem. Tijekom vožnje voditelji su održali niz kraćih izlaganja o prostoru kojim su se vozili te odredili redoslijed izlaganja studenata tijekom terenske nastave. Studenti su imali zadatak da vode dnevnik terenske nastave koji će predati voditeljima na kraju svakog dana. Sljedeće zaustavljanje bilo je u mjestu Kotli u središnjoj Istri. Ondje su studenti posjetili slapove na rijeci Mirni. Nakon kraće vožnje do Huma, „najmanjeg grada na svijetu“, uslijedio je obilazak toga akropolskog naselja tijekom kojeg su studenti održali svoja izlaganja. Uslijedila je vožnja i šetnja dijelom Aleje glagoljaša, spomeniku glagoljici koji je podignut 1977. godine kao projekt Čakavskog sabora, a povezuje Hum i Roč. Dolaskom u Poreč i smještajem u hotelskom naselju završio je prvi dan terenske nastave.

Polaskom u Pazin započeo je drugi dan terenske nastave. Uz stručno vodstvo i predavanje studenti su obišli Pazin te se nakon toga zaputili u Pazinski kaštel. U sklopu kaštela je muzej u kojem je postavljena izložba koja posjetitelje vodi kroz bogatu povijest kraja u kojem se nalazi, ali i cijelog istarskog poluotoka s posebnim osvrtom na etnološku baštinu. Uz pratnju stručnog vodiča uslijedila je šetnja prema Pazinskoj jami. Nakon kraće vožnje uslijedio je obilazak Agencije za ruralni razvoj Istre. Agencija je osnovana 2003. godine u svrhu povezivanja javnog i privatnog sektora te za pripremu i provedbu projekata u ruralnom prostoru. Prva je agencija te vrste u Hrvatskoj sa specifičnim zadatkom koordiniranja proizvodnih aktivnosti u ruralnom području Istre. Posebno se to odnosi na projekt očuvanja i obnove autohtone pasmine istarskoga goveda, stoga je agencija na svojem zemljištu podignula farmu s više desetaka grla. Poslijepodne je proteklo posjetom Motovunu u pratnji kostimiranog vodiča. Studenti su imali priliku doživjeti taj gradić u pratnji mletačkog podestata Marca koji im je ispričao priču o povijesti Motovuna iz vremena Mletačke Republike, koja je njime upravljala 519 godina, ali i iz vremena prije i nakon njihove vladavine. Nakon obilaska Moto-

vuna, gdje su studenti i voditelji održali kraća izlaganja o prirodno-geografskim značajkama Istre, uslijedio je povratak u Poreč čime je završio drugi dan terenske nastave.

Treći dan započeo je obilaskom stare jezgre Poreča pod stručnim turističkim vodstvom. Poreč, kao i mnogi drugi gradovi istočnog Jadrana, ima rimske korijene koji su vidljivi u pravilnom ortogonalnom rasteru ulica i trgova. Najvažniji spomenik Poreča je kompleks Eufrazijeve bazilike, remek-djelo bizantske umjetnosti iz 6. stoljeća koji je pod zaštitom UNESCO-a. Potom je posjećena jama Baredine i obližnji izložbeni prostor o stijinama, krškom reljefu, spiljama i živom svijetu koji živi u speleološkim objektima. Posjećena je i zvjezdarnica Višnjan gdje je predavanje održao prof. Korado Korlević, najpoznatiji hrvatski astronom te osamnaesti najproduktivniji tragač za asteroidima u svijetu. Studentima je održao zanimljivo i edukativno predavanje o Suncu te njegovu utjecaju na naš svakodnevni život. Polaskom iz Višnjana i dolaskom u Zadar u večernjim satima terenska nastava je uspješno završena.

Diplomirali na Odjelu za geografiju u Zadru 2021./2022.

Dora RIHA: *Društveno-gospodarski razvoj Elafita od sredine 20. stoljeća* (7. listopada 2021.)

Josip ALABER: *Čimbenici prostorne distribucije glasova na hrvatskim parlamentarnim izborima 2011. i 2016. godine* (19. listopada 2021.)

Igor MAJETIĆ: *Uloga geoprostornih tehnologija u oblikovanju virtualne kulturne baštine* (21. listopada 2021.)

Ivan KOLIĆ: *Regionalna prevlast Irana i njegova uloga u globalnoj geopolitici* (28. listopada 2021.)

Katarina GLAVAČEVIĆ: *Procjena točnosti izravnog georeferenciranja bespilotne letjelice Matrice 210 RTK na primjeru jaruge Santiš (otok Pag)* (29. listopada 2021.)

Ena KOVAČEVIĆ: *Geografski čimbenici razvoja turizma otoka Paga* (1. prosinca 2021.)

Barbara KUZMIĆ: *Suvremeni demografski razvoj Slavenskog Broda* (20. prosinca 2021.)

Antonia MIĆ: *Španjolska gripa u Splitu* (17. siječnja 2022.)

Rajko MARINOVIĆ: *Geoprostorne tehnologije u analizi vegetacijskih indeksa na primjeru krošanja Lunskih maslinika* (1. ožujka 2022.)

Ivan-Zvonimir KOVAČEVIĆ: *Geopolitička analiza rata u Siriji* (22. ožujka 2022.)

Luka ŽIŽIĆ: *Geopolitičke prilike u Armeniji i Nagorno-Karabahu nakon Hladnog rata* (24. ožujka 2022.)

Mario RADIĆ: *Kartografske aktivnosti na području današnje Hrvatske na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće* (31. ožujka 2022.)

Leonard ŠARIĆ: *Geopolitičke implikacije gospodarskog razvoja Njemačke nakon ujedinjenja* (31. ožujka 2022.)

Matko CRNKOVIĆ: *Historijsko-geografske i geopolitičke značajke Sjeverne Irske* (31. ožujka 2022.)

Dino HORVAT: *Vrednovanje višekriterijskog GIS modela podložnosti klizištima na području Međimurskih gorica ispitivanjem javnog mnijenja* (12. svibnja 2022.)

Zrinko ZOVKO: *Kurdsko pitanje u kontekstu globalnih i regionalnih geopolitičkih odnosa* (19. svibnja 2022.)

Nikolina BABIĆ: *Depopulacija u Gradu Benkovcu – uzorci i posljedice* (31. svibnja 2022.)

Adriana ROGIĆ: *Suvremena obilježja mortaliteta u Hrvatskoj* (27. lipnja 2022.)

Dario ŽILIŽ: *Mediteranski uragani i njihov utjecaj na vrijeme u Hrvatskoj* (6. srpnja 2022.)

Ana Maria ZLATAR: *Radanja u Hrvatskoj od 1960. do 2018. godine* (8. srpnja 2022.)

Josipa BUTIĆ: *Primjene nastave na daljinu za vrijeme pandemije COVID-19 – iskustva nastavnika Geografije Republike Hrvatske* (13. srpnja 2022.)

Ivan VINCEK: *Promjene korištenja zemljišta u Međimurju od sredine 20. stoljeća do danas* (15. srpnja 2022.)

Tea TURIĆ: *Recentne promjene jezerskih površina na prostoru Irana – uzroci i posljedice* (30. rujna 2022.)

Dolasci studenata u akademskoj godini 2021./2022.

	PREZIME	IME	SEMESTAR	TEMELJ MOBILNOSTI	MATIČNO SVEUČILIŠTE
1.	Urešová	Daniela	zimski	ERASMUS+ KA103	Karlovo Sveučilište u Pragu, Češka
2.	Prešinský	Michal	zimski	ERASMUS+ KA103	Sveučilište u Ostravi, Češka
3.	Sosnowska	Aleksanda	akademska godina	ERASMUS+ KA103	Sveučilište Marie Curie Skłodowske u Lublinu, Poljska
4.	Stachowiak	Daria	zimski	ERASMUS+ KA103	Sveučilište Adam Mickiewicz u Poznaniu, Poljska
5.	Kostrzewa	Anna	zimski	ERASMUS+ KA103	Sveučilište Adam Mickiewicz u Poznaniu, Poljska
6.	Pardubova	Vendula	ljetni	CEEPUS	Sveučilište Mendel u Brnu, Češka
7.	Kuhn	Vitezslav	ljetni	CEEPUS	Sveučilište u Olomoucu, Češka
8.	Wagner	Matej	ljetni	CEEPUS	Sveučilište u Olomoucu, Češka
9.	Dobešova	Barbora	ljetni	ERASMUS+ KA103	Sveučilište u Olomoucu, Češka
10.	Bourcier	Paul	ljetni	ERASMUS+ KA103	Sveučilište La Rochelle, Francuska
11.	Degache	Camille	ljetni	ERASMUS+ KA103	Sveučilište La Rochelle, Francuska
12.	Kohler	Lena-Sophie	ljetni	ERASMUS+ KA103	Sveučilište G. W. Leibniz u Hannoveru, Njemačka
13.	Wiegand	Annika	ljetni	ERASMUS+ KA103	Sveučilište Johann Wolfgang von Goethe u Frankfurtu, Njemačka
14.	Slotwinski	Jakub	ljetni	ERASMUS+ KA103	Sveučilište u Krakowu, Poljska

NAPUTAK AUTORIMA

Geoadria izlazi polugodišnje, u lipnju i prosincu, i to na hrvatskom i engleskom jeziku. U časopisu se objavljuju radovi koji podliježu najmanje dvjema recenzijama, a svrstavaju se u sljedeće kategorije:

- a) izvorni znanstveni članak (*original scientific paper*); originalno znanstveno djelo u kojem su izneseni novi rezultati fundamentalnih ili primijenjenih istraživanja.
- b) prethodno priopćenje (*preliminary communication*); znanstveni članak koji obavezno sadrži jednu ili više znanstvenih informacija, ali bez dovoljno pojedinosti koje bi omogućile čitatelju provjeru iznesenih znanstvenih spoznaja.
- c) pregledni članak (*review*); donosi, na temelju literature, cjelovit prikaz dosadašnjih znanja o nekoj temi nastojeći objasniti trenutno razumijevanje te teme.
- d) stručni članak (*professional paper*); rad koji sadrži korisne priloge iz struke i za struku. Stručni članak ne mora donositi rezultate izvornih istraživanja.

Kategoriju rada koja se objavljuje u zaglavlju članka, utvrđuje urednik uz pomoć dvaju recenzenata i uredničkog odbora. Ostali rukopisi i prilozi svrstavaju se u stalne i povremene rubrike.

Nakon primljenih recenzija, ukoliko je to potrebno, rad se vraća autoru koji je dužan rad prilagoditi zahtjevima recenzenta. Nakon što autor ponovno pošalje rad, uredništvo utvrđuje usklađenost članka s primjedbama recenzenata.

1. Zaprimanje rukopisa

Uredništvo prima rukopise tijekom cijele godine.

Rukopis se podnosi na hrvatskom i engleskom jeziku (ili samo na engleskom) na mrežnoj stranici: <http://morepress.unizd.hr/journals/geoadria>. Autori u članku moraju posebnu pozornost obratiti na odgovarajuće strukturiranje teksta i njegovu odgovarajuću duljinu sukladno priznatim standardima znanstvene metodologije.

2. Sadržajno i tehničko uređivanje rukopisa

- Rukopisu se obvezno prilažu Sažetak (*Abstract*) s najviše 300 riječi, Ključne riječi (*Keywords*) te naslovi tablica i grafičkih priloga na hrvatskom i engleskom jeziku. Sažetak nije isto što i zaključak, nego koncizna cjelina koja sadrži sve važne pojedinosti o radu (ciljevi istraživanja, rezultati i glavni zaključci).
- Naslovna strana rada treba sadržavati puna imena i prezimena svih autora i suautora, naziv i adresu ustanove u kojoj su zaposleni i e-adresu.
- Tekst treba biti gramatički i pravopisno ispravan te oblikovan u programu MS Word, font Times New Roman, 12 pt, prored 1,5, margine 2,5 cm sa svake strane (normalne), poravnato s obje strane, u jednoj koloni (stupcu).
- Članak treba napisati u najkraćem obliku što ga jasnoća izlaganja dopušta. Opseg članka (zajedno sa crtežima i slikama) treba načelno ograničiti na 15-17 stranica (2 ilustracije odgovaraju otprilike jednoj tipkanoj stranici). Kraći radovi su dobrodošli.
- Poželjno je članak podijeliti na sljedeća poglavlja: uvod, materijali i metode, rezultati, rasprava, zaključak, zahvale i doprinosi autora.
- Uvod – Kraća teoretska osnova. Navesti ciljeve rada i dosadašnja istraživanja bez opširnog pregleda literature. Izbjegavati prikaz rezultata rada.
- Materijali i metode – Navesti dovoljno detalja da se istraživanje može ponoviti. Metode koje su već objavljene treba navesti samo u obliku reference, objasniti jedino značajnije izmjene.
- Rezultati – Jasno i kratko opisati dobivene rezultate.
- Rasprava – Razjasniti značenje dobivenih rezultata, ne ponavljati rečeno. Često je prikladno raspravu i rezultate objediniti u jedno poglavlje. Izbjegavati preopširno citiranje i rasprave o objavljenj literaturi.
- Zaključak – Prikazati glavne zaključke istraživanja. Izbjegavati ponavljanje. Zaključak ne smije sadržavati

vati nove podatke koji dotad nisu spomenuti u rezultatima i raspravi, a sukladno tome niti reference ili fusnote.

- Zahvala – Navesti ukratko tko je sve financirao istraživanje ili na drugi način doprinio radu, a da nije autor.
- Doprinosi autora – Ako članak ima više autora (dvoje i više) ukratko objasniti kako je svaki od njih doprinio istraživanju i oblikovanju članka.
- Poglavlja nije potrebno numerirati kao ni stranice.

3. Literatura

Obvezno je pravilno citiranje literature. Geoadria koristi APA (*American Psychological Association*) stil citiranja s manjim izmjenama. Korištena literatura citira se unutar teksta i to tako da se u zagradi navede prezime autora i godina publiciranja rada (npr. MAGAŠ, 2013.) Na kraju teksta prilaže se literatura poredana abecednim redom prema prezimenu autora. Načelno se korišteni izvori i literatura mogu pisati zajedno. Svaka referenca u tekstu se mora u punom obliku nalaziti u popisu literature i obrnuto, a prezimena su u tekstu i popisu literature istaknuta fontom SMALL CAPS. Ako se precizno navodi ili citira autora onda treba označiti i broj stranica, npr. MAGAŠ, 2013., 55-56.

Način citiranja je sljedeći:

a) Rad u časopisu: prezime autora, početno slovo imena, godina izdanja (u zagradi), naslov članka, ime časopisa (*u kurzivu*), godište (volumen), svezak, brojevi stranica na kojima se nalazi članak. Primjer:

ŠLEZAK, H. (2013): Uloga Roma u demografskim resursima Međimurske županije, *Sociologija i prostor*, 51 (1), 21-43. Ako članak ima dodijeljen DOI broj, onda treba na kraju navesti i njega, iza broja stranica.

- Ako se citira više radova jednog autora iz iste godine, tada se uz godinu navode i slova po abecednom redu (npr. 2005a, 2005b itd.).
- Ako citirana referenca ima tri i više autora, u tekstu se navodi prezime prvog autora i skraćena "i dr." (odnosno "et al." ako je članak pisan engleskim jezikom), npr. FRIGANOVIĆ I DR., 1995.

b) Knjige: prezime autora, početno slovo imena, godina izdanja, naslov knjige (u kurzivu), izdavač, mjesto, ukupan broj stranica. Primjer:

RIĐANOVIĆ, J. (2002): *Geografija mora*, Nakladna kuća "Feletar", Zagreb, pp. 214.

- Radovi u zbornicima ili poglavlja u knjigama se citiraju na sljedeći način: prezime autora, početno slovo imena, godina izdanja, naslov poglavlja, naslov knjige (*u kurzivu*), prezime i početno slovo imena urednika, izdavač, mjesto, brojevi stranica na kojima se nalazi poglavlje. Primjer:

TRINAJSTIĆ, I. (2011): Fitogeografska raščlanjenost biljnog pokrova, u: *Šume hrvatskog Sredozemlja*, (ur. Matić, S.), Akademija šumskih znanosti, Hrvatske šume, Hrvatsko šumarsko društvo, Zagreb, 182-192.

- Ako se radi o knjizi kojoj nisu poznati autori nego samo urednik onda se navodi naslov knjige (u kurzivu), urednik, izdavač, mjesto, godina, broj stranica. Primjer:

Hrvatski povijesni atlas, (ur. Regan, K.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003., pp. 386.

Kad se u tekstu knjiga citira, onda se to navodi ovako: *Hrvatski povijesni atlas*, 2003.

- Natuknice iz enciklopedija se navode ovako: prezime autora, početno slovo imena (ako je autor natuknice naznačen, a ako nije onda se natuknica navodi kao knjiga kojoj nisu poznati autori), godina, naziv natuknice, naziv enciklopedije (*u kurzivu*), svezak, urednik, izdavač, mjesto, stranice. Primjer:

MARDEŠIĆ, P. (1956): Galijun, u: *Pomorska enciklopedija*, sv. 3., (ur. Ujević, M.), Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 134.

c) Ocjenski radovi (diplomski radovi, magisteriji, doktorati): prezime autora, početno slovo imena, godina obrane, naslov rada (u kurzivu), tip rada, institucija, mjesto, ukupan broj stranica. Primjer:

FÜRST-BJELIŠ, B. (1996): *Historijsko-geografska analiza prostornog pojma tradicionalne regija Turopolja*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Geografski odsjek, Zagreb, pp 137.

d) Članci iz novina: početno slovo imena (ako je autor članka naznačen, a ako nije onda se članak navodi kao knjiga kojoj nisu poznati autori), godina, naziv članka, naziv novina (*u kurzivu*), broj, mjesto izdanja, datum, stranice. Primjer:

MARIĆ, A. (2012): Šolta od A do Ž na raskošnih 660 stranica, *Slobodna Dalmacija*, br. 18520, Split, 4. 9. 2012., 23.

e) Mrežne stranice: url x, naziv podatka koji se preuzima (*u kurzivu*), naziv mrežne stranice, adresa stranice, datum preuzimanja. Primjer:

URL 6, *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.*, Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr, 5. 6. 2014. (URL 6 označava u popisu mrežnih izvora da se radi o 6. korištenoj mrežnoj stranici abecedno gledano, a navodi se u tekstu kao URL 6 umjesto cijele mrežne stranice)

f) Različite publikacije i arhivski materijali: naziv publikacije (*u kurzivu*), izdavač, mjesto, godina, a ako se radi o arhivskom materijalu onda i naziv ustanove u kojoj se čuva, naziv zbirke (fonda), signatura.

Primjeri: *Izješće o stanju okoliša i program zaštite okoliša Zadarske županije*, Zadarska županija, Oikon d. o. o., Institut za primijenjenu ekologiju, Zagreb, 2006.

Carta prospettiva della delle comuni censuarie della Dalmazia secondo la nuova distrettuazione, Milano, 1853., Državni arhiv u Zadru, Geografske i topografske karte Dalmacije i susjednih oblasti, HR-DAZD-383, 32.

4. Pozivne bilješke (footnotes)

Pozivne bilješke se pišu na dnu stranice (Times New Roman, 10 pt, prored 1). Uputno je minimalno korištenje pozivnih bilježaka i to u slučaju nužnosti dodatnih pojašnjenja, a nikako kao način citiranja literature.

5. Grafički prilozi

Izvorni znanstveni članci u pravilu se ne smiju koristiti grafičkom dokumentacijom drugih autora. Ukoliko se koristi takva dokumentacija iz graničnih područja (npr. geologije), obvezno treba citirati autora. Tablice i slike (karte, crteži, grafikoni, dijagrami, fotografije) se podnose kao zasebni dokumenti i moraju imati numeraciju i takav raspored u tekstu da ih je moguće uvrstiti usporedno s tekstem. Slike se prilažu u JPG, JPEG ili TIFF obliku s najmanje 300 dpi, a uredništvo može tražiti i veću razlučivost ako to zahtijeva grafički prikaz. Grafički prikazi moraju biti čitki s primjerenom i ujednačenom veličinom teksta i simbola. Tekst/legenda moraju biti i na hrvatskom i na engleskom. Naslov tablice stavlja se iznad tablice, a izvor ispod nje dok se naslov i izvor slike pišu ispod slike. Izvori na temelju kojih su slike ili tablice izrađene se moraju obavezno naznačiti, a u punom obliku se trebaju nalaziti i u popisu izvora i literature. Naziv slike i tablice se piše Slika x. i Tablica x., a u tekstu se na njih treba referirati u zagradama (Sl. 1. i Tab. 1.). Najveći format priloga je 50 × 40 cm. U člancima regionalnogeografske tematike obvezno priložiti orijentacijski crtež sa svim važnijim geografskim imenima koja se spominju u tekstu.

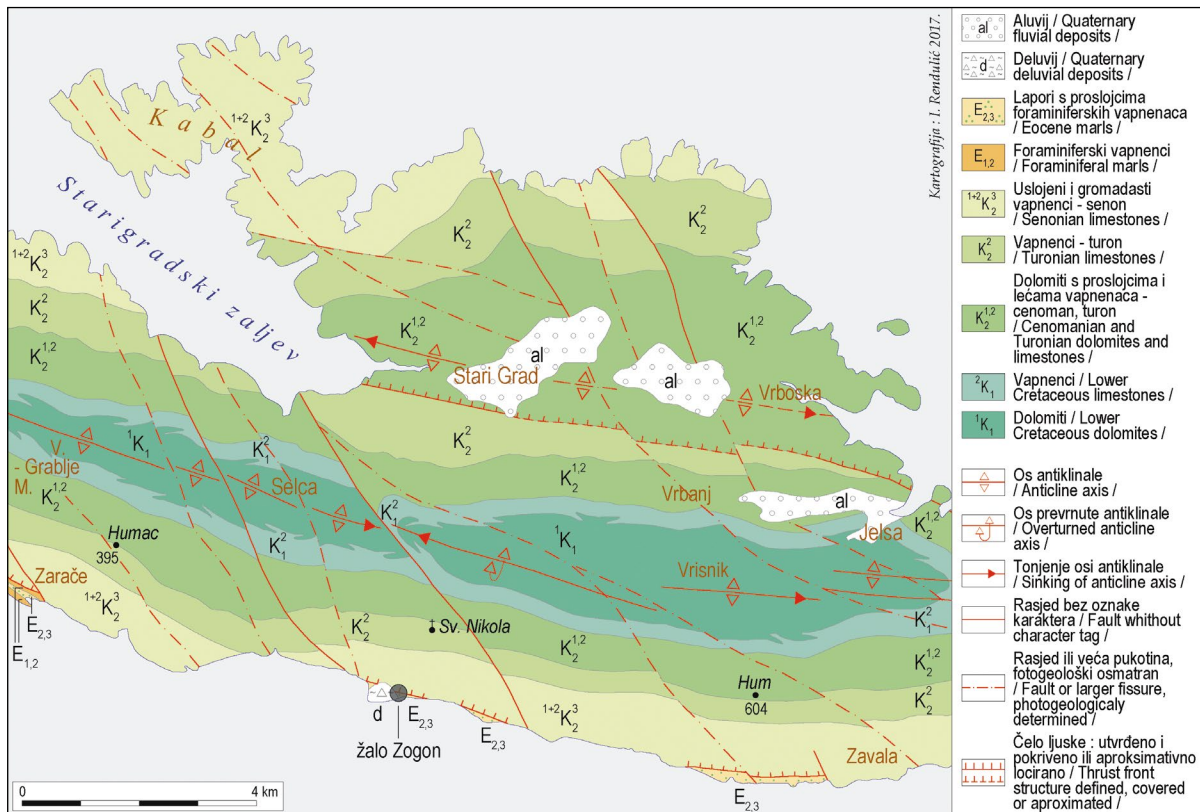
Primjeri uređene tablice i slike:

TABLICA 1. *Mislite li da je vanjska politika Hrvatske dovoljno samostalna, to jest donosi li vlastite odluke?*

TABLE 1 *Do you think that the foreign politics of Croatia is sufficiently independent, i.e. can the state make its own decisions?*

Ponudeni odgovor / Answer offered	Broj osoba koje su odgovorile na pitanje / The number of persons who answered the question	%
Da / Yes	2	1,2
Ne / No	98	56,6
Djelomično / Partially	38	22
Ne znam / I do not know	33	19
Ne želim odgovoriti / I do not want to answer	2	1,2

Izvor: Anketno istraživanje, 2017. / Source: Survey research, 2017

SLIKA 2. Geološka karta dijela otoka Hvara (Izvor: Marinčić, Majcen, 1976.)
 FIGURE 2 Segment of the Island of Hvar geological map (Source: Marinčić, Majcen, 1976.)

6. Molimo autore da se obvezno pridržavaju navedenih uputa prilikom grafičkog opremanja i uređivanja teksta rukopisa. Rukopis se neće prosljediti u daljnji recenzentski postupak dok se ne prilagodi obliku određenom u naputku autorima. Za sva pitanja vezana za tehničko uređivanje teksta i priloga autori se mogu obratiti tehničkom uredniku časopisa na e-adresu: anblace@unizd.hr. Za ogledni primjer preporučamo članke novijih brojeva časopisa Goadria koji autori mogu pročitati na mrežnoj stranici <http://hrcak.srce.hr/geoadria>

7. Autori i suautori znanstvenih članaka odgovorni su za sadržaj, izvornost, istinitost i etičnost rada (Vidjeti kodeks ponašanja za autore koji je također dostupan na prije navedenoj mrežnoj stranici).

8. Autori i suautori znanstvenih članaka primaju po jedan primjerak časopisa.

9. Rukopisi i recenzije se ne honoriraju.

10. Uredništvo, glavni i tehnički urednik zadržavaju uobičajeno pravo na manje izmjene teksta, lekture i grafičkih priloga.

UREDNIŠTVO

GUIDELINES FOR AUTHORS

Geoadria is published biannually, in June and December, in Croatian and in English. The papers published in the journal are subject to at least two reviews, and are classified into the following categories:

- a) Original scientific paper – original scientific work which contains new results of fundamental or applied research;
- b) Preliminary communication – scientific article that includes at least one or more pieces of scientific information, but without enough details for the reader to check the scientific findings;
- c) Review – generally summarizes the existing literature on a topic in an attempt to explain the current state of understanding on the topic;
- d) Professional paper – work that contains useful contributions from the profession and for the profession. A professional paper does not necessarily include the results of the original research.

The category of the paper which is published in the article header is determined by the editor with the help of two reviewers and editorial board. Other manuscripts and contributions are classified into permanent and temporary sections.

Once reviewed, if necessary, the work is returned to the author who is obliged to adjust it to the reviewers' requests. Once the author submits the paper again, the editorial board determines the compliance of the article with the reviewers' comments.

1. Submission of manuscripts

The Editorial Board accepts manuscripts all year round.

A manuscript is submitted both in Croatian and in English (or only in English) to the following web-page: <http://morepress.unizd.hr/journals/geoadria>. The authors must pay particular attention to the proper structuring of the text of the article and the appropriate length in accordance with recognized standards of scientific methodology.

2. Technical editing

- An abstract with no more than 300 words, keywords and titles of tables and graphics in both Croatian and English are attached to the manuscript. An abstract is not the same as the conclusion, it is a concise unit that includes all the details on the work (research objectives, results and the key conclusions).
- The cover of the paper should contain full names and surnames of all authors and co-authors, name and the address of the institution where they work and the e-mail.
- The text should be grammatically correct with no spelling errors and formatted in MS Word, using Times New Roman font, 12 pt, 1.5 spacing, 2.5 cm margins on each side (default), aligned on both sides and in one column.
- The article should be written in the shortest possible way while maintaining the clarity of presentation. The scope of the article (together with drawings and pictures) should be generally limited to 15-17 pages (two illustrations correspond to approximately to one typed page). Shorter papers are welcome.
- It is recommended to divide the article into the following sections: introduction, materials and methods, results, discussion, conclusion, acknowledgments and author contribution.
- Introduction – Short theoretical basis. State the goals of the work and research conducted so far without a lengthy literature review. Overview of work results should be avoided.
- Materials and methods – There should be a sufficiently detailed description so that the research could be done again. The methods already published should be provided just as reference, and only substantial changes should be described.
- Results – A clear and short description of the results should be provided.
- Discussion – Clarify the meaning of the results without repetition. It is often appropriate to include the discussion and the results in one single chapter. Avoid too extensive citing and discussion of the published

references.

- Conclusion – Outline the main conclusions of the study. Avoid repetition. The conclusion must not contain new information that had not been mentioned previously in the results and discussion, and accordingly, neither references or footnotes.
- Acknowledgments – Briefly state who funded the research or otherwise contributed to the work but not being the author.
- Author contributions – If the article has several authors (two or more), briefly explain how each of them contributed to the research and formation of the article.
- Neither chapters nor pages have to be numbered.

3. References

Referencing must be correct. Geoadria uses APA (*American Psychological Association*) reference style with minor changes. The literature used is cited within the text in such a way that the author's surname and the year the work was published is written in brackets (e.g. MAGAŠ, 2013). At the end of the text the references are listed in alphabetical order according to the author's surname. In principle, the sources and literature can be listed together. Each reference in the text must be in full form contained in the reference list and vice versa, and the last names are in the text and the reference list featured in font Small Caps. If the author is mentioned or cited with precision, the page numbers have to be written as well, for example. MAGAŠ, 2013, 55-56.

Referencing is done as follows:

a) Article in a journal: the author's surname, početno slovo imena, the first letter of the name, year of publication (in parentheses), title, name of the journal (*in italics*), year/volume, issue, page numbers where the article is. For example:

ŠLEZAK, H. (2013): The role of Gypsies in demographic resources of the County of Međimurje, *Sociologija i prostor*, 51 (1), 21-43. If an article is assigned a DOI number, it also has to be stated in the end, after the page number.

- If citing several works of one author from the same year, then the year is followed by a letter in alphabetical order (e.g., 2005a, 2005b, etc.).
- If the cited reference has three or more authors, the first author and the abbreviation "et al." are stated in the text, e.g. Friganović et al., 1995.

b) Books: surname, first letter of the name, year of publication, title of the book (*in italics*), publisher, place, total number of pages. For example:

RIDANOVIĆ, J. (2002): *Sea Geography*, Publisher "Feletar", Zagreb, pp. 214.

- Works in collections of works or chapters in books are cited as follows: author's last name, first letter of the name, year of publication, title of the chapter, title of the book (*in italics*), last name and the first letter of the name of the editor, publisher, place, page numbers where the chapter is. For example:

TRINAJSTIĆ, I. (2011): Phytogeographical diversity of plant cover, in: *Croatian Forests of the Mediterranean*, (ed. Matić, S.), Academy of Forest Science, Croatian Forests, Croatian Forestry Society, 182-192.

- If it is a book whose authors are not known, but only the editor, then the book title is stated (*in italics*), editor, publisher, place, year, page number. For example:

Croatian Historical Atlas, (ed. Regan, K.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2003, pp.386.

When the book is cited in the text, it is done like this: *Croatian Historical Atlas*, 2003

- Entries from the encyclopedia are cited as follows: author's surname, the first letter (if the author of the entry is indicated, if not, the entry is listed like the book whose authors are unknown), year, title of the entry, name of encyclopedia (*in italics*), volume, editor, publisher, place, pages. For example:

MARDEŠIĆ, P. (1956): Galijun, in: *Marine encyclopaedia*, vol. 3., (ed. Ujević, M.), Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 134.

c) Thesis and dissertation (bachelor thesis, masters degree thesis, doctoral thesis): author's surname, first letter of the name, year of defense, title (*in italics*), type of work, institution, place, total number of pages. For example:

FÜRST-BJELIŠ, B. (1996): *Historical and geographical analysis of the spatial concept of the traditional region of Turopolje*,

Doctoral thesis, University of Zagreb, Faculty of Science, Department of Geography, Zagreb, pp 137.

d) Newspaper articles: the first letter of the name (if the author of the article is indicated, if not, the article is cited like a book whose authors are not known), year, title, the name of the newspaper (*in italics*), number, place, date, pages. For example:

MARIĆ, A. (2012): Šolta from A to Z on 600 luxurious pages, Slobodna Dalmacija, n. 18520, Split, 4th September, 2012, 23.

e) Website: url x, name of the data which is downloaded (*in italics*), website name, website address, date of downloading. For example:

URL 6, *Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857.-2001.*, Croatian Bureau of Statistics, www.dzs.hr, 5. 6. 2014 (URL 6 indicates that it is the 6th website cited, listed in the alphabetical order, and in the text it is stated as URL 6 instead of the full name on the list of online sources)

f) Various publications and archived materials: name of the publication (*in italics*), publisher, place, year, and in the case of archived material also the name of the institution where it is stored, the name of the collection (fund), signature. For example:

The report on the state of the environment and environmental programs of Zadar County, Zadar County, Oikon Ltd., Institute for Applied Ecology, Zagreb, 2006

Carta prospettiva della delle comuni censuarie della Dalmazia secondo la nuova distrettuazione, Milan, 1853, State Archives in Zadar, Geographical and topographical maps of Dalmatia and neighboring areas, HR-DAZD-383, 32.

4. Footnotes

Footnotes are written at the bottom of the page (Times New Roman, 10 pt, line spacing 1). It is recommended to use a minimum of footnotes and only if additional explanation is necessary, and not as a way of citing literature.

5. Graphics

Original scientific papers should not contain graphical documentation by other authors. If such documentation is used from the related fields (e.g. geology), the author must be cited. Tables and figures (maps, drawings, graphs, diagrams, photographs) are submitted as separate documents and have to be numbered and distributed in the text in such a way that they follow the text. Images can be attached in JPG, JPEG or TIFF format with at least 300 dpi, and the editorial board may request a higher resolution if required by graphical representation. Graphic images must be legible with the appropriate and uniform size of text and symbols. Text/key must be in Croatian and English. The title of a table is placed above the table, and the source below it, while both the title and the source of a figure are placed below it. Sources used as a basis for figures or tables must be indicated, and should be placed in the list of sources and literature in their full form. The name of the figure and table is written Figure x and Table x, and in the text they should be referred to in brackets (Fig. 1 and Tab. 1). Maximum format of the attachments is 50 × 40 cm. For the articles related to regional geography it is necessary to enclose an indicative drawing with all major geographical names mentioned in the text.

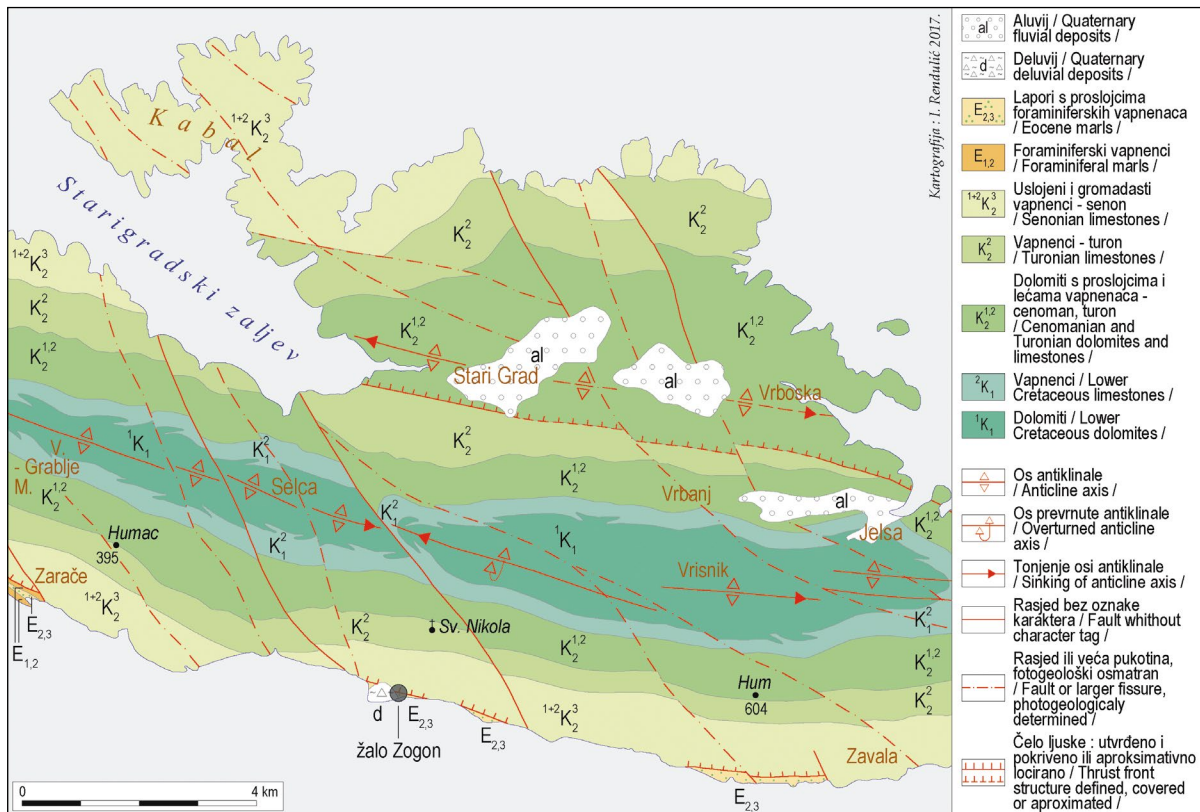
Examples of edited tables and figures:

TABLICA 1. *Mislite li da je vanjska politika Hrvatske dovoljno samostalna, to jest donosi li vlastite odluke?*

TABLE 1 *Do you think that the foreign politics of Croatia is sufficiently independent, i.e. can the state make its own decisions?*

Ponudeni odgovor / Answer offered	Broj osoba koje su odgovorile na pitanje / The number of persons who answered the question	%
Da / Yes	2	1,2
Ne / No	98	56,6
Djelomično / Partially	38	22
Ne znam / I do not know	33	19
Ne želim odgovoriti / I do not want to answer	2	1,2

Izvor: Anketno istraživanje, 2017. / Source: Survey research, 2017

SLIKA 2. Geološka karta dijela otoka Hvara (Izvor: Marinčić, Majcen, 1976.)
FIGURE 2 Segment of the Island of Hvar geological map (Source: Marinčić, Majcen, 1976.)

6. The authors are required to follow the instructions above when preparing graphic material and editing the manuscript. The manuscript is not passed on to further review process until it adjusts in the form specified in the instructions for the authors. Please contact the technical editor for all questions related to the technical editing of the text on the e-mail address: anblace@unizd.hr. For a good example, we recommend articles of recent issues of the journal Geoadria that the authors can find on the web at <http://hrcak.srce.hr/geoadria>.
7. The authors and co-authors of scientific articles are responsible for the content, originality, authenticity and ethics of the paper (See code of conduct for authors which is available at before mentioned web page).
8. The authors and co-authors of scientific articles receive a copy of the journal.
9. Manuscripts and reviews are not remunerated.
10. Editorial board, editor-in-chief and technical editor reserve the right to make minor changes to the text, proofreading and graphical documentation.

EDITORIAL BOARD

RAČUNALNA OBRADA I PRIJELOM / *Layout*
Sveučilište u Zadru

TISAK / *Printed by*
Tiskara Denona d.o.o.

NAKLADA / *Edition*
100 primjeraka (100 copies)

CIJENA ČASOPISA / *Price of journal*
75,00 HRK (10 EUR)

GODIŠNJA PRETPLATA / *Annual subscription*
150,00 HRK (20 EUR)

UPLATE NA ŽIRO RAČUN / *Payment on transfer account*
HR8224070001100044440

